

23.763

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE HOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

406

SZERKEZTETI

SCHEDER FERENCZ,

ORV. DN. HENDRIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' REKDES TAGJA.

HARMADIK KÖTET.

EGY KÖ - S EGY RÉZMETSZETTEL.

1834.

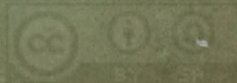
Ezen folyóirásból évenként négy, legálább tizenöt ivnyi kötet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz- vagy kőmetszetekkel. Ára egy illy évi folyamatra közönséges papírosan 4 for., finom pap. 6 f. Egyes köteteké köz. pap. 1 f. 20 kr. finomon 1 f. 50 kr. conv. p. — A' megbízott könyvtáros, kibér minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak, EGGENBERGER JÓZSEF Pesten.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

Kijött november' 10.

A² magyar tudós társaság' 4dik nagy gyűlése 1833-ban Novemberben, azt találta a' magyar literatura' mostani állásához képest legcézirányosabbnak, hogy a' T u d o m á n y t á r folyóirat ekképen jelenjen meg: 1) Tartalma tudományos, encyclopaediai legyen, kiterjeszkedjék az emberi tudás' minden ágaira, leginkább azonban a' jelen idő' haladásaira; 's az előadás' formája ne bírálható és vitatkozó hanem inkább értesítő 's közlő lenne; irányul pedig az vételessék, hogy azon hazánkiai, kik külföldi folyóiratokat nem tarthatnak, miveltségi szükségüknek ebben némi pótlékát leljék. 2) A' megjelenendő kötetekbe tehát ezen kitűzött czélnak megfelelő, akár eredeti, akár fordított czikkelyek vétessenek. 3) Mivel pedig a' társaság' tagjai, vagy ülésekbeli egyéb tárgyakkal, vagy külön dolgozással vagynak elfoglalva, ide való munkálódásra minden tag nem köteleztethetik, 's így a' folyóiratot az egész társaság nem is a' maga saját munkájának nyilatkoztatja, hanem a' szerkeztetőnek csak úgy leszen segédere, a) hogy ő, a' kezéhez jövő eredeti dolgozatokat héti ülésben bemutatván, azok közül mindenik' megvizsgálására az ülés, tagot nevez, kinek javaltára a' kéziratot a' szerkeztető kiadja, vagy ellenkező esetben az elmarad. b) A' társaság által járatandó külföldi folyóiratokból az érdekesebb czikkelyek' lefordítására a' szerkeztető, társaságbeli tagot vagy nem tagot megbíz, 's ezen segédek' nyelvbéli előadásáért is irójukkal együtt ő kezeskedik. 4) A' könyvismertetési 's minden egyéb miveltségi tudósítások' összegyűjtése, egybeállítás a' szerkeztető, gondja. Egyébiránt: 5) A' fő felügyelés folyvást a' heti üléseké. Illy értelemben levő utasítások mellett

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETI

SCHEDEL FERENCZ,

ORV. DR. RENDKIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

HARMADIK KÖTET.

EGY KŐ -, ÉS EGY RÉZMETSZETTEL.

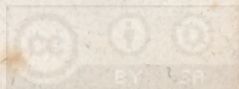

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1834.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
AZ ANGOL ALKOTMÁNY eredetében, következtetéseivel, némi tekintettel Magyarországra	KÁLLAY FERENCZ. 3
IGAZ-E AZON PANASZ hogy erőművek' alkalmazása, és mind a' száraz mind a' vízi közlekedés' könnyebb helyre állítása által a' dolgozó nép, és kézi munkájok' napi béréből élők, élelem - 's kereset-módjoktól megfosztatnak?	GYÓRY SÁNDOR. 72
A' CSEH LITERATURA' JELEN ÁLLAPOTJA. Winařiezky Károlytól.....	TOLDY FERENCZ 107
TÖRVÉNYEK' PHILOSOPHIÁJA. Bertaut után. JAKAB ISTVÁN.	121
A' SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI POLGÁRISODÁS' állapotja az éjszak-amerikai Egyesült-Országokban.....	T. F. 135
A' JAPÁN BIRODALOM. Klaprothtól ..	SZEPLAKI ERNESZT. 146
BARRAU' MAGVETŐ és gyomláló műve	OROSZI JÓZSEF. 160
AZ EUROPAI ORSZÁGOKBAN a' nyugoti birodalom' elenyészése által okozott általános változások. Az európai országok' első alapulása. Robertson és Remer után....	KIS JÁNOS. 169

VEGYES KÖZLÉSEK.

MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1832ről.....	192
UTAZÁSOK. Laplace' utazása a' föld körül, 1830—2.....	210
Pirch Otto' utazása Serbiában 1829.....	222
Jerusalem 's a' Libanon. Töredék Lamartine' utazásából.....	224

	<i>Lap</i>
HISTORIAI NEVEZETESSÉGEK. Hunn maradék a' helvetiai ha- vasokban.....	S. F. 220
A' zsitvatoroki békekötés. — Magyar nyelv' országos divata LUCZENBACHER JÁNOS.	230
Magyar nyelv' egyházi divata. Romai magyar bulla 1638b. SZALAY ÁGOSTON.	242
MAGYAR NYELV' ÜGYE.....	244
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.....	247
ELEGY HÍREK.....	249

OSZK

Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár

181	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
182	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
183	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
184	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
185	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
186	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
187	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
188	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
189	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
190	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
191	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
192	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
193	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
194	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
195	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
196	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
197	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
198	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
199	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	
200	Magyar nyelv- és irodalomtörténeti könyvtár	

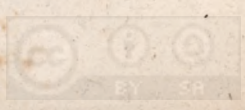
TUDOMÁNYTÁR.

HARMADIK KÖTET.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

TUDOMÁNYTÁR.
OSZK
HARMADIK KÖRTE

Országos Széchényi Könyvtár

T U D O M Á N Y T Á R.

H A R M A D I K K Ö T E T.

A Z A N G O L A L K O T M Á N Y

E R E D E T É B E N , K Ö V E T K E Z É S E I V E L ,

N É M I T E K I N T E T T E L M A G Y A R O R S Z Á G R A.

Álbion, a' gazdag Álbion, még sok ideig kimeríthetetlen kútforrónak megmarad publicistái vizsgálatokra, mivel status-alkotmányának mind materiális formája, mind az abban létező életerő bámulatra méltó jelenetekben tüntetik ki régóta ez országot mások felett, melyeknek megfejtése a' publicisták' dolga, kik véleményeikben, és kimagyarázásaikban egymástól gyakran meszsi eltérvén, sőt egészen meghasonlott felekezetekre is feloszolván, a' részrehajlás' gyanújától nem mindég menttek; azért mindég maradnak fel olly témák, mellyek felett a' további vizsgálódások magok helyén állanak, hogy több oldalú néző pontoknál fogva azoknak igaz képe lebegessen az eleve még el nem fogódottak előtt.

Igen természetes dolog, hogy az angol írók, mikor honügyben irnak, vagy a' forró honszeretet, vagy bizonyos színű political elv' követelése miatt éppen ott nagyítják a' dolgot, a' hol azt leginkább szükség volna a' maga tisztaságában látni, a' *Whigh* és *Tory* political felekezetek' zászlója' színe szerint az írók is osztoznak az ellenkező nézetekben (p. o. Burke és Makintosh), a' mi nem is csuda, mert haszinte az ember

maga tudja legjobban is, hogy' állanak dolgai, de rendszeren mégis a' szomszéd, vagy idegen hamarébb, és könnyebben is észreveszi a' fogyatkozásokat, melyekre maga a' birtokos tán később bukkant volna. De a' francia és német publicistai íróknak sem lehet mindenkor vakon hinni; az elsőknek még inkább nem, mint az utolsóknak, mert tudva van, hogy a' két hatalmas nemzet régtől fogva a' hírnév, kereskedés, birtokra és hatalomra vágyás' érdekeinél fogva úgy állott szemközt egymással mint Carthago Romával, 's Cató' mondatja „*delenda est Carthago*“ már Vdik Károly francia király' idejében Coucy' szájában forgott, hogy az angolokat szigetjekben kell semmivé tenni ¹⁾, mikép Angliában is viszont divatozott Hume' kimondása „*Angliának csak egy ellensége van, 's az Franciaország*“, és Lord Richardsteele szokta volt minden alkalmatossággal mondogatni: *el kell törteni Dünkirchent*, a' mi a' párizsi békekötésnél fogva be is teljesedett; (1763.) ²⁾ úgy hogy a' mai öszvebarátkozása a' két országnak mint új szokatlan történet méltán bámulásba hozhatja a' historia' buvárját, ki érzi Cicero' szavainak igazságát: *Difficile est ea, quae commodis, utilitate, et prope natura diversa sunt, voluntate conjungere.* (Epistolarum ad Quintum Fratrem L. I.) Miből már megmagyarázható lesz is, miért kell a' francia írókat óvakodva követni Anglia' belső vagy külső állapota' megitélésében.

¹⁾ Montesquieu De l'Esprit des Lois L. IX. ch. 8.

²⁾ Dünkirchent Cromwell a' protector szerezte meg Angliának, 's II. Károly, hogy 1660ban trónusba ült, az angolok' nagy fájdalomára eladta azt pénzen Franciaországnak 1662-ben öt millió livre summa pénzért, XIV. Lajos pompás kikötőhelylyel és erősséggel felékesítette, a' mi mindég szúrta Anglia' szemét, 's nem nyugodott mind addig, míg azokat le nem rontatta a' francziák által, mire egy angol biztosnak kellett a' békepont szerint felügyelni, hogy véghez menjen.

A' német írókkal nem így van ugyan a' dolog, de ők is a' részrehajlástól nem mindég menttek, mert az angol és francia praeponderantia közt fel volt osztva kivált 1789 óta Németország, tehát a' politicaí ellenkező elvek fogva tartották ottan ottan a' német írókat is, és Göttingában másképen írtak mint Brüsszelben, amaz angol, e' pedig francia birtok lévén.

Mi magyarok helyezetünknel fogva már távol állván a' két hatalmas nemzettől nyugodtabban vizsgálódhatunk, 's főkép a' tudomány-szeretet vezethet bennünket minden mellékes politicaí czélzatok nélkül, hogy igyekezzünk mind jobban jobban megismerni Anglia' belső állapotját, 's ne annyira az elfogódott írók' véleményeire mint inkább a' factumokra támaszkodjunk, mellyek néma de hűséges tolmácsai az angol nemzet' felemelkedését eszközlő 's jelenlegi állapotját képező rejtékeny okoknak.

Érdekesek az illy vizsgálatok annál fogva is, hogy ön status-alkotmányunkat leginkább az angolokéval szoktuk öszve hasonlításba hozni; a' mit hát a' vizsgálatok' következtetésében nyerünk abban áll, hogy bizonyosabb tudás fejlődik ki köztünk arról, mi alapokon nyugoszik Anglia, 's könnyebben átláthatni, hogy magában a' status-alkotmány' egyenlőségéből, ha az minden fővonatokban találna is öszve, egyenlő fogamatokra nem lehet következtetni; mert az éghajlat, a' szomszédságok, a' föld' minéműsége és fekvése, a' tenger' közelebb vagy távolabb volta, a' folyóvizek' menetele, a' természetnyek, és életmód más más ábrázatúakká tesz a' nemzeteket, kiknek polgári sajátságait osztán az illy körülmények közt kifejlett önszorgalom vagy munkásság határozzák meg.

Értekező most csak két szempontból szól Angliáról, midőn annak constitutionális állapotjára és pénzbeli hitelére kiterjeszkedik, mind a' két tekintetben a' mennyire lehet a' factumokhoz kötvén magát, hogy az olvasó azokból tegyen ítéletet.

Anglia' constitutiójának alkotó részeit teszik egy részről a' polgári régi szabadságlevelek, mellyek az időkhöz képest az uralkodók és nemzet közt történt egyezkedés szerint írásba foglaltattak, 's azon viszonyokat elhatározzák, mellyekben kell az igazgatónak állani az alattvalókhöz (*jus publicum Angliae*), más részit teszik a' polgári magános törvények, mellyek a' polgároknak egymást közt való viszonyait tárgyazzák, 's azoknak elítélésében vezér-elvül szolgálnak (*jus privatum Angliae*).

Ide tartozna még az ecclesiai rendszer, mint az Erzsébet királyné alatt (1558) megalapult, 's a' polgárok' vallásos viszonyait érdeklí, de a' két utolsó pont-ra értekező ki nem terjeszkedik.

Montesquieu úgy tartja, hogy az angol constitutio Németország' erdői közt vette származatját. „Si l'on veut lire l'admirable ouvrage de Tacite sur les mœurs des Germains, on verra que c'est d'eux que les Anglois ont tiré l'idée de leur gouvernement politique. Ce beau systeme a été trouvé dans les bois. De minoribus rebus principes consultant; de majoribus omnes, ita tamen, ut ea quoque quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractantur.“ (De l'Esprit des Lois L. XI. ch. VI.) Ez értelemben vagynak több más írók is, kik a' hódító Wilhelmet a' normandiai herceget úgy tekintik mint az angelsaxok' republicai szabadsága' elnyomóját, ki első hozta volna Angliába bé győzedelmes normannusaival a' feudalis igazgatás-módot. Nem úgy itél Turner legujabb angol író, ki egész ellenkező szellemben azt írja, hogy Alfred' és Canut' nemes fáradozásait kivéve, a' saxok, angelek és dánok csak barbariest vittek bé Nagybritanniába: ellenben a' normannok, ezeknek meggyőzői, 's különösen azoknak feje Wilhelm a' régi kormány' alapjait megráztván jóltévője 's újjá szülője lett Angliának, midőn a' régi aristocratiát felforgatván a' néhány fők közt feloszlott országot új szerződéseknél fogva egy testbe öntötte, az erkölcsöket szelidítette, 's Britannia'

földjének ezen morális megrázása által annak későbbi virágzására utat tört ³⁾). Akármint legyenek azonban a' dolgok, annyi historiai igazság, hogy minden népek és nemzetek hosszabb vagy kevesebb ideig függetlenségben éltek, és csak a' belső vagy külső háborúk' következtében, vagyis a' hódolás' után lettek más nemzeteknek szövetségesei, adófizetői, vagy pedig jobbagyi. A' régi britannusok szintolly republicai szabadságban éltek, mint később az angelsaxok, kiket segítségül hívtak a' skotusok' és pictusok' megtámadásai ellen, kik osztán a' segítőkből urai lettek a' régi brittus földnek, mellynek megtartásáért sok ezer szabad brittusok' vére folyt el a' romai katonai despotismus' idejében, mint Tacitus és Xiphilin emlékeztetbe hagyták ⁴⁾. Értekező a' normannoknak sem tulajdoníthat valami különös érdemet az angelsaxok vagy a' brit-

³⁾ Bulletin des sciences historiques etc. 1831. Nro 5. p. 86.

⁴⁾ Tacitus' helyei (Annalium L. XIV. cap. 28, 29, 30, 31, 35, 37. item L. XVI. cap. 33. 35. item in vita Agricolae c. 16.) Xiphilinus (in Epitome Dionis in Nerone p. 173.) szomorú képét adják a' brittus szabad nemzet' állapotjának a' romai durva katonai hatalom alatt. Így p. o. Caius Suetonius Paullinus, midőn Prasutagus nevű király' özvegye felámadt a' romai katonaság ellen, csak egy nap 80 ezer brittust koncizoltatott le, 's e' volt a' *clara et antiquis victoriis par ea die laus parta* Tacitusnál, de bosszút is álltak a' lakosok szabadságok' elvesztéért, Bundica (*Boudicca* Xiphilinnél, *Boudicca* Tacitusnál) királyné' vezérlete alatt, kit megkorbácsoltattak a' romaiak, hetvenezer romai katonát 's szövetségeseket irtottak ki a' brittusok, kik fájlalták az ősi birtok' és szabadság' elvesztését. „Solitum quidem Britannis feminarum ductu bellare, sed tunc non ut tantis majoribus ortam regnum et opes; verum ut unam e vulgo, libertatem amissam, confectum verberibus corpus, contractam filiarum pudicitiam ulcisci: eo proventus Romanorum cupidines ut non corpora, nec senectam quidem aut virginitatem impollutam relinquunt“ (Annal. L. XVI. cap. 35.). Így később Artur még sokáig küzdött a' britt szabadság' mellett az angelsaxok ellen.

tusok felett, mert valami különös pallérozódásról (a' mai értelemben) szó sem lehet olly népek közt, kik csak hódításokból éltek, kik közt mindent a' nagyobb erő és vitéz bátorság döntött el; a' mi tehát később kifejlett Angliában, az csak az idő, tapasztalás, és körülmények' szüleménye volt, azért polgári életeknek minden ágaiban lehet hasonlatos vonásokra más nemzetek' történeteiben is akadni: de különösen annak meggazdagodását és hatalmát a' körülmények mellett, mint kibontakoztak az európai statusok' politicai történetei, leginkább szigeti fekvése mozdította elő; miért verulámi Baco már a' XVIDik században, és így olly időben, mikor Anglia' hatalma úgy szólván nulla volt Venetia' vagy Spanyolország' hatalmához képest, ki-mondotta: *hogy a' tengeren való uralkodás nyújtja a' kulcsot az universalis monarchiára*, mintegy újjal mutatván hazafiainak így a' tenger felé, hogy az eddig számba sem vett tengeri erő' megállapításáról gondoskodjanak; mivel addig jó matróczai sem voltak az országnak, ha csak azokat Venecziától nem kölcsönözte ⁵⁾.

⁵⁾ Bacónak így vagynak magyarul szavai: „A' tengeren való uralkodásban áll az egész földön uralkodás' quintessentiája. Cicero írja egy levelében Atticushoz, mellyben Pompejusnak Caesar ellen való készülteiről van szó: Pompejus' terve csak nem themistoclesi, mert azt hiszi, hogy a' ki a' tenger' birtokában van, az egyszérsmind a' szárazföldnek is ura. Pompejus még is verte volna bizonyosan Caesart, ha furfangosságból el nem állana első tervétől. Több példák mutatják mi sok függ a' tengeri csatáktól. Az actiumi győzelem határozott a' világon való uralkodás felett, úgy a' lepántói miatt vérzett a' törökök' óra sokáig. Gyakran megtörtént legalább, hogy a' tengeri győzelmek a' háboru' egész czélját felforgatták, ámbár ez csak akkor eshetik is meg mikor a' környül-állások már oda értek meg, hogy minden egy tengeri ütközettől függjön. Egyébaránt bizonyos az is, hogy a' tengeren uralkodónak igen nagy szabadsága van, mivel hatalmában áll valamelly hadban annyi részt venni, a' men-

A' mi már Anglia' régi polgári szabadságú leveleit illeti, a' hódító Iső Wilhelm' idejéből nem maradt fenn illy köz szerződésre mutató oklevél, de a' főváros London, birtokában van mégis két nagy becsű eredeti szabadságlevélnek, mellyeket Iső Wilhelm'től 1066ban nyert, mellyek közzül az egyik mind azon jogait megerősíti a' városnak, mellyeket az még az angelsax vérü fejedelemtől Eduardtól († 1066) kapott, a' másik pedig adománylevél Gyddersdaur földbirtokról. Mind a' két oklevél angelsax nyelven pergamenre szépen van írva, függő pecsétekkel felékesítve.

Első régi szabadságlevele Angliának az, mellyet Iső Henrik a' hódító Wilhelm' fija 1100ban mikor thronusba lépett, adott a' nemzetnek, (charta libertatum, Charter) mellyben az atyja által itt ott megcsontított régi polgári szabadságot helyre állítja, és némelly tekintetben ez az első charta kedvezőbb volt a' nép-

---

nyit akar, midőn a' száraz földi leghatalmasabb seregnek is számtalan szükséggel kell küszködni. Minalunk európaiaknál ha valaha most szükség van a' tengeri erőre, hogy fő hatalomra juthassunk, először azért, hogy az európai monarcháknak nem csak tengerföldközi, hanem egészen tenger által körül vett birtokai vagynak; másodsor azért, mivel a' két India' kincseit és gazdagságait úgy lehet tekinteni, mint a' tengeri uralkodáshoz tartó járandóságokat (accessoria). Nagy szerencsénkre ez a' tengeren való uralkodás úgy látszik Nagybritanniának juthat mátkasági ajándékba.“ (Franc. Baconis operum Volum. VI. Londini 1765). E' helyből láthatni Baconak a' dolgokba mélyen belátó tehetségét, mellynél fogva oraculum módjára elmond olly igazságokat, mellyek halála után sok idő múlva teljesedtek bé. — Bacóra és a' hozzá hasonlókra illenek Tacitus' ime szavai: „Caeterum plurimis mortalium non eximitur, quin primo cuiusque ortu ventura destinentur, sed quaedam secus quam dicta sint cadere, fallaciis ignara dicentium ita corrumpi fidem artis, cuius clara documenta antiqua aetas et nostra tulerit.“ (Annal. L. VII. cap. 22.).

szabadságra nézve, mint a' későbbi magna charta, melyet az úgy neveztetett *Johannes sine terra* nevű király 1215ben adott. Első Henriknek minden czélja a' volt e' szabadságlevél adásban, hogy a' fővebb embereknek kedvét az által megnyervén Robert nagyobbik testvérjét kiszoríthassa a' thronusból, mihez annak még II. d. Wilhelm előtt, ki az elsőt felváltotta, születésénél fogva jussa volt, sőt II. d. Wilhelm által egyezésnél fogva is biztosítva vala az uralkodás felett. Hasonló szabadságlevelet adtak hasonló okoknál fogva *István* és II. d. *Henrik* is 1135ben és 1154ben, mivel thronusba léptekkor mind a' kettő praetendensekre talált, 's így a' nagy urak és a' nemzet előtt kedvességbe kellett magokat hozni. Mind a' három szabadságlevél kevés kivétellel egy foglalatú, mellyekben a' polgároknak személyes és birtokbeli szabadságok, a' köz tanácskozásban és törvényhozásban való részvételek megismertetnek, 's királyi pecséttel megerősítetnek. Mind ezeknél nagyobb becsü lett historiai mint publicistai tekintetben az a' szabadságlevél, mellyet a' már említett *Johannes sine terra* adott angoljainak 1215ben, a' mi *magna charta* név alatt ismeretes a' világ előtt, ámbár magában Angliában nem ez, hanem a' későbbi, mellyet az őt követő fija III. d. Henrik uralkodásának kilenczedik esztendejében 1224. febr. 11. d. napján adott, tartatik a' tulajdonképi nagy szabadságlevélnek. A' csúfságból, úgy neveztetett *So-honnai János* II. d. Henrik királynak volt a' fija, minden historikusok szerint gyáva puha életet élt. *Filip August* francia király megfosztotta őt francia országi birtokaitól, mellyeket nem tudott oltalmazni, III. d. *Innocentius* pápa átok alá vetette a' papságon elkövetett keménységeiért, magok az angolok megutálták végre, hogy az országot feudumba ígérte a' pápának, kit ez úton meg akart engesztelni, így több fel-támadások' következtében városról városra egyik tartományból a' másikba üzettetett, míg nem végre bújában 1216ban, és így esztendő mulva azután, hogy a'

magna chartát adta, meg is holt. E' királynak uralkodása fontos következéseket húzott maga után Anglia' belső politicalai állapotjára nézve, mert a' magna chartánál fogva a' királyi hatalom erős korlátok közzé vétetett, 's a' nagy urak öszvecsatolván a' magok érdekeit a' nép' érdekeivel, az utánna élt királyok többé nem gyakorolhattak olly hatalmat, millyet Iső Wilhelm, II. d. Henrik, az orosz lány szivü Richard az előtt gyakorlottak. A' sohonnai János' magna chartájának 60, a' fijától III. d. Henriktől kerültnek 37. cikkelyei vagynak. Mindeniknek főbb foglalatját tesszik azokon kívül a' mik Iső Henrik, István, és II. d. Henrik által adott régibb szabadságlevelek' tartalmát tették, a' királyi feudalis jogoknak bizonyosabb elhatározása, mellyekkel való visszaélés számtalan sanyargatásokra adott az előtt alkalmatosságot. Így határozottatott p. o. az meg, hogy a' nagy urak' vagy vasallusok' özvegyei és leányai kiknek birtokos örökösödések van, ne kényszerítessenek többet arra, hogy a' király' akarata szerint válaszsanak magoknak férjeket, továbbá hogy pénzbeli segedelmet három törvényes eseten kívül (házasság, koronázás, és gyermekszületés) nem szabad a' vasallusoktól kérni, vagy akármi más szin alatt kicsikarni, senkit törvényes ítélet nélkül pénzzel büntetni nem lehet, annyival inkább nem lehet illy pénzbeli büntetések' fejében valakit birtokától, és a' földműveléshez tartozó egyéb némü vagyonaitól p. o. marhájától, lovától, szerszámaitól megfosztani. Legnevezetesebb két pontja III. d. Henrik' magna chartájának a' 11. d. és 29. d. cikkely; az első szerint állandó lakhelyének kell lenni az ország' fő törvényszékének (communia placita), a' másodikban meghagyatik, hogy a' hason rangúak' törvényes megítélése nélkül, vagy az ország' törvénye ellen egy szabad embert sem szabad elfogni, bezárni, vagyonától, szabadságától megfosztani, számkivetni vagy akármi módon megkárosítani: „Nullus liber homo capiatur, vel imprisonetur aut disseisiatur de aliquo

libero tenemento suo vel libertatibus vel liberis consuetudinibus suis aut utlagetur aut exulet aut ullo aliquo alio modo destruat, nec super eum ibimus, nec super eum mittemus nisi per legale iudicium parium suorum, vel per legem terrae.“ Minek végiben lekötelezi magát a' király hogy mindenkinek igazságot szolgáltat, és azt senkitől megtagadni, vagy huzni halasztani nem fogja ⁶⁾). Szükség itt még azt megjegyezni, hogy mindjárt Sohonnai János' halála után u. m. 1217-ben az ő magna chartája megbővített III. Henrik által az úgy nevezett vadászati szabadság levél-nél fogva, (charta de foresta) melly szerint a' még Isó Wilhelm által szokásba hozott vadászati megszorítások lágyítottak, 's a' vadászat kinek kinek a' maga birtokában megengedett, midőn az előtt a' vadászat kirekesztőleg királyi jóg volt, egész megyék királyi vadászatra lévén kiszakasztva, mellyekben kemény büntetés alatt nem volt szabad másnak vadászni, vagy az erdőt használni; de ezen új chartánál fogva egy nagy része az így regálék alá húzott földeknek viszont szabaddá tétetett, 's a' büntetések is annyiban lágyultak, hogy legnagyobb lépesője azoknak esztendei arestom volt.

Az eddig előhordott polgári szabadság-leveleken kívül fontos még az az oklevél is, mellyet Isó Eduardnak, ki a' magna chartát utoljára erősítette meg, uralkodásának 34dik esztendejében kellett alá irni, 's *statutum de tallagio non concedendo* nevezet alatt ismeretes, minél fogva meghatározott, hogy jövedőre semmiféle adót nem lehet a' parlament' végezetje és helyben hagyása nélkül kiírni, vagy a' nemzet'

⁶⁾ A' magna chartát azután is több királyok megerősítették, utoljára tette azt Isó Eduard 1300ban; sok kiadásai vagynak, mellyek közt a' legrégebb az 1507beli. Más gyűjteményekben is meglelhetni, hanem a' legjobb kiadása az, mellyet a' híres oxfordi tanító és törvénytudó Blackstone eszközött Oxfordban 1758ban négy rétü formában. Lásd Martens Sammlung der wichtigsten Reichs-Grundgesetze I. Göttingen 1794. hol mind a' kettő viszont ki van adva más oklevelekkel együtt.

kebelében felszedni. Ezt a' sarkalatos törvényt ámbár azután is gyakran megszegték a' királyok (p. o. Ildik Richard, Iső Károly), de valahányszor egybegyűlt a' parlament, gondoskodott is arról, hogy a' visszaéléseknek ellent mondjon, 's ellent mondásainak nyomát jegyzőkönyveiben fennhagyja. Így kerekedett ki egy újabb hasonló az angol nemzet' szemei előtt nagy tekintetben álló szabadságlevél *Petition of right* vagy törvényességért esedezés nevezet alatt, mellyet a' parlament Iső Károly' uralkodásának harmadik esztendejében u. m. 1628ban nyújtott bé királyának, mellyben az előadja az ország' sérelmeit, és kéri azoknak orvoslását, nevezetesen hogy a' de tallagio non concedendo szóló statutuma Iső Eduardnak szoroson megtartassék, egy polgár is merő önkényre többé szabadságától meg ne fosztassék, kéri továbbá a' parlament az elfogásról szóló felsőbb parancsolatoknak, úgy a' hadi törvényszékeknek, és más olly megbizottságoknak végképi megszüntetését, mellyek nem az ország' közönseges törvényei szerint állítottak fel. Ezt a' kérelmet Iső Károly, ámbár nagy nehezen is alá irta, és megerősítette, minél fogva az Anglia' alapszeres polgári szabadságú leveleinek sorában egy fő helyet foglal el, és egy másik hasonló fontosságú oklevélre u. m. az úgy nevezetett *Habeas Corpus*-ra szolgált későbbben alkalmúl, mivel Ildik Károly' idejében a' petition of right' és a' magna charta' ellenére is viszont számos polgárok minden törvényes rendelés és ítélet nélkül elfogattak, a' nélkül hogy tudták volna is az okát miért történt az.

A' parlamentben heves szóviták támadtak a' Whigh és Tory rész közt 1676ban, mikor a' Whigh részre átment Shaftesbury, ki maga is fogságot szenvedett, juvenalisi ironiával és haraggal kikelt a' törvénytelen fogdosások ellen, 's fel fogván a' poeta' szavait:

„Sed quo cecidit sub crimine, quisnam

Delator? quibus indicis quo teste probavit?

Nihil horum, verbosa et grandis epistola venit

A Capraeis — bene habet, nec plus interrogo

egyik főoka lett a' *Habeas Corpus* parlamenti végzésnek, mellyet ma Anglia úgy tekint mint egy második magna chartát, mivel abban a' személyes szabadsága minden polgárnak jobban meg van határozva; senki törvényes eseten kívül el nem fogattathatik, annyival inkább kikérdeztetés nélkül sokáig tömlöczben nem tartatik; és ha mégis valamelly előljároság visszaélne hatalmával, 's minden helyes ok nélkül zárva tartana valakit, hatalmában áll nem csak a' rokonoknak, hanem minden polgárnak panaszt tenni az illy előljároság ellen 's az ország' főtörvényszéke előtt (Kingsbench) az úgy nevezett *habeas corpus ad subjiciendum* rendelés' kieszközlése mellett azt számadásra huzni. E' chartánál fogva tartozik minden előljárosó, ha valakit elfogat, mindjárt törvény elibe is állítani, ha elfogatásának okát nem adta; külömben, ha szabadon nem ereszti foglyát, terhes feleletbe esik a' közönség előtt. Minthogy a' *habeas corpus* törvény főpalladiuma az angolok' személyes szabadságának, 's az még az idegenekre is kiterjed, kik angol földre teszik lábokat bé: a' végrehajtó hatalom azt magától fel sem függeszheti, hanem a' parlamentnek kell elébb meghatározni az esetet, mellyben a' ministerek azt gyanús emberekre nézve függeszthetik, 's az is csak ritkán, és a' sürgető környüállások' előadása mellett eshetik meg, mint történt 1793ban, 1794ben, legújabban pedig 1817ben, de ekkor is kötelesek a' ministerek — elfolyván a' kiszabott idő — számot adni arról, miképen használták a' kezőkbe adott hatalmat.

Ugyan csak II. Károly' idejéből való az *esküvés' actája* is, (Test Acte) mellyet a' parlament 1673ban hozott életre, minél fogva új esküvés' formáját készített azokra nézve, kik közönséges hivatalba lépnek, 's arra szolgált, hogy a' katolikusok kirekesztesse nek a' hivatalokból és a' parlamentből. Az esküvés' formája úgy volt készítve, hogy jó katolikus hitágazatainak megsértése nélkül azt le nem tehetette, mi miatt

főkép az irrlandusok szenvedtek, kiknek nagyobb része katolika vallást követ.

Igyekezett ugyan Ildik Jakab 1688ban ezt a végzést eltörölni, de uralkodásának szerencsétlen kiemetele lévén szándékában nem is boldogulhatott, azután is többször fenforgott a' kérdés ezen megszorító törvény' eltüntetése felett, de csak Canning' ministeriumának jutott osztályúl az érdem, hogy a' keresztyéni szeretet' lelke győzött végre is az ügyben, 's azóta Irlandia szabadabban lélezkik, mellynek nyomorult sorsát, előre jövendölve időnkbeli convulsióit, Heeren 1803ban már így festette le: „Még a' reformatio előtt jóval Irlandia' lakosai kiszorítottak lakhelyeknek egy résziből Anglia' telepjei által, mi úton a' kölcsönös gyűlölség' első talpköve vettetett meg, a' mit azután táplált a' reformatio.“

„Az irrlandus katolikus maradt csak azért is, hogy az őtet elnyomó protestans volt. Nevededett a' gyűlölség Iső Jakab alatt, mikor több oda küldött új angol telepek által a' lakosok viszont lakhelyeikből kiszorítottak, majd az Iső Károly alatt kiütött szerencsétlen belső háboru' ideje alatt Irlandiában is dühösködött az új borzasztó feltámadás, (1641.) mellynek kevés napok alatt néhány százezer protestánsok lettek áldozatjaivá, és csaknem egészen kipusztítottak Irlandiából. A' hazafi háboru egy decenniumig dühösködött, míg nem Cromvell, hogy katonáit megjutalmaztathassa, újabb igazságtalanságokra keresett 's adott szint. Sanyargattatva, kirabolva, 's a' szigetnek egy szegletébe üzetve idegenek kezei közt látták az irrlandusok három negyed részit földjeiknek, de szerencsétlenségöknek pohara ezzel még nem tölt be.“

„Az a' revolutio, melly Angliának megjobbított constitutiót 's nemzeti szabadságot adott, Hiberniára nézve újabb sanyargatásoknak 's egész lealázásoknak kútfeje lett. Midőn Ildik Wilhelm fegyveres kézzel megerősítette királyi hatalmát (1691.) az irrlandusok újabb számkivetések által megfosztattak a' még addig

megmaradt szegényebb részeitől is földjeiknek, 's a' mi még rosszabb volt, törvényes despotismus állítatott fel köztök, mihez hasonlót Europa nem látott.“

„Anna királynének végzése óta (1703) a' míg meg nem változtatják hiteket, *törvényesen* nem birhatnak földeket, mint saját vagyomot, *törvényesen* nem árendálhatnak bátorsággal, 's *törvényesen* nem is taníthatnak. Ha másutt az elnyomatott scláv volt, mégis az ura gondoskodott tartásáról. Az irrlandusnak meghagyták személyes szabadságát hogy azt is teherré tegyék neki. Planum szerint tétetett a' néprakás durva koldussá, 's annak rosz következései voltak, mint várni lehetett. Az irrlandusok bosszút állottak magokért mihelyt lehetett, 's a' bosszuállás barbarusi volt, minthogy azokká tették őket. Hijában igyekezett a' későbbi emberiséggel öszve illőbb igazgatás jóvá tenni azt, a' mit még jóvá lehetett tenni, hijában, hogy Amerika' felszabadulása leoldotta a' kereskedés' lánczait Hiberniáról! A' régen szenvedett gyalázatnak érzését nem felejthetni el kevés esztendőök alatt, a' mélyen beoltott vadság' nyomai nem tűnhetnek el egy emberi év alatt. A' mi időnkbeli revolutio Hiberniát még abban a' rángatós betegség' állapotjában találta, a' mellybe ama' régibb által esett: még egészen abból ki nem gyógyulva újabb véres criseseken ment által, a' mellyekből az orvosok' erőszakos gyógyító szereit által kiszabadítatott, talán hogy újabb recidivákba essen“ 7).

A' ki a' politicalai dolgok' menetelét 1803 óta figyelemmel követte mái napig, úgy fogja találni hogy a' Heerentől megjövendőlt recidivák nem egyszer, hanem többször is megtörténtek már, 's Canning' emléke, ha egyebet nem tett volna is mint a' Teste acte' eltörlését, halhatatlanságot érdemel 8).

7) Heerens kleine prosaische Schriften, Göttingen 1803. I. Th. s. 57.

8) A' híres szónok Edmund Burke már 1792ben demosthenesi tüzzelel sürgette az emancipatiót, 1793ban meg is en-

A' Heerentől érintett időszak, melly Angliának jobb constitutiót adott, a' III. d. Wilhelm' időszaka, ki az oraniai házból vette eredetét, 's Hollandiának örökös fő kormányozója volt. II. d. Jakab angol király a' stuarti házból nem volt kedves a' nemzet előtt, és ámbár veje volt is Wilhelm, ez a' felszólításra tizenégy ezer emberrel kikötött 1688ban november 5. d. napján Torbayba, 's elfoglalta a' kiüzött ipjának thronusát. Ekkor készült a' nemzet és az új király közt az emlékezetes *Declaration* vagy *Bill of Rights* nevű acta, (1689. febr. 13. d.) melly az angol nemzet' szabadságait és polgári jogait megmagyarázza, 's a' thronusban való örökösödést elhatározza. Mint más országokban úgy Angliában is sokáig nem voltak tiszták és bizonyosok a' thronus felett való örökösödésről szóló törvények, mi miatt nagy zűrzavarok állottak bé Angliában kivált a' XV. d. században, mikor a' királyi familia' egyik ága a' másiktól több izben erőszakkal ragadta el a' koronát, így p. o. IV. d. Eduard V. d. Henriket buktatta meg, ennek fiától V. d. Eduardtól a' glocesteri herczeg vette el a' koronát, majd ezt VII. d. Henrik fosztotta meg attól. Az a' kérdés, hogy vajon az uralkodó' halálával, elébb elhalálozott nagyobb fiának gyermekei megelőzik-e az uralkodó' ifjabb fíjait,

gedte az irrlandiai parlament a' vallás' szabad gyakorlását, és a' polgári viszonyokban való egyenlő jógot a' katolikusoknak, mint a' parlament' tagjainak választásában való szózatolást; csak harmincz hivatalokba és a' parlamenti tanácskozásba nem vétettek fel a' katolikusok. Hogy a' két ország egyesült 1801ben az uniónál fogva, Pitt is igyekezett teljes emancipatiót adni az irrlandusoknak, de szándékában ő sem boldogulhatott még akkor, hanem Canning újra felfogván a' dolgot 1822ben már annyira ment, hogy az alsóház 171 szóval 129 ellen elfogadta javaslatát, hogy a' katolikus pairek szavazhassanak a' felső házban, de javallatát a' felső ház ekkor is félre vetette, míg nem későbbben Wellington és Peel is megváltoztatván értelmüket, a' felső ház is kezét fogott az alsóval e' kivánt ügy' kivitelében.

(per stirpes) vagy pedig ezek előzik meg amazokat az örökösödésben (per capita), nem volt Angliában még a' XIII-dik században is eldöntve, jöllehet a' közönséges vélekedés a' *per stirpes* szerénti örökösödés mellett szólt. Sohonnai János, ki 1179ben Isó Richard után lett király, kirekesztette Arthur ifjú herceget, bátyjának Gottfridnek a' fiját az örökösödésből, és így a' *per stirpes* szerénti rendet megsértette. Utána is sok ideig tartott ez az örökösödésbeli bizonytalanság, a' mire a' yorki és lancasteri házak közt folyt veszeke-
désék elég példát nyújtanak. Mikor III-dik Wilhelm királynak megválasztatott, ismét elállott a' nemzet az örökösödés' rendjétől, úgy későbbben is mikor Sophia hannoverai özvegy hercegné az 1700beli successio actánál fogva (Act of settlement) meghivattatott az angol thronusra, a' közelebbi katolikus ág' elmellőzésével esett a' meg. Burke a' Declaration of rights nevű szerződési levelet az angol constitutio' szegelet-kövének tartja, mivel abban a' nemzeti szabadság' pontjai a' thronusba való örökösödés' változhatatlan rendjével szorosán össze vagynak kötve. Lord Somers készítette el ezt a' szerződési levelet (capitulatio), melly szerint a' parlament és a' nemzet örökös hivséget ígértek az új uralkodó háznak, és annak törvényes maradékának; de mivel III-dik Wilhelmnek nem maradtak gyermekei, és Anna királynénak is minden gyermekei elhaltak, a' parlamentnek új szerződési levelekről kellett jókor gondoskodni, 's így jöttek életre az 1701 és 1708beli successio acták, mellyeknél fogva a' hannoverai most is dicsően uralkodó ház Sophia hercegné' jussán, ki Isó Jakab angol királynak unokájától Erzsébettől származott, lépett fel a' thronusba, melly acták mindenben a' Declaration of rights formájára készültek ki.

A' felhordott — Anglia' közönséges nemzeti jogát illető okleveleken kívül ide tartoznak még más két oklevelék, mellyeknek egyike Anna királyné alatt 1707ben készült, minél fogva Skóczia egyesült Angliával. Mind a' két nemzet hasonló szabadsági lábra tétetett az által,

's a' két parlament egy testbe olvadt össze; a' másiknak Pitt lett 1800ban eszközlője, hogy a' sok nyughatatlanságok közt hánykódott Hiberniát az Angliával való egyesítés által lecsendesíthesse, minél fogva itt is a' két parlament 1801ben januarius 1ső napján egyesült, 's így a' három külön ország most már Nagybritannia név alatt egy országot formál, 's egy közös parlament által vesz részt a' törvényhozói hatalomban.

Előszámlálván így a' polgári alapszerződéseiről szóló okleveleit Angliának, azok közül különösen a' két magna charta (1215—1224) érdekli a' magyarok' figyelmét, mivel mind a' külföldi mind a' hazai tudósok gyakran öszve hasonlításba hozták azokkal a' II. d. András' arany bulláját, melly egy időbeli, 's szint úgy két izben készítettett, u. m. 1222ben és 1231ben ⁹⁾.

Spittler sohonnai János' és II. d. András' characteri közt sok hasonlatosságot talál, mind ketten úgy mond nyughatatlanok, nagyra törekedők és nagyra vágyók voltak korona-herceg-korukban: mind ketten érezték a' belső lázadások' csapásait, mellyet kikerülni nem tudtak, 's a' két ország' nagy szerenséjére egyiknek sem volt valami különös elmebeli talentuma (genie), mert a' historia szerint, úgy mond, zseni fő alatt egy nemzet is magát szabadságba nem helyeztette. Ha a' magna chartának és az aurea bullának fogyatkozásai vagynak, mint némelly irók nagyon élesen is feszegették azokat, nem kell elfelejtkezni az időpontról is, mellyben azok lételre jöttek, mikor nagy szükség volt az illy szerződésekre, mellyek a' nemzeti létet és szabadságot fenntartották. Több derék politicus irók megmutatták azt már, hogy a' magna chartába foglalt nemzeti jogok a' későbbi időkben is, mikor nagy veszedelmek fenyegették kívülről vagy belőlről a' hazát, vezér fénypontul szolgáltak a' nemzetnek, melly

⁹⁾ Az aurea bulla törvénykönyvünkben megvan, az 1231beli kiadta Kovachich *Vestigia Comit. Budae* 1790. pag. 98—123.

körül mint a' nemzeti szabadság' zászlója körül öszvegyülekezvén az, többször megmentette hazáját, ha annak csendessége álnokul megzavartatott, vagy tyranusok által a' közönséges jólét veszedelmeztetett ¹⁰⁾.

Legközelebb Veith hozta újra szóba a' bécsi tudományos évkönyvekben (1831. 55dik szám alatt) a' magna charta' és aurea bulla' egymáshoz való irányait, midőn gróf Majláthnak a' magyarokról irt historiáját vette bírálat alá, 's hol a' magna charta' becsét az utóbinak bizonyos árnyéklatával igyekszik kiemelni, mire ellenkező észrevételeket viszont könnyű és szabados is tenni, mivel illy régi dolgokban úgy is nem részrehajlás, hanem tudományos szemponti vizsgálatok vezethetik az írókat.

A' magna charta' dicséretére már ezeket mondja el Veith: „A' magna charta azért fontos, mert kitettség abból, hogy a' tengeren átszállot nemesség a' föld' lakosival, és így a' győző 's meggyőzetett fél egy testbe olvadtak össze, 's mint egy nemzet, papság, nemesség, polgárság egy szívvvel szájjal kikelnek a' despotismus ellen, kívülről fenntartják függetlenségöket, 's a' hódítás' kemény törvényei közzé a' polgári szabadság' hasonnemű követeléseit vegyítik. Személyes szabadságot és szabad birtoki jogokat nyert az által minden szabad ember, 's Henri Hallam (Zustand von Europa in Mittelalter) a' polgári jussok' ezen egyenlő felosztását a' szabadok közt legszebb vonásnak tartja a' chartában; más helyen pedig (II. s. 243) dicsekszik, hogy az angol nemest nem mentette fel a' Jury' ítélete gyalázatos büntetések alól, nem tette szabaddá a' köztereh-hordástól, mit a' száraz földön a' fő rendek magoknak kieszközlöttek.“

„A' *Cressy, Poitiers, Azincourt* mellet esett csaták, ez a' századokon keresztül tartó kevelysége az angoloknak — csak a' charta' gyömcölcei. Nem az

¹⁰⁾ L. Mably *Observations sur l'histoire de France* Tom. VI. L. V. cap. 4. és De Lolme *Constitution of England* cap. 2.

angol nemesség döntötte ott el a' dolgokat, melly jól-lehet vitéz és fényes volt, de általlellenben is hasonló karú nemesség állott, hanem a' szabad ültetéseken lakók vítették ki a' győzedelmeket; kik szép polgári jussaikkal kevélyek lévén és erősek is, magok előtt hajtották csapatonként az elnyomatott francia népet.“

„Másképen volt a' dolog a' magyaroknál is. A' király nem volt idegen tőkéből, nem adta idegennek feudumba az országot, a' különkülönbféle népek elkülönözve maradtak, sőt a' külföldi idegenek iránt kizáró törvényekről gondoskodtak. A' clerus már nagy szabadsággal bírván úgy is, nem sürgette az aurea bullát, mint Angliában, hol az csak még akkor vágyakozott arra; városi és polgári élet kevés volt az országban, a' szabad ülésekről (Freysassen) pedig szó sem lehetett. Mellyik várost nézték Magyarországbán, mint ott Londont a' political rendszer' kiegészítő részének? Az angol városok' főbb személyei Spelmans Glossary szerint *Báró* nevet viseltek, minden városnak és helységnek szabadságait sérthetetlenekké tette a' charta, 's a' londoni Maire egy volt a' 25 Bárók közül, kikre bizva volt az új törvény' erejének fenntartására való ügyelet. Nincs itt távolról is hasonlatosság a' két charta közt, hol az idegenektől alapított *első*, tiszta magyarok által lakott, alkalmasint faluszinü királyi város nem elébb mint 1715b. jó napvilágra.“

„Igaz, a' magna charta nem említi a' jobbágyokat, mint a' bulla aurea, de úgy látszik az öszvehasonlítás után, hogy ők Angliában oltalom, és nem törvény, Magyarországon pedig törvény, és nem oltalom alá vétettek. II. Andrást azt mondja a' XIII. cikkelyben: „*Jobbagiones ita sequantur curiam, vel quocunque proficiscuntur, ut pauperes per eos non opprimantur, nec spolientur*“ a' nélkül hogy azoknak uraikhoz vagy a' stathoz való viszonyaikat meghatározná, csak egy rossz szokást kivánt eltörölni, mellyet követtek a' királyi hivatalosok és vasallusok mikor utaztak. A' király ellen szabados volt a' feltámadás, ha igazságta-

lan volt: de a' jobbágnak állapotja meg sem tekintett, ha igazságtalan volt földes ura. Továbbá az angol törvényszékek előtt bévett elv volt, hogy a' törvény előtt senkisésem jobbágy, hanem ha az ura ilyennek reclamálja, de másokkal való viszonyaiban minden jobbágy *szabad ember volt*, 's törvényesen proprietast szerezhetett, arról rendeléset tehetett mint akarta, 's törvényesen panaszolkozhatott. Ezen igazságos megtekintése a' jobbágyoknak az előmenő idővel több consistentiát kapott, mert egy nap a' mást tanítja: miből osztán az is megmagyarázható, hogy III. Eduard alatt a' jobbágyság' (parasztok') egy nagy része szabad dolgozó osztálylyá vált át, 's IV. Eduard alatt minden copyholder földes ura ellen törvényesen panaszolhatott, ha kitétetett a' birtokból, 's hogy Erzsébet' idejéből való az utolsó hiteles bizonyosság a' volt jobbágyságról (t. i. vége szakadt akkor).“

„A' magna charta, a' nemzetnek adott szabadságlevél volt, a' bulla aurea pedig a' nép' egy bizonyos kástjának adatott privilegium.“

Edddig Veith — mire így következnek a' jegyzések. A' nemzetek' polgári életében vagynak közönséges és különös vonások, mellyekben egyeznek vagy eltávoznak egymástól. Bizonyos historiai momentumoknak egyoldalú mintegy töredékbeli megtekintése legkönnyebben vezet a' nemzeti állapotok' bal magyarázatjára. Így p. o. ha a' magna charta vagy az aurea bulla mintegy külön kivétetnek az angol vagy magyar történetek' summájából, és a' kettőnek válorá, elvonva minden egyébtől, melly a' megelőző vagy követő körülmények' lánczsorát teszi, jó kérdés alá: lehetetlen azon igazságos vizsgálati tetőpontra felemelkedni, honnan a' két nemzet' állapotját méltatni kellené. A' magna charta sem több sem kevesebb értékű mint az aurea bulla, mindenik olly időben vette eredetét, mellyben a' historiai történetekben, ha azoknak velejét veszszük, a' helyek' és személyek' nevein kívül semmi valóságos különbséget nem találhatni, mellyben

az indító okok és cselekedetek Angliában mint Magyarországon szinte a' hajszálig egyeznek egymással. Ott, mint itt a' nemesség és papság végezett mindent, mert csak azok értettek a' dolgokhoz, mert a' dolog' természetete szerint máskép jól nem is mehetnek a' dolgok, mert Sirach igen bölcsen kérdi: „*hogy taníthat az, a' ki szánt vét, 's ökröket ostorral hajt?*“¹¹⁾!

Vezetőknek és vezéreltetteknek kell mindenkor lenni az emberi társaságokban, ha azok fel nem akarnak bomolni; azok kik másokat vezetnek mindég elébb valók és szabad rendüek maradnak — ez a' dolog' veleje, a' többi csak forma a' nemzetek' historiájában, 's ma mint a' magna charta' idejében is e' két osztály alá esnek Anglia' lakosai, u. m. a' szabadok' és nem szabadok' sorába, amazok az értelemmel a' hatalmat, ezek a' munkával az engedelmességet csatolják egybe, különben ha megfordulva mehetne a' dolog menyország helyett pokolban élnék e' földön. —

---

¹¹⁾ „Wir sind gar zu geneigt die Dinge so zu beurtheilen wie wir sie finden, ohne weiter nach den Ursachen zu forschen, die diesen oder jenen Zustand hervorbrachten, und die ihn vielleicht noch jetzt, ohne dass wir es bemerken aufrecht erhalten. Nichts ist wohl ausgemachter als dass Sitten und Cultur, und alle Vortheile, die an Sitten und Cultur hängen, in dieser unser europäischen Welt seit mehreren Jahrhunderten mit zwei Principien verknüpft, und das Resultat ihrer vereinten Wirkung gewesen sind: *eins war der Geist des höheren Standes, das andere der Geist der Religion. Der Adel*, der die Wissenschaften beschützte, und *die Geistlichkeit*, die sie lehrte, waren es allein, die mitten unter Waffen und Tumulten, zu einer Zeit, da Staatsverfassungen erst im Entstehen waren, dem menschlichen Geschlecht jenes kostbare Kleinod retteten. Was die Wissenschaften von diesen beyden Ständen erhielten, zahlten sie zurück, indem sie den Verstand ihrer Wohlthäter aufklärten, ihre Idéen erweitereten, ihren Kopf bereicherten und ausschmückten. Burke Betracht. über die franz. Revol. I. Th. s. 211.

Világosabb lesz mindjárt a' dolog, ha annak természetét közelebről is megmerjük vizsgálni. Azt mondja Veith, hogy a' magna charta' fő érdeme az, hogy egy testbe olvasztván a' normannust az angelsaxxal és brittussal okozta osztán későbbben a' jobbágyság' megszűnését Erzsébet' idejében az angol földön. — Vagy-
 nak az életben bizonyos szavak, mellyeknek varázs erejök van mint a' talismanoknak; ilyen a' *jobbágyság* szó, mellynek értelméhez mindent kötnek, csak azt nem, a' mit épen ahhoz kellene kötni. Mint egy derék író mondja hogy a' szegénység a' nép' massája' sorsa, a' drágaság a' rendetlenség' büntetése ¹²⁾, úgy megfordítva is mondhatjuk hogy a' szabadság csak a' kevesebb számnak tulajdona, a' féketlenség pedig a' rossz rendszernek büntetése. Ha a' magna charta' következtében eltűnt Anglia' földjéről a' jobbágyság, honnan van az hogy Murron gazdag angol birtokos 1820ban is még 600 familiát, Stafford marquisné 15 ezer lelket szorítottak ki földjeikről, hogy azokon emberek helyett juhnyájákat legeltessenek ¹³⁾? vagy az elüzttek nem voltak jobbágyok? hanem haszonbérllők? vagy olyanok kik a' robotázást pénzzel váltják meg? Mind egy — de inségbe estek, és ha a' dialecticai szójátság illy fontosságú tárgyban elég lenne az ideák' felforgatására, úgy Magyarországot kiemelhetnök mi is Anglia mellett, még pedig az aurea bullánál fogva, ha nem tudnók hogy a' tudomány' becse illy úton semmit nem nyerne, ha nem tudnók más oldalról azt is, hogy Angliának épen úgy kellett mai formájára kialakulni, és pedig fekvése 's ősi constitutiójánál fogva, mint Magyarország így és nem máskép alakulhata ki. Egy — életben lévő constitutiónak helyes megítélésére két szempontok vezethetnek, ú. m. a) A' meglett dolgoknak szükségese képen való következtéseit a' nemzet' mai állapot-

¹²⁾ L. *Bulletin des sciences historiques antiquités* 1831. Nro 10. p. 270.

¹³⁾ Neues Conversations Lexicon Leipzig 1824. artic. Grosz-britannien s. 547.

jára fontolóra venni, melly uton a' tirádák és ügyetlen declamatiók magokban meg semmisítetnek, mert mihelyt valamelly dolog szükségesképen való feltételek közt lételre jött, annak következései is természet szerint ki nem maradhatnak. b) A' jelenlét' testi és lelki szorgalmának volumenje főképen ugyan a' nemzet' belső és külső történeteiből, lakhelye' physical fekvéséből folyt ki, de azért földünk' minden más lakosainak közvetlen, vagy közvetőleg való befolyását tagadni nem lehet, melly szerint a' testi és lelki szorgalom' moralis becsének megítélésére meg van ugyan minden nemzetnek ön tulajdonu competentiája, de a' mellett a' közönséges értelem is egy felsőbb instantiában megvizsgálhatja azt azon viszonynál fogva, mellyben a' teremtett dolgok a' teremtés céljához állanak, melly minden isoláló egoisticum elveket kizár magából, 's mikor' ez a' közönséges értelem a' maga kérlelhetetlen ítéletét papirosra leteszi, minden reclamatio az ellen nagyon is felesleg való dolog; mert az a' maga ítéletének elégtételben vételét nem az emberekre bizza, hanem az idő' folyamatjában összejevő környülállások' és dolgok' magoktól való kibontakozására, mellyet sem kikerülni, sem megtörni nem lehet.

Ekképen lévén a' dolgok, az aurea bulla' megrótt fogyatkozásai nem fogyatkozások többé, hanem szükségképi még pedig jóltevő jelenetei a' magyar constitutiónak, 's ha az, az idegen részek' egy testbe összeolvasztását nem eszközlötte mint a' magna charta, (ámbar az assimilatiókra történeteinkben is számosak a' példák) gondolóra kell azt is venni, hogy Angliát nem dulta ugy öszve a' pecsenég, kun, mongol, török sereg, mint hazánkat öszvedulta, hogy a' belső háboruknak mi is bőségében éltünk, mellyek a' magyarság' nagy részit felemésztették, 's mindég uj meg uj ültetvényekről kellett a' magyar kormánynak gondolkodni, hogy a' kun puszták ¹⁴⁾, a' desertum flandren-

¹⁴⁾ A' terra Zewrinica és Cumania' megnépesítése felett tett alkudozásokat a' Johannitákkal közli Schlötzer az 1247ben

se a' campus Machon, és a' Turcicumok kiholt földdé ne váljanak ¹⁵⁾). Angliában könnyebben mehetett az assimilatio, mert szigeti fekvése megoltalmazta a' külső erői pusztitástól, 's a' mellett a' régi brittusok már az angelsaxokhoz törődve voltak, mikor a' normannok rajtok felyülkerekedtek, és így e' tekintetben is boldogabb állapotja volt Angliának, mint Magyarországnak, hol mind az idők' menetele, mind az ország' fekvése, magokkal hozták a' sokféle szájú és szólású telepeket, kiket fractis jam viribus csak ugy egyszerre egy kalap alá húzni bölcseség sem vala; és még is egy részről azt, a' mi legszebb oldala a' magyar királyok' cselekvésmódjának, hogy a' behivott telepeknek meghagyták a' magok sajátságait, olly tudósok is mint Schlötzer gúnyolva magyarázgatják, más részről most ugyan azon dolog az aurea bulla' fogyatkozása, hogy miért nem eszközlött assimilatiót. — Volna itt még sok elmondani való, miért legalább a' két rokon haza' régibb lakosai, miért Horvát- és Tótország' népei nem assimiláltattak jókor, de értekező most itt abba nem ereszkedhetik, hanem csak azt kértheti, miért a' cambro britannus, miért az angelsax nyelv sokáig divatoztak Angliában azután is, hogy a' mai angol nyelv már

---

költ oklevél szerint Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen 1795. s. 336, 337.

¹⁵⁾ A' flandriai desertumról, hová Ildik Geyza hozott első német telepeket Flandriából, lásd Benkő' Milkoviáját P. I. p. 179—183. A' Campus Maxonsról írja Oláh Miklós (Hungaria C. XVII.) hogy az tizenkét mértföldnél szélesebb, Temesvárnál kezdődik, 's Semendriáig elnyul, hol a' török rablás és bebecsapások miatt még vadászni sem lehet bátorsággal, nem hogy ott lakhassék ember. Csak 1658ban mennyi idegent nem kellett Erdélybe letelepíteni, többnyire rácokat és oláhokat, mutatja a' fogarasi Diaeta' végzése 1666ból art. XI. és Comp. Constit. P. 3. Tit. 11. art. 10. Ha kinek kedve és ideje van, egy jó könyvet írhat Magyarország' szakadatlan colonisatiójáról, és mégis mennyi pusztáink nem maradtak meg, mellyek hajdan népesítve valának!

kiformálta magát, miért máig a' walesi herczegségben ki nem veszett az első egészen?

De félretéve mind ezeket, nemzeti állapotok' és constitutionalis régi oklevelek' öszve hasonlításában nem annyira ideákat ideáknak, mint factumokat kell factumoknak ellenekbe tenni, 's mindjárt ki fog így könnyü móddal kerekedni, hogy a' *jobbágy* szó csak tüneményes talismani játék, és ha név szerint ninesenek jobbágyok Angliában, mert a' magna charta azoknak nyakára hágott, de facto annál számosabb szegényei vagynak, kik vagy a' nemeseknek, vagy a' papságnak, vagy a' fábrikásoknak, vagy a' kereskedőknek és árendásoknak jobbágyai; sőt mondhatni, Anglia minden más országhoz mérve, a' proportione legnagyobb bőségében van az olly embereknek, kik valóságos jobbágyi állapotban élnek, és másoknak durva kényétől függenek. Az állítás bizonyítást kíván, 's imé itt van Angliának e' tekintet alatt hűséges képe, mellyet köztudat végett nem árt bővebben előadni. —

Közönséges észrevétel az Nagybritanniára nézve, hogy a' magát jólbiró közép rend szinte az elenyészéshez közel jár, midőn másfelől a' nagy gazdagság, jövedelem, és vagyom a' szegénységgel, inséggel, és nap számassággal szemközt állanak. Egy familiának a' legszegényebb rendből esztendei élelmére régebben a' falukban 45 font sterlinget számítottak, a' városokban 48 fontot; $\frac{3}{7}$ része a' népességnek ilyen, melly többet nem költhet el ($7\frac{1}{8}$ millio 18 millio lakosra vetve). De egy egész harmada a' köznépek (1,548,000) ezt a' pénzt sem tudja megszerezni magának, hanem az ecclesiák' és közönségek' alamizsnájából kapja meg $\frac{3}{5}$ részét tartása' költségének, melly alamizsna Malthus szerint 1801-ben 10, mások szerint pedig 1823ban 6 millio font sterlingre ment fel ¹⁶⁾.

Igaz, hogy a' volt belső minister Peel 1823ban kedvezőbb rajzot nyújtott be a' parlamentnek az ország'

¹⁶⁾ Malthus Versuch über die Bedingung und die Folgen der Volks-Vermehrung übersetzt von Hegewisch, Altona 1807.

állapotjáról, mióta a kereskedésben, hajókázásban Huskisson szabadabb szellemű elveket követett az idegenek iránt, de azért úgy látjuk, hogy azután sem szűnt meg a nép' nyughatatlansága, sőt mondhatni nevedekett a' machinák, gőzszekerek, fabrikák, szövőszékek ellen folytatott háborúval, 's mint a' Tudományos Gyűjteményben (1830. VII. köt. I. 55.) megjegyztetik, 1829ben Dublinban 10, Huddusfieldben 13 ezer dolgozó munkás volt ősszel kenyér és foglalatosság nélkül. Hevesen sürgetté a' parlamentum, melly juliusban 1830ban oszlott el, az ország' állapotja' megvizsgálását. A' fábrákban 's kézi gyárokbán nem fizették többé pénzzel a' dolgozókat, hanem eleséggel, a' borbélyokkal hónapszámra beretváltatták őket, és a' pénzfizetés helyett cserevásár jött bé; nem volt már a' szegény dolgozókon hus, ros szinben voltak, hangjok a' sok koplálás miatt öblös üres volt, a' pityóka (krumpli) ezeknek már confect és luxus' cikkelyévé vált; a' gazdák meg sem engedték a' házas dolgozóknak, hogy feleségeiket meglátogassák, vagy pedig csak tanúk előtt lehettek együtt kevés időre velek ¹⁷⁾. Ezt a' leírást Cobbet a' parlament' egyik tagja tette, ki sok grófságokat bejárt, és szemmel látta az inséget; de ha sz'nte tódítva adta volna is elő festését, annyi csak ugyan igaz, hogy a' szegény nép' nyomorusága a' magna charta' oldala mellett is magos pontra hágott fel, 's Peel maga megvallotta akkor, hogy a' szegényeket Amerikában akarja letelepíteni a' kormány.

De ismerkedjünk meg régibb állapotjával is Angliának e' tekintetben a' hiteles és nagy classicitású Sir Morton Eden' utmutatása szerint ¹⁸⁾. A' XVIIIdik szá-

¹⁷⁾ Allgemeine Zeitung 1830. Nro 7.

¹⁸⁾ Sir Freder. Morton Eden *The State of the Poor* London 1797. három darabban. Azt hiszi Morton Eden, hogy annak miért régibb törvények nincsenek a' szegényekről az az oka, mivel a' földes úr patriarchalis nexusban élt jobbagyaival, de ez az állítás nem egészen igaz, mert az előtt is voltak sok koldusok Angliában, kiket a' klastro-

zadban, ugymond ez az író, egy országból sem vándorlattelak olly számmal ki a' dologtalanság és szegénység miatt mint Angliából, mellyben legtöbb puszták, tós helyek és közös birtokok vagynak. III. Richard alatt vagy is a' XIV. század' végivel szólamlanak meg először a' törvények a' kóboriak' büntetéséről és a' szegények' táplálásáról; 1350ben először említik a' törvények a' szabad dolgosok' személyeit, miután a' törvényhozó hatalom mindég azzal bajlódott, hogy taxálja a' munkabért, és az élelmek' árát. VIII. Henrik alatt 1530ban a' törvény két osztályt tett a' koldusok közt, egyik a' szükölködők' másik a' csapongók' osztálya volt; az elsőknek bizonyágleveleket adtak a' békeség' biráji, hogy bizonyos megyékben koldulhassanak, ellenben a' kóboriakat vérekig kellett a' törvény szerint megkorbácsolni, és megesketni, hogy visszamennek szülőtte helyökre. Nem soká u. m. 1535ben eltöröltettek az útilevelek is, 's minden közönségnek tartani kellett a' koldusait, a' kóboriakról pedig rendeltetett, hogy ha másod izben is elfogják, viszont korbácsolatassanak meg, és jobb fülök' egy részét veszejtsék el, harmad izben pedig életektől fosztassanak meg. — A' klastromok' eltörlése után még inkább megszaporodott a' koldusok' száma, VI. Eduard alatt már az rendeltetett a' kóboriakra nézve, hogy a' kik nem akarnak dolgozni, pedig tudnának, melljekben égetessenek meg tüzes jeggyel, 's a' ki bejelenti az illyeket, annak két esztendeig rabszolgaként szolgáljanak. A' ki csak 14 napra is az illy szolgálathól elszöknek, homlokban bélyegeztessék meg, 's egész életében rabszolgának maradjon, a' másodsor elszökő pedig halállal büntettessék. Erzsébet alatt kezdett a' szegények' élelmére szolgáló taxa megalapítatni, mivel az önkéntes segedelem már nem volt elég; akkor

---

mok 's más intézetek tartottak mindenütt, melly intézetekről és szerzetekről szóló oklevelek Angliában épen úgy mint másutt bőven találatnak.

állítottak fel dolgoztató házak is a' gyermekek' és felnőttek' számára, 's a' koldulókat először kemény vezéssel és fül' keresztül égetésével, másodsor halállal fenyegette a' törvény, ha csak valaki szánakozásból magához nem fogadta a' vétkest két esztendőre. E' büntetéseket 1597—1602 közt lágyították osztán, de Iső Jakab alatt újra felélesztették a' régi kemény törvényeket, mellyek Anna királyné' ideéig divatban is voltak. Ugyan csak ez az író írja, hogy 1795ben a' szegények több helyen csalánt főztek sóban és borsal, hogy éhségöket enyhítsék. Skócziában a' sok kóbori koldus sáska' módjára jár, $\frac{3}{4}$ részek csak dologkerülők, kik nem kapnak alamizsnát, 's a' szegény lakosok' nyakán élösködnek, mert a' gazdagokhoz nem mernek szemtelenkedve menni, 's még a' valóságos szegények' tartása is inkább csak a' közép rendet nyomja, mert a' gazdagok utaznak, 's az országon kívül költik el a' pénzt, templomba sem járnak, hol a' koldusok' számára szoktak adakozni.

Ha már azt kérdi valaki, mi az oka ennek a' nagy inségnek, értekező arra csak azt mondhatja, hogy a' megrögzött nyavalya, mellyet a' rosz systema mindenkor és mindenütt magával hoz. Ugyan is

1ször. A' földbirtoknak nagy részét a' fennálló majoratusok elnyelték Angliában, miért igen kevés az apró birtokosok' száma, melly darab időtől fogva még inkább kevesedett. Csak 1786ban is magában Angliában 250 ezer szabad földbirtokosokat számláltak, 's már 1823ban kivéve a' nagy nemességet és főpapságot 20 ezerre tették azoknak számát. Colquhoun 1810ben Nagybritannia' földművelésére 1,302,000 familiát tett, ebből 70 ezert a' közép, 210 ezert az apró földbirtokosok, 280 ezert pedig a' haszonbérllők közzé helyeztetett.

2szor. Az episcopalis ecclesia' birtokai hat ezer nagyobb 's apróbb dominiumból állanak, mellyeknek esztendei jövedelmét némelleyek 55 $\frac{1}{2}$ millio pengő forintra, mások még többre is teszik, melly summának

nagy részét a' főpapság húzza, midőn a' valóságos szolgáltatást tevő papok és káplánok alig tudnak sok helyett megélni ¹⁹⁾, és hallgatóik tartják élelemmel.

3szor. A' feljebbi két dologból következik az már, hogy a' nagy földbirtokosok nem birnak földjeikkel, azok miveletlen maradnak, vagy nem eléggé jól műveltetnek. Marha-, juhtartás, vadászat a' főbb eszközök, mellyekkel kiakarják pótolni a' hiányt, azért nem is lehet csudálkozni, hogy az országnak nem terem elég gabonája, és az is rendkívül drága, ha annak bevételére a' birtokosok és árendások nagy vámot kívánnak tétetni, ellenben a' kereskedők, gyárosok, mesteremberek a' vám nélkül való szabad concurrentiát sürgetik. Magában Angliában és a' wallisi herczegségben 40 millio holdföldet számlálnak, mellyből 8 millio pusztá, 14 millio nem használtatik eléggé ²⁰⁾.

¹⁹⁾ A' fő papság közzé tartoznak az *érsekek*, *püspökök*, *dechantok*, *praebendatusok*, *főesperestek*, a' kis papság közzé tartoznak a' *rectorok*, *diaconusok*, *vicariusok*, *curatorok*, *magános káplánok*, kik a' rendes szolgáltatást viszik. Az Allgem. Zeitung szerint (Febr. 9dikén 1830) a' papi jövedelmet az accidentákkal együtt 97 $\frac{1}{10}$ millió pengő forintra is teszik, Lowe 82 $\frac{1}{2}$ millióra, Beuregard 103 $\frac{1}{2}$ millióra számlálják, mellyet az episcopalis ecclesia húz eszten-dőnként.

²⁰⁾ Megérdemlik Morus 'Tamás Anglia' fő Cancellárja' észrevételei a' közlést, jóllehet azokat régen tette (született 1480ban † 1535ben), de ma is, mint látjuk, helyt állanak: „Unus opilio atque bubulcus sufficit ei terrae depascendae pecoribus, in cuius cultum ut sementi faciendae sufficeret, multae poscebantur manus; atque hac ratione fit, ut multis in locis annona sit multo carior.

„Quia lanarum quoque adeo increvit pretium, ut a tenuioribus, qui pannos inde solent apud nos conficere, prorsus emi non possint, atque ea ratione plures ab opere abgantur in otium. Nam post aucta pascua infinitam ovium vim abstulit tabes. Quodsi maxime increscat ovium numerus, pretio nihil decrescit tamen, quod earum, si monopolium appellari non potest, quod non unus vendit, certe *olygopolium* est. Reciderunt enim fere in manus pauco-

4szer. A' birtokosok', és más haszonbérlok' 's földmivesek' egymáshoz való viszonyainak bizonytalan volta.

Kötelessége a' statusnak bátorságba tenni a' földmivelőknek állapotját, hogy ne függjön a' birtokos' kényétől azokat mikor tetszik földjeiről elhajtani, mint nem régiben is Murron és Stafford marquisné tettek. Közönséges panasz az Angliában, hogy a' haszonbérlok' is elszegényednek, koldus-botra jutnak, nem győzven a' nagy árendát fizetni, a' természet' költségeit is viselni, mindenek felett pedig az idegenekkel való concurrentiát kiállani. Igaz, hogy 1815ben segíteni akart a' gabona-bill által a' parlament a' földmivesek' sorsán, de úgy látjuk, hogy a' rosznak gyökere az által nem vágatott ketté, mellynek mélyebb elágazásai vagynak a' birtokosok', kereskedők', gyárosok', és kézi mesteremberek' haszonérdekleiteiben, mintsem hogy palliativumok az egymással ellenkező érdeküket kiegyenlíthetnék, 's azokat a' magok árkokba vehetnék.

5szer. Szaporítja a' szegények' számát az erős italok' szeretete is, melly sokakat koldussá tesz. Mi sok illy szeszest italt isznak Angliában, meg lehet onnan is itélni, hogy Morton Eden' közlése szerint 1795ben, az azokra tett vámok és accisek 6,652,584 font sterlin-

rum, eorumque divitum, quos nulla necessitas urget ante vendendi, quam libet, nec ante libet, quam liceat, quanti libet. *Utopia Hamburg* 1752. p. 21.

Sinclair 1821ben 12,986,855 holdföldre számlálta a' miveletlen földet, ellenben a' legújabb közlések szerint e' következő kimutatás fordul elő:

Anglia. Miveletlen, de mivelésre alkalmas föld 3,454,000 hold, mivelésre teljességgel alkalmatlan 3,257,000 hold.

Wallisi herczegség 530,000; a' második categoriában 1,105,000.

Skóczia 5,950,000; a' második rendben 8,523,030 hold.

Hibernia 4,900,000. Használhatatlan 2,416,664 hold.

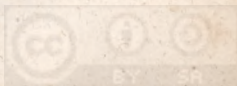
A' szigetekben 166,000 nem használható 569,469 hold.

Lásd, *Allgemeine Zeitung* 1830. febr. 13. a' 12dik számú toldalékban.

get hajtottak bé. De ennél is többet tesznek a' hajósi élet' és a' gyárok' erős üzése, mellyek által az emberi élet inkább ki van kockára téve, 's a' neveletlen gyermekek közönséges segedelemre szorulnak. Nevelí az élhetetlenséget a' *tudatlanság* is, mellyet már Garve Angliára nézve ekképen jegyzett meg: „A' kereskedés', gyárok' és fabrikák' nevededő virágzásával a' mechanicus dolgok' kimivelődése megnehezítetett. A' munkák' felosztása, melly minden gyár' tökéletességére tartozik, mindenik dolgot egyszerű munkálatok' gyakorlására szorította, melly kevesebb kevesebb ismereteket visz a' fejébe, 's kevés ösztönt ad a' lélek' erejét próbálgatni. Angliában, hol a' gyárokból leginkább fel van osztva a' munka, az illy mechanicus dolgozók hátrább maradtak pallérozódásokra nézve más országú felekezeteiktől, azért ott ezekre nézve 1780tól fogva már vasárnapi iskolákat is állítottak fel. Igen természetes dolog, hogy az illy dolgozóknak lételet a' gyárok' virágzása vagy romlása határozzák el, azzal állanak fenn, azzal meg is buknak ²¹⁾).

Illy világos és tiszta adatok után a' magna charta' kiemelése az aurea bulla mellett veszteni fog fényéből; de ok nélkül való az a' vád is, hogy a' magyarok az idegeneket kizáró törvényekről gondoskodtak, mert leginkább a' zsidók és ismaeliták voltak az illy kizáró törvények' tárgyai, a' mit Anglia épen úgy követett, mint akármelly más ország: ellenben más idegeneket pártolt a' hazafiuság, mert egyes esetek itt nem jöhetnek számba, mint másutt sem. A' magyaroknak épen nem kedvező Schlötzer (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen 1795 p. 194, 196*) maga közli Thuróczi és Kéza szerint a' bėjött idegenek' laistromát; ugyan csak Kéza mondja, hogy Geiza vezér, szent István, és más királyok' idejében kunok, bessusok, olaszok jöttek bé lakni a' magyar földre, és több más nemzetűek, *qui diutius*

²¹⁾ Versuch über Moral und Literatur 3. Theil. p. 41.

in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matrimonium diversorum contractus Ungris inmixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti. Magyarország' historiája oly gazdag az idegenek' pártolásáról szóló adatokkal, hogy bámulni lehet, miképp terjedhete oly vélemény el a' külföldi tudósok közt, hogy az aurea bulla vagy akármely más oklevelünk parancsolnák az illy türhetetlenséget. — A' sok közűl imé egy két példa! — Mikor a' törökök vad kézzel pusztították a' hozzánk szomszéd tartományokat, azokból seregestől jöttek a' lakosok magyarföldre oltalmat keresni magoknak. A' mit a' görög revolutio' kiütése' idejében 1821ben tett a' bölcs kormány, azt már IIdik Ulászló is megtette 1493ban, *ut Bojerones tempore incursionis Turcarum sua bona Brassoviam perducere et educere valeant.* (Benkő Specialis Transylv. MSS). Már az előtt jóval az oláhországi vajdák és boérok sok birtokot kaptak Erdélyben, sőt adomány-leveleket is osztogattak az elsők ²²). Fogaras' földén és Hunyad

²²) Meg volt Benkőnek Ulad János oláhországi vajda' adomány - levclének hiteles mássa, melly 6940dik esztendőben januarius 20dik napján költ Tergowestben (1432ben a' mi számlálásunk szerint) mellyben magát totius Valachiae transalpiniae Dominum, *Omlasii et de Fogaras ducem* írja, 's Boer István és Roman testvéreknek *Vajdafalvát Sessori Lovistént* 's más portiókat ajándékoz Fogarasban és Omlásban (az utolsó szász nyelven *Hamlesch Szeben* székben). Ugyan csak Benkő említi *Donationales Uladislai Vajvodae Valachiae datas in Argios an. 1372. die divisionis Apostolorum*; kezdete így van: „*Uladislaus Vajvoda Transalpinus, Banus de Zevrino et Dux novae Plantationis terrae Fogaras notum facimus etc.* ajándékoz benne Dobka János' fiának Lászlónak szép birtokokat Fogaras székben, melly hajdan felső Fejér vármegyének egy részét tette. Mirche oláh vajda is magát 1395ben *Dux de Fogaras et Banus de Zewrin* irta. Lásd Praynál VII. Dissertat. Histor. Crit. in amales veteres Hunnorum p. 144—146. és Benkő Specialis Transylv. MSS. item Fridwalszky Reges ungariae Mariani p. 80—84.

vármegyében igen sok illy magyar nemességgel felékesített familiák vagynak ma is, kik a' vádat megczáfolhatják, de maga a' törvénykönyvünk is tele van indigenák' neveivel, kik érdemeikért magyar polgári just nyertek. A' ki Erdélyben vagy Magyarországon a' szász's más német telepek' történeteivel, privilegialis polgári szerkezeteivel ismeretes, úgy fogja találni, hogy nem a' türhetetlenség, hanem a' különös pártfogás' szelleme mellett nyerhették csak meg azt a' jölétet, a' miben vagynak, és nálunk a' lakosok' közép rendü osztálya ceteris paribus nem kisebbedik számában, hanem inkább szaporodik; annyi bizonyos hogy kézi mesterségi tekintetben 1641ig alább nem állott a' magyar föld Angliánál, miről itt hosszú volna az adatokat közölni, hanem Cornides', Eder', Bredeczky', Schwartner' könyveire utalja értekező az olvasót, és még csak azt jegyzi meg, hogy Veith a' városok' és más szabad rendü lakosok' (libertini) tekintetében is családokzik Magyarországra nézve; mert a' városi rend' kifejtődését szent István' idejére fel lehet vinni, királyaink azokat mindég pártolták, az országos gyűlésekben követek által részt vettek, sőt Erdélyben is a' szabad szász helységek már a' XVdik században követek' küldésére felszólítatva voltak, hogy azok által a' magyarországi diaetákon képviseletet gyakoroljanak.

Meg volt a' városi rend mellett a' libertinusok' rende is ²⁵⁾, a' mit Veith szabad ültetvényeknek mond

²⁵⁾ Lásd Historiai értekezésemet a' székely nemzetről lap 119. 130. itt csak Ranzanus olasz író' bizonyosságát közlöm, mi virágzatban voltak Erdélyben a' kézi mesterségek „*Hominum ingenia magna, excellentiaque, ad ea praesertim aptissima, maximeque versatilia quae manu fiunt. Brevibus multa complectar: quidquid est in regno Ungariae laude dignum atque excellens, quod attineat ad nobiles et honorata adpellatione opifices, atque ad eas artes, quas adpellant mechanicas, id totum apud Transsilvanos habetur. Testificari id equidem possum, et ceteri, qui viderunt, videntesque mire obstupuerunt. Epitome rer. hung. Ind. 32.*

(Freysassen), a' jobbagyok' állapotja is hasonló volt az angliaihoz, 's talán még sokszor szenvedhetőbb mint ott hajdan volt; vagy mellyik polgári szabadságlevelében leljük fel Angliának azt, a' mit szent István' leczkéiben föllelünk: „*Memoria retinens semper, quod omnes homines unius sunt conditionis, et quod nil elevat nisi humilitas, et nihil dejicit nisi superbia, et invidia*“; hol kapunk az angol régi oklevelekben szebb tanítást az idegenek iránt mint 'szent Istvánnál „*Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas, et consuetudines, diversaque*

Vesd össze Danielis Cornides *Bruchstücke zur Geschichte der städtischen Cultur und des Gewerbfleisses in Ungarn mit Vorrede begleitet von Engel*, melly szerint, hogy csak az egy üveg készitést említsem, Pozsonyban már 1439ben mind üveg ablakok voltak, midőn Morten Eden' bizonyága szerint Angliában még 1567ben is olly ritkák és drágák voltak azok, hogy a' nemes urak, a' kiknek illy üveg ablakaik voltak, otthon nem létőkben azokat leszedették és el-tétették. Skóczziában pedig még 1661ben is nem voltak üveg ablakok a' közönséges falusi lakhelyein az uraknak, még a' királyi palotákban is csak a' felső emeletben voltak. Oláh Miklós érsek, Mátyás' visegrádi palotájáról írja. „*Haec aula praeter situs amoenitatem tam praetiosis aedificiis ornata est, ut sine controversia plurimorum regnorum aedificia superare videatur, et nusquam viderim, quidquid regnorum in hunc diem peragrarem, aedes paribus ornamentis structas*“ (Hungaria cap. VI. írta Brüsselen 1536ban). Itt mondja azt is, hogy csak Párizsban látott a' parlament' épületében egy osztályt, a' visegrádi palota' hasonlatosságára kiékesítve. Bethlen Farkas azt írja Egyed nevű enyedi magyar óracsinálóról, hogy mikor Zápolya János Zsigmond 1566ban Sulimánhoz ment Nandorfejevár alá, sok ajándékai közt egy mogyorónyi kicsinységű arany drága ütő órát is vitt, mellyen a' csillagos ég' kereksege és a' hold' változása minden 24 óra alatt előfordult, melly óra gyűrű' fejébe volt foglalva, a' mit Suliman különösen becsült, száz ezer arany értékűnek mondván, 's az egyszerű magyar ötvös' munkája volt! (Lásd Barabás Samuel, Bethlen Farkas' Historiájának magyar kivonatját MSS.)

documenta et arma exterorum secum ducunt, quae omnia regiam ornant et amplificant uulam. (S. Steph. Decr. I. L. I. cap. VI. de acceptione extraneorum et nutrimento hospitem). Hogy IVdik Eduard alatt minden copyholder (robotázó vagy pedig bérpénzt adó jobbágy): földes ura ellen törvényesen panaszolhatott, ha kitétetett a' birtokból, és hogy a' jobbágyság' egy nagy része a' szabadon dolgozók' osztályába esett, annak okát nem annyira a' magna chartában mint IVdik Eduard' saját characterében, 's a' nemzethez álló viszonyaiban kell keresni. IVdik Eduard' ideje a' revolútiók' ideje volt, előtte 's utána háborgásban volt a' nemzet az uralkodók' gyakori változása miatt; ő VI dik Henriket fosztotta meg a' koronától, kit megöletett. Comines Filep leghitelesebb író abból az időből írja Emlékezeteségeiben (Memoires L. III. ch. VII), hogy három dolog által boldogult VI dik Henrik ellen, hogy minden ellentállás nélkül bemehetett a' fő városba. Az első volt *barátjainak sok száma*, kik a' templomokba vették magokat, mellyek akkor sérthetetlen helyek (asylumok) voltak; a' másik volt *sok adóssága*, melylyet az előtt tett Londonban, 's mindenki örült, látván hitelessét szem előtt, és olly állapotban, hogy majd megfizethet; a' harmadik ok volt a' *polgári rendü asszonyok' egyetértése*, kiket szeretgetett, 's kik osztán férjeiket részére hajtották. Más országban, úgy mond Comines, épen ezek által vesztette volna el valamelly király koronáját, mellyet ő itt illy módon nyert meg. IVdik Eduard nem is választhatta el sorsát többé az alsó rendtől, 's innét van már az, hogy azt sok igazságtalanságok' elkövetésével is pártolta a' felsőbb rend ellen. Gyakran beszélte ő Comines Filepnek, hogy minden ütközetben, a' mellyekben szerencsés volt, lovon fel 's alá nyargalt a' táborban, kiabálván, hogy a' köznépet meg kell kimélleni, 's oltalmazni, midőn az urakat rakásra ölette, kik közül senki vagy igen kevés szám menekedhetett meg. (Livre III. chap. V.) Igy nyerheté azt meg, hogy csendesen uralkodott. Pe-

riandernek is illy utálatos erkölcstelen elve volt; így csinált a' kevély Tarquinus is, de a' historia mindnyájokat is megbélyegezte ²⁴).

Minden helyes nézetek hát oda vezetnek bennünket, hogy a' magna charta épen úgy, mint az aurea bulla, csak az idő' szüleményei voltak, egyiknek a' más felett felsőbbséget tulajdonítani nem lehet; és ha olvasta volna Veith II. d. Andrásnak 1231ben költ újabb megerősítését az aurea bullának Kovachich' magyarázatjaival (Vestigia Comitiorum, Budae 1790. pag. 98—123), nem mondta volna azt, hogy a' magyar papság nem sürgette és kívánta az aurea bullát, midőn abból épen az ellenkező tetszik ki. Hogy a' John Bull lármázhat, hogy bizonyos formák' megtartása mellett öszvegyülekezhetik, és kérések' özönével előnti a' parlamentet, annak mint minden dolognak jó és rossz oldala is van. Emlékezzünk csak vissza az 1819ki esztendőre, mikor Hunt Manchesterben száz ezer népet tudott egybegyűjteni, mellyet a' katonaság' véres kardja oszlatott csak el, és Huntnek Londonba pompás be menetelére, mikor őt 300,000 ember zászlókkal győzedelmi módra kísérte. A' radicalisok, *Watson'*, *Hobhouse'*, *Vilson'*, *Burdett'* stb magokviselete, a' szövőszékek ellen sok izben megújított zenebonák, a' gyűjtogatások az angol népszabadságnak nem a' legszebb oldalai; legalább a' demagogusok épen a' tudatlan köznép közt úzték mindég ördögös játékaikat: „*Ex quo intelligi potest id, quod saepe dictum est, ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari, atque turbari, sic et populum romanum sua sponte esse pacatum, hominum seditiosorum vocibus ut violentissimis tempestatibus concitatu*“ (Cicero pro Cluentio cap. 49). Így volt Romában, így Athenaeben, így mindenütt,

²⁴) Lásd Aristot. Polit. L. III. cap. XI. Diogenes Laertius azt írja, hogy Trasybulus adott illy tanácsot Periandernek. Livius írja Tárquínról: Ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse (L. I. cap. 54.) Vessd öszve Bayle Dict. Hist. et Crit. art. *Eduard IV.*

hol hasonló okok dolgoznak! Mind ezen beszédbeli szép szabadság mellett is hányszor nem láttuk Angliában is beteljesedni már, a' mit Richelieu és Colbert mondogattak „*Laissons les dire, pourqu' ils nous laissent faire*“; hányszor meg nem tépték a' csirke' tollát, a' nélkül hogy az kiabált is volna! Valóban a' nemzeti történetek' kifejlésében nem talál értekező ollyas valami pontra, melly különösen Angliáé vagy Francia- vagy akármelly más országé lehetne, vagy már másutt elő nem fordult volna, vagy pedig elő nem fordulhatna. Igy van a' magna chartával is a' dolog, ilyen volt a' *Joyeuse Entrée* Brabantban és Limburgban, ilyen az aurea bulla! a' név más, a' dolog egy. — Vagy ha a' valóságos külömbséget az első és két utolsó közt az tenné, hogy az az egész nemzetnek, ezek csak a' nemzet' bizonyos részének adott szabadságlevelek: úgy a' foganatból reá kellene ismerni annak elkülönözött kútfejére is, a' mi a' nemzeti képviselő systemában mutathatná leginkább ki magát; mert egyéb communalis dolgok' eligazításában haszinté Angliának remek intézetei vagynak is, de azok inkább helybeli természetűek, és más országoknak szintúgy megvagnak a' magok helybeli természetéhez illő saját intézkedéseik. Mikor hát nemzetekről és régi nemzeti szabadságlevelekről van szó, valami nagyobb körű és magasb állású szempontból kell kiindulni, 's ennél fogva szól értekező itt az *angol parlamentről*, különösen pedig *Anglia' pénzhiteléről* valamit; megisméri az angol nemzetnek hatalmát, gazdagságát, kincseit, kereskedése' nagyságát és tudományosságát. Mind ezeket az egész föld hirdeti, de hogy illy szembetűnő következtetések állhattak ott bé, a' magna charta mellett főkép az ország' tengeri fekvésének, az europai political történetek' Angliára nézve szerencsés kifejlésének, és az értelmes írásbeli szabadságnak lehet tulajdonítani ²⁵).

²⁵) Ha a' nevezetesebb békekötéseket figyelemmel végig olvassuk, millenyek p. o. a' *ninwegeni* 1678—79, *ryswicki*

Az angol parlamentről.

A' mit a' romai senatusról mondott Cyneas Pyrrhusnak, azt az angliai parlámentről hasonló okoknál fogva el lehet mondani. „Nékem úgy tetszik, azt mondja Pyrrhusnak Cyneas, mintha mindenik tagja a' senatusnak külön király volna. A' parlamentnek rövid historiai kifejlése ez: kezdetben az angelsaxok, mint minden más szabad nemzetek köz gyülekezeteket tartottak ²⁶), hol közös tanácskozásnál és helybenhagyás-

1697, *utrecht* 1713, *badeni* 1715, *hágai* 1715, *bécsi* 1738, *acheni* 1748, *párizsi* 1763, *versaliai* 1783, az újabbakról nem szólva úgy találjuk, hogy azok által mindég Anglia nyert legtöbbet. A' XVII-dik század' közepéig maga magával küszködött csak Anglia, 1651ben vette kezdetét a' hajókázási acta, melly tengeri uralkodásának talpköve. A' westphaliai békeségkor (1648) csak Jerseyt és Guerneseyt birta, és csak azután nevelte birtokait. Már a' ninwegeni békében meghatározottat, hogy a' hollandus és belga kereskedő, és hadi hajók köszöntsék az angol hajókat a' tengeren, zászlóikat 's vitorláikat lehuzzák a' fő árboczfáról. A' ryswicki békeségben megismerte Franciaország Wilhelmet törvényes királynak, 's ekkor kezdődött a' szárazföldre nagyobb befolyása Angliának. Az utrecht békeségben megigérté Franciaország Dünkirchen' lerontását, melly sok gyalázzal volt egybekötve Franciaországra nézve. Ekkor ismerte meg a' francia király a' hannoverai ház' successióját. Neufchateau Ferencz a' francia köztársaság' külső ministere külön értekezést irt az angolok' praeponderantiájáról a' békekötések által, melyet a' Posselt által alapult folyóírás *Europäische Annalen* (Jahrgang 1804. 1. Stück. pag. 44.) a' maga egészében közöl.

²⁶) A' szabad francus nemzet Nagy Károly' haláláig elegyest a' gallusokkal a' mezőn gyült össze, melly gyülés mint-hogy martiusban esett, a' gyülekezet' helye is Campus Martiusnak (champs de Mars) neveztetett. Cayot Delandre írja, (Tableau abrégé de l'histoire de France T. I. Paris. 1831) hogy az illy nemzeti gyülekezetek hajdan nagyobb hatalmat gyakorlottak mint ma Anglia' és Franciaország' parlamentjei; mert békességről, és háborúról is végeztek épen úgy, mint az adókról. A' magyaroknál is így volt a' do-

nál fogva határozottatott el minden, de a' normannusok' időszakában a' közönséges gyülekezetek is bizonyos formákat nyertek a' feudumnál fogva, melly lábra kapott, és consistentiát nyert. A' hódító Wilhelm alatt már csak a' koronának közvetlen vasallusai vagy is a' főbb birtokosok gyültek esztendőnként háromszor öszve karácson, husvét és pünköst innepeken, 's a' gyülekezet' helye a' királyi udvar volt. Harmadik Henrik alatt az usurpator Montforti Simon, leicesteri gróf, (1265) ismét a' régi intézetet hozta életre, midőn minden grófság' nemesei közül két, viszont a' királyi városokból és várközségekből (Cities, és Boroughs) ugyan annyi számú követeket hívott meg a' köz gyülekezetre, melly módot osztán IIIdik Henrik is, azután hogy győzedelmes lett, és thrónusba lépett, megtartott. A' rendek egy helyen gyültek öszve, 's többnyire egy házban, de fontosabb vagy nehezebb természetű dolgokban a' praelatusok a' bárokkal, a' nemesek a' polgári követekkel külön tanácskoztak, hanem előterjesztéseiket együtt tették meg a' királynak. Harmadik Eduárd alatt (1327—1377) formálta ki magát végképen a' két ház, midőn a' praelatusok és bárók együtt kü-

---

log a' vezérek' idejében. Kéza Simon írja: „Consvetudo ista (ut si Rector immoderatam sententiam definiret, comunitas in irritum revocaret, errantem Rectorem deponeret, quando vellet) legitima inter Ungros usque ad tempora Ducis Geiche inviolabiliter, exstitit observata“ (L. Werantz Antalt is Historiai értekez. a' nemes székely nemzet' eredetéről, lap 181.) A' feudalis törvényeknek egyik nagy bűvara Gaupp írja a' német fajú nemzetekről a' frankok' és longobardok' martiusi mezejéről szólván: „So tief war dem germanischen Volkscharacter der Glaube eingepägt, dass die Nothwendigkeit mitzuhandeln an das Mitberathen und Mitbeschliessen geknüpft sey, dass selbst die beneficial Verfassung (feudum), welche doch auf der Idee der persönlich en Hingebung beruhte, von jenem bekannten „*Consilium et Consensus fidelium*“ frühzeitig durchdrungen wurde.“ (L. Hullman' könyve' birálatát, Hallische Literat. Zeitung 1832. Septemb. pag. 25.).

lön, a' más két rend viszont külön gyűltek öszve, 's külön tanácskoztak. A' főpapok a' vallás' tekinteténél és tudományoknál fogva mint mindenütt, úgy Angliában is első helyet foglaltak el már a' normannok' ideje előtt a' népgyülekezetekben: ellenben a' bárók (világi páirek) nem mindnyájan voltak parlament' tagjai a' feudalis szerkezet' kezdetében, hanem csak azok jelentek ott meg, kiket a' király meghivott, és csak későbbben lett a' pairség vagy lordság (világi főnemesség) a' parlamenti tagsággal elválhatatlanul egybekötve.

A' királynak azonban mindég hatalmában állott a' lordok' számát szaporítani, melly jógot kivált III. György különösen használt is. Colqhoun szerint mind-össze 564 familiát tett a' nagy nemesség 1813ban a' három egyesült országban, melly számban már a' főpapság, u. m. 6 érsek, 42 püspök is be voltak foglalva. A' Conversations Lexicon 1820ban 363ra teszi a' felső ház' számát, az Átlás nevű ujság pedig 1830ból így mutatja ki a' páirek házáat: 4 királyi herczeg, más 19 herczeg, 18 marquis, 106 gróf, 22 viscount, 160 báró, 16 skócziak, 28 hiberniai pair, 30 érsek és püspökök, mind öszve 402 tag. (Allg. Zeit. 1830. Nro 272).

Ha a' magna charta Veith' értelmében valóságos nemzeti szabadságlevél, úgy már annak foganatját az alsó ház' öszveszerkeztetésében kellene látni; de eléggé tudva van, mi hiányos volt csak ez előtt két esztendővel is, míg az új reform el nem fogadtatott. Ugyan is 1830ban még az alsó ház' követei' száma 658 volt, mibe Anglia 513, Skóczia 45, Irland 100 követet küldött. Mind a' választás, mind a' választhatóság a' földbirtokhoz és jövedelemhez voltak kötve, haszinte rég' tudva volt is Angliában Cicero' mondása; hogy nagyon tökéletlen polgári rendszer az, mellyben a' leggazdagabbak legjobbaknak is tartatnak. A' városokban, mellyek képviseleti jussal birnak, néhol minden szabad birtokos polgár, a' megyékben vagy grófságokban pedig minden tulajdon földbirtokos, kinek legalább 20 font sterling esztendei jövedelme van, szózatol-

hatott a' választók' gyűlésében. Hogy valaki követ lehessen a' megyében 600, a' városokban 300 font sterling esztendei tiszta jövedelem kivántatott meg, 's az illy követ királyi szolgálatban és fizetésben nem lehetett ²⁷⁾, hanem ha elébb lemondott egyikről mint a' másiktól. Már hogy az alsó ház nem volt az angol nemzetnek tiszta és igaz képviselője, eléggé megmutatta az utolsó parlamenti javítás; mert egy az, hogy a' ministerek a' magok kinevezettjeikkel (candidatus) töltötték azt meg, más az, hogy sok megyében vagy grófságban a' nagy birtokú nemesektől függött az egész választás; a' mellett, hol illy befolyások nem voltak, a' választóknak száma újra meg volt kötve, 's csak kevesen vehettek részt a' választásban. Mindenek felett pedig legnagyobb fogyatkozás volt az, hogy népes helyek és kereskedő városok, mint *Birmingham*, *Leed*, *Manchester* száz ezeren felül menő népességgel követeket sem küldhettek az alsó házba, midőn laktalan düledezett kastélyok, várak, úgy sokkal kevesebb népességű helyek, követválasztási jussal bírtak ²⁸⁾. Hozzá járult

²⁷⁾ Már Morus Tamás' idejében így volt ez, mert írja levelében, mikor Németalföldön volt bizonyos küldöttségben, hogy a' király esztendei nyugpénzt akar neki adni, de nem fogadhatja el, mivel polgártársainak van közönséges szolgálatjában mint alsóház' tagja, melly hivatalt úgymond felyebb becsül minden más haszonnál, különben le kellene mondani alsóházi követségéről, mi által a' közvéleményben gyalázatos gyanúnak tenné ki magát. (Bulletin des sciences historiques etc. Paris, 1831. Nro 2. p. 200.).

²⁸⁾ *L'Angleterre en 1800* (p. 40—172) mellynek kivonását adja Posselt *Europäische Annalen*, Jahrgang 1801. 8tes Stück) bőven előadja Anglia' képviselői systémájának fogyatkozásait, mellyeket Pitt ministeriuma' hatalmának szaporítására jól tudott használni. A' Boroughs' birtokosai fizettettek a' ministeriumtól, hogy ministerialis követeket küldjenek. Mikor az irrlandiai unio megesett 1800ban, az illy birtokosoknak kárpótlásban 1,500,000 font sterlinget fizettek, hogy többé nem küldhettek követeket. Skóciában két millió lakos van, és 45 a' képviselők' száma, azoknak száma

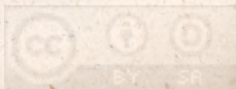
mind ezekhez az is, hogy a' szavazatokat mint Romában egy időben árulták, és pénzen vették meg, ámbár ez keményen tiltva volt is, — de a' visszaélés máig is mutogatja magát, úgy hogy míg a' reform meg nem esett, az alsó házba csak a' magokat jól bírók mehettek bé, kik a' születésnek és gazdagságnak, de nem a' nép' érdekeinek voltak mindenkori képviselői. Szükség volt mind ezeket elmondanom a' magna charta' tekintetéből, mellyet az aurea bulla felett úgy szeretnek kiemelni, mintha abban a' darab papirosban valami talismani erő rejteznék, holott mint érintve volt, az angol nagyságra egészen más környülmények folytak bé, még pedig nagyobb foganattal, mintsem hogy azt a' magna charta egyedül eszközölhette volna. Nem tagadja értekező annak nagy becsü alapos voltát, de az aurea bulla is hason környülmények közt épen olly világszerti hirre eljuthatott volna, mint a' magna charta; mind egyik nemzeti bélyegü volt, a' XIIIdik század' nem pedig a' XIXdik század' characteréhez mérve. —

Még valamit szolván az angol parlament' külső formájáról, érdekesebb leend majd annak constitücionális szelleméről illendő dicséretü rajzt adni. Az alsó ház elnökét a' maga kebeléből választja, úgy öt tagot meghatalmaz, kik különösen az alsó ház' jógaira, a' nép' panaszára, a' követválasztás felett támadandó perekre, a' kereskedésre és ecclesiai dolgokra felvigyáztván az alsó háznak további tanácskozás végett jelentéseket tesznek. —

A' törvényhozói hatalom közös a' királylyal és a' parlamenttel, törvényes javallatokat tehetnek mind a' ministerek, mind a' parlament' tagjai: ha a' két ház megegyezett, vagy is közzévést tett, az a' királyi

---

pedig, kik választói jussal birnak 2643, 's e' 45 közzül is 15öt a' Bouroughs' birtokosai választanak. Cornwallis városa egyedül 44 tagot küldött az alsó házba, és így csak egygyel kevesebbet mint egész Skócczia. — Így volt e' még 1830ban is, lásd a' kimutatást *Allg. Zeit.* 1830. Nro 309.

megegyezés és erősítés után törvényté válik, különben nem, 's a' királyi *veto* nincs határok közzé szorítva.

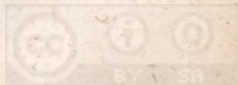
Nincs olly tárgya az igazgatásnak, törvénykezésnek, kereskedésnek, adózásnak, szóval a' társaságot illető közönséges dolgoknak, mellyről egyik vagy másik tagja a' parlamentnek indítványt ne tehetne, és ha az elfogadtatik, írásbeli javallatot ad be a' további tanácskozás végett. Meg van a' közönségeknek és magános corporatióknak is engedve, kérelemleveleket benyújtani a' parlamentbe, melly azok felett határozást tesz. Különösen az esztendei adó meghatározása, mellyben a' *civil liste* is (királyi tartás) befoglaltatik, a' ministerek' számadása a' költségekről, és magok viseletéről mint nagy fontosságú dolgok a' parlament elibe tartoznak.

A' király minden esztendőben öszvegyűjti a' parlamentet, mert az adó csak egy esztendőre határoztatik meg. Az alsóház' tagjai 1716 óta hét esztendőre választatnak, de a' királynak szabadságában áll hét esztendő' eltelése előtt is eloszlatni a' parlamentet, 's az alsóházban új tagokat választatni.

Mind a' választók, mind a' választhatók, ha 21 esztendősök, alkalmasok a' nemzeti képviselőre nézve törvényes jussaikat gyakorolni, a' választott követnek azonban elébb az uralkodó ház eránt való hűségre a' szokott hitet le kell tenni.

Ezek a' főbb vonalai Anglia' parlamentare systemájának, de a' lelket, melly azt élteni és mozgatja, ezen száraz formák után nem lehet jól megítélni, ha csak Anglia' feudalismuson épült constitutióját annak következeiseiben, és mai kifejlődzésében közelebről meg nem tekintjük. Bár mennyit irtak légyen is Anglia' constitutiója mellett és ellene, a' következő észrevételek nem lesznek szükségtelenek a' tudományt kedvellőkre nézve.

1ször. Az emberiség' tökéletesítésére széles, mély és erős talpkövet vetett Anglia, constitutiója által, melly akármit mondjanak, főbb vonalaiban egyez a' magya-

rok' constitutiójával, mellyben a' személyes és birto-
kos szabadság, a' törvények előtt való egyenlőség,
értelmes szabad nyomtatás, a' hivatalbeliek' felelet-
terhe, a' közönségeknek közakarata szerint való ellát-
hatása a' magok dolgaiknak, minden hivatalra nyilva
álló út régtől fogva felvételtek, 's a' nemzeti képvise-
let' hatalmas kezessége alatt fenntartatnak.

2szor. Telepjeinek egy nagy részébe a' nemzeti
képviselet' systemáját átplántálta, az igazgatói hata-
lom' szabad kényét az által megkötötte, a' bírói vagy
törvényt' látó hivatalt az igazgatói és törvényhozói ha-
talmaktól megkülönböztette, 's függetlenné tette. A'
creoloknak, *mulattoknak*, szabad szerencseneknek az
igazgatásban való részvételre, és hivatalok' viselésére
az utat felnyitotta, egy szóval a' régi kemény függést,
mellyből más országok ma sem akarnak lehagyni, an-
nyira meglágyította, hogy a' lélek' szabad kifejlése,
a' népesedés, szorgalom és kereskedés napról napra
örvendetesebb gyümölcsöket hoznak az emberiségre
nézve. Bizonyosság erre Canadának, új Skóczziának (Akadia)
a' nagy és kis antillai birtokoknak, p. o. *Bermudes*, *Ba-
hama* szigeteknek, Jamaikának új statistikai állapotjuk.

3szor. Magok az éjszakamerikai egyesült szabad
tartományok Angliának köszönhetik constitutiójoknak
legszebb részét, mert a' polgári szabadságra egyedül
az anyaország' emlőjén neveltettek fel. Walther Ra-
leghtől elkezdve egész Georgia' megnépesedéséig (1585
—1737) az anyaország' költsége, dajkálkodása után
támadtak telepjei, 's magok is megismerik a' szövet-
séges statusok, hogy az anyaország nem volt kegyet-
len hozzájuk. Mint a' föld az égtől, úgy különbö-
zött Anglia' bánásmódja a' portugallus és spanyol
bánásmódtól amerikai telepjeikkel. A' congressus
jól tudta ezt, azért kezdetben nem is volt célja
az elszakadás, hanem csak az, hogy egyenlő szabad-
ságba lépjen az auyaországgal, 's az adó' meghatáro-
zásában személyeseit az angol parlamentbe küldhesse.
Minden tartomány szabadon igazgatta magát az elsza-

kadási háború előtt is, és minthogy a' hosszas egyben köttetésnél fogva Anglia magát mintegy transfigurálta benne; nem csuda, ha az Angliából oda szakadt szabadság' lelke semmiféle függést, monopoliumot nem akart egy bizonyos idő múlva túrni, minekutána harmadfél milliom népességre vergődött, a' mi újra hatalmasan szól Anglia' constitutiója mellett.

4szer. Ha az éjszakamerikai status' felnevelésében érdemet csinált magának Anglia, bizonyosan a' közép és déli amerikai szabad társaságok' magok kifejtésére is nagy befolyással volt, nem csak az által, hogy az északamerikai szövetségekben a' szabadság' képe min-egy szüntelen lebegett előttök, hanem az által is, hogy közellévő telepjei által szoros öszveköttetésbe jött velek. Trinidadban már 1798ban megkészült Melville Lord alatt a' tűzi materia, mellyet a' spanyol birtokokba csak által kellett hányni, hogy Mexico, Peru, Chili, 's a' Plata víz' környékei lángba borúljanak. Bizonyos az is, hogy Anglia soha agensek nélkül nem hagyta e' helyeket, 's nem sokat késett azoknak függetlensége' elismerésével, mihelyt a' köz vélekedés kimondta a' maga ítéletét.

5ször. Azon telepjeiben is, mellyekben nem állhatt még fel a' képviseleti rendszer, (Berbice, Trinidad, St. Lucia, Demerara, a' Jóreménység' foka, Mauritius vagy Isle de France), nem szün meg Anglia könnyíteni a' szerecsen rabok' állapotját, 's igyekszik belőlök embereket formálni. Az 1829beli parlament' végzése ezen tárgyban, u. m. a' rabszolgák' fenyítékéről, azoknak tanúságtételéről, magok' törvényes védelmezése' módjairól, tanítatásokról, a' tulajdonosságról — nagy lelkűséggel, okossággal, és maga mérséklettel párosodva vagynak.

6szor. Ha Amerikára nézve Anglia' consitutionális elvei foganattal voltak, bizvást elmondhatjuk; hogy Europa kétszeres mértékben merített, 's merít maig is azokból. Franciaország 1789 óta, Németország, Hollandia, Belgium 1814től fogva Angliától rég' feltört

úton indultak el. XVI-dik Lajos francia, VI-dik Henrik és Iső Károly angol, ismét II-dik Jakab és X-dik Károly' történeteik között szembetűnő hasonlatosságok fordulnak elő ²⁹⁾).

²⁹⁾ VI-dik Henrik jószívű ember volt mint XVI-dik Lajos, egyiknek mint a' másiknak a' lágyság ártott. Franciaországban az *orleáni*, Angliában a' *yorki* herczeg dolgoztak. Amott Mirabeau 's mások igyekeztek a' thronusra emelni Orleánt, itt a' warwicki gróf; Mirabeau mint Warwick bátor 's nagy talentumu emberek voltak, mind a' kettőt önszeretet, nem pedig a' haza' boldogsága vezette. A' királyságra vágyakozó Orleán Angliába küldetik számkiveetésbe, a' már királylyá lett Eduard Hollandiába szalad; az is, ez is visszamennek barátaiktól, hitelezőiktől 's más asszonyoktól kísértette és oltalmaztatva, mint Comines megjegyzi. Eduard buja fajtalan életet élt, Orleán legkisebbet sem volt nála alábbvaló. Amaz *chevalier Jean Gray*' özvegyével, a' kit el is vett, e' pedig *marquis Sillery*' feleségével a' legnagyobb barátságban éltek, 's mind a' két asszonynak nagy befolyása volt a' két ember' cselekedeteire. Eduard megfoghatja VI-dik Henriket 's tömlöczbe téteti, XVI-dik Lajos épen úgy járt; amaz megölettetik fogságban, ez guillotiniroztatik, 's a' mit Bayle VI-dik Henrik-ről mond, szóról szóra talál XVI-dik Lajosra is. „*Si au lieu de tant de vertus chrétiennes Henri VI avoit possédé les qualitez d'un guerrier, et d'une politique qui sait mettre tant en oeuvre pour se faire craindre, on ne lui eut pas debauché ses sujets avec la même facilité. S'il ait été un aussi mauvais garçon que les chefs de ses rebelles, il les eut réduits à leur devoir, et il seroit mort sur le throne. On la a vu abandonné de toute le monde dans sa capitale pourquoi? Est ce qu'on pouvoit se plaindre de ses de violences? nullement: pourquoi donc? c'est qu'il n'était armé que de sa vertu — Sola majestate armatus. Foible ressousce dans une guerre civile, que de n'avoir de son coté que le témoignage de sa conscience et le bon droit. Pour renverser un Monarque qui a su se faire craindre par fas et nefas il faut un orage, ou un oragan, mais pour faire tomber un Prince scrupuleux et debonnair, il ne faut que soufler dessus.*“ (Dict. Hist. et Crit. art. IV. Eduard: Rem. F. pag. 338.).

7szer. Rend kívül való figyelmet, dicséretet és részvételt érdemel a' parlamentarizmus lélek, melly az ékesszólásnak erőt, a' dolgoknak fontosságot, az emberiség-

Hogy az 1641beli angol revolutió az 1789beli francia revolutiónak csak modellje volt, bizonyítják az itt felhorzandó rajzvonatok, mellyek egymás mellé helyheztetve a' gondolkodó' figyelmét kellemetesen ébresztik fel az emberi nem' caractere' kitanulására, melly különböző időszakokban is egyenlőkép jelentgeti ki magát a' megtörtént dolgokban.

Míg Isó Károly Anglia' régi constitutióját igyekszik fenntartani, a' pártoskodók a' köznép' kedvét keresik, hogy az által bosszút álljanak a' királyon és a' papságon. Hasonlólag orleáni Lajos Filep József a' pártoskodók' feje vadászta a' nép' kedvét, magát az utolsó rend' követének választatta, kocsis fijának mondogatván magát, 's *Egalité* nevet vévén fel.

Az angol parlament minden hatalmat magának vett, 's egy új szót csinált, t. i. *nemzet ellen való véték*.

A' francia parlament is felmondotta a' királyi eránt való engedelmességet, 's midőn ez d'Espremenilt kiadatni kívánta, egy szívvél szájjal kiáltottak a' tagok: *Mi mindnyájan d'Espremenilek vagyunk*.

Első Károly mikép munkás volt a' királyi méltóság' praerogatíváit megtartani, úgy másfelől könnyen hagyta magát nyughatatlan fejü hiú szabadság után vágyakodó emberektől vezetetni.

XVIdik Lajos is illy emberektől volt körülvéve, a' ministeriumban az első hivatalokat azok viselték, azoktól fogva vitette magát Versaillból Párisba. Órseregének megtiltja a' maga védelmét, 's midőn Lafayette fölfedezé az orleáni herczeg' hibájit, a' helyett, hogy fejét vétette volna, tisztos számkivetésbe küldi Angliába.

Károly helybehagyta a' parlament' végzését, mellyel permanentiáját jelentette ki, XVId. Lajos is helybehagyta a' három rend' egy rendbe öszveolvadását, sőt kegyelem elvesztés alatt is megparancsolta a' két első rendnek, hogy magokat egyesítsék a' harmadik renddel. Első Károly olly igen megfelejtkezett méltóságáról, hogy ollyakat választott ministereinek, kik a' parlamentben ellenségei voltak, így XVIdik Lajos is mind azokat elfogadta ministereknek, kiket a' nemzeti gyűlés' útján a' clubisták javasoltak. Így lettek le Brun az újságíró, Roland a' chemicus ministerekké.

nek hasznos tanítást ad. Midőn Franciaországban most is papirosról olvassa el a' beszélő gondolatjait a' nem-

A' westmünsteri teremet hat ezer fegyveres férfiak és asszonyok fogták körül, úgy a' jacobinusok sok ezer embert tartottak szolgálatjokban, kiket az Orlean' pénzből naponként fizettek, hogy a' convent' gyűlése' helyén szolgálatokra legyenek. Illy bérbé fogadott emberek voltak a' 14d. juliusi, 6d. octoberi és 10d. augustusi emberek. A' józan és egyenes gondolkodású hazafiak mind a' két országban kigúnyoltattak, 's halállal fenyegettettek.

A' parlamentnél panaszkodtak az ítélő birák a' rajtok erőszakoskodók ellen, kiket meg akartak büntettetni; de a' nép' fejei hidegen azt felelték vissza: *lát olly nemes a' straffort' vére, hogy azzal olly tisztán kell bánni?* Mirabeau az 5d. és 6d. octoberi királyi őrkatonák' megölésekor épen ezt felelte, hogy a' gyilkosokat a' nemzeti gyűlés meg akarta büntetni, a' septembr'sták is ezt tették. — Első Károlynak a' halálos ítéletet magának kellett aláírni Strafford' fejére, kinek csak az előtt mondta, hogy legkisebb hajszála is bátorságban van, így Lajosnak akarátja ellen is sokszor alá kellett írni a' halálos ítéleteket, hogy a' *vetőt* megtagadták tőle.

A' fanatizmus adott fegyvert egy részben a' nép' kezébe Irlandban, hogy a' nem-katholikus angolokat rakásra öldelje, ugyan az a' political fanatizmus dühösködött a' nem-constitutionalis katholikus papok ellen is Franciaországban. — Első Károly Hamptoncourt' várába vette magát, azután York városba; a' parlament maga elibe idézte a' fővárosba, de nem akart megjelenni, miért a' commons' háza halálra méltónak ítélte, 's minden tanácsosít ellenségnek mondta. XVI. Lajos Varennebe utazott, hogy onnan tovább mehessen, de a' fővárosba visszahurczoltatott. — Az angol koronának jussa volt, hogy a' király erővel kényszerítheti alattvalóit a' fegyverfogásra, de a' közönség' háza (Commons - communes) ezt a' just elragadta attól: így a' francia király parancsolhatott, 's katonáinak engedelmeskedni-kellett volna, de a' nemzeti gyűlés megvesztegette, és fellázasztotta azokat urak ellen. Az alsóház egy időben támadta meg a' hierarchiát, és a' katholika vallást, csoportonként gyűlt a' köznép a' gyűlés' teremébe, hogy a' püspököket 's nagy urakat legyalázza: a' francia nép is minden irtóztatás nélkül öldöste papjait, a' templomokban

zeti gyűlésben, akkor az angol szónok mintegy vele született mélységgel és könnyűséggel a' hosszas gyakorlás', tanulás' és tapasztalás' szárnyain hordoztatva minden előkészület nélkül olly ékes beszédeket tart, mellyeknek mássait csak a' görög és deák írókban találjuk fel.

rakásra döntötte az oltárokat, közhelyen mocskos szókkal illette a' püspököket, Duport a' gyűlésben kiabálta „*én atheus vagyok.*“ — Angliában sok nemes a' veszedelemtől való félelem miatt a' democratia mellé állott, lemondván nemesi jussairól, úgy Orlean első mutatott példát, és 88 nemeset bírt arra, hogy vele a' harmadik rend' teremébe menjenek. Angliában mint Franciaországban sok tagok oda hagyták a' parlamentet, kiket osztán szökötteknek, kivándorlottaknak, bűnösöknek bélyegeztek meg. Mint az angol parlament nemzeti katonaságot állított fel, 's egy parancsa által minden ezüst edények' beadatását kívánta, úgy a' convent is illy katonasággal vette magát körül, 's még lábbeli ezüst csatjaikat is oda adták a' tagok. Az angol parlament sok újságíróat fizetett, hogy a' népet ámitó és ijesztő történetek' elbeszélése által zúdulásban tartsa: Franciaországban is mindig így volt a' dolog. Fauchet a' propaganda' szerzője, Bonneville, Hebert erre a' célra dolgoztak.

Az angolok' újjításra törekedése szülte az independentek' vagy republicanusok' sectáját, ez megint más sectákat szült, mellyek hat esztendeig szóttek fontak az országban, mígnem végre Cromwell elnyomta azokat. Franciaországban is egyik secta a' másikat szülte, a' frey-mauerek' és illuminatusok' sectájából származott a' bretagne club, ebből a' jacobinusi, a' feuillantok, royalisták, mellyekből ismét a' girondisták, terroristák és republicanusok búvtak ki. Mirabeau, Marat, Robespierre mindenik második Cromwell akart lenni, de a' halál mindeniket megakadályoztatta célzataikban. *Harrison*, hajdan mézárós, a' nemzeti katonaság' ezredese, fogva tartotta a' királyt Londonban, hogy ott hallja meg a' halálos ítéletet. *Santerre* a' serfőző, azután ezredes, épen ezt cselekedte, mikor XVI. Lajos kivégeztetett. A' két király' kivégeztetése után mind a' két ország tyrannismus alá is esett.

Természetesen ez a' parlamentaris lélek a' törvényes polgári szabadság' gyümölcse, mellynek a' többek közt az a' jó következése van, hogy a' nemzet' előtörekedésében felfegyverkezve a' publicitas' erejével igyekszik mindég jobb jobb társaságos rendszabásokat életre hozni, 's az igazgatói hatalom' érdekeit összeolvasztani az alattvalók' érdekeivel.

Ebből származik már az is, hogy Anglia a' maga ősi constitutiója' remek alapjaiban bízván nem retteg a' javításoktól, mellyeket az idő' lelke kíván, 's lassanként és vigyázva törekszik lehányni épületjéről a' mohos régi czikornyáú függelékeket, mellyek az oszlopokat nem támogatják. Lord Russel 1830ban febr. 23dik napján mondta el azon nevezetes szavakat a' felső házban, mellyek mindenütt közönséges megalégedéssel fogadtattak el, 's foganatjok is lett: „Azt hiszem, úgy mond, hogy a' constitutio' igaz lelke semmivel inkább meg nem sértetik, mint az által, hogy bolondul fél az ember az ujjítástól, 's a' leghasznosabb dolgoknak is ellene szegezi magát, úgy hozzá szokván a' régi intézetekhez, hogy a' társaság' elváltozott képét azok mellett elfelejti. Nem tartozom azokhoz, kik a' constitutiót görög templomnak tartják, melly minden részeiben tökéletes, a' synmetriának és szépségnek mustrája, a' mit a' hozzáadások elcsúfítanak; ha pedig elvesznek belőle, elrontják. Én inkább úgy nézem, mint régi gothus épületet, mellyből sok sarjzatokat, hozzáragadásokat el lehet venni, mi által a' viszonyok' egyenlősége, a' lakosok' bátorsága csak nyerni fognak.“ (Allgem. Zeitung 1830. Nro 67). Ugyan csak a' Courir bizonyítja, hogy az utolsó hét esztendő alatt (1822—1830.) 1126 parlament-acták egészen eltöröltettek, 443 számmal pedig megváltoztattak (Allg. Zeit. 1830. Nro. 112).

8szor. Dicséretes Anglia' constitutiója azért is, hogy az emberiség' becséről parlamentaris szabadsággal értekezni lehet a' követeknek, 's az által a' polgárok' szívébe szeretetet és nagy érzéseket csepegtet,

honnan mint középpontból a' föld' minden részeire kiáradnak a' jótétemények. Hijába való az a' vád, hogy az angolt kereskedői lélek szorongatja, mert minden nagy fontosságú dolgokban, mellyek országokat, népeket, vagy az egész emberiséget tárgyazzák, ők lépnek legelőbb fel jó példával, 's egyszerre ott termenek újságaikkal, pénzekkel, tanácsadásokkal a' jó cél' előmozdítására. —

A' szerezsenekkel való kereskedés ellen legtöbbit és legállhatatosabban vívott meg Anglia ⁵⁰⁾, 's nem nyugodott, míg annak eltörlését világ' törvényévé nem tették. A' sierra leoni telepjét most is nagy költséggel tartja ott, hogy ennek az utálatos kereskedésnek végét szakaszthassa. Botanibajban 1787 óta a' vét-

⁵⁰⁾ Első, ki a' szerezsen-vásár ellen kikelt, *Morgan Godvyn* volt Angliában, a' ki 1681ben írt az embervásár ellen; őt felváltotta a' 18dik században *Benezet*, ki Amerikában predikált is ellene; és a' négereket tanította: de mindennek felett nagy érdemet szereztek a' pensylvanai Quackerrek, kik 1754ben ecclesiai törvényt tettek, hogy az illy kereskedés nem fér össze a' keresztyén vallással. A' parlamentnek 1782ben már az angol Quackerrek is kérelmeket nyújtottak be, ugyan akkor *Grauville*, *Scharp* és *Ramsay* hevesen kikeltek írásaikban, mellyekben több emberi kegyetlenségeket fölfedeztek, kiknek nyomaiba lépven *Wilberforce* hosszas tusakodásának gyümölcsét aratta. Azonban *Cailliaud*' utazásából úgy látni, hogy a' rabvásár Afrikában nincs egészen még kitörölve. *Cailliaud* négy esztendeig utazott ott, (1819—1822.) 's írja a' többek közt hogy *Sennarban* és *Chendyben* (*Schendi*) nagy rabvásárok tartatnak, hová *Abyssiniából* viszik a' rabokat, de *Sennar*, *Kordofán*, *Darfur*, *Donka*, *Fertit* tartományok is adnak illy rabokat el. Csak azon négerek' számát, kiket Egyiptomban eladnak, negyven ezerre teszi. Némelly heréltek *Berkóból* hozattatnak, de a' herélés' gyára *Tohtában Sijut* mellett legnagyobb, melly alávaló és gaz mesterséget a' coptusok üzik. — A' férjfi rab' ára 25 tallér, a' heréltnék négy annyi is az ára. *Sijutban* évenként 150 férfit herélnek így ki. Lásd a' munka' kivonatját *Jahrbücher der Literatur*. *LVIII. Band.* pag. 29. 44.

kesek' és korhelek' transportjai ma már a' szorgalomnak és polgári életnek barátjai lettek, városokat, falukat építettek, gyárok, mesterségeket, kereskedést folytatnak ⁵¹⁾. A' roppant keletindiai birtokokban nem szűnnek meg a' katonai és polgári iskolák' számát szaporítani, az igazgatás' régi mocskait eltörölni, a' kástok' babonáit, nevezetesen az asszonyok' eleven megégetését kijrtani. Hány tudós társaságok, különbözőféle missiók, utazók nem ápolgattatnak Angliában? mellyeknek becsét, jóltévkövetkezéseit a' tudományosságra, és az emberek' nemesítésére meg nem ismerni háládatlanság volna. Az elnyomatott katolikusokban példát adott Anglia, hogy a' vallásbeli türedelemben is nem akar hátrább maradni, 's midőn a' maga szegényeiről a' lehetőségig gondoskodik, az ostracisált idegenektől sem tagadja meg a' csendes menedékhelyet és segédelmet, míg azok békeséggel viselik magokat.

Anglia' pénzhiteléről.

Nebenius bádeni titkos tanácsos azt mondja egy helytt ismeretes könyvében (Der öffentliche Credit, Karlsruhe, 1829. I. Th.), hogy a' kormány' hitelének használása egyes esetekben hasonlít az orvosi tudomány által kiszabott méreg-használáshoz, mellyből a' helyes mérték életet ad vissza, a' mérték' legkisebb áthágása pedig halált okoz. Mióta a' világ fennáll, Anglia egyetlen egy példa arra, hogy pénzhitelét, renden és minden mértéken túlment adóssága mellett is mind eddig fenn tudta tartani, 's kölcsönözéseiben úgy látszik nem akar vagy nem is tud megál-

⁵¹⁾ Uj Hollandiába 1787ben küldték először a' tolvajok' telepét Angliából, melly 1788ban januar. 20d. napján érkezett oda meg, 's állott 565 férfi, 192 asszony, 18 gyermekből, kik mindnyájan vétekben találtattak. L. Jenaer *Allgem. Literatur Zeitung* 1789. Septemb. pag. 125. A' legújabb tudósítások szerint ez a' telep, melly szép virágzatban volt, nagyon kezd hanyatlani, a' hanyatlás' okai' meg nincsenek tisztába hozva.

lapodni, és mégis papiros pénzeinek mind helybeli, mind világi becsek jobb lábón állanak, mint más országoké, mellyeknek caeteris paribus nem olly nagy a közönséges adósságok.

Nem tagadhatni ugyan, hogy egy idő óta, kivált a' sok háborúk' következtében, mint a' Nessus' öltöztetje, úgy pókhálózott körül minden europai országot az adósság⁵²⁾, de mégis Anglia' adóssága mások felett olly magossági pontra emelkedett régtől fogva, hogy onnan csak fészédelegve tekinthetni le, 's egy Hume és Bucholz, amaz szinte 80, ez 30 esztendővel ez előtt már irgalom nélkül felrántották a' leplet, melly fedezve tartotta addig a' beteg testet, mind a' ketten felhagyván még a' reménységgel is, hogy valaha az szerencsésen és a' test' egész alkotmánya' megárázkodtatása nélkül kigyógyulhasson sebjeiből⁵³⁾.

⁵²⁾ Malchus praesidens *Handbuch der Finanzwissenschaft und Verwaltung* című könyvének (Stuttgard u. Tubingen 1830.) második kötetében előadja az europai statusok' jövedelmét és adósságait; melly kimutatás szerint adós *Muszkország* 387,691,073; *Franciaország* 2,116,820,000; *Britannia* 8,940,974,000; *Burkusország* 324,027,161; *Németalföld* 1,620,000,000; *Dania* 40,689,337; *Spanyolország* 763,209,968 pengő forinttal.

⁵³⁾ Hume politikai beszédjeiben már 1759ben irt a' közönséges hitelről, mellyben Angliának adóssága' természetét kifejtván a' legrosszabb jövedőléseket tesz az országra nézve, t. i. hogy vagy az ország megbuktatja hitelezőit, a' mit ő természetes halálnak nevez, vagy a' hitelezők buktatják meg az országot, a' mi erőszakos halála lesz a' közönséges hitelnek. „In der That (Bucholz' közlése és fordítása szerint) es muss eins von beiden geschehen: entweder die Nation muss den öffentlichen Credit zerstören, oder der öffentliche Credit zerstört die Nation. Unmöglich können beide mit einander bestehen, versteht sich nach der Art und Weise, wie sie bisher sowohl in England als in einigen andern Ländern behandelt worden sind.“ — Bérekeszti szavait így: „Diese Ereignisse scheinen nicht weit entfernt zu seyn, und die Vernunft sieht sie eben so bestimmt vorher, als irgend etwas, das noch in dem Schooss

Mind ezeknél fogva felette érdekes hát a tárgyról bő ismeretet adni, hogy a tudni vágyó könnyünek ne vegye a hitel' titkainak kifürkészését, 's lássa Anglia' példájában: mi majd megfejthetetlen mélységei vagnak egy kereskedő ország' életében a' pénz-forgásnak, szorgalomnak, productionának, 's az ezeket abroncs' módjára körülfogó közhitelnek, mellyekben a' legjártsabbak is hamar tévedezésbe eshetnek.

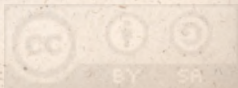
A' Közhasznú ismeretek' tárában értekező irta a' hitelalapításról való rövid eredeti czikkelyt, mellyben mivel Angliára utalt, 's ott letett nézetjeinek itt már bővebb kifejtése következik, szükséges a' könnyebb érthetőség végett az ott elmondottaknak itt rövid előrebocsátása.

Hitelalapításnak mondta értekező az olly közönséges vagy pedig csak bizonyos czélokra ható eszközöknek elővételét, mellyek által a' pénz, és kereskedésbeli érdekelei valamelly statusnak, és többeknek is egymás közt, szinte mint a' magánosoknak és más apróbb társaságoknak bátorságos alapokra vonatnak,

---

der Zeit schlummert. Und obgleich die Alten behaupteten, dass um die Gabe der Prophezeiung zu besitzen, eine gewisse göttliche Wuth oder Tollheit erforderlich sey, so kann man doch mit Wahrheit versichern, dass um Prophezeiungen wie diese, zu bilden, nichts weiter erforderlich ist, als frey von dem Einflusse der Volkswuth und Tauschung, nur bei gesunden Sinnen zu seyn.“

Bucholz pedig (Der neue Leviathan s. 258) illy keserüen ír: „Für die englische Regierung giebt es keine Rückkehr in den Stand der Unschuld. Von ihr kann man sagen: Entweder Caesar, oder nichts. Sie ist die fürchterliche Regierung der Welt; so lange sie ihren Credit aufrecht hält; sie ist nichts, gar nichts von dem Augenblick an, wo sie an der Lösung dieses Problems verzweifeln muss. In ihr berühren sich auf eine fürchterliche Weise, dass höchste Leben, und der Tod; aber an ihren Tod ist nicht zu denken, so lange sie noch Mittel findet, eine neue Anleihe zu machen.“

mellyektől osztán a' velek együtt járni szokott hiteles bizodalom elválhatatlan.

Azonban az eszközök' kitalálásában nem mindég szerencsések az emberek; egy oldalú nézetek, többször tudatlanság és mesterséges ravaszság, vonszó fénybe szokták öltöztetni a' hitel' bizonyosságát, melly ámbár gyakran megjátszottatta is már az embereket, ma is újabb újabb formákban sokkal esillogóbb firmák alatt mint valaha áruba bocsáttatik mind egyre, keveset gondolkodván a' szomorú tapasztalatokra vissza, mellyeket *Law'* maga képzelt louisianiai ércz bányái, az assignátok' és dollárok' sorsa, Becher' auri pigmentumos monopoliuma ⁵⁴⁾, Pintó' álma stb előnkbe állítanak.

A' hitelalapítás, kivált az újabb időkben, hogy a' statusok nagy kölcsönöket tettek, mellyeket vissza kell fizetni, mindennapi fontos kérdéssé vált a' politicus világban; azért szorosabb értelemben ma már a' hitelalapítás alatt értem a' statusöktől elővett eszköz-módokat, mellyek által hitelöket fenntartani, adósságaitkat visszafizetni, 's ha kivántatik újonnan is kölcsönözni igyekeznek. Ebben a' tekintetben Anglia' példáján indultak el más országok is, mivel ott a' status' kölcsönözései, 's azoknak visszafizettetési módjok régtől fogva bizonyos systemába vétettek, mellynek tökéletes megértesére nem elég csak azt tudni, hogy Anglia' adóssága hitelesen meg van alapítva, hogy a' kamatok' és tükepenzek' lefizetésére az ország' esztendei jövedelmének egy bizonyos része fordítatik, hogy amortisatio, vagy is lejobb szállító, és így elenyésztető intézetek vagynak felállítva, mellyeknek czéljok a' statust idővel minden adósságtól mentté tenni, ha-

⁵⁴⁾ Vidik Károly császár alatt napkeleti nagy kereskedő társaságok állítottak fel, melly planumnak Becher volt kivált az előmozdítója, azt mondogatván, hogy az egész föld' auri pigmentuma' monopoliumát akarja azok által elérni, de minden szándéka dugába dült. Lásd *Fr. Nicolai's Reise durch Deutschland und die Schweiz* 3ter Band. Berlin und Stettin 1784.

nem mindenek felett szükséges jelen és jövő tanúságra nézve Anglia' adósságának historiai származását, kifejlését, nevedését, a' constitutiónak arra befolyását, 's mind a' kettőnek a' kereskedői hitelszer' kibontakozására munkás dolgozását, úgy más részről a' hitel-megalapítás' viszonyait, a' nemzeti bank' munkálkodásának alapjait szorosán kitanulni, más nemzeteknek is hasonnemű állapotjokat a' kölcsön és közhitel' dolgában megvizsgálni, 's így a' historiai úton, mint legbizonyosabb bázison megállapodván; a' vizsgálódva ítélő részre nem hajló okosságánál fogva meg is tudná tenni a' különbséget a' hitel-alapítást eszközöző módok' nagyobb vagy kisebb becsek közt, át fogná tudni látni, hogy azok közül mellyek voltak az elkerülhetetlen szükségnek, mellyek ismét a' hiúságnak, és más aprólékos tekintetű környülményeknek szüleményei, végre kiszemelne a' megmaradandó becsű elveket a' pénz- és kereskedésbeli érdekekben, mellyek mint a' positiv élet' egyik fő momentumai társaságos öszveszerkeztetésekben felolvadván végtére is kitünne magában a' dolog, hogy a' *hitelalapisítás nem egy kis fractiója csak a' társaságos intézetek' summájának, hanem a' társaságok', és így az emberiség' egész tömegéből kerekedhetik ki, 's ha állandó akar lenni, a' moralitas' kezessége alá vegye magát, melly a' hirtelen öszverontást és zűrzavarosságot iszonyodva taszítja magától el*; ellenben csendesén követi a' természet' munkáját a' maga lassu átváltozásaiban, melly természetes menetelnek követésében áll Gentz' mondatja szerint a' nagy bölcsesség és csak ez a' bölcsesség szül jó létet, bátorságot, csendet, harmoniát; csak az illy bölcseségnek van moralis caractere, melly nélkül, valamint a' status' legnagyobb operatióinak, úgy a' legkisebb nemű magános munkálatoknak is okos és tartós becsök nem lehet.

Az itt előre bocsátott közönséges rajza után a' pénzhitel' minémüségének, eléadom Anglia' adósságának historiai származását, szólok osztán a' nemzeti

bank' mechanismusáról és részvényeseiről mint szinte a' folyamatban lévő papiros pénzéről valamit, 's bérekesztem az egészet egy rövid vizsgálattal az adózás' természetéről.

Az angol nemzeti adósság' vagy kölcsönvétel' eredete 1689ben kezdődött, mikor IIIIdik Wilhelmnek szüksége volt pénzre, hogy az elűzött Stuártokat védő francia udvarnak megfelelhessen a' háborúban. Az új constitutio kiszabván a' királyi ház' tartására szükséges esztendei költségeket, (civil liste) nem is parancsolhatott más pénzzel, mint a' mit udvara' tartására kapott. A' háborúi költség' öszveszerzésére két út volt csak előtte kinyilva, minthogy valamely királyi vagy statusi köz kincstárról, mellyben kész pénz hever, nem is lehetett olly constitutio mellett gondolkodni, melly szerint az igazgatási költségek esztendőnként a' parlament által határozatnak meg⁵⁵⁾.

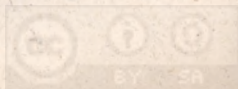
⁵⁵⁾ Minden angol írók egyezőleg mondják, hogy VIIIdik Henrik' idejében volt még köz kincstár, mellyben 1,700,000 font sterling volt öszve gyűjtve, mi felett a' király szabadon parancsolhatott. Ma e' summa csekélység, de akkor mikor VIIIdik Henrik élt sok volt; ma ennyi pénzzel Angliában alig lehetne az ember csak közészerű capitalista is, de a' történet oda mutat mégis, hogy 1689 előtt az angol királyok több hatalommal birtak, mint 1689 után, mikor már az adó' és jüvedelem' dolgában meg volt kötve a' kezök. Hajdan más rendszert követtek mint ma, mert a' begyűlt adókat, és háború által nyert kincseket öszve gyűjtötte a' status, hogy lehessen a' hirtelen szükségben mihez nyulni. A' szent írás emlékezik Hesékias' és más zsidó királyok' kincseiről. Pláto Spartáról, Strábó Galliáról, Arrianus és Plutarchus Persiáról épen ezt a' tanubizonyságot teszik, hol *Susában* és *Ekbatanában* Nagy Sándor sok kincset talált, mellyet a' tartománybeli Satrapák az adóban felszedtek, különben Xerxes olly temérek hadat, millyenről a' historia emlékezik, nem is tudott volna tartani. *Filep* és *Perseus* macedoniai királyok gazdag kincstárral birtak: Romának is nagy kincstára volt, mellyet Julius Caesar maga kezére kerített: 's tudjuk hogy IIIdik Fridrik a' burkus király az atyjáról rá maradt

Egyik út volt a kölcsönvétel a parlament' meg-
egyezése mellett, másik az adók' megszorítása ugyan
csak a parlament által. Mint új királynak már csak
dynastiája' megkedveltetéséért is kerülni kellett az adózó
nép' megterheltetését annyival is inkább, hogy magát
ebben a tekintetben is megkülönböztesse ez előtte élt
uralkodók' igazgatások' módjától: más az, hogy a köl-
csönvétel' könnyebbségére épen akkor szerencsés kör-
nyülmények adták elé magokat.

Ugyan is a belső háborúk alatt, kivált hogy Crom-
vel' ideje óta az angol kereskedés is emelkedett, so-
kan elgazdagodtak az országban, kik nagy tőkepén-
zeikkel magok sem tudták mihez fogjanak, vagy mi mó-
don használbassák bátorsággal. *Paterson William* és
Godofrey Mihály két, azon időhöz képest a pénz' és ke-
reskedés' természetében nagyon jártas emberek jöttek
először arra a gondolatra, hogy actiák mellett egy an-
gol bankot állítsanak fel, melly mind a kereskedési
hitelnek támasza légyen, mind az igazgatásnak, ha ki-
vántatik kölcsönözhesen. Felállott ez a bank 1694ben
1,200,000 font sterling tőkepénzzel, egy actia 100 font
sterling volt, 's 10 nap alatt begyűlt az egész summa,
(junius 21d. — julius 2dik napjáig) mellyet 8 procent
kamatra mindjárt által is vett az igazgatás, zálogul
lekötven az ország' esztendei' rendes jövedelmének bi-
zonyos ágait. A nyolcz esztendő's franczia háború (1689
— 1697), mellynek a ryswicki békekötés vetett véget,
nem engedte az első kölcsön' lefizetését, sőt újabb
újabb kölcsönt kellett tenni a parlament' engedelme-
vel, mivel két esztendő mulva a ryswicki béke után
viszont kiütött a háboru, mellynek IIIIdik Wilhelm'
halálával sem lett vége, mert a spanyol örökösödés
felett való háborúban végig részt vett Anglia, mikor
a banktól mindegyre kölcsönözni kellett, melly most
már 400,000 font sterlinggel szaporította meg még első

---

sok pénzzel segíthetett magán, hogy számos katonáival
hatalmát is nevelhesse.

tőkepénzét, 's ezt a' summát is oda adta az igazgatásnak még pedig kamat nélkül való használásra, úgy hogy most már kedvezőbb formák közt mutatkozott a' kölcsönvétel, minthogy az eredeti 8 procent kamat is 6 procentre leszállott, vagy is a' bank minden száz fontra hat fontot kapott kamatban.

Az utrechti békekötés nagy hasznokat hajtott Angliának, a' belső jólét és kereskedés életre kaptak még jobban, 's ha szinte a' kölcsönök' summája nagyra hágozott is fel a' lefolyt háborúk alatt, azoknak terhes voltát nem is érezte az ország, sőt az a' köz hiedelem terjedt el, hogy az adósságot mindegyre lehet szaporítani, mellynek az országra nézve rossz következtései nem is lehetnek, míg kereskedésére és gyáaira nézve hasznos háborúkat folytathat. Az utrechti béke után a' *Whigek* és *Toryak* újra egymás ellen keltek fel, melly mérgesen folyt veszekedésnek nem elébb mint Anna királyné' halálával lett vége, mikor Iső György királylyá lévén a' versengésnek is vége szakadt a' successio acta által, 's a' Whigek 1714től fogva, mikor Iső György thronusba ült, a' fő hatalmat is kezekbe vették.

Ebben az időben, u. m. 1717ben kezdtek már gondolkodni az adósság' lefizetése' módjáról, 's a' parlament adósságot enyésztető fundust hozott életre, mellyről szóló actában nyilván meg van határozva, hogy a' fundust más czélra nem szabad használni, mint az adósság' lefizetésére. Azonban 1722ben már nem követték ezt a' rendelést, mert az enyésztető fundust más czélokra is kezdték használni, p. o. a' kincstárnoki adósságlevélek' hitelesítésére ezt a' fundust is zálogul írták, 's azoknak birtokosai leveleiket, mikor akarták ezen fundusból fizettették ki magoknak, a' mellett a' régi arany pénzek' új kiveretésére tett költségek, 's más új adósságoknak kamatai is erre a' fundusra íratattak. *Sir Robert Walpole* volt az enyésztető fundus' felállítója, melly 1,200,000 font sterlingből állott, 's látván, hogy az új intézet rossz benyomást tett a' status' hitelezőire, kik nem örömet akarták visszaven-

ni kölcsöneiket, mellyek 5, 6, 7 procenttel fizettet-tek a' statustól, 's különben sem tudták volna olly bátorsággal használni tőkepénzöket más uton, mivel akkor a' privat szorgalom sem volt olly kiterjedésü mint ma, maga Sir Walpole tehát dugába hagyta dülni azért is az intézetet, mert a' megirt körülmények között megcsökkent volna az igazgatásnak is kölcsön hitelű ereje, ha hitelezői' bizodalmit elvesztené. Ugyan azért már 1733ban félmilliót kivettek az enyésztető fundusból a' status' rendes szükségeinek kipótlására, a' másik esztendőben pedig egészen el is költötték, sőt 1735ben 1736ban már előre felkölcsönözték erre a' fundusra az esztendei jövedelmekből kiszabott summát, és azt elzálogosították. Walpole' ministeriuma alatt mégis nyolcz milliót lefizettek a' status' adósságából, melly első György' felléptéig (1714) 53 millio font sterling volt, de azért az nemhogy fogyott volna, sőt inkább nevededett, mert Anglia pénzbeli segedelmeket fizetett a' szárazföldre, hogy ott fontos szövetségeket szöhes- sen, nagy flottákat készítetett, mihez járult a' megvesztegetés is, mi úton Walpole a' maga pártján lévőket a' Török ellen nevelni igyekezett. Ellenjei, kik meg is buktatták végre, 8 millio font sterling titkos kiadásról, mellyet tiz esztendő alatt tett, kérdőre is vették, de a' dolog csak ugyan abba maradt. Az őt felváltó Pelhalm' tizenegy esztendeig folytatott minister- sége alatt (1744—1754) alig fizetett le az ország hat milliót adósságából, 's még is olly bizodalmit nyert a' kormány, hogy 4 procent leveleit 3 procentre változtathatta minden akadály vagy a' hitelezők' legkisebb zúgolódása nélkül. E' munkálkodásban, t. i. a' kamatok' alább szállításában segítette az igazgatást az is, hogy a' bank' állapotjában sok változás esett: 1720ban a' bank' tőkéje 5,559,995 font sterlingre nőtt meg, 1722ben pedig, mikor a' bank a' délitengeri kereskedő társaság' tőkéjéből 4 milliót vett által, már 9 millióra felhágott, mellyekből csak az első kölcsönök u. m. 1,600,000 font fizettettek 6 procenttel a' statustól, a'

későbbi kölcsönöket mind 4 procenttel fizette. Már a' kamatok' leszállítását, mint legjobb adósságot enyésztető rendszert magok a' környülmények parancsolták, mivel a' status' kötelező leveleinek nagy becsök volt, 's a' hitelezőknek vagy vissza kellett volna venni kölcsön pénzeiket a' statustól a' mit nem akartak, vagy pedig a' kamat' leszállítását el kellett fogadniok ⁵⁶).

A' status' azon adósságlevelei, mellyek ma 82 körül állanak, akkor 30 procenttel is felyül állottak

⁵⁶) Franciaország 1825ban Anglia' példáját követte 1749ből, mert 5 procentumos adósságlevelei, mellyeknek 1817ben még 55 velt folyamatosok, 1824ben már szám értekeiben (nominalis valor) felyül hágtak, minek oka a' volt, hogy az alparin alól való cursus mellett is p. o. mikor az 55 volt, az 5 procentet mégis ki fizette a' status, és így százza 9 procent esett, azért gondoskodni kellett az 5 procent' három procentre leszállításáról. De hogy esett e' meg? Három procent 75 franknak felelt meg, a' megmaradt 25 frankra adtak még 1 frank kamatot, vagy is az egy franknak megfelelő 33 $\frac{1}{2}$ frank capitalist, 's így az addig volt 5 procentü hitelező leveleket 133 $\frac{1}{2}$ három procentü hitelező levelekkel cserélték ki, mellyből látszik, hogy az 5 procent 4re szállott, 's ezen 4 procentet 3 procenttel fejezték ki pr. 133 $\frac{1}{2}$. Ez operatio ellen akkor sok vád volt, de mindenik vád megczáfoltatott a' ministerium által. A' legnehezebb vád még is fenn marad, hogy 100 frank helyett most már 133 $\frac{1}{2}$ frankot kell a' statusnak valamikor visszafizetni. De mikor fog az történni? itt már senki sincs a' ki bizonyost mondhatna. A' kik nem akarták e' kicserélést, azoknak kezébe meghagyták a' régi 5 procentes leveleket, 's az enyésztető fundus csak az illy 3 procentü levelekre dolgozik, mellyeket a' cursus szerint váltogat vissza, vagy mint az eladóval egyezhet. Vagnak még Franciaországnak 4 $\frac{1}{2}$ procentü levelei is, mellyeket 1835ig nem válthat vissza 1825ben hozta azt a' törvényt is, hogy a' visszaváltott levelek' kamatai is eltörültsenek, 's ne kelljen azokat az enyésztető fundus' neveléséhez adni, mi úton az adózásban nem lenne könnyebbülés. Lásd Göttingai prof. Dr. Lex' értekezését Franciaország' adósságáról Pölitiz *Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst*. Leiptzig, 1829. Heft september.

az alparin, 's mint egy 70 millio fontra menvén fel az adósság' öszvesége, látni való hogy a' kamatok' 3 procentre leszállításával az adósság' tőkéből annyi summát valósággal el is enyészttetett az igazgatás, a' mennyivel kevesebb kamatot fizetett mint az előtt. Anglia nem tarthatott azután is adósságainak semmi rossz következéseitől, míg magát olly állapotban érzette, hogy a' kamatokat pontosan fizetheti; azért, mint-hogy ebben a' tekintetben erős hitele volt, későbbre is mind egyre kölcsönözött, ha látta, hogy háborúi által gazdagodhatik az ország: 1775ben már 130 millio fontra nőtt meg nemzeti adóssága, de számba sem vette, mert a' versáliai békesség rend kívül való hasznokat hajtott az országnak. Északamérikával folytatott háborúi alatt 240 millio fontra hágott már fel adóssága, mikor osztán Doctor Price a' nemzet' nevében javallatot készített egy új enyésztető fundus' felállításá felett, mellyet Pitt elfogadván a' király is 1786ban majus 26dik napján megerősítette a' minister' ajánlására hozott parlamenti végzést. Ebben az időben másról nem is beszéltek már, hanem az adósságtól való megmenekedésről, 's az első hat esztendőben le is fizetett az enyésztető fundus 10,242,000 fontot az adósság' tőkéből, de a' hosszas franczia háboru, melly csak hamar kiütött, dugába döntötte az új intézet' erejét is.

Colquhoun az angol adósság' nevedését 1689től fogva 1802ig így mutatja ki: 1689ben 1,054,925 font sterling, 1697ben 21,515,742 font, 1714ben 53,683,076 font, 1763ban 133,959,270 font, 1783ban 238,231,248 font, 1802ben 499,733,063 font. Hogy a' Pitt által felállított enyésztető fundus nem sokat dolgozhatott a' célra, megmutatta a' resultatum, mert mint Malchus' könyvéből felyebb kimutattuk 1830ben 8,948,974,000 forint volt Anglia' adóssága. A' Monthly Rewiew szerint is (Allgem. Zeitung 1830. Nro 7.) 800 millio font sterlingre van téve, mellynek esztendei kamatja 29 millio font sterlinget teszen, Viscount Goderich 1830ban

máj. 26d. napján tartott egy rövid fontos beszédet Anglia' adósságáról a' felső házban, mellynek veleje ide megyen ki.

Anglia' adóssága különbözik a' magányosak' adósságától, mellyel mind a' két fél felmondhat mikor akarja: ellenben az ország' hitelezői soha sem kérhetik vissza a' tőkepenzt, hanem ha tetszik az országnak, visszafizetheti azt. A' hitelezők csak az esztendei kamatot (annuität) kérhetik. Nem tereh hát az országnak adóssága' tőkéje, hanem csak a' kamat, melly kétféle, *permanens* vagy *temporarium*. Legnagyobb volt ez a' tereh 1816ban, mikor a' fundált és nem fundált adósságok' kamatja 32,058,751 font sterlinget tett; ellenbent 1829ben már 3,785,140 fonttal kevesebb volt a' kamat, 's a' 4 procentü adósságok 1831ben újra leszállítatnak $3\frac{1}{2}$ procentre, mi által esztendőnként 778,000 font sterlinggel kevesítetik újra meg az adósságok' kamatja. A' kinestár' adósságleveleinek beváltásával 128 ezer font sterlinget nyerend azon felül az ország. Végre azt mondta, hogy az adósság' terhe egybevetve az 1816dik esztendeivel 4,680,000 font sterlinggel fog 1831ben lejobb esni, vagy is 150 millióval alább száll a' 3 procentu adósságok' tőkéje. Ezen kinyilatkoztatás szerint tehát 650 millio font sterlingre szállott le az ország' adóssága 1831ben, melly már 1816ban 800 millio font volt, 's a' Monthly Review még 1830 elején is, mint láttuk ezt a' summát mutatta ki ⁵⁷⁾.

Lássunk már most Anglia' nemzeti bankjáról is valamit.

Az 1694ben felállott közönséges bank 11 esztendőre adta első kölcsönét a' kormánynak 1705diki augustus 1ső napjáig 8 procentre, és 4,000 font sterling esztendei jutalomra, mellyet húzott a' bank igazgatási költségek' fejében; 's mindenik félnek esztendővel a' kiszabott időhatárpont előtt fel kellett mondani a' kötelezéssel, ha tovább nem akarták az egyezést megtar-

⁵⁷⁾ A' ki bővebb ismeretet kíván Anglia' adóssága' dolgában magának szerezni, utasítatik Hamilton József' munkájára: *Inquiry concerning the national debt. Edinburg, 1818*, melly németre is le van fordítva.

tani. A' status' kötelező levelei, mellyekért a' parlament kezeskedett, 's a' kamatok' fizetése, mellyek az ország' jövedelme' bizonyosságaihoz (p. o. a' különbkülönbféle italok' taxájához) csatoltattak, tették a' bank' munkálkodása' első alapját. Az így megalapult bank segített a' megcsökkenett kereskedésbeli hitelen is, mert az előtt a' rosz pénzláb és uzsoráskodás miatt nagy kamatra is alig lehetett pénzt kapni. A' bank' folyamatba eresztett levelei (Banknoten) kész pénz helytt szolgáltak, mellyek, mivel akkor még kevés kész pénz forgott, új ösztönt adtak a' kereskedői életnek. Meghatározta a' parlament egy külön szabadságlevél által (charter) miben álljon a' bank' munkássága, t. i. hogy magános váltólevelekre, aranyra 's ezüstre disconto mellett bankleveleket adjon, 's megtiltotta hogy a' kormány nyal semmi új pénzbeli szövetkezésbe ne lépjen a' parlament' hire nélkül; minél fogva a' bank' privilegiuma' megújítása időről időre mindég a' parlament által esett meg, mint legközelebb is 1833ban kitelvén szabadságlevelének ideje, a' bank' dolgát viszont a' parlament vette tanácskozása alá.

A' bank által kieresztett hitel-levelekben áll a' kereskedés' és pénz' lelke, azok adnak a' kereskedésnek életet, mint szinte a' kereskedés is életben és munkásságban tartja a' bank' hitel-leveleit, mellyek nem egyebek kereskedési pénznél. Hogy a' bank' leveleinek becsök és hitelök van oka az, mert magától soha új hitel-leveleket folyamatba nem hoz, hanem a' kormány' vagy magános emberek' kérésére, kik a' banknak bátorságos realis zálogot tartoznak elébb dispositiójára átengedni, 's az így folyamatba hozott banklevelek ismét visszafolynak a' bankba, ha a' zálog' ideje eltelik; azért a' bank' realis értékét a' kibocsátott banklevelek' számbeli érteke (nominalis valor) meg sem is haladhatja, a' mi leginkább szokott a' hitelnek ártani, ha t. i. a' papiros pénznek nincs realis basisa. Az angol gazdagoknak kész pénzök a' londoni bankban áll, a' kormány nyal is szoros kapcsolatban van, mivel

fizetéseket tesz helyette bizonyos procent jutalomért, 's így pénzbeli agentiák által a' közönséges hitelnek középpontjává lett: 1816ban mikor legnagyobb volt Anglia' adóssága 35,973,000 font sterlinget tett a' kamatok' öszvesége, melly summa az akkor folyamatban volt banklevelek' számával is talált. Szenvedett ugyan a' bank' hitele is némelly criticus időpontokban, p. o. 1697ben 1745ben és 1797ben, de ezek csak mulólagos rázkódások voltak, 's a' szoros vizsgálat kimutatta, hogy nem belső hiány, nem a' basis' nemléte voltak okai a' bankhoz való tolakodásnak, melly szerint kiki beváltatni kívánta leveleit, hanem a' rosz pénzláb, a' praetendens Eduard' Skócziában kiszállása, végre a' franczia háboru okozták a' hirteleni bizodalmatlanságot³⁸⁾. A' dividendát adó actiák' tőkéje 1694től fogva 1794ig 1,200,000 fontról 11,642,400 fontra hágott fel. Colqhoun 1817ben 25 millio fontra tette a' bank' effectiv vagyomját. A' Monthly Review szerint (Allg. Zeit. 1830. Nro 7.) a' hitelezők' száma 1830ban, kik bankbirtokosok voltak, 288,481 volt; ezek közzül 92,223 csak tíz fontot, 42,083 husz fontot, 101,274 száz fontot, 26,410 kétszáz fontot, 15,604 négyszáz fontot, 5,178 hatszáz fontot, 3,260 ezer fontot, 1741 két ezer fontot, 490 négy ezer fontot, és 213 négy ezer fonton felyül vesznek kamatot. E' szerint 285,580 hitelezők 110 font alatt kapnak, és ha mindenik hitelező' familiájára hat személyt veszünk, 1,353,480 személyek' haszna forog fenn Anglia' adóssága' dolgában. Az idegen hitelezők' tőkepénzét 12,486,913 font sterlingre teszi a' Monthly Review újság.

Baring' számítása szinte talál e' kimutatással, mi-kép ő a' parlament előtt kinyilatkoztatta magát.

Az ő számítása szerint 274,823 inscriptio van a' bank' könyveiben, mindenik inscriptióra lehet öt személyt tenni, 's így 1,374,000 személy interessáltatik Ang-

³⁸⁾ Müller Ádám kormányzéki tanácsos Saxoniában irta a' londoni bankcikkelyt Brockhaus Conversat. Lexiconában, mellyben a' bank' crisisei tisztán és bőven kifejtve vagynak.

lia' adósságával, vagy is a' bank' hitele' állandóságával. Ezek pedig mindnyájan az értelmesség' képviselői: 's 250 ezer inscriptióra egyenként csak 100 $\frac{1}{2}$ font esztendei dividendum esik, a' fél esztendei dividendum' száma per 500 font nem megy többre két ezer számnál (Allgem. Zeit. 1830. Nro 89.). Elhallgatván itt Anglia' adósság-leveleinek különbkülönbféle elnevezéseit p. o. *omnium*, *fundalt és nem fundalt* vagy *lebegő* adósságlevelek, mellyek nincsenek még a' megalapítottakkal összeolvasztva (consolidirt), millyenek a' kincstári esztendőnként kiadatni szokott hitel-levelek (Exchequer bills), mellyek a' franczia *bons royaux* adósságlevelekkel egy természetűek: nagyobb fontosságú dolog Anglia' bank- és status-papirosainak hitelök' természetéről valamit szólni.

Világos az előadottakból, hogy a' londoni bank' hitele identificálva van az ország' hitelével; már hát csak azt kell tudni, mi alapokon nyugszik az utolsó, 's mindjárt tisztán fogunk látni a' különben rejtéke-nyes tárgyban.

Anglia' adósságának historiai meneteléből tudjuk, hogy a' kormánynak valahányszor pénzre volt szüksége, arra könnyen szert tett, a' mi hitel nélkül meg nem eshetett. Mi adta hát a' kormánynak ezt a' hitelt? felelet — az 1689ben megváltozott vagy is reformált *constitutio*, mellybe a' személyes szabadság' és birtok' jussai mint társasági kapesok jobban belé szövettek, mint voltak az előtt; a' nemzetnek megjött a' kormányhoz való hiedelme is, — 's mivel a' parlament a' nemzet' nevében vállalt kezességet a' kölcsönözött summák' bizonyos kamatolása, és a' tőkének visszafizetése felett: a' közönséges hitel nem egy, hanem két oldalról kapott bátorságot, u. m. a' kormány' és a' nemzet' részről. Hol ez a' két oldalú bátorságosítás nincs meg, ott a' status' papirosainak sem lehet *ceteris paribus* hasonló solid becsök. Anglia' hitelének első talpköve volt hát maga a' reformált *constitutio*, miért a' kormány és nemzet mint erkölcsi test in solidum ke-

zeskedtek. Második talpköve volt az ország' szerencsés fekvése, melly tengeri hatalmával a' világ-kereskedést is kezibe adta az elmúlt században, úgy hogy constitutióját, hitelét, kereskedési hatalmát egy idő' gyermekeinek lehet majd mondani. Meg fog-e Anglia valamikor bukni, mikor és miért? vakmerőség volna most még elhatározni; annyi azonban igaz, hogy míg hitelének becsülettel megfelel, 's a' kamatokat rendszeren fizeti, bankleveleinek és status-papirosainak mind helybeli (benn az országban) mind világ-kereskedési becsök megmarad, — és ha háborúk megrázkódtatnák is az utóbbi tekintetben, mint 1797ben történt, az csak mulólagos jelenet lenne.

Anglia' belső és külső hitelének utolsó kulcsa is hát az adórendszerben áll, mellyből fizeti adóssága' kamatait, a' kormány esztendei rendes és rendkívül való költségeit; és így az adózás' módja fogja végre is eldönteni a' dolgot, valljon Anglia hitelének csilagja sokáig fog-e még ragyogni Albion' egén. Örökös és állandó semmi sincs a' nap alatt; de értekező még is azt hiszi, hogy nagyon távol van az az idő, mikor Anglia' hitelének is üt az utolsó óra; ezt pedig azért hiszi, mert Anglia' adósságának mint hitelének erkölcsi soliditása van, mert az újabb tapasztalatok szerint az angol kormánynak feltett szándéka az adó' felosztását minél igazságosabb lábra huzni, a' productio' és élelem-kereset' kuffejeit bővíteni, a' szegénységet nyomó terheket könnyíteni.

Az ország' jövedelmét Angliában nagyobbára az adók teszik, mert ott korona- és fiscalis jószágok nincsenek, mellyek a' kormánynak jövedelmet hajtanának. A' bank- és status-papirosok' sokasága' számának az adó' mennyiségéhez kell hát magát alkalmaztatni; míg az angol polgár status-papirosban befizetheti adóját, jól is megy a' dolog, de ha valahogy, és valamikor több papiros lesz folyamatban, mint az esztendei adó' öszvesége: akkor a' papirosok' hitele is szükségesképen megcsökken, mert a' hitelt erőltetni nem lehet.

Az adó természetéről általánosan meg lehet jegeezni, hogy az a' polgárok' vagyonaiból telik ki. A' vagyom kétféle, *lelki* és *testi*, mind a' kettő materiája az élelemnek, vagy is a' felhasználásnak. Mennél több vagyonnal bírnak a' polgárok, annál gazdagabb a' status; mennél kevesebb a' vagyonjok, annál szegényebb az. A' vagyonnak szüntelen mozgó folyása egy kézből a' másba, magában nem teszi még a' status' jólétét, ha a' felhasznált vagyon helyett újat nem állított elő, melly annak helyét kipótolja; de nem is lesz gazdagabb, lépesebb a' status, ha csak annyit producál, a' mennyit felhasznál. Az előmenetelnek egyedüli mértéke abban áll, hogy a' productio meghaladja a' consumptiót; ha megfordítva megy a' dolog, úgy a' status visszalép a' szegénység' vagy is a' semminek zerusa felé. Egy nemzet vagyonosabb lehet mint a' másik, de azért nem következik mindég, hogy jobb állapotja is legyen; mert ha a' vagyonnak sokasága kevés kezek közt fennakadt, vagy össze-halmozva van, mint Angliában, — a' test' többi része senyved, midőn a' kisebb vagyonú nemzetnél a' gazdagság inkább fel lévén oszolva, az élet is elevenebb. Minden attól függ hát, hogy a' vagyon-szerzést és productiót akadályoztató megrekesztések általánosan szűnjenek meg, — a' szerzett vagy szerzendő vagyonoknak szüntelen mozogható folyása egyik kézből a' másikba helyesen eszközöltessék; és ebben a' tekintetben már Angliának is olly dugulásai vagynak, mellyeknek orvoslását csak a' békeség' ideje óta vehette a' törvényhozó test inkább figyelem alá. Nagy, talán mód nélkül nagy vagyoni erő is lappang Angliában, 's eljött az idő, mellyben annak helyes feloszlása szükségessé lett. Tudják ezt magok a' lelkes angolok jobban mint az idegenek; azért ha egykor adósságok' nagy volta miatt, melly pontos fizetést kívánt, ha kereskedési állásoknál fogva, melly tengeren való uralkodást parancsolt, embertelen háborúkat folytattak is, hogy más nemzeteket kizárjanak a' concurrentiából: annyival szelidebb

charactert váltottak magokra, mióta mindenben czélt értek, 's a' világ - kereskedésnek és gazdagságnak középpontjává tették országukat. Méltán reménylhetik azért a' száraz föld' lakosai, hogy Anglia, magos polczáról, hová felvergődött, barátságos segéd kezét ezután még inkább nyujtandja a' civilisatio' terjesztésére, melly a' különbkülönbféle nemzetek közt legjobb erkölcsi kötél, mire már 1825ben (februar. 25) ime szavakkal intette nemzetét Huskisson, a' liberalis gondolkodású tengeri minister:

„A' nemzeteknek jólléte nem történetes vagy ideig óráig tartó okoknak, nem is egy kedvező esztendő' változó napfényének, vagy valamelly ország' különös helyheztetésének isolált következése. Úgy tartom, egészen más okokból származik az, melly egyedül az emberi természetben mélyen gyökerezett principiumnak következése lehet. Egyik ok lehet ugyan arra a' népességnek idővel megszorodása, de legtöbbet tesz az emberi természetben gyökerezett alapos principiuma a' statusok' társaságának, melly egyik nemzetet összetestvéresíti a' másikkal, és kényszeríti egyiket, hogy kezét nyujtsa a' másiknak, 's ezen közös egybeköttetésben, a' társaságos életben, újabb szükségeket és élelmeket, a' nemzetek közt pedig új arányokat hoz elő; melly alapos principiumot az isteni gondviselés belénk alkotott, hogy az egész emberi nemzetnek tökéletesedése abból csirázzék ki, és erősödjék meg. Ezen alapos principiumot jóltévő következéseiben a' háborúk megakadályoztathatják, rosszul értettbal itéletek örökké munkálódó erejét hamis utakra vezethetik, sőt egészen megcsontíthatják. Mi magunk adtuk az intő példát, milly ártalmasok lehetnek ebben a' tekintetben a' hibás törvények. De maga a' principium öröktől fogva való, 's munkásságának egyedüli czélja a' maga áldásait kiterjeszteni az egész világra.“

KÁLLAY FERENCZ,

m. t. társ. r. tag.

IGAZ-E AZON PANASZ

HOGY ERŐMŰVEK' ALKALMAZÁSA, ÉS MIND A' SZÁRAZ MIND A' VÍZI KÖZLEKEDÉS' KÖNNYEBB HELYRE ÁLLÍTÁSA ÁLTAL A' DOLGOZÓ NÉP, ÉS KÉZI MUNKÁJOK' NAPI BÉRÉBŐL ÉLŐK, ÉLELEM - 'S KERESLET-MÓDJOKTÓL MEGFOSZTATNAK?

A' köztársaságoknak általános, annál fogva tehát annak minden egyes tagjainak is testi jólétét közvetlenül két feltétel eszközli: az *élet' javainak bővsége*, és *azoknak könnyen szerezhetősége*. Az elsőbbnek előmozdítását széles értelemben *iparnak*, a' másikat *közlekedésnek* nevezzük. Akarmellyikre függeszszük figyelmünket mind egyiknek előhozására kétféle megkívántató erő lehet megkülönböztetni: egyiket a' természeti és állati erőknek öszvetét, melly munkára fordítván ipart és közlekedést szül, vagy azt feltartja és elébbre segéli; másikat a' lelki erőt, vagy az emberi leleményes ész és találósságot, melly munkálatainak véghez vitelére eszközökkel él, mind a' természetben mind az állatokban létező erőket felkeresi, 's azokat, sőt a' tulajdon maga testi erejét is, minél nagyobb munkálat' előállítására, leghaszonvehetőbben alkalmazni igyekezik. Minthogy pedig épen a' testi erőket is, elmebeli erő, vagy kifejtett értelem fordítja az emberiség' javára, látnivalóképen boldogságunknak forrása, az emberi lélekbe adott okosságba van letéve, 's a' mint az, világos megfogások, hasznos ismeretek, tudomány és tapasztalás által gazdagul, helyes alkalmazás és munkatételre intézett szorgalom által felnyitvatik, vagy ellenkezőleg balfogatokkal terhelve, minden jötevő kieredezéseiben megdugul, sőt talán vétkes szenvedélyektől vakítatva, épen a' köz jó ellen küzd, vagy akarmi okból eltévedvén, száraz bizonytalan szemléletek' vagy a' képzelgés' tüneményes országaiban té-

bolyog, 's a' valódi tudományok' pályáját megveti: a' szerint leszen az emberiség' boldogságára nézve, vagy azt tetemesen elősegítő, vagy hátráltató eszközzé, vagy épen csekély, sőt semmi befolyásuvá. Annak okaért ha valódi jólétünk' mind előmozdításának mind hátráltatásának eszközeiről, főképen világos ismereteket kell elsöben szerzenünk, 's egyedül azután várhatjuk a' kifejlett köz értelmességnek segedelmező feltünését: nem leszen sem a' köz jótól idegen, sem a' köz jót mind tehetségök szerint előmozdító, mind előmozdítani óhajtók előtt érdektelen tárgy, megvizsgálni a' mit értekezésem' czéljának tettem:

Igaz-e azon panasz hogy erőművek' alkalmazása, és mind a' száraz mind a' vízi közlekedés' könnyebb helyre állítása által, a' dolgozó nép, és kézi munkájok' napi béréből élők, élelem- 's kereset-módjoktól megfosztatnak?

Azon okoskodás, mellyel a' feltett véleményhez ragaszkodók állításokat erősítik, röviden ez: Erőművek' alkalmazása, és a' közlekedés' könnyítése által egy ember, egy ló, vagy igás állat kétszer, háromszor, 's általában akármi arányosságban sokszorta több munkát végezhet mint különben; innét azt hozzák ki, hogy: mivel ugyan azon munkatételnek végzésére, erőművek' 's új találmányok' köz divatba jövétele után kevesebb emberi és állati erő kívántatik, mind azok, kik eddig valamelly terméknek vagy kézműnek előhozásánál, készítésénél és tovább szállításánál foglalatoskodást találtak, ezentul a' munkásság' köréből egészen kirekesztetnek. Ugyan ezen állításukat pedig tapasztalásból is igyekeznek bebizonyítani:

Azon nemzetek, úgy mondanak, kiknél az ipar leginkább kifejlett, az erőművek' hasznóvétele mind inkább közönségessé lesz, 's közlekedésök' könnyebbitésére legtöbbet elkövettek, az angol és francia nemzet. Ha az ott történő dolgoknak épen mostani miben létére figyelmezzünk, mikor naponként más meg más találmányok születnek, a' régiek pedig mind untalan újabb meg újabb javításokkal tökéletesítetnek,

úgy találjuk hogy: az ottani lakosok más népek felett békételenek, zúgolódók, 's a' munka nélkül szükölködők' sokasága kik hangos szóval kenyérért és dolgoért kiáltnak, nyilvánosan az erőművek által foglalatosságaikból kiszorított napszámosokból állván, ezen szembetűnő körülmény által tetteleg be van bizonyítva: hogy erőművek' használása által valóban a' dolgozhatás' alkalma és kenyér-kereset' módja a' munkás nép' osztályából naponként mind inkább kivéttetik.

Más részről az ezzel épen ellenkező állítást, röviden összefoglalva így lehet védeni:

Erőművek' használása által bizonyos emberi vagy állati erő' munkájának kétszer háromszor, vagy akarmi arányosságban sokszor több foganatja van mint különben; ezen nagyobb foganat nem szülhet egyebet, hanem azon termékeknek és kézműveknek, mellyeknek előhozására vagy könnyebben szerezhetésére alkalmaztattak, megbővülését 's könnyebb szerezhetőségét, mind ezeknek pedig semmi esetben, sem az egész közönségre, sem annak egyes tagjaira nézve ártalmas befolyása nem lehet, sőt inkább a' köz jólét ezek által eszközöltetik.

A' mi a' tapasztalást illeti: Erőművekkel kiváltképen pedig egyszerű erőművekkel, vagy is munkáiknak könnyebbítésére, 's azok' foganatának nagyobbítására feltalált eszközökkel, eleitől fogva, mindenféle nemzetek éltek és élnek, 's ha épen ezen okból, mivel azoknak segedelme által is, egy ember vagy állat többet tehet mint különben kettő három stb a' társaságokra semmi veszedelem nem következett, azoknak tagjai egyenként, egymás után, élelem-keresetöktől megfosztatva végső inségre nem jutottak, sőt inkább azoknak segedelme által közöttök a' jobb lét naponként láthatóképen terjedez: épen maga a' tapasztalásból vett okoskodás azt hiteti el velünk, hogy valamint az egyszerű erőművek' használása a' munka' foganatosabbá tétele által nagyobb bővölködést, és az élet' több javaival élhetést szerzett; hasonlóképen az összetettebb

erőművek' köz divatba jövétele is, a' szerint fog a' köz jóra nézve hasznos befolyással lenni, a' mint azok a' célba vett munkát könnyítik, és azoknak fogatát nagyobbítják.

Már, az első okoskodást vizsgálat alá vévén, könnyen által fogjuk láthatni, hogy annak mind szemléleti mind tapasztalási részéből az előbocsátmányhoz képest igen széles és tág következés van kihúzva. Mert, erőművek' alkalmazásával bizonyos munkatételnél tetemes emberi és állati erő megkiméltetik ugyan, de hogy az ismét más munkára alkalmaztassék semmi akadály nem ellenzi. Az okoskodás csak úgy állhatna meg, ha az emberi 's állati erőnek természetében feküdnék, hogy a' melly egyszer bizonyos munkára fordítatott, ugyan az más nemű munkára teljeséggel ne alkalmaztathassék, 's legfeljebb akkor lehetne meggyőző; ha nyilván bebizonyítaná, hogy midőn valamelly erőmű tetemesen több munkatételt eszközöl, ugyan az, további hatása' következésében semmivel több emberi kezeket mozgásba nem tehet, szélesebben terjedő ipart és kereskedést nem éleszthet, egy szóval a' külszíntesen első tekintetre látszó veszteséget semmi esetre ki nem pótolhatja, sőt az emberi szorgalomnak akadályt vet ellenébe. De ha viszont megmutattatik, hogy az erőművek' hatása az egész közönségre kiterjed, körökbe több több ámbár különböző munkákkal foglalatoskodó dolgozókat vonnak, 's azoknak mind könnyebb, mind fáradságot inkább jutalmazó életmódot nyújtanak, akkor ama', nem teljesen bizonyító okoskodás' ellenére, a' kihozottakkal épen ellenkező következmények fognak helyt találni. Hasonló kifogás tétethetik az okoskodásnak tapasztalati részére. A' békéltelenség, elégedetlenség 's dologtalanságnak sokféle különböző okai lehetnek és vannak. És ha itt is ugyan a' tapasztalásból szembetűnőképen mutattathatik meg, hogy az első eredeti sanyaru szükségből egyedül eszközök' 's erőművek' használása által verekedheténk ki; ha megmutattathatik, hogy mind e' mai napig, azoknak haszon-

vétele miatt a' társaságok elpusztulásra 's azoknak egyes tagjai élelem-keresetöktől megfosztatván végső inségre nem jutottak, sőt általában az egész emberi nem között mind inkább szétáradó jólét terjedez, mellyben köznépünk több élet' javaival él mint a' régi hajdankor' vagy a' mostani miveletlen vad népeknek fedelmei; különösebben pedig azon nemzeteknél, kik erőműveket leginkább használnak, a' kézimunkának mind nagyobb kelete, mind nagyobb beceje van: nyilvánosan az fog kitűnni, hogy a' megelégedetlenségnek, dologtalanságnak 's némelly lázadásoknak okát, inkább akarmiben másban, mint az erőművek' elterjedésében 's a' miatt a' dolgozó nép' élelem-keresetének megsökkenésében kell keresnünk.

Ha tehát a' már eddig érintetteknel fogva is, elegendő okunk van a' feltett állítás' igaz voltáról kételkedni, nem állapotván meg a' legelső szembetűnő jeleneteken: ereszkedjünk be az erőművek' hatások' következtetéseinek vizsgálatába, és azokat igyekezzünk nem gondatlan megvetéssel vagy ráhagyással, hanem felállított józan elvek után elítélni. Minekokaért az előbocsátott okoskodásnak az lévén fő gyengesége, hogy abban az eszközök, erőművek és találmányok által megnevekedő fogyasztás és annak következtetése tekintetbe nem vétettek, kísérvük mind ezeknek lépcsőnkénti elterjedését méltó figyelemmel.

A' fogyasztást vagy emésztést (consumtio) neveli az illető áruknak olcsóbsága, könnyebb szerezhetősége, azoknak mind inkább szükségessé létele 's a' nevedő népesedés. Az olcsóságot a' könnyebb szerezhetéstől, noha közbe vetve egyik a' másikat eszközli, itt különösen azért kell megkülönböztetni, mert a' körülmények szerint hol egyik hol másik érdemel különösebb figyelmet, sőt néha egyik a' másik nélkül is helyt találhat. Így: Közlekedés' könnyítése által inkább a' könnyen szerezhetés mozdítatik elő, 's az olcsóság ugyan azzal csak közbe vetve eszközöltetik: ellenben az erőknek foganatosabb alkalmazása,

az emberinek állattal, vagy mind kettőnek, azokénál tetemesen több munkát tehető természeti erővel pótlása, közbevetlenül olcsóbbaságot hoz elő, a' könnyebb szerezhetést pedig csak közbe vetve eszközli. Ezenkívül, hogy egyik a' másiknak nem is multhatlan feltétele, a' nagyobb 's kisebb közlekedésben lévő helyek' példájából láthatni. Egy helyütt, honnét például Bécsbe, esztendőnként kétszer háromszor bizonyos alkalom jár, meglehet valamelly kézmű nem kerül drágábbra mint Pesten, csak hogy annak megszerzésére amott alkalmat kell várni, itt pedig minden pillanatban kapható lehet.

Miképen eszközöljön mind az olcsóbbaság mind a' könnyebb szerezhetés akar külön, akar együtt véve nagyobb fogyasztást, könnyű általlátni. Az élet' javival élhetésnek, azoknak drágasága és nem kaphatása lévén két fő akadályai, azon szerint kell ugyan annak és így a' fogyasztásnak is előállani, a' mint ezen két akadályok elhárítatnak. Mind azok, kik valami kézművet vagy terméket, egyedül azon okból nem szerettek meg, mert körülményeikhez képest ennyit vagy amannyit érettek kiadni sokallottak, ellenben ennyit vagy amannyit örömet adtak volna érettök; a' megolduláshoz képest többen vagy kevesebben azoknak megvételére indítatnak. Hasonló ok és alkalmazás talál helyet a' megkönnyített közlekedésre nézve, melly különösbben az illető áruk' könnyebb megszerzhetését elősegíti, mivel ismét sokan vannak kik ezt vagy amazt, csak azért nem szerették meg, mert mikor épen szükségök lett volna rá, vagy módjok annak megvehetésében, ugyan azt, és ugyan akkor meg nem kaphatták: ezen akadály ismét elmaradván, a' közlekedés' könnyebbé tétele által hasonlóképen a' fogyasztás nevededik. Már most:

Az olcsóbbaságból és könnyebben szerezhetésből eredett nagyobb fogyasztás miatt bizonyos terméknek vagy készítménynek közönségesebbé létele következtvén annak egyszersmind szükségesbbé is létele fejlik ki, és

leszen érezhetővé. Csak miveltségünk' mostani, és az ezredek' lefolyta után leendőhöz képest ki tudja micsonda alacson álláspontját vévén is gondolóra, a' köznépnek már ekkorig szükségessé vált élelme 's ruházata' módja, a' természeti csekély szükségekhez, az eredeti félig meztelenség és készíttetlen bőr ruházathoz, a' gyümölcs' és nyers hús' ételéhez, a' fa-, odu vagy barlangbeli lakáshoz, sőt a' még most is találtató vad népek' több ezreken uralkodó fejedelmeinek háztartásához hasonlítva, csupa kényelem és pompázó fényűzés. Mindenki szereti a' könnyü és kényelmes életet, mindenkiben rejtve van a' tudomány' vágya, a' szép izlés' ösztöne, és az élet' gyönyörei' éldeletének kielégíthetlen édes ingere, melly benne lassanként fejledezvén, akképen emeli jobb létét magasabb lépcsőre a' mint egyszersmind vágyai' körét és szükségéit szélesíti. Ezek szerint:

Nevekedvén az olcsóbbá, könnyebben szerezhetővé; és a' köz haszonvétel által mind inkább szükségessé lett áruk' fogyasztása, annak ide oda küldözgetéséhez, számban tartásához, gondviseléséhez, sőt magoknak az erőműveknek, vagy a' közlekedést könnyítő utaknak, csatornáknak 's egyéb eszközöknek készítéséhez; nem csak, hanem mivel különösen egy nemü erőmű, csak egy nemü munkát többszöröztethet meg, a' többieket pedig, mellyek továbbra is emberi kezek által tétetnek, ismét megkívántatólag többszörözve nem más hanem csak több emberi kéz végezheti el, az ezen tekintetből tetemesen megszorodó más nemü munkákhoz, azontul, minden bizonynyal több emberi kéz fog megkívántatni; 's minden esetre azon képzelt felesleg, melly a' munka' vagy közlekedés' könnyebbítése által a' dolgozhatás' alkalmától 's élelem és keresete' módjától megfosztani látszott, igen könnyen a' már most nagyobb mennyiségben előhozandó termékeknek 's erőműveknek más nemü, egyedül emberi 's állati erővel végezhető munkájához 's egyéb kezeléséhez fog fordítatni. De még itt is az erőművek' foganatosabb munka-

tételének 's a' közlekedés' könnyebbítésének jótévő kihatása meg nem állapodik. Ugyan is:

Több lévén a' fogyasztás, ugyan az, egyszersmind több természetét kíván, vagy a' megkívántató termékeknek jobb keletét eszközli, 's ez által a' földmivelés és természetbeli ipart előmozdítja, 's így csak egy áru' nemének is köz keletbe indulása, minthogy a' társaság' minden munkálatai, egymással szoros kapcsolatban állanak, az egészbe új életet és elevenséget önt. Annyival inkább mivel ha ismét:

Visszatekintünk a' gazdagokra, kiknek még nagyobb ár mellett is a' most olcsóbbá lett termékeket vagy kézműveket megszerezni módjokban vala, ezenül ugyan ezen szükségéikre kevesebbet költenek, a' fentmaradottat ismét más nemü szükségéikre fordítják 's az által újonnan más egyéb kézműveknek és termékeknek nagyobb keletét eszközlik. Magok is pedig viszont a' nyers termékek' elkészítői, mind azon okból mivel munkálkodásaik' egy részét könnyebben végezhetvén, a' többire nagyobb figyelmet és szorgalmat szánhatnak, mellyre őket egyszersmind a' könnyebb készíthetés, eladhatás, és nagyobb fogyasztásból származó nagyobb haszon serkenti, ugyan azon célnak elérésére összefogva segítő kezeket nyújtanak; mind pedig más részről mivel az elkészített termékek becsesebbek a' nyerseknél, azon arányosságban a' mint többet készítenek, egyszersmind a' nemzeti gazdagságot és jólétet felemelik. Ezeken kívül:

A' külső viszonyokról se felejtkezünk el, melylyek kereskedési összeköttetés' tekintetéből kétfélék. Vagy a' szóban forgó termék és kézmű másutt is előhozott még pedig olcsóbban, és annál fogva kisebb nagyobb arányosságban bejövén a' belső fogyasztást akadályozta. Ezen esetben a' mint idebent azon árunak bece alább száll, azonképen a' külsők a' vásárból kimaradoznak, 's nyereségeinknek, mellyet közülünk kihordtak, mindig tetemesebb részét kénytelenek kezeink

között hagyni, ez által mind a' kiszorult idegen jószágoknak belföldiekkel szükségessé lett kipótlása, mind a' bent maradt nyereségnek körlekedésbe (circulatio) jövetele, a' mesterségek, kereskedés, földmívelés' élesztésére és a' fogyasztás' nevelésére, újabb jótékony behatással lesznek. — Másik eset (mert a' tökéletes egyensúly alig képzelhető) midőn a' belső termékenység vagy szorgalom a' külsőt felülmúlván, bizonyos termékek és készítmények külföldre kivitetnek. Ekkor hasonló okoknak hasonló következményei lévén, szintúgy mint fentebb előadatott, mind a' külső kivitel mind a' belső fogyasztás együtt nevededik, 's mivel már eddig a' nagyobb fogyasztásnak egyszersmind a' nagyobb munkásságot is előmozdító befolyása bőven kifejtetett, a' mondottakat könnyű újra alkalmazni. Minekokáért hogy az okoskodást berekesztvén végső következést húzunk, így:

Az egyszer olcsóbbá lett áru, keresztül forogván a' társaság' minden részein, sőt a' külső viszonyokra is kihatván, olcsóbbsága által mind inkább nagyobb keletet, 's munkásságot, a' nagyobb kelet által isnét, mivel akarmi készítmény ha nagy műbe üzetik, mind a' munka helyesebb osztályozhatást, mind a' száztól kevesebb nyereségvétel mellett is tetemesen nagyobb olcsóságot hoz elő; körbe forogva, valamíg ha semmi körülmények nem változnának, a' maga állandó becsére leszállván a' több szükséges dolgokhoz képesti megállapult árát azontul folyvást megtartaná. Azonban:

A' terjedező jobb létel' érzése, a' munkához, szorgalomhoz, kereskedéshez, mesterségek' üzéséhez több több kedvet, ingert és ösztönt ad, az elme' tehetségeinek kifejtéséhez több több 's hathatósabb eszközöket, kinálkozóbb alkalmakat nyújt, egyszersmind a' népesedést is szaporítja, mind addig, míg a' nagyobb tömegbe összegyűlt testi, lelki, szorgalmi és értelmi erő a' köz jobb lételnek szüntelen más meg más forrásait fedezgetvén fel, ekként a' mindig tökéletesedésre, és mindig boldogabbá lételre teremtett emberi nem, ha csak

valami véletlen csapás fel nem tartóztatja, előhaladása pályáján soha meg nem állapodik.

Eddig elé megmutattatott, a' mennyire csupa szemléletek után lehetséges vala, hogy mind a' közlekedés' könnyebbítése, mind az erőművek által dolgoztatás, nem hogy a' kézi munkák' megfogyatkozását vonná maga után, sőt inkább azoknak szaporodását segíti elő, és a' dolgozó nép' osztályának kezébe élelme' keresete' módjához több több alkalmakat és segéd eszközöket szolgáltat. Még pedig az egész okoskodás azon alapra épült, mivel előadott okok miatt, az illető készítményeknek nagyobb olcsósága és kelete eszközöltetvén, ha szintén egy részről valamelly kézmű' előállításához megkívántató munkának egy neme megfogyni látszik is, minden más nemű ugyan azon kézmű' előállításához kívántató munkáknak, sőt az annak adásával vevésével egybe kötött munkának is szaporodni kell, azon kívül hogy még a' szükséges készültek', intézetek' felkészítése, az iparnak egészen új 's még addig nem ismert forrását nyitja fel. De ha egy részről ezen okoskodás után indulván, valóban annak általlátására vezéreltettünk, hogy a' dolgok' illetén természetes egybefüggése szerint a' kézi munkáknak fogyatkoznok lehetetlen; más részről nem kevésbbé figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy épen ezen eszközök- és a' dolgoknak épen ezen természeti egybefüggése szerint a' dolgozó népnek valódi jobb léte lépésönként elébbre halad. Ugyan is:

Hogy általában az élet' javainak minél többen hasznát vehessék, azoknak az egészben szét kell terjeszkedniök és arányosan eloszlanok. Vegyük fel, hogy bizonyos kézmű vagy termék a' közlekedés' könnyebbítése vagy erőmű alkalmazása miatt, teszem száztól öttel lett olcsóbbá, és száztól öt nyereség ismét, felteszem azoknak tiz mérföldnyi, tovább szállítására elégséges. Ezen esetben a' természet' közép pontjától ugyan azon termék vagy kézmű tiz mérfölddel nagyobb távolagra kerül ugyan annyiba, a' mennyibe ez előtt tiz

mérfölddel kisebb távolságban került, az addigi ki nem terjeszkedett körben pedig mindenütt alább fog szállani, melly által látnivalóképen részint a' kiterjeszkedés' köre, részint az addigi kiterjedésben a' vevők' tömege nagyobbodván, azoknak használhatóságában mind inkább nagyobb közönség fog részesülhetni. Továbbá még különösebben a' közlekedési viszonyok miatt, ugyan ezen esetben mint felvettük, a' termesztés' vagy készítés' közép pontjától annak kiterjedésének köre tíz mérfölddel nagyobbodván, annyival nagyobb kiterjedés egymással összeköttetésbe jön, mellynek különféle javakkal bővülkedő helyei és lakosai, a' nálok bővebben találtatókat egymással kicserélik, 's így azok' helyébe, mellyekkel addig felesleg birtak, más rájuk nézve szükségeseket szerezhethetnek. Így az élet' javai, még pedig lassanként azok is mellyeket különben csak gazdagoknak lehető vala megszerezniök, a' nép' alsóbb osztályába szivárogván, ha igaz az; hogy jólétünk' mértékét egyenesen az élet' több vagy kevesebb javaival élésből kell vennünk, tagadhatatlanul mind a' közlekedés' könnyítése mind az erőművek' haszonvétele által, kiváltképen a' köznép' jobb léte is azon arányosságban mozdítatik elő, a' miben neki az élet' javaival élhetésre több több alkalom nyújtatik. Említsem-e még ezen kívül belső jobb létünkre nézve a' nevedő szorgalom, a' munka megszokása, a' testi lelki erők' cselekvésre intézett irányzatának, a' kifejtett értelemnek, izlésnek, a' miveltség 's általánosabb bővülködés' előmentén örvendő 's így a' honszeretnek szívgyönyörködtető érzéseit, mellyek lassanként a' jobb léttel együtt ébrednek kebleinkben? A' gazdagok és tehetősök' örömeinek nagy része egyszersmind a' köznép' legalsó osztályai-
val is közös. A' pompára épült kastélyok, mulató helyek, kertekké varázslott elébb sivatag vidékek' szemlélése, a' rend és szépség' bájos kellemei, a' népes városok' élénk, zajosan változó tolongásai, az öltözet' 's minden bennünket külsőképen körülvevő készületek'

csinossága, tisztasága, bizonyos kedves érzést gerjeszt az alsóbb néposztályban is; és ha valaki ellenvetésül hozná fel, hogy épen az teszi sorsával elégedetlenné 's boldogtalanabbá; azt kérdem egy részről: ki fogja, ezen ellenvetéssel egyezőlég, a' mívelt nemzetek' szégyenebbjei közül irigyleni a' szebb ösztön, vágy és remény nélkül élő eszkimók' tehetetlen meglegedését? kérdem: az-e természeti rendeltetésünk, hogy minden szebb gerjedelmeket megfojtsunk magunkban, vagy azokat szebb és kényelmesebb élet' keresésére ösztönül tekintsük, 's ha a' természet boldogtalanságra vivő vágyakat sziveinkbe bizonynyal nem oltott, nézhetjük-e azokat rendeltetésünktől félre csábító üres hiú káprázatoknak? más részről bátran az ellenvetést egész kiterjedése és ereje szerint ítéljük meg.

A' szebb és nemesebb feléledt vágyak tehát, magokban nem csak senkit boldogtalanabbá nem tesznek, sőt inkább mindenkiben természeti hathatós ösztönül szolgálnak jobb létinek eszközlésére, a' munkára és szorgalomra. Arra hogy vágyaink meglegedetlenséget szüljenek, két más körülménynek van kiváltképen való befolyása, mellyek közül egyik az: ha az azoknak betölthetésére szükséges eszközök kezeinkből elvételnek, másik ha értetlenség- vagy erkölcstelenségből a' betölthetés' akadályait nem magunkban, sem nem a' természeti meggyőzhetlen akadályokban, hanem másokban keressük és látsunk feltalálni. Lássuk akár egyik, akár másik okból származható elégedetlenségre az értekezésünk alá vett tárgy nyujt-e okot vagy alkalmat.

Közbevetlenül mind a' közlekedés' könnyebbitése, mind az erőművek' használása által származott nagyobb olcsóság, bővölködés, könnyebb szerzethetés, egyiránt nyujt mindenkinek több több és kínálkozóbb alkalmat, az élet' több javaival élhetésben, azoknak vágyaink' 's szükségjeink' kielégítésére fordításban; más részről ugyan az, közbe vetve az emberi fáradozás' emelkedő jutalmazása, vagy több pénzkeresethez juthatás által

ismét hasonló következményeket eszközöl. Semmi eddig eléadott okok, és a' nemzeti iparnak összefüggésben kifejtett felelédeése, szorosán megvizsgálva még csak távolról sem folyhatnak be arra, hogy általok az emberi munkának becse alább szállítassék, sőt inkább minden körülmények azt kívánják, hogy minél becsesebb az emberi okos munka, az állati és természeti oktalan erők' munkálatai felett, azon szerint annak becse emezekhez hasonlítva mind inkább emelkedjék. Legelőbb is annakokaért az emberi elme igazgatja a' természeti és állati erőket a' maga kívánt céljainak elérésére, a' természeti nagy, de oktalan erőknek ama' csudatévő munkatételeire, mellyek az ember' testi erejét végetlenül felülmulják ugyan, de az elme' mindenhatóságának alája lévén vettette, annak felséges voltát annál inkább magasztalják. E'szembe tűnő jelenet egyszersmind figyelmezteti belső tehetségeinek méltóságára az embert, egyszersmind ösztönözi lelki erejének újabb meg újabb próbálgatására, a' természet' törvényeinek vizsgálatára, a' különféle adatokhoz és körülményekhez képest alkalmazására. Eként a' tudományok' apadhatatlan forrása és tágas térmezeje nyilik fel, mellyeknek megnyitói és mivelői annál inkább tiszteltetnek, minél inkább szembe tűnik azoknak az egész köztársaság' jólétére kiáradó hasznos munkálkodása. — Az erőművek csupán értelem nélküli, örökké egyforma munkákat végezhetnek, hol pedig a' munka' nemének okos belátással kell igazgattatni és különféle változásokat felvenni, ott nem egyéb mint észszel párosított emberi erő alkalmaztathatik. Ezen körülmény miatt, egy részről soha az emberi okosság és erő a' munkásság' köréből ki nem rekesztethetik, más részről, ugyan csak a' munkásság' köréből, a' semmi elmebeli tehetséget nem kívánó dolgozások mind inkább kimaradván, lépcsőnként az egész emberi nem, mind inkább lelki méltóságához illő okos foglalatosságokra szorítatik, hogy értelmét mind inkább kifejtven, rendeltetésének kiszabott pályáját föl-

lelje, és azon elébbre haladjon: melly kifejlés minél tündöklöbben mutatja magát, az értelem' erejének is más erők felett annál nagyobb díszet, becszet és jutalmat szerez. — Az erőművek a' testi erők' hiányosságát pótolják ki, hogy azoknak segedelmével vagy épen olyan munkák is teljesítenek, mellyeket emberi erőnek vagy lehetetlen volna elvégezni, vagy azokat, egyedül egészségének káros, és a' nemesebb tehetségeket, az okosságot 's erkölcsiséget leverő, megakadályoztató nagy erőködéssel, igen tartós testi sanyaru munkássággal kellene meggyóznai; azért is ha mind azon kemény munkákat erőművekkel teljesítetjük, nem nyomatik le a' lélek durva testi erőszakos munkálódással, 's annak minden tehetségei szabadban kifejtődzve emelkedhetnek magasabbra, az elmét nem foglalatoskodtató, unalmas, a' mellett fárasztó dolgozásokat kényelmesebbekkel válthatjuk fel, mellyeket a' test könnyebben tűr, 's bennök egyszersmind a' lélek öntehetségeinek gyakorlásával együtt mulatságot talál. — A' megkönnyített munkák' intézéséhez 's felvigyázásához gyakran igen csekély testi erő elégséges, annál fogva azok mellett a' gyenge asszonyi nem, és gyermekek, kiknek a' köztársaság' jobbléte' előmozdításához járulhatások különben használatlanul oda vész, hasonlóképen munkássághoz alkalmazásokat 's élelem-keresetök' módját föllelhetik; végre pedig, mivel az értelem és erkölcsiség' kifejlése emberi rendeltetésünk, és segéd eszköze boldogságunknak, melly által létünk' valóságos célját, valódi boldogságunk' miben lehető feltalálhatását, 's az oda vezető eszközöket mind inkább általlátjuk, ismét azon okból, mert erőművek' szaporodása által a' durva testi munkák' helyébe mind inkább értelmiek állanak elő, azoknak közönségesbbé létele a' köznépből nagyobb értelmességet, erkölcsiséget, békes egyet értést, szorgalmat, nemesebb vágyakat, ösztönöket gerjeszt, 's általában külső belső jobblétet, érdem szerinti előmenetelt, 's úgy mindig, teljesebb belső megalége-

dést eszközöl. Mellyeket tehát együtt véve: Ha az erőművek' szélesben elterjedő használata, az emberi munkának sem becsét alább nem szállítja, sem a' dolgozhatóság' alkalmát senkitől el nem veszi, sőt becsét szerez az elme' és tudományok' közhaszonra intézett törekvéseinek, alkalmat nyújt pedig még azoknak is mind a' magok élelmök' megkeresésére mind a' közjóra nézve hasznosan munkálkodhatásra, kik különben testi gyenge erejöknel fogva, mind kettőre tehetetlenek volnának; ha bővülködést áraszt el szerte széllel a' népesedés' minden osztályai között; közössé teszi egymással a' távol eső vidékek' és tartományok' különböző javainak feleslegét; ha az embert a' durva állati munkák' terhes nyomása alól felmentvén, lelki méltóságához képest foglalatostkodtatja, 's az által terjeszti a' köz értelmességet, józanabb gondolkodást, és így semmi tekintetben megalégedetlenségnek szülője nem lehet: nyilván által kell látnunk a' sokaktól elfogadott hibás vélemény' ellenére, hogy a' közlekedés' könnyebítése' hasznait, 's az erőművek' sokat tehető munkálatainak hasonló okokból származott hasonló következtetéseit most már egy nézet alá foglalván: sem egyiknek sem másiknak a' köznép és dolgozó osztály' boldogtalanságára 's megalégedetlenségére ártalmas kihatása nem lehet, sőt annak valódi, mind testi, mind lelki jólétét igen tetemesen elősegíti.

Mind eddig készakarva mellőztem el tapasztalásbeli adatok' felhordását, és azt tenni okaim voltak. El akartam kerülni okoskodásim' szemléleti részének a' tapasztalásból vett bizonyításokkal lehető összezavartatásokat; fel akartam gerjeszteni az okok' nyomozásának ingerét, 's a' gondolkozó tehetséget a' látszó külszínről a' körülmények' belső összefüggésébe vezetni; előre bocsátván az okokat, természeti renddel akartam általmenni a' következményekre; 's így egyszersmind éreztetni és tapasztaltatni, hogy a' balitéletektől el nem foglalt józan elme' okoskodásainak elébb kell járni a' tétovázó, 's gyakran megsirathatatlan hátra ma-

radást magok után vonó káros tapasztalatásoknál; 's hogy az élet' s munkásság' köréből vett adatok a' józan elveket soha meg nem czáfolják, sőt azoknak mindenkor ellenmondhatlan megerősítésökre szolgálnak. Már most értekezésemnek tapasztalati részére térek 's állításimat azoknak bővebb felvilágosításával külön külön előre bocsátván, azokat együl egyig tapasztalati adatokkal kívánom bebizonyítani. Tehát mindeneknek előtte azt állítottam:

Hogy a' közlekedés' könnyítése 's erőművek' használása, a' mübe vett áruknak megbővülését, olcsóbságát, könnyebben szerezhetését, annál fogva nagyobb keletét vagy fogyasztását eszközli; és hogy: az olcsóbságból 's könnyebben szerezhetésből eredett nagyobb fogyasztás miatt, bizonyos termékeknek vagy készítményeknek közönségesbbé létele következtén, annak egyszersmind szükségessébbé létele fejlik ki és leszen érezhetővé.

Arra hogy erőművek' használása által a' készítmények mind kevesebb költséggel, mind hővebb mennyiségben hozassanak elő, több kiváltképen való okoknak van befolyások.

1) Erőművekkel a' munkálat' foganatja tetemesen nagyobbíthatatik, elannyira hogy azoknak haszonvételevel egy ember kétszer háromszor, sőt százszor és azon felül több készítményeket állíthat elő mint sem azok nélkül.

2) Az erőműveknél fő czélul tétetik, hogy akarmi kész erőnek minél nagyobb része munkatételre fordítassék, a' tökéletlen eszközökkel dolgozásnál és kézi munkáknál pedig, legtöbbször a' kész erőnek nagy része tehetetlenül vesztegel, vagy épen idegen és a' munkálatot semmi tekintetben elő nem segítő végekre céliránytalanul vesztegettetik. Hasonló kimelés talál helyet a' nyers termékeknek elkészítésében, midőn a' munkálatok úgy intéztetnek, hogy a' nyers termékeknek minél kevesebb része menjen egészen kárba 's minden haszontalannak látszó hulladékok különféle szükséges czélokra használtassanak; úgy a' szállítás-

beli költségek is a' készítményeknél sokkal kisebbek, mint az el nem készített nyers termékeknek ide 's tova szállításához megkívántató költségek.

3) Az emberi és állati erők, mellyek elfáradás alá vannak vettelve, erőművek' alkalmazásával természetiekkel pótolthatnak, a' gyakran félbe szaggatott dolgozások' helyébe, folyvást fáradhatatlanul egy forma erővel dolgozó munkálkodás állíthatatik, mellynél fogva a' munkának is, egyéb egyenlőkkel annál több sikerének kell lenni, minél több idő fordíthatatik reá.

4) Némelly eszközökkel 's erőművekkel bánáshoz és kézi munkákhoz több emberi vagy állati erő és ügyesség, másokhoz kevesebb kívántatik. Ezen tekintetből a' munkákat különbféle osztályok alá lehet rendelni, hogy a' nagyobb erőt és ügyességet kívánók erősebb 's ügyesebbek, a' kisebb erőt 's ügyességet kívánók, gyengébbek 's kevésbé ügyes személyek által végeztessenek, mellynek következtében valamelly készítményhez szükséges többféle munkák közül, némellyeket tetemesen olcsóbban lehet elvégeztetni, mint ha különben az egész munka' minden részei körül, általános egyenlő ügyességű 's egyenlően magasabb napi bérért dolgozó kézművesek foglalatostkodtak volna.

5) Ezeken felül a' munka' illetén osztályozásával még több más, igen szembe tűnő hasznok vagynak egybe kötötve. A' kirekesztőleg különböző eszközkhöz és különböző munkákhoz alkalmazott egyes személyek, kiki a' maga munkájában, 's a' maga eszközzel bánásban, mind inkább nagyobb ügyességet nyer; azon munkát jobban megszokja, és tovább győzi; a' különböző munkáknak 's eszközöknek cserélgetésével időt hasztalanul nem veszteget; figyelmét csak egy nemű munkára fordítván a' többfélekről gondoskodás miatt zavarba nem jó; az ügyesebb és iparkodóbb a' restebbet 's ügyetlenebbet előre űzi; melly okokból a' jó renddel osztályozott munkának ismét sokkal nagyobb sikerének kell lenni, mint ha valami készítmény körül ugyan azon személyek hol egyik hol

másik munkához és eszközhöz kapcsolva, illő rend és egybefüggés nélkül forgolódának.

6) Ugyan csak a' munkának helyes osztályozhatása megkívánván, hogy valamely készítmény' minden külön munkáihoz, külön külön egy vagy több személyek alkalmaztassanak, már csak ennél fogva is a' készítő hogy nagyobb foganattal dolgoztathasson, kénytelen több egyeseket segédül felvenni, és művei' készítését nagyban űzni. Ez által ismét a' készítés' gondja, mind tehetősebb, mind szélesebb ismeretekkel bíró polgárok' kezébe jut, kik annál inkább képesek több több ismeretek' öszvegyűjtésére, próbák' tételére, újabb javítások' behozására 's általában a' mesterség' tökéletesbitésére, 's az ipar' felélesztésére.

Ezen pontokban a' készítmények' megbővülésének két fő okai, az erőművek' használása és a' munka' osztályozása, egy nézet alá foglaltattak, 's csak azon körülmények számláltattak elő, mellyek a' mondott végre nézve tagadhatatlan befolyással lenni látszanak. Adam Smith úgy látszik mindent kiváltképen a' munka' osztályozásának tulajdonít, még pedig az újabbak, nevezetesen a' tudós Say' véleménye szerint is, feleslegesen. Adam Smithnek ide tartozó szavai ezek: „The great increase in the quantity of work, which, in consequence of the division of labour, the same number of people are capable of performing, is owing to three different circumstances: first to the increase of dexterity in every particular workman; secondly to the saving of time, which is commonly lost in passing from one species of work to another; and, lastly, to the invention of a great number of machines which facilitate and abridge labour, and enable one man to do the work of many.“ — „A' készítmények' mennyiségének' nevedése, mellyet a' munka' osztályozása' következtetésében ugyan annyi számu emberek előállíthatnak, három különféle körülményeknek tulajdoníthatik', először, minden egyes munkás' ügyessége' nevedésének; másodszor, az idő' kimélésének melly egyik

*munkától a' másokra általmenetelben közönségesen hasz-
talanul vesz; 's végezetre a' sokféle erőművek' feltalálá-
sának, mellyek a' munkát könnyítik 's megrövidítik, te-
hetössé tévén egy embert, többek' munkájának végre haj-
tására.*“ Babbage ide számlálja még, hogy az elosztott
egyszerűbb munkának megtanulására kevesebb idő ki-
vántatik, azért is mind a' tanulásban kevesebb idő,
mind a' tanulás' ideje alatti munka közben kevesebb
nyers anyag vesztegettetik el. Nehéz volna azonban
bebizonyítani hogy újabb eszközök' feltalálására főké-
pen a' munka' osztályozása nyujtana alkalmat, sőt több-
ször visszafordítva, épen új eszköz' vagy erőmű' fel-
találása vonja maga után a' munkák' más nemű osztá-
lyozását; nem különben ha a' munka többfelé osztatik,
igaz hogy annak egyes részeinek megtanulására keve-
sebb idő kell, de mivel ismét ezen esetben, több egyes
munkákhoz több személyek alkalmaztatnak, 's ugyan
azok adott idő alatt több nyers anyagot dolgozhatnak
fel, kétségbe hozhatni, hogy a' többeknek együtt vett
tanulások' ideje, mint szintén az azok által történhető
nyers anyagbeli vesztegetés, nem egyenlíti-e meg a'
többfélekkel foglalatoskodó egyesekét, ha csak másként
a' munkálat erőművek által előlegesen meg nem köny-
nyítetett. Melly okokból fenntebbiekben ezen körülmé-
nyeket elmellőzván 5) sz. alatt, az osztályozott mun-
ka' nagyobb foganatja, Babbage és Adam Smith által
felhozottakon kívül még más két körülményeknek tu-
lajdonítatott, hogy t. i. a' lehető legegyszerűbb mun-
kákánál az elme meg nem zavartatik, a' figyelem több-
felé széllal nem vonatik; azon kívül az ügyesebbek' ipar-
kodása a' lassubbakat is erejöknek szüntelen tartó
megfeszítésében tartja és előbbre űzi: annyival inkább
mivel maga Babbage is a' „The Times“ hirlap' nyomó
intézetéről ezen szavakban „*that the tranquillity which
they admired was the result of intense and regulated
occupation*“ hogy a' bámulandó csendesség a' figyelem-
be merült 's jól rendelt foglalatoskodás' következmé-
nye“ és: *the quarter of an hour . . . . may cause a fai-*

lure in the delivery of a thousand copies“ egy óra negyedrészes ezer példányoknak sajtó alól kikerülését tarthatja fel (lásd *Economy of Machinery* p. 270), noha előszámlálásaiban fenntebb p. 170 ezen körülményeket kihagyá, az intézet' bámulandó foganatját főképen ezeknek látszik tulajdonítani.

Mind ezek után szabad legyen a' mondottakat, ugyan csak Adam Smith és Babbage után a' gombostűk' készítésével mint igen szemebetűnő példával felvilágosítani. A' gombostűk' készítése tehát, mind az eszközökre mind a' munka' osztályozására nézve, következő különféle dolgozásokra oszlik.

1) *Az ércz fonál' (Draht) elkészítése* a) Hogy a' gombostűk' minél erősebbek legyenek, szükség azoknak megkivántató vastagságánál jóval vastagabb ércz fonalat venni elő, melly egymás után 10—12 mindig kisebb átmérőjű aczel likakon keresztül húzatván, a' mindenkor megszorulás közben mind inkább tömöttebbé és keményebbé lesz, hogy pedig nagyon parázsszá és töredékenynyé ne válják, az alatt kétszer háromszor megtűzesítetik. b) Az így elkészült 's megkivántató vékonyságra kinyújtott ércz fonalak, azután bő vízzel főlesztett kénsavba beáztatván, 's egy követ a' rájuk ragadt salaktól kiveretvén, megtisztítatnak.

2) *Az ércz fonál' kiegyenesítése.* Az alatt míg a' fenntebbi kinyújtások tartanak, mivel mintegy 3 lábnyi ércz fonal, az utolsó kinyújtás' alkalmával körül belől 144 lábnyira hosszabbodik, a' nagy hosszúság miatt származó többféle alkalmatlanságok' elkerülhetése végett, a' kinyújtott ércz fonalak gombolyagokba tekertetnek, minekokáért haszonvétel előtt ki kell azokat egyenesíteni. Illy végre egy fapadon húzott egyenes vonal' mentiben, mintegy hét sima vasszegek veretnek le, hogy az elsőbbek az egyenes vonaltól, váltogatva egyik és másik oldalon távolabb álljanak, a' két utolsók pedig csak nem a' vonal' mentiben esznek; így az elkészített ércz fonál ezen szegecskének közt keresztül húzatván, mind inkább kevesebb görbületű

irányt veszen fel, az utolsó két szegecskék közt pedig kiegyenesedik, ekkor az egyenes darab elmetszetvén, a' hátra lévővel újra azon munkálat folytattatik.

3) *Hegyezés.* A' kiegyenesített ércz fonalak már most összeszedetnek, mintegy 300 összevételven valamivel nagyobb darabokban mint 6 gombostű' hossza, egy lábbal nyomható ollónak segedelmével szét metéltetnek. Ezen darabok egy' reszelő' módjára elkészült aczél hengeren mind két felől meghegyeztetnek, 's a' két meghegyezett végek egy gombostű' megkivántató hosszában ismét meg ismét elmetszetnek, míg nem a' hat gombostű' kitelvén, az apró darab maradékok félre rakatnak hogy újra összeolvasztatván kárba ne menjenek.

4) *Gombkészítés.* Elővétetvén a' készítendő gombostűk' vastagságával egyenlő vastagságu vas rudacska, arra egy a' jobb kézzel forgásba indítható eszköz' segedelmével, vékony réz fonál tekertetik, ezen tekercsek leszedetnek, 's egyszerre 10—20 az olló' éle alá ugy alkalmaztatván hogy két két fordulat mind egyikből kiálljon, a' gomboknak szükséges apró darabocskák belőlök kimetéltetnek.

5) *Gombozás.* Az erre szolgáló eszköz egy kis űlő és kalapács, mellyek közül mind egyikén a' gombostű' gombja fele részének megfelelő üregecske van. A' tűre a' maga gombja ráhúztatván, a' kis űlő' üregébe helyeztetik, melly felett a' kalapács lábbal felemeltethetvén és leeresztethetvén, ezen helyzetbeli forgatás közben a' tűre egymás után három négy ütések következnek, mellyek alatt a' tű, gombjához lapítatik, a' gomb pedig gömbölyü formát kap.

6) *Czinezés.* Az ekként elkészült tűk nagy mennyiségben (50—60 font egyszerre) kimosatnak, 's minden mocsoktól, hogy a' czinezést jobban megfogják, kitisztítatnak. Azután egy üstben; borkő, czin, és forró viz vegyülettel mintegy két és fél óráig főzetnek, onnan kivételven tekenőkbe korpa közé rakatnak, melly a' reájok tapadott nedvességet belőlök kiveszi, 's végezetre rostáláshoz hasonló rázogatóssal a' korpától mind inkább külön választatván, kiszedetnek.

7) *Papirosba tűzés.* A' kiszedett tűk tővel hegygyel össze vissza állanak. Hogy rendbe szedessenek ahhoz egy fésűforma eszköz kívántatik, melly a' tűk közé merítetvén, az, a' gombjaiknál fogva fogai közé fent akadottakat kiszedi, ekkor ismét két vas pléhek közé tétetnek, mellyeknek egymáshoz érésénél, egyenlő távolságra elálló apró likaeskák a' beléjek rakott tűket magokba veszik és összeszorítják, azután az előre négy rétbbe hajtott papiros a' tűk felé nyomatik, mellyek a' papirost úgy a' mint láthatni, keresztül szurdalván, füzérenként árultatnak.

A' fenntebbi elveknek ezen példára alkalmazását könnyű általlátni. Az angol kézműségeknel (Manufactor) a' gombostű-készítésnek ezen különféle munkái 10 személy, még pedig 4 férfi, 4 asszony, 2 gyermek között vannak felosztva. Babbage szerint csak azon egy okból, mivel a' külön munkákhoz különböző ügyességű 's kevesebb bérrel kielégíthető személyek alkalmaztathatnak, a' gombostűknek bizonyos mennyisége $3\frac{5}{4}$ — szerte kevesebbe jön, mint ha minden megkívántató munkákat ugyan azon egy, az az szükségesképen mivel annak a' legkényesebb munkát is magának kellene tenni, a' legügyesebb személy végzené. El lehet pedig képzelni, hogy az előadott készültek és munka' osztályozása nélkül, ha valaki csupán egy darab érezből, és csupán' a' legegyszerűbb eszközök, talán fogó kalapács, reszelő stb segítségével hasonló csinosságú gombostűket akarna készíteni, alig lenne képes napjában tiznek előállítására. Ellenben leirt módon 10 személy által, kik között többen asszonyok és gyermekek, 8 óra alatt mintegy 60,000 készítenek, mellynek következése épen nem az, mint ha ezen készítmód által felette sok tűcsinálók élelmöktől megfosztatnának, hanem ellenkezőképen az, hogy az ekként származott olcsóság és meg bővülés miatt, a' gombostűk' haszonvétele a' nép' legalsó osztályába is kiterjeszkedvén, alig van egy csekély boltocska, mellynek a' velök kereskedés valami kis hasznót ne hajta-

na, alig egy szegény háznép, melly durva köntösöt velök ne csinoshítaná, holott különben a' mellett is hogy a' készítés' fáradságát szűken jutalmazná, egyedül gazdagabbak' ékességei lehetnének.

Különösebben az erőművek közül alig mutathatunk fel szélesebben elterjedetteket mint a' malmok és könyvsajtó.

Egy malom öröl annyit mint kézi munkával 10—20—100 ember örölhetne. Már ha a' malmok fel nem találtattak vagy haszonvételre nem alkalmaztattak volna, minden bizonynyal az őrlésre nézve úgy kellene állani a' dolgoknak mint állának, ha minden malmokat, mint úgy is a' szegénységet élelem' keresete' módjától megfosztó erőműveket el akarnánk rontatni. Kétség kívül a' megdrágult lisztkészítés' következtében csak főbb uraságok és a' gazdagabbak élhetnének kenyérrel, zsemlével, kalácscsal, 's azok' szükségének pótolására kevés kéz elegendő lévén, mind azok kik most őrléssel, a' buzának 's lisztnak ide 's tova szállításával, kisütésével, sőt ugyan ennek következtében tüzi és malomépületi faszállítással, malmok' csinálásával, 's más ide tartozókkal keresik kenyéroket, attól egyenként megfosztatnának, vagy a' malmok' feltalálása miatt ezen nagyszámú munkás emberek nem hogy elvesztették volna élelmöket, sőt épen az által jöttek kenyér-keresetbe. Elég legyen még felhozni

A' könyvsajtót. Régi időben a' könyv igen drága és becses jószág vala; olvasók, irástudók kevesen voltak, 's mind azon lelki éldelettől a' nép' nagyobb részének el kellett lenni, mind pedig hasznos ismértei, izlése 's erkölcsisége, ezen fő kifejtő eszközének hiával volt. A' könyvsajtó feltaláltatván, az óta a' tudomány' némelly sugára a' legalsóbb köznépre is kezd felderülni, egy két könyv majd minden háznépnel találtató, az olvasó osztály megnevekedett, 's minden a' ki valamelly miveltségre számot tart, ezen osztályba tartozik. Következése az : hogy ha különben valamely

nemzetnél irás, olvasás és tudományok után legfelebb néhány ezeren élhettek volna, most ugyan ott a nyomtatás és azzal feleledt mesterségek, papiroskészítés, könyvkereskedés, könyvkötés, prések, betük, 's a tudomány' terjesztéséhez megkívántató mindenemű intézetek, szerek, készülétek több száz ezereket foglalataskódtatnak, 's egyszersmind köz jólétet és boldogságot terjesztenek. Melly fonák gondolat lett volna akkor azon időben, az új találmányt azzal vádolni, hogy az irástudók' kerestetét veszi el, 's minő elfogultság még ma is, mintha három száz esztendei mindennapi tapasztalás bennünket okosabbakká tenni nem tudott volna, az újonnan feltalált erőművekre nézve hasonló kifogással újra meg újra előállani.

Akarki könnyen általlathatja pedig avvagy csak a felhozott néhány példából, mellyeket könnyű volna nagy számmal előhordani, hogy az említett készítmények, épen azért mivel nagy bőségben könnyen szerzhetők, a nép' alsó osztályánál is annyira szükségessé váltak hogy azok nélkül még a szegényebb sorok is szinte el nem lehetnek.

Továbbá azt állítottam hogy:

A mint a fogyasztás nevededik, azonképen a nagyobb mennyiségben szükségessé lett és mozgásba teendő termékek vagy készítmények' mindennemű kezeléséhez annál több emberi munka kívántatik. Ezen állításnak igazsága ugyan már a fentebbi példából is eléggé kiviláglott, mind azon által lássuk még is különösebben. Hol az erőművek leginkább divatoznak, ott találatik egyszersmind a kézműveseknek és napi bérből élőknek legnagyobb sokasága. Angliában 100 földmivesre 200 nem földmives esik, míg a kevesebbé kifejtett iparu és közlekedésü Franciaországban 100ra csak 50, Olaszországban pedig nem több 31nél. Ugyan csak Angliában 1770 óta különösen a szövéshez erőművek kezdtek alkalmaztatni és azóta időnként a szövő székeken sok javítások tétettek, azon időben szövéssel 25,000—30,000 ember foglalataskodott, most az újabb felszá-

mítások után 1'200,000tól 1'400,000ig. Az aczélmet-
szésekről tiszszerte több példányt lehet lenyomni mint
sem a' réztablákról, melly miatt a' metszők ezen ta-
lálmánykor nagyon kezdenek nyughatatlankodni, azon-
ban a' könyvárosok látván hogy kiadott könyveiket ke-
vés költséggel felette csinosan kiékesíthetik, az
aczélmetszéssel ékesítést semmi nagy számmal elad-
ható könyveknél el nem mulasztották, melly miatt a'
metsző munkák tizszeresen megszorodtak. Sőt hogy
az erőművekkel teljes Angliában a' kézmiveseznek a'
földmivesek' számához mért arányossága még mindig
nevekedésben van, mind az alsó ház' megbizottságának
1830ki előterjesztéséből, mind az adószedő számadá-
sokból, mind a' kereskedő és műkészítő városoknak az
egész népesedéshez képest, egyebek felett sebes-lépé-
sekkel haladó szaporodásából nyilván kitetszik. Eze-
ken kívül, arra hogy erőművek után több ember éle-
lem-keresetet találhasson, több körülményeknek, mely-
lyek már fenntebb előszámláltattak, nagy következő
behatása vagyon. Így a' szükséges erőműveknek ké-
szítéséhez ismét más meg más kézművesek kívántatnak,
sőt gyakran gyárok állanak elő, mellyek főképen azok-
nak készítésével foglalatoskodnak, mint Angliában a'
gózerőművekhez, lánczhidakhoz, vasútakhoz, stb
szükséges vas készületek' gyárai, hajóépítő inté-
zetek stb. Nem különben a' megszorodott más ne-
mü munkák ismét többeknek dologra alkalmazását
teszik szükségessé; így Cornwallban midőn az érc-
töréshez törő malmok kezdtek használtatni, azok kik
előbb ugyan azon munkát kalapácsokkal tették, minek-
utána ezen könnyítés' következésében ugyan annyi költ-
séggel sokkal több érczet lehető vala megtisztítani,
együl egyig azon helyben más nemü bányász munkák-
nál találtak alkalmazást.

*Az erőművek' használása és közlekedés' könnyítése,
a' földmivelést és általános természetű ipart előmozdítja.*
A' régi beszitt balvélemények' maradványa némelyek-
ben, hogy ál bölcseséggel mintha valami fontos kü-

lönböztetést akarnának tenni, a' nemzeteket, országokat, tartományokat természetökre és készítökre (productivum et manufactoriale) osztják. Sehol sem reménylhetni a' földmivelés és természetö erő' egész kifejlésé hol egyszersmind a' készítö ipar, a' közlekedés könnyüségé és népesedés elébbre nem halad. A' nyers termékek' készíttetlen részeinek ide oda szállítása, melyeket elébb utóbb egymástól el kell választani, sok költségbe kerül 's a' mellett idő, munka hiában vész. Ott hol minden ember, vagy legalább a' népességnek nagyobb része kiki a' maga szükségére eleget természet 's azzal beéri, semmi ok sincs hogy valaki rajta veszendő felesleget igyekezzék előállítani, annál fogva nem képzelhető a' feleslegesnek szükségessel kicserélhetése' vágya, nem lesz érzhetővé a' kereskedés' 's a' könnyebb közlekedés' hiánya, nem fordítatik reá ilendő gond, 's mind a' természetés mind a' műkésztés régi akadozó folyamatában marad. Ellenben hol a' népesedés 's kivált a' kézművesek' száma a' földmivésékéhez képest mind inkább szaporodik, ugyan ott, mivel mind élelmét, mind készítményeinek anyagát minden kézműves az anyaföld' kebeléből veszi, többnek kell lenni a' belső emésztésnek, mely a' belső természetö iparnak, mondhatni, egyedül egy legbiztosabb alapja. Vessük öszve Britanniát Franciaországgal. Franciaországnak kiterjedése 27,440 francia négyszeg mérföld (lieu), Britanniáé 13,396, mellynek még azonkívül Britanniában $\frac{1}{2}$ ad része, Franciaországban $\frac{1}{5}$ öd része haszonvehetetlen. Britanniában a' népesedésnek $\frac{1}{5}$ ödénél kevesebb, Franciaországban csak nem $\frac{2}{5}$ öd része földbirtokos, még is Britannia $\frac{1}{2}$ ed részszel természetö többet Franciaországnál. Különösebben B. Charles Dupin szerint: Angliában 7'511,682 földmivelő és birtokos 21 millio hectarét mivel, 's bevesz 2681'450,000 frank tiszta hasznot, Franciaországban 19'621,000 földmivelő és birtokos 41 millio hectarét 's beveszen 1344'703,000 frankot. Mivel tehát, ha Franciaországnak ugyan azon természetö ereje volna mint Britanniá-

$$\text{nak úgy annak } \frac{19621000 \times 41000000 \times 2681150000}{7511682 \times 21000000} =$$

13675'000000 frankot kellene bevenni, az erőművekkel nagyobb kiterjedésben élő Angliának belső termeszto ipara úgy áll Franciaországéhoz képest mint 13675 : 1344 vagy is tizszerténél nagyobb.

A' közlekedés' könnyítése', és erőművek által dolgoztatás' következésében olcsóbbá lett 's megszorodott mind nyers termékek' mind készitmények' nagyobb mennyisége, a' külső kereskedést megindítja. Más körülményeket elhallgatván a' külső kereskedésnek egyéb természeti akadályai nincsenek mint a' sokba kerülő kivitel, és mind a' termékeknek mind a' készitményeknek szintén úgy sokba kerülő előállíthatása. Mind két akadály elhárítatik a' számos emberek' erejét felmuló 's még is úgy szólván csak nem ingyen dolgozó erőművek' használása és a' közlekedés' könnyítése által, annál fogva ezen tekintetből is, azon nemzet melly e' két eszközöket jólétének előmozdítására leginkább használja t. i. az angol, még a' más tartománybeli termékekből is maga számára tud hasznót és nyereséget hajtani. Az indiai pamut britt hajókon a' fél földet bekerülve szállítatik a' lancashiri gyárokba, mellyekben elkészülve újra ugyan azokon, termő földére visszaküldetvén, ismét ugyan ott olcsóbban adatik el, mint az, mellyet az erőművek' hiával lévő bennföldi lakosok tudnak készíteni. A' keletindiai Barda szigetekről nevezett kezkenők helyett, régóta glasgowiak divatoznak, 's most mind a' chinaiak mind a' helybeliek azokkal élnek. Calcuttában a' napszám csak heted része a' britanniai napszámnak, még is az onnét Caliconak nevezett cziczet a' helybelieknek is már ma angol gyárok szolgáltatják. Nincs is egyéb módja a' külső kereskedés' megindításának, mint az, hogy valamelly nemzet a' legjobban keze ügyében eső készitményeit 's termékeit minél olcsóbban és nagyobb mennyiségben hozhassa elő és szállíthassa ki, mellyet egyedül könnyű közlekedés és nagy foganatu erőmű-

vek' használásával lehet elérni. Azon nemzet pedig, melly termést csak a' jó isten' ajándékából vár, készítményei körül a' természeti 's állati erőkhöz képest felette csekély, csupán emberi erejével bibelődik, közlekedése' könnyítésére 's fenntartására minden lehető rendszeres gondot nem fordít, örökkön örökké a' concurrentia' ki nem állhatása, az alkalmatlan kereskedési helyzet, vám' súlya, hitelbeli rendelkezések .... 's több e' félek ellen fog panaszkodni, holott ha szintén ezen akadályok közül az elháríthatók elhárítatnának is, a' tunyaságból 's tehetetlenségből mindenkör az iparkodóbb nemzet húzna amannak kárával nyereséget, valamint mélyen a' természet' törvényében alapul, hogy az összetett elme- és testerőbeli igyekezetnek érdemlett jutalma legyen a' restség és gondatlanság felett.

Erőművekkel csupán okoskodással együtt nem járó; kifejtett lelki 's elméleti tehetségeket és szabad akaratot kívánó munkákat lehet elvégeztetni: annak okáért egy részről az emberi felsőbb tehetségeknek alkalmazása munkálkodásunk' köréből soha ki nem maradhat, más részről pedig annak becse az erőművek' terjedező haszonvétele által mind inkább fölemelkedik. Legközelebb említettem hogy Calcuttában, a' napi bér heted része a' britanniainak, hasonló egybevetés talál helyet más tartományok között is a' kifejtett szorgalom, közlekedés és erőművek' divatozásának arányossága szerint. Londonban a' legközelebb felzendült mesterlegények naponként $3\frac{1}{2}$ forintot pengő pénzben kereshettek, 's mivel bérök' felebb emeltetését óhajtván dolgozásaikat megtagadták, könnyü vala a' mestereknek a' száraz földről annyi bérért örömet dolgozókat kapniok. De egyébként más adatokból is az jó ki, hogy a' mint egy részről az erőművek' tökéletesítésével a' készítmények mind inkább olcsóbbakká lesznek, úgy más részről a' munkabér vagy nem azon arányosságban száll alá, vagy megállapodik, vagy magasabbra hág. Bizonyos pamutfonó erőmúnél Babbage előadása' szerint 1810—1832ig a' munkások' heti bére 26 shillingről 30ra emelkedett

fel; ugyan azon értelemben fejezi ki magát az Edinburgh Review CXII, pag. 314 hogy noha az alatt a' nap-számok ingadozóok voltak, még sem szállottak soha azon arányosságban alá, mint a' termékek' és készítmények' árai, még azt is megjegyvezvén hogy mivel a' munkások az erőmű-szövőszékekhez feleségeiket 's gyermekeiket is alkalmaztathatták, háznépök' szükségéhez képest több keresethez jutottak. Már a' fentebbiekből pedig nyilván következik tapasztalási adatok után is következő állításomnak igazsága:

Az erőművek a' dolgozó népnek valóságos áldásul vannak, 's annak jobblétét eszközlik. Ugyan is ha már a' fentebbiek szerint kétséget nem szenved a) hogy erőművek által a' termékek és készítmények olcsóbbakká lesznek: b) hogy ugyan az erőművek' szétterjedő használata' következésében, hasonló nemű, vagy ugyan azon munkatételre szükséges foglalatosságoknál mind inkább több több emberi kezeknek kell mozgásba tételniök; c) Hogy a' napi bér azonban rendesen alább nem száll, sőt inkább emelkedik: ezen három körülményeknek összefüggéséből szükségesképen kell következni, hogy így mindig több több dolgozók mindig több több életjvaiban részesülhetnek, 's a' társasági körben valódilag boldogabbakká lehetnek. Mindezeknek pedig igen egyszerű és természetes oka ez, hogy minél többet készít, természetesen valamelly társaság, 's minél könnyebben közölheti egymással termékeit és készítményeit, annál több életjvaiban részesülhetnek annak egyes tagjai. „De Britannia' példája ellenkezőt bizonyít — sehol sincs annyi szegény mint ott!“ kiáltják némellyek. Talán inkább sehol sem annyira nyilvános és szembe tűnő a' szegény mint ott, kellene mondaniok. Mi természetesb mint az, hogy miveletlenebb népeknél, hol a' szegénységre semmi ügyelet nincs vagy kevés van, azok félre szegletekben elvonulva, látatlanul küzdenek a' vég inséggel, vagy szintén éhen veszzenek hazájok' dicsőségére 's annak bizonyosságul, hogy Britannianak gazdagsága'

daczára is, az igaz jólét nálunk uralkodik. Csak hogy ám próbálnák meg ők is, közönséges pártfogással, intézetekkel, törvényekkel a' magok' szegényeit rejtek-helyeikből kiesalogatni, 's akkor a' szegénység' számát, mennyiségét, inségét egybe vetve hasonlítás tenni, meglátnók a' próbatétel kik mellett állana. Mind eddig pedig, ha meggondoljuk, hogy Britannia a' maga számára feleslegest természet, hogy legtöbb készítményei idegen országokban a' föld' egész kerektségén keresztül mindenféle széllel hordatnak, mellyek tehát helyben nem lehetnek drágábbak mint kívül, még is a' napszamosok' bére náluk más nemzetekhez hasonlítva tetemesen nagyobb; hogy Britanniában a' kikötözést a' kormány segíti elő, még is a' szembetűnő kedvezéseknek is hasonlítva kevés sikere van, midőn más tartományok' népei, többféle akadályok' ellenére, önkényt jobb hazát kérnek és keresnek; hogy a' népesedés, melly a' jobblét' érzésének csalhatatlan jele, a' közelebb lefolyt 30 évek alatt, általánosan 52,5 procenttel, a' nagyobb kereskedő városokban pedig 70től 140 procenttel nevedett stb. lehetetlen a' britanniai inség és szükség' siralmas voltának, sokak által olly fekete szinokkal festett és panaszló jajgatásokkal leirt ábrázolatját, egészen, sőt csak távolról is hív előadásnak elismernünk.

Az iparnak és szorgalomnak már sokszor említett eszközei egyszersmind a' polgári erényt ébresztik, és meggyökereztetik. Tapasztalásból tudjuk, hogy a' legnagyobb összeköttetésekben levő gyárok, kereskedő házak 's kereskedő nemzetek között lelhetni fel egyszersmind a' legnagyobb simultságot, pontosságot, szolgálatbeli készséget, hitelt, az adott szó' megtartását, a' kötelezés' teljes betöltését 's általában mind azon nem annyira fényes, mint magához vonzó, az emberi nemzetet édes társasági kapcsolatba szorító szép tulajdonságokat, mellyeket a' polgári erény' nevezete magába foglal. Minél több jót vesz az ember a' társasági együttlételemből, annál inkább érezi annak becsét, 's az

erényt jutalmazó haszon' reménye sőt bizonyossága nagyobb ösztönül szolgál annak szeretésére 's követésére mint ellenkező oldalról a' büntető törvény' fenyegetései és szigorúsága. A' társasági jólétnek kölcsönös bizodalom lévén legfőbb alapja, azoknak, kik egymás között szüntelen tartó sok oldalu összeköttetésekben élnek, lehetetlen által nem látniok, hogy ön javok és boldogságok a' másokéhoz van szorosan kapcsolva, hogy egymásnak kölcsönös segedelmével mehetnek elő céljaikban, 's hogy a' mások' részvételét, viszonos részvétellel 's kölcsönös szolgálatbeli készséggel kell megérdemelniök; ellenben az olyan félrevonva élő, kinek az enyém 's tied' összeütközéseik felett, ritkán 's kevés ideig tartó összejövedele lévén másokkal, haszonnal vétkezhetik, a' nélkül hogy tette köztudatra jutván, vagy gyalázatot vonra becsületére, vagy re-ménylhető nyereségeit csonkítaná, hamar elhagyja magát a' kisértő alkalmak' ingerétől csábítatni. De különben is, ki nem fejlett nemzetnél ki hoz törvényeket, ki tartja fel azoknak erejét, 's ki ítél azok szerint? hanem ha épen olyan ki nem fejlett törvényhozó test, épen olyan kifejetlen közönséges gond, és épen olyan kifejetlen bíróság. A' törvény maga és a' legjobb rendelkezések nem elégségesek erkölcsiséget hozni be, mert azokat ezerféleképen játszsza ki az emberi ravaszkodás; a' törvény holt betű a' buta és tunya népnek, melly egyedül a' mivelte emberiség' kertében virágozhatnak és gyümölcsözhetnek.

Végre azt állítottam:

Hogy eleitől fogva munkálatainak könnyítésére fel-talált eszközök' segedelme által 's közlekedésének könnyebbé tételével ment elébbre az emberi nemzet mivelte-ségben mind ekkoráig; azt állítottam, hogy ezen úton kell neki ennek utána is elébbre menni, 's hogy ugyan ezen úton járván, el kell ismét azon fő pontra jutnia, mellyen a' közép sorsuak több életjavariban fognak részesülhetni, korunknak gazdagainál 's hatalmasainál, valamint jelenleg a' mivelte nemzetek' közrendü polgárai

több életjávaival élnek mint a vad nemzetek fejedelmei.
Nem czélom az egész emberi nemzet' kifejlését történet-irási adatok szerint, különböző tartományokban és különböző évszakokon keresztül kísérni. Miként kezdett az emberi nem, minden egyes eszköz' feltalálásával nagyobb jólétre fölverekedni, mi könnyítéseket hoztak be a' vas és egyéb ércz anyagok használásai, mennyire emelték fel a' bölcsőjéből alig fejledező jobblétet a' legeggyűgyűbb eszközök, erőművek és találmányok, mellyeket már ma figyelmünkre alig méltatunk. Ezek közül, az első egyszerű találmányokból csak egyet ketőt említsünk. A' vas megkeményítve mind élesebbé tethetik, mind pedig élességét tovább megtartja. Vegyük fel mind azon számtalan munkáknál mellyeknél vágó vagy metsző vas eszközök használtatnak, a' vasnak bizonyos tökéletességre vitt készítése és keményítése által, meggondolván, hogy jobb élű eszközökkel sokkal hamarébb lehet dolgozni, ezen kívül a' keményített vas, élességét nem olly hamar veszti el mint a' lágy, és így köszörülgetés miatt a' munkálkodás mind untalan félbe nem szakasztatik, hogy öszvesen és együtt véve egy harmad részszel több művek készülhetnek el; a' már eléggé megczáfolt hibás vélemény szerint azt kellene kihoznunk, hogy mivel élesített vas eszközök majd minden kézműveseknek kezeikben találatnak, a' vas' keményítésének feltalálója azon igen nagy tömegnek harmad részét élelem' keresetétől megfosztotta, holott ellenkezőképen a' józan ész és tapasztalás' vezérlete után nyilván más igazság tűnik ki t. i. nem egyéb mint ez: hogy a' vas' keményítésének feltalálása által mind azon készitmények' előállíthatása egy harmad részszel megkönnyítetett 's ezen tekintetben a' köz jólét egy harmad részszel elébbre mozdított. Más igen szembe tűnő példája, hogy csekélynek látszó találmány által a' munkatétel mennyire megkönnyebbitessék, a' kenőcs' haszonvétele. Rondelet' tapasztalása után ha 1080 fontot nyomó kő, egy deszka padlatra tétetett és egy másik padlaton tovább vonatott,

kellott annak elébb vonhatására 606 font erő, ha pedig a' két egymásra tett padlatok kenőcsessel simábbakká tétettek, 182 font, melly utóbbi szám minthogy az elsőnek csak három tized része, vagy is kevesebb egy harmad részénél, következik, hogy ugyan azon erő, melly bizonyos tehernek mozdítására egymásra fekvő fa lapoknak közbe jövetelével elégséges volt, a' kenőcs' használása által háromszorta nagyobb tehernek megmozdítására elegendővé válik. Már ha itt is gondolóra vesszük a' kenőcsnek közönségesen elterjedett használását, mellynek segítségével alig van valami mozgásra indítandó erőmű vagy eszköz, hogy annak járása ne könnyítetnék, itt is azt kell állítanunk, hogy ha volna is a' vizsgálat alá vett hibás állításban valami igaz, a' mostani összetett szerkezetű találmányok' létesítése, mellyek legfelebb is csak a' mesterségeknek egyes ágaira hatnak, a' munka' becsének és mennyiségének nem olly nagy, sem nem olly hirtelen jövő leszállítását hozhatnák elő mint akar a' vas' megkeményítése akar a' kenőcs' feltalálása okozhatott volna. Mivel azonban a' felhozott találmányoknak épen nem káros, hanem szembetűnőképen az emberi nemzét' közönséges jólétére nézve igen hasznos befolyását kénytelenek vagyunk elismerni: inkább azt kell következtetnünk, hogy a' mai egyes új találmányok' használat nem lehet olly szembetűnő és közönséges, mint volt az ipar' első kifejlésében a' legegyszerűbb és legáltalánosabb találmányoké. Hasonlóképen Rondelet' tapasztalásai szerint: ha a' például felhozott 1080 font nehézség hengerekre téve vonatott, kellott ugyan ahhoz 34, ha pedig még a' hengerekre felül helyheztetett deszka lapra téve vonatott, 28 font erő; azaz: a' ki legelőbb a' mozdítandó terhet hengerekre tétette, olly eszközt talált fel, mellynek segedelmével öt annyi, a' ki pedig a' kenőcsöt feltalálta, meg ismét ennél háromszorta nagyobb terhet képes vala megmozdítani, és tovább vinni. Egyébiránt, hogy többféle felvilágosításokkal hosszas ne legyenek, csak ezen felhozott példákából is

láthatni, hogy az ipar' első kifejlése a' legegyszerűbb találmányok és eszközök' alkalmazásával, melly szaporá lépésekkel haladhatott előre 's azzal együtt az általános jobblét és bővelkedés. Tovább menvén mindenütt úgy találjuk, hogy a' miveltség a' tengerek 's folyóvizek' mentében, vagy is a' közlekedésre 's kereskedésre legalkalmasabb helyeken terjedett el és ment leginkább előre, melly a' nemzetek' miveltségének időnként magasabbra emelkedését figyelemmel vizsgáló olvasónak egy tekintettel azonnal szemébe tűnik. — A' mi feltett állításomnak másik felét illeti, hogy ezen úton az emberi nemzet fel fog idővel verekedni azon pontra, mellyen a' közép sorsuak is több életjában részesülhetnek, mint most a' korunkban élő gazdagok és hatalmasok, ha kinek ezen állítás képtelennek tetszenék, vegye gondolóra azokat a' véghetetlen erőket, mellyek a' természetben rejtekezve mind e' mai napig használatlanul hevernek, sőt a' helyett, hogy jól intézve a' föld' minden lakosaira áldást terjeszthetnének, mind eddig sok részben valóságos ártalmunkra vannak és ezerféle romlásoknak mindennapi kútfejei, nézze végig a' nagy részint még az egész földön mindenütt rendbe szedetlen folyóvizek' naponként pusztítással fenyegető áradásainak dagályait; vegye számba, mennyi milliókra menő károk történnek a' kereskedő hajók' gyakori elsüljedései miatt, mennyit hátráltattatik a' köz jólét a' még alig gyermekségében létező rendszeres közlekedés' helyre nem állításá miatt; gondolja meg, hogy mind eddig a' legtöbb készítményekkel az egész földet leginkább egy két nemzet gazdagította, hogy tudományukat 's elméjüknek erejét a' köz jó' előmozdításának ezen csalhatatlan pályáján mind eddig csak néhány nagy elmék jártatták; hogy a' köz értelmesség és a' nagyok 's gazdagok' pártfogása még ma is nagy részben kifejtetlen, melly miatt a' legszebb találmányoknak születésökben meg kell fojtatniok, 's majd nem minden nevezetesebb találmányok csak több századok' lefolyta után érleltethetnek

meg a' közönséges részvételre és elfogadásra: 's akkor ítéljen részre hajlatlanul: mit kelljen nemünk' jövődő boldogabb időszakától várni, midőn testi lelki törekvéseinknek czélja nem ellenségesképen egymás' megrottására és boldogságának hátráltatására fog irányoztatni, midőn nem csak egyesek, hanem egész nemzetek fognak vetekedni egymással a' közönséges nagy czélnak elérésére, midőn erkölcsiség és tudomány fogja az öszvehangzó köz akaratot egyesíteni. Nem rekeszhetem be értekezésemet a' nélkül, hogy ezen nézeteimnek bizonyítására a' tudósok' e' tárgybeli vélemények közül különösen az Edinburgh Review' CXII darabjában 313 lapon olvasható sorokat eredetiképen fel ne hozzam: „Those who investigate the history of the human race, who trace their slow and gradual progress from their lowest and most abject to their highest and most polished state, will find that it has always been accompanied and chiefly promoted by the invention and improvement of tools and engines. What, we ask, has falsified all the predictions of Hume and Smith, as to suppost without difficulty a load of taxes that would have crushed our fathers, as it would crush any other people? This wonderful result has not assuredly been owing to any peculiar sagacity on the part of our rulers, nor to the miserably quackery of sinking funds, custom-house regulations and such like devices. There cannot, indeed, be the shadow of a doubt that it is to be wholly ascribed to the stupendous discoveries of Hargraves, Arkwright, Watt, Wegwood, Crompton, Cartwright, and a few others. These added so prodigiously to our capacities of production, that we went on rapidly increasing in population and wealth, nothwithstanding an expediture of blood and treasure unparalleled in the history of world.“ „Azok, kik az emberi sarj' történetét nyomozzák, 's annak lépcsőnkénti előmenetelét a' legalacsonyabb 's megvetettebb állapottól fogva a' legfelsőbb miveltségig kísérik, úgy fogják találni, hogy az mindig együtt járt, 's kiváltképen előmozdítatott az

eszközök 's eröművek' feltalálásával 's tökéletesítésével. Mi czáfolta meg, kérdjük Hume-nak 's Smithnek a' köszönséges adósság' nevekédése felől tett jóslásait, 's képeseké tesz bennünket erölködés nélkül hordani oly teemes adónak terhét, melly atyáinkat öszvezúzta volna 's öszvezúzna minden más nemzetet? Ezen csudálatos következmény bizonyára nem tulajdonítathatik az igazgatóság' részéről valamelly különös mély belátásnak, sem nem az enyészto alapitványok' nyomorú quackerkedéseinek, vámházak' rendelkezéseinek 's más hasonló intézményeknek. Nem támadhat ellenben árnyéka is a' kétségnek a' felől, hogy azt egészen a' Hargraves, Arkwright, Watt, Wedgwood, Crompton, Cartwright és más kevesek' bámulandó találmányainak 's fölfedezéseinek kell köszönnünk. Ezek emelték fel olly magas fokra természetö tehetőségünket, hogy sebes léptekkel meheténk elő a' népesedés és köz jólét' terjeszkedésében, nem állván el-lent vérünknek 's kincseinknek a' világ' történeteiben példátlan tékozlása."

GYÖRY SÁNDOR,

földmérő, m. t. társ. r. tag.

A' CSEH LITERATURA' JELEN ÁLLAPOTJA.

Winařiczky Károlytól.

Semmi sem mutatja meg jobban, a' jelesség' melly magas fokán állt a' cseh nyelv már a' tizenharmadik században: mint azon kéziratbeli költemények, melyeket Hanka könyvtárnok a' königinhofi egyházban 1817ben fedezett föl *). A' tizedik század óta a' deák nyelv volt a' nyilván' nyelve; 's a' tizennegyedikben,

*) Szóltam erről a' Tudom. Gyűjtemény' 1830diki folyamata' Vid. kötetében a' 120—4 lapokon. T. F.

a' luxemburgi ház' urodalma alatt, egész IV. Venczelig néha a' német is. Ezen fejdelem' országlása óta a' cseh nyelv lett a' nyilvános dolgok' kizáró organuma. Azonban a' tizenötödik század' vallási háborúinak korszakában kezdődött csak literaturánk' virágzóbb fejlődése. 1400tól 1618ig számos, történeti, orvosi, jog-, de leginkább hittudományi tárgy munkák tüntek fel; a' csehek' nyelve tisztos helyet foglalja jelesb vetélkedői között is, azokat a' stílus' tisztasága' tekintetében néha felül is múlván. Mindazáltal megjegyzésre méltó dolog, hogy ezen követelt arany korban a' költészet, némelly kivételek mellett, mind eredetiség', mind élénkség' és erő' tekintetében messze elmaradt a' tizenharmadik századbeltől; ellenben latin költőink a' tizenhatodikban izlésre nézve kitünteték magokat. Más felől a' szónok mesterség annál vigabban díszlett. Az egykoru írók, többi közt a' nagy Lobkowitz Bohuszló, csodálattal emlékeznek azon győzödelmes ékesszólásról, melyet minden nyilvános alkalmakkal, a' cseh szónokok kifejtének. A' táboríták (1420), az utraquisták 's az egyesült-testvérek az isteni tiszteletben is a' nemzeti nyelvvel éltek, 's egy nép sem éré el e' korban a' csehet szent énekei' sokaságára nézve. A' szent kehely' hősei szintűgy védék ezt szónoklattal, mint fegyverrel. Aeneas Sylvius, ki II. Pius névvel romai pápa lón, magasztalja a' táboríta nők' bibliai nagy tudományát, 's pedig 1451ben, tehát olly korban, midőn a' nyomtatás még bölcsejében volt. A' földmivelő, polgár, és nemes egyiránt tekinté az atyák' nyelvét megbecsülhetlen kincsnek, 's nemzeti dicsőség' egyik címének; 's a' nőnem is könyvirásban keresé ragyogását. A' tudósok pártfogást leltek, és segedelmeket. Podiebrad György király, I. Ferdinand, II. Max és II. Rudolf a' jelesbeket közülök nemességre emelték. A' nemzet' nyelve a' köz ügyek' nyelve lett nem csak a' királyságban, hanem Morvaország- és Sziléziában is. Gornicki lengyel starost panaszkodik egy iratában (A' lengyel udvari ember, 1565) hogy legjelesebb földie,

nyilvános beszédekben, elcsehesítik saját nyelvöket; noha ő maga — a' mi nevezetes — minden többi szláv nyelveknek eleibe teszi a' csehet, mellyet kissé *elasszonyosodottnak* mond: Ezen korban tehát a' cseh nyelv annyira volt mívelve, és becsülve a' külföldön is, hogy befolyása féltést is támaszthata.

A' harmincz évü háboru összegázlotta mind virágait, mind gyümölcseit ezen irói munkásságnak. *Lomnický* Simon, II. Rudolf' udvarának koszorúzott 's megnesemesített költője, hatvanod évében, a' prágai ütközet után, arra jutott, hogy a' főváros' hidján alamizsnát koldulna; 's az egész cseh literatura' sorsa nem sokára mintegy képviseltje lőn a' boldogtalan aggastyánnak. A' lelkes és tudós *Comenius*, az egyesült-testvérek' püspöke, az egyetlen ragyogvány még, számkivetésben hala el, 1671ben. Harminczezer családot, melyek közül száz nyolczvanöt régi nemes, hasonló sors ért. Minden cseh könyvre, melly 1414től 1635ig nyomtatott, az eretnekség' bélyege üttetett, 's nagyobb része megsemmisítetett. *Konias*, a' jezsuita, ön kezével 60,000 kötetet hajíta lángok közé. A' nem-pápis-ták' kiköltözése után, a' szinte pusztává lett ország egy részt németek által népesítetett, 's az ő nyelvök lépett be a' köz és törvényes ügyekbe, 's a' hazai a' pór viskókba lőn visszaszorítva. Kik nevelteknek, nemesbeknek akarának látszani, pirúlva cseh származásokért, hogy azt titkolják, idegent kölcsönzének, sokan némettel cserélék fel ősi neveiket, 's kerülvén a' pór *nyelvet* (a' nemzetit), a' németet törték. Íratott, igaz, néhány könyv csehül is, de a' stílus — szinte kivétel nélkül — tisztátalan, az izlés vad. Végre jött II. József, *egy* nyelv által egyesíteni akaró külön népeit; az öszveolvasztás' eszközeül a' német császár a' már igen mivelt német nyelvet választá, noha az birodalmi' negyedének volt csak nyelve. Már 1774ben minden városban, gymnasiumban 's nevelő intézetben a' német nyelv hozatott be; 's 1780ban senki sem vétetett fel a' latin osztályokba e' nyelv' tudása nélkül. A' csak

csehül tudó nemzetrésznek tehát már csak a' trivialis iskolák álltanak nyitva, hol egyebet mint kátét, olvasást, írást 's a' számvetés' négy módját nem tanult 's a' nemzeti nyelv' utolsó órája látszék ütni, midőn....

Több jeles férfiak, hazafi érzeményektől lelkesülten, 's édes anyanyelvök' szomorú sorsa által megindítva, összeveték vállalkat annak, ha úgy szabad szólni, élet 's halál közt való fenntartására. *Durich*, *Prochazka*, *Pelzel*, *Tomsa* és *Dobrowsky* új kiadásait adák régi jó cseh könyveknek. Az utóbbik, fejedelme a' szláv nyelvészetnek, megmutatá, mire képes a' cseh nyelv. Többen, 's jelesül *Kramerius*, a' nép' használatára népszerűen írtanak különféle köz hasznu könyveket. *Pelzel* krónikával (Nowá kronyka česká) ajándékozá meg honát, melly részletekbe is bocsátkozik, 's szép renddel ajánlkozik. A' három első darab látott napvilágot, a' negyedik, melly a' huszíta háborút tárgyazza, kéziratban maradt. — Végre fölébredt a' szépliteratura' szeretete is. *Puchmayer* első érdemle költői nevet. Versgyűjteménye, mellyet 1795—1814ig adott ki, 's mellyben mintegy harmincz műkedvelő veve részt, hajnalává lón egy nemesebb izlésnek. *Negedly* János prof. prosája könnyed és folyó. Mind poetai, mind tudományos előadás' valóban jeles példányait prof. *Jungmann* József ada; 's *Stěpanek* János (1803 óta) a' játékszin' részére dolgozott. Ezen igyekezetek, hosszú álmokór után, újra megkedvelteték a' haza' nyelvét az olvasó közönséggel.

Helyre állván a' köz béke, I. Ferencznek köszöne Csehország 1816 és 1818ben olly rendeleteket, mellyek szerint a' cseh nyelv és literatura a' gymnasiumi oktatás' részét tevé 's ezek' ismerete nélkül köz hivatalt nyerni nem lehet. Elfelejtethetlen öröm követé a' fejedelmi parancsokat, 's a' költészet elragadtatva éneklé az atyák' nyelvének királyi feltámasztóját. De fájdalommal tapasztaltatik, hogy 1821d. febr'. 14dikei rendelet óta a' gymnasiumi oktatók' buzgósága alabb hágy anynyira, hogy e' része a' nyilvános oktatásnak alig áll

már most jobban, mint áll vala 1816 előtt. Mindazonáltal a' fölébredt nemzeti figyelem 's az adott rugó évenként nagyobb és nagyobb előmeneteket tétet a' nyelv- és literatúrával, mit azon munkálatok' sora bizonyít, mellyet ezennel végig kívánunk tekinteni.

Az első, eredeti, költői mű, mellyet itt ki kell jelelnünk, 's mellyel minden nemzet büszkélkedhetnék: a' *Slawy dčera* (A' dicsőség' leánya, Buda, 1821—25); szerzője a' magyar születésű, de szláv eredetű *Kollár* Pesten. Énekli benne a' költő a' szépség' 's a' szláv dicsőség' ideálját három énekben, mellyek' czímei: Szála, Albis, Duna; mindenike ötven sonettből áll. Az elsőben boldog kora' szerelmének tárgyát énekli az elválásig. A' bálványalak' minden testi bájai, lelkének tulajdonai, olly gyengéden, lelkesen, olly csodálatos szépséggel festetnek, hogy itt a' költő önmagát látszik meghaladni. Az Albison küzködik a' szerelemmel és szerencsétlenséggel; 's a' Duna' partjain még éli boldog napjai' emlékét, 's visszatértök' reménységét. Ez az ének telve a' legédesb borongással. Bár milly lángoló és szenvedelmes képzelődése: képeiben még is folyvást a' legérzékenyebb gyengédség 's igéző báj terjed el. A' fennség nem árt dictiója' világosságának; versei folyók, rímei hangzatosak. *Kollár* a' szlávok' *Petrarcája*.

Polak 1817ben leíró lyrai darabjaival arata dicsőséget. Teli van lelkesedéssel, erővel. Első műve: A' természet' felsége. Hogyha a' caesura nélküli négy lábú fíráasztó trochaeus helyett a' hexametert választá vala formául, 's több tartózkodással élt volna bizonyos merészen képzett szavakkal (mellyek néha ugyan szerencsések), költeménye a' legjelesbek közé fogott volna tartozni, miket a' külföld bir a' művészet' e' nemében.

Hanka' dalai sajátságos, tisztán nemzeti characterrel bírnak, 1815 óta többek által hangászatra szedettek, 's már ma dallja azokat egész Csehország. *Régi költemények*' kiadása által ezen tudós felette meg-

gazdagítá a' poetai szólást, 's literaturánknak általában jeles szolgálatot tön. A' königinhofi kéziratnak, mellyet ő fedezett föl, a' nemzeti költésre érezhető behatása volt. Elismerte becsét a' külföld; dicsérettel említi Goethe; Swoboda németre, Šiškow al-admirál moszkára, Brodzinsky lengyelre, Bowring, részenként, angolra fordíták.

Čelakowskyt népkölteményei tüntetik ki. Miután ő 1822—7 szláv nemzeti dalok' gyűjteményét (Slowanské národnj pjsně, 3 fűzet) ada, maga magának tevė fel azon nehéz feladást, hogy népszellemben szerezzen hasonló dalokat. „Moszka dalok' viszhangja“ (Ohlas pjsnj ruských) cím alatti munkája felülmulta a' várakozást. Csodálatos ügyességgel tudta énekei' külön formáira a' moszka költés' bélyegeit felnyomni: melly utóbbiakra hiában keresnél műszavakat az aestheticában. Így birunk tőle már néhány próbákat „Cseh dalok' viszhangjá“ból, mellyekben szerencsésen feltaláltatik e' nemzet' érzékeny, őszinte, vidor és comicus lelke; eleven contrastja az orosz énekek' mély, borongós, komoly, nagynemű és gyakran túlvitt characterének. „Vegyes költeményeiben“ (mellyek 1830ban megbővítve jelentek meg újra), *Čelakowsky'* tehetségei egész fenyőkben fejledeznek, 's még gazdagabban „Watawa melléki emlékezeteiben“ (Pomněnky Watawské).

Ugyan ezen nemben szép jeleit adák tehetségeiknek *Kamaryt* és *Kamenický*. *Schneider A'* költéseit anacreoni könnyedség bélyegzi; balladái a' cseh literatura' legjobbjai. *Kollár* és *Turinsky* szép elegiákkal; amaz és *Čelakowsky* epigrammokkal álltak elő, 's az utóbbinak „Poetai fűvészkönyve“ a' legillatozóbb virágok' gyűjteménye. Ugyan *Čelakowsky* és *Schneider*, 's *Klicpera* és *Langer* a' víg nemben dolgoznak; az utóbbi, nagy reményű és tehetségű fiatal költő, egy, valóban *nemzeti* idyllek' kötetecskéjével tűnt fel: „Csalánjai“ (*Kopřivy*), 's ugyan tőle a' „Bohdanečí kézirat“ satyrai neműek. *Hnědkowsky Sebestyén* egy romános víg költeménynek (*Děwnj*) szerzője, mellyben

a' cseh amazonok' harczát sok elmésséggel festi (2dik kiadást ért 1830b.) Negedly Adalbert' több munkái még kéziratban vannak („Ottokar“ epos; „Vratiszló“ epos; „IVd. Károly“ tanító költemény). — *Chmelensky*, *Jungmann* József, *Machaček*, *Marek* Antal és *Henrik*, *Rykos*, *Swoboda* Venczel, *Šaffářjk*, *Šjr*, *Retik* Dobromila asszony stb különféle gyűjteményekben 's folyóiratokban adának különemű költeményeket. — *Stěpanek* és *Klicpera* buzgón mívelik a' drámai literaturát. Amanak mint vígköltőnek nagy érdemei vannak a' játékszín körül, vígjátékai 's bohózatai tapssal adatnak. Emez 1825 óta évenként egy dramai almanachot ad, 's mintegy harmincz színdarab' szerzője; jelesek tőle „A' Swoganowsky család“, „Szoboszló“, „Az ikrek.“ *Turinsky*' szomorujátéka „Angelica“ virágzó stilusban irattott, de nagyon lyrai. Említésre méltók *Wocel*' szomorujátéka „A' hárfa“, *Linda*' drámája: Sternbergi *Jarosló*“, 's *Machaček*' rimelt comediája „A' praetendensek.“ Ez fordítá a' „Schweizi család“ czimű daljátékot is 1823ban, 's ekkép húsz évi nélkülözés után ismét hallhatánk operát cseh nyelven. Noha azt csak privát műszeretők adák, a' siker többeket kívántata meg a' közönséggel; 's ez által buzdítatva ő, és *Stěpanek*, *Chmelensky* 's egyebek, mintegy harmincz operafordítást hoztak a' színre örök tapsok között. Eredetieket *Chmelensky* irt („Adalrik és Božena“, és „a' rézműves“), mellyeket a' prágai játékszini hangászkar' aligazgatója *Skraup* teve muzsikára. Énekelhetőbb lévén a' cseh textus a' németnél, a' cseh ópera, hason esetekben, ha nem győz is ezen, vele bizonyosan versenyt futhat.

Nem tagadhatjuk, hogy az újabb időkben eredeti *prosa* munkákban igen elmaradtunk. Mindazáltal említésre méltók *Jungmann* József, *Marek* Antal, *Palacky* és *Čelakowsky* kinek kötetlen nyelve tömött, világos és hibátlan; *Negedly* Adalberté és *Jánosé* is világos és egyszerű; *Polak*' „Olasz utjában“ ékes és lelkes elbeszélést, *Langer*' idylljeiben kecsét, természetességet,

hangzatosságot lelünk, 's a' „Csekély személyek' levelezésében“ (Čelakowskytól; kijött a' nemzeti museum' folyóiratában) jeles characterfestést. Néhány vonás elég neki a' levélíró' képeinek elvégzésére; nemzeti tréfa 's egy kis gúnyér fűszerezi az egészet. — Említésre méltók *Maria-Antonia* apáczának novellái 's erkölesi elbeszélései; „Venczel és Boliszló hercegek' százada“ Lindától, Marek Henrik' romános beszélyei. — A' történetírás' ágán *Palacky* gazdagítja a' nemzeti museum' folyóírását több nagy érdemű dolgozatokkal; 's a' királyi tudományos társaság' felszólítására több, a' nemzet' középkori történeteit illető, érdekes krónikát, öszvehasznlítva, 's itéletes criticával felvilágosítva adott egy kötetbe gyűjtve. A' nemzet teljes historiáját reményli e' tudós hazafitól. *Zimmermann* János, a' prágai csász. könyvtárban találtató egykoru kéziratokból adá I. Ferdinand' 's II. Max' uralkodások' történeteit. — A' cseh literatura' historiáját Jungmann József prof. írta meg röviden; ő adá a' szónokság' rövid theoriáját is, 's ugyan ő első a' tudományos nyelvnek szép példányait különféle értekezéseiben, mellyek folyóiratokban láttanak napvilágot. *Palacky* a' szépről állított külön rendszerek' historiájával 's egyéb jeles aestheticai dolgozatokkal; Šaffarjck Aristophaneshez irt programájával öregbíté a' literaturát; Čelakowsky és *Boskovic* a' tudományos criticában jeleskednek. *Puchmayer* Jaroszló a' rímek' theoriáját dolgozta ki jelesül; két névtelen a' cseh költészet' elveit, 's utánok Jungmann és Šaffarjck egészen a' szótagok' mértékén épült, Blahoslaw († 1571), Komensky (1671) 's mások által alkotott cseh prosodiát még jobban megalapították írásaik által. Elveik megtámadtattak — de kevés sikerrel — *Negedly* János' grammaticájában 's *Hněwkowsky'* „Cseh prosodia' töredékeiben“, melly utóbbik azt vitatja, hogy az első szótag, melly nyelvünkben *mindenkor* accentuáltatik, a' prosodiában szintugy huzassék meg, minden többi, nem accentuált szótagok pedig rövidek, vagy legalább változók legyenek; így a' legszabadabb

prosa is hexameterekben, vagy valamely lyrai formában omlanék. Azonban H. könyve maga magában hordja veszte' elemeit. A' cseh nyelv' alkotmányának tulajdon szótagmérséke közös a' régiek' mértékeivel, mellyekhez csodálatosan simúl. — *Marek* logicát, *Zahradnik* a' practica philosophiát illető értekezéseket; *Sédlaček* mathematicai, földmérői 's physikai tárgyakról, irtak. *Jungmann Antal* orvos dr. és prof. anthropologiát, orvosi és állatorvosi értekezéseket, *Tablic* rövid diaeteticát adott, *Presl* gr. *Berchtold* Fridrikkel bő fűvészszerzert készít; az elsőbik' fáradhatatlan buzgóságának egy chemiát köszönünk, 's az ásvány-, föld- és állattudományból több értekezést. —

Legjelesb *fordításaink*: Châteaubriand' Atalája, Milton' Elvesztett Paradicsoma, Bürger', Goethe', Schiller' stb némelly balladáik Jungmann Józseftől; Florian' Numa Pompiliusa Negedly Jánostól; Scott' Tavi Leányi Čelakowskytól; Goethe' Iphigeniája Machačektól; Schiller' Stuartja Šaffarjktól; Müllner' Vétek' súlya Šjrtől; Grillparzer' Ósanyája Spott által; Ossian Hollmanntól; Telemach Ziegler Józseftől; Gresset' Vert-vertje Kinskytól; Genlisné' Rochelle' ostroma Stépantól; ugy egyes darabok Gray, Shakespeare, Michiewicz 's egyebek' munkáiból. Van-der-Velde' románjait többen együtt, Claurenéit Tomsa adák ki. — Régiekből eddig elő keveset fordítottunk. Šjr a' görögökből adott választott darabokat két kis kötetben. Aristophanes' Fellegeit Šaffarjck, Horác' ódáit Kinsky fordíták, de nem láttak még világot. Birjuk már Horác' levelét a' Pisókhöz Machačektól, Virgil' eclogáit, némelly töredékeket az Aeneisből, ugy egyes versezteket Anacreon, Bion, Lucian, Theocrit, Pyndar, Martial, Ovid 's egyebek' munkái közül. —

Időszaki irás cseh nyelven kilencz rendbeli jelenik meg mostanában; u. m. a) Prágai ujság; szerk. Linda; b) Egyveleg, amannak toldaléka; c) Mult és jelen, heti irás, szerk. Hybl; d) Estveli lapok, oktatók 's mulattatók egyszersmind; szerk. Kramerius;

e) „Čechoslaw“, mulattató irás, nincs bizonyos időhez kötve; f) A' nemzeti museum' folyóirata, szerk. Palacky, tárgya literatura, történet- és földleírás; g) „Krok“, encyclop. folyóirat, szerk. Presl, a' cseh nyelv' további tökéletesedésének van szánva; h) Ifjúság' barátja, szerk. Ziegler; i) Érseki szent szék' uj-sága, szerk. Waclawjček kanonok; ez van leginkább elterjedve; magában foglal egyebek közt a' szent atyák-ból választott darabokat is, név szerint szent Ágoston' könyvét „De civitate dei“ Čelakowsky által csodálatos-jól fordítva.

Évenként az ujdjon megjelenő cseh könyvek' számát ötvenre tehetni. Az *egyházi* munkák között Waclawjček, Marek, Wacek, Wiršing, Černy, Slama és Zahradnik' írásai tűnnek ki tárgy' és stílus' tekintetében. Chmela, Hnogek, Jawornicky, Swoboda Ferencz, Šadek, Sychra, Waněk, Ziegler hasznos ifjúsági és népi írásokat adtak.

A' nemzeti nyelvészet' első rangu hőse *Dobrowsky*. Az ő „Cseh nyelv' rendszere“, mellyet *Hanka* fordított csehre, classicus munka a' maga nemében. Ámbár Negedly János a' maga grammaticája' jökora részét ebből írta ki, még is D.' helyesírását páratlan dühösséggel támadta meg. — Schmitt, Nowotny és Liška adtak cseh nyelvtanító könyveket, de javalást nem nyerve. — *Dobrowsky' tanítványa* — mint igen szerényen nevezi magát *Hanka* — az, ki a' szláv nyelvek' mezején folytatja nagy mestere' buvárlását. *Tham*, és *Dobrowsky* maga, adtak német-cseh szótárakat; *Tomsa*, és *Palkowić* cseh-német-latinokat, *Chmela* egy latin-német-csehet. *Palkowićé* a' legbővebb. Criticai szótárt, melly a' nyelv' régi és új kincseit összefogja, *Jungmann* Józseftől várunk, ki e' roppant munkára előkelőleg van idomulva. Mit egyebütt academicusok' egyesülete tőn, azt itt ő maga vállalá fel. Harmincz év óta fáradhatatlan buzgósággal áldozta oktató hivatalától maradozó szabad óráit az e' munkára teendő készüléteknek, melyek' feldolgozása már most vége felé jár. Vajha a'

nemzet' nagyai és dúsai pártfogolnák, 's a' közönség figyelmével koronázná munkálatait. —

Ebből áll főleg, mik által a' csehek értelmi 's nemzeti cselekvőségöknek adják a' világ előtt jeleit. Europa' egyéb polgárisodott nemzetei' iparkodásaikhoz képest azok, igaz, csekélyek; de ki részre hajlatlan tekintetet vet a' meggyőzendő akadályokra, nem fogja a' külföld' figyelmére méltatlanoknak mondani.

Két felől Németországtól környezve, mellynek könyvkereskedései olly nagy mértékben munkások, Csehországot előntik a' lipcei vásárok könyvek' ezreivel, titkon és nyilván; nemzeti literatúránaknak nincsenek Maecenásai, Romanzoffjai, Czartoryskyjai; ellenben német olvasás' szeretetének kedvez e' nyelvnek köz divata az oktatásban, igazgatásban, ítélő székek-nél, kereskedésben, a' fensőbb osztályok' társasági viszonyaikban. A' nagyoknál már csak a' gyermekek' szobáiban hallani a' hazai szózat' hangjait, 's azt is csak mivel ezek látszanak a' kisdedek' szóló eszközeit leginkább kifejlődtetni 's alakítani. Prágában, mellynek a' cseh nemzet már csak két harmadát teszi, a' népiskolák is németek; 's az egész királyságban már csak egy tanítószéke áll a' cseh nyelvnek, annyira, hogy belépven egyszer az ifjuság az iskolába, azon arányban szokik el nemzeti nyelvétől, mellyben a' németet szívja kebelébe. E' sok oldalu hatalmas befolyása a' német nyelvnek a' városokban olly nemét szüle a' beszédnek, melly a' csehhez már csak accentusával 's a' szavak' végső tagával hasonlít.

Illyen volt a' közönség, idegenkedő, úgy szólván, az atyák' nyelvétől, mellyet literatúránk' felelész-tői találtak, midőn nem csak írásaikba, hanem a' magasabb költészetbe és tudományokba be akarták vinni számos környülmények' összeütközése által elfajzott nyelvünk' eredeti tisztaságát; azt az europai miveltség' jelen állapotjához alkalmazni, egy szóval, neki lehető fényét megadni. E' végső cél' elérésére sem régi litera-

turánk' ragyogó századai, még kevesebbé nyelvünk' jelen romlott állapotja, nyujthattak segedelmeket; az alatt hogy azon két század' lefolytában, midőn literaturánk' egész mezeje parlagon maradt, a' többi europai nyelvek tökéletesedésök' legfőbb fokát érék el. Szellemében levén nyelvünknek minden idegen szót visszalökni, költői és tudományos nyelvünk' új törvényszerzőinek nyelvgazdagító szándékukban saját kincseink' búvásához kelle folyamodniok, azaz ó literaturánk' emlékeinek, a' tájbeli különösségeknek, sőt szükség' esetében a' többi szláv dialectusoknak is tanulásához, különösen a' nyelv' alakulása' tekintetében. Ezek voltak az előkészítő munkálatok, mellyeket meg kell vala tenni, mi előtt külföldi remekök' fordításába 's tudományos tárgyak' kidolgozásába bocsátkozhattanak. (* Természetes, hogy illy iratoknak nagyon is felül kelle lenniök az ollyak' megfogó tehetségein, kik a' nemzeti nyelvet csak úgy tudák, mint azt dajkáik és cselédjeiktől vették által, 's szintolly kevés buzgóságok volt, mint alkalmok, külön tanulás által nyelv-rőli tudományukat megigazítani. Az ilylenek, a' helyett, hogy őszintén megvallának, mikép ők a' nyelvet tudományosan nem értik, nem birják: sokkal kényelmesebb dolognak találják, az írókra hárítani annak okát, miért ők a' könyveket nem értik. Izlés' hiánya, megsértett hiuság, önszeretet, féltékenység, sorban a' tudatlanság' zászlója alá szegődtek; emezek az ujítások ellen panaszkodtak, mások oroszoknak, lengyelnek mondtak mindent, mit meg nem értettek; nagy nehezen akarák elismerni, hogy *Atala* vagy a' *Tó' leánya* nemesebb stílusban fordítatott mint a' *Szép Majolén*, mellyet vándor zsbikönyvárosink árulgat-

(* Különösen kikérjük a' következőkre kegyes olvasóink' figyelmét! T. F.

nak falusi vásárokon. Bünnel vádolták encyclopaediai folyóiratunkat („*Krok*“) a miért olly kifejezésekkel él, mellyek soha pásztoraink 's halászinak' ajkaikon nem forogtak; végre — valóban hihetetlen! — azt akarák a' világgal elhitetni, hogy az orthographiában elkövetett minden csekély változtatás kártékony behatással leszen erkölcsökre, vallásra, 's az egész közjóra. A' vádló, bíró is volt egyszersmind, neki igazat adtak, 's ő a' grammatica' átkát szórta minden iratra, mellyben a' követelt helyeken nem találta azt a' betűt, mellyet olly gyöngéden szeretett. Azonban „a' cseh nyelv' ellenségei“, mint a' harcz' szerzője nevezi, győztek. De akármit legyen, az igazságosb és háladatosabb jövendő meg fogja becsülni tudni azok' érdemét, kik nemzeti nyelvünket homályából kifejték; neki eredeti szépségét, tiszta izletű ékességeit visszaadák, 's midőn az szegénységgel vádoltatott a' tudományok' országában, régi kincsekkel szintugy mint uj szerzeményekkel gazdagíták. A' maradék csodálni fogja állandóságokat és hazafiúi erőlködéseiket, ellenségeik' 's elkoresosult földiek' hálátlanságának daczára; méltánysággal fogja megbecsülni munkáikat, a' tökéletlent elválasztandja a' helyestől, 's fenn fogja tartani, mi erre érdemes. Ha, kivált ifju iróink, mielőtt följelennének, ahhoz fognak szokni, hogy *csehül* gondolkozzanak; ha nyelvök' és izlésöket mivelendik, ki fognak könyveikből a' sok német szólások veszni, ki a' szokatlan formák' affectált használása, *helytelen* új szavak, 's leginkább azon természetlen 's dagályos nyelv, mellyben közülök sokan gyönyörködnek. E' hibák' egyik legjobb orvosa a' nemzeti élet' tanulása, miképen az a' königinhofi kézirat' énekeiben, a' népdalokban, közmondásokban és regékben tűnik elé. E' forrásból merítették Čelakowsky és Langer azon nemzeti sajtáságokat, mellyek irataikat bélyegzik. Egy fiatal pórlegény, ki hű fia az egyszerű természetnek, a' városi erkölcsök által meg nem romolván, testben és lélek-

ben ép, egy dalban, mellyet önmaga készített, vagy társától hallott, reményeit, ohajtásit, örömeit, unalmát gyakran annyi valósággal 's egyszerűséggel, élénkséggel és érzéssel fejezi ki, millyet bármely költőtől kívánhat a' critica. *Wenzig* József adott szláv népdalok illy mutatványit *Čelakowsky*' gyűjteményéből német fordításban. Általában a' cseh ének olly hangzatos, millyet illy muzsikai nyelvtől és néptől csak várhatni; e' pórnoták' változatossága és sokának szépsége a' hangszerzőnek bőven nyújtja anyagait. A' melly hármast (trio) e' sorok' írója *Kopidlnó*ban ez előtt hat évvel hallott, a' műértőknek kétség kívül több valódi élelményt adott volna, mint az ismeretes tyroli éneklők. A' cseh nép' egyházi énekei is különös és nemzeti bélyeggel bírnak. *Kamanyt*' gyűjteményében több olly vers található, melly vallásos lélekre olly behatással van, milylyent a' legfellelegőbb lyrai költő is alig bírna támasztani. Egy becsületes jó cseh parasztnak mindig van egy sereg közmondás ajkain, mellyekkel őseitől nyert, 's neki egész philosophiáját tevő tapasztalási és okossági szabályok' valóságát mutogatja meg. *Čelakowsky* készül azokat, egyéb szláv közmondásokkal kiadni. Forgácsaik' sustorgó tűzénél, téli hosszú estvélyeken, ott ülnek a' nagyapa 's nagyanya elbeszélve figyelmes unokáiknak az őskor' csodás történetit, mellyet egy kétkező világ mesének nevez. A' hagyományok' e' forrásból, mellyekben a' képzeletnek olly nagy része van, merité *Langer* idylljeinek annyi bélyegző vonásait.

Általában, nem ohajtható eléggé, hogy azok, kik Bécsből vagy Drezdából jővén gyorszekerekben sietnek keresztül Csehországon; mint több belföldi írók is, kik, noha rég óta lakják e' hont, még sem igyekeztek soha nyelvét sajátjokká tenni, 's így soha nem volt alkalmok a' nemzet' erkölcsit és characterét közelebb-ről kitanulni: ohajtható, mondom, hogy illyenek tartózkodnának e' nyelvet és e' népet festegetni irataikban, hogy új fulánkokkal ne neveljék azon töviskoronát, mellyel annyiszor elgyötretünk. —

Soraimat literátorink' legnagyobbja' szavaival rekesztem be: „Midőn látjuk, hogy nagy érdemű emberek, a' legtisztább hazafi lélek által hevítve, meggyőzőék polgártársaikat a' felől hogy csehnek lenni, 's nyelvét nem tudni, többé nem dicsőség: reményljük, hogy eljő az az idő is, midőn kudarcz leszen azt rosszúl beszélni és rosszúl irni.“ —

Jean de Carro: almanach de Carlsbad' 1831diki folyamataából.

TOLDY FERENCZ.

TÖRVÉNYEK' PHILOSOPHIÁJA.

(Olvasta Bertaut a' besançon-i academia' m. évi jan. köz ülésében).

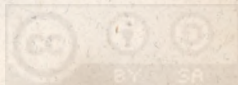
I. §. *A' törvények magokban szemléltetve.*

Mihelyt valamely lény létez, azonnal léteznek szükségek is, mellyek természetéből erednek, föltételek, mellyekhez maradása 's jóléte kötve van; *szükségek* és *föltételek*, mellyeket törvényeinek nevezek.

Minden teremtmény összes szükségivel együtt jött ki alkotója' kezéből. Ha egyszer természete meg van határozva, azon törvények, mellyek szükségéit igazgatják, már csak ezeknek következményei 's ezeket az ész bizonyosan feldulhatja.

Például, számos nem, és egész fajok tűntek el a' földről. E' bennünket megelőzőtt vendégek itt voltak' emlékeül csak néhány csontokat hagytak hátra. De annyi század által csaknem végkép eltörlött nyomaikból még most is kiolvashatjuk, mi volt rendeltetésök; hajdankori alkatjoknak minden föltalált vonása fölfedezi eléjük szabott irányokat 's azon *szükségeket*, mellyeknek engedelmeskedniök kelle.

Cicero bámulatra méltó, midőn a' törvényt így határozza meg: Lex est ratio summa, insita in natura (De legib.). Mi is, mint ő, a' lények' természetéből

következtetjük a' törvényeket, de ó kútfejökben keresi azokat fel, a' legfőbb értelemben tudniillik, melly az egyetemnek lelke. Illy magas fölszárnyalás nem tárgyunkhoz való. Mi a' törvények' erejét és hatását akarjuk vizsgálni, 's azokat nem örök szerzőjökben, hanem csak a' hatalmok alá vetett lényekben kell szemléletre vennünk.

Nincs törvény, hanemha kötelez vagy kényszerít. Kötelez pedig, mint természetünk' következménye és létünk' föltétele; kényszerít, mivel *szükséges*. Olly törvény, melly ezen erő nélkül szűkölködnék, semmi sikert nem szülhetne, nem volna törvény, nem volna semmi.

Azok is, kik *törvényeket alkotnak* (és soha sem alkotnak annyit, mint zavar' idején *), igyeksenek utánazni e' charactert, hozzájok toldván azt, mit sanctionának neveznek, azaz, megszegésökért büntetést szabván. A' büntetésből elég üldözés származik ugyan, de *szükségek* nem. Bizonyosság erre az, hogy ezen követelt törvények mindenkor épen azon büntetések' következései által buknak meg, mellyeket gyámolaiknak vélték. Engedelmisségre kényszeríthettek ugyan engemet, de ez nem bizonyít egyebet, mint azt, hogy az erő részetökön van. Megengedem, hogy *szükség* engedni az erőnek; de midőn e' szükség alá vetem magamat, csak olly törvénynek engedek, mellyet nem ti alkottatok, mert ez szinte olly régi, mint maga a' világ 's addig kell fennállnia, míg ennek. Nem a' ti határozástok szüli tehát engedésemet, hanem csak az erőszak, mellyet hozzá csatoltok. De az erőszak csak mellékes, csupán a' *szükség, törvény*.

Jól kell értetnem. Nem akarom én a' büntetés' minden nemét elvetni, megismerem, hogy azok kel- lenek. De kiki átlátandja, hogy azok zsarnokiak, mi- helyt nem mulhatlanok; tehát újra a' *szükség* az, melly ezeket törvényesekké teszi.

*) In pessima republica plurimae leges.

Szerencsére a' törvények nem hatalomból erednek, egy minden emberi hatalomnál magasabb kútforrásból származnak azok. *Lex ante nata est, quam scripta lex ulla* (Cicero, de leg.). Mi lenne a' nemzetekből és birodalmakból, ha a' törvény olly változandó volna, mint az emberek' szeszélye, vagy megromolhatnék, mint azok' szenvedélyei? A' kelet' zsarnokai, kiknek akaratja sem törvényt sem határt nem ismer, azt képzelik, hogy mindent fölforgathatnak. 'S meg kell vallani, hogy sokakon közülök nem is múlik. És még is épen ezeknek birtokiban nem lehet soha változást tapasztalni: az ok egyszerű; a' törvények csak akkor változnak, ha a' népek' miveltisége előre vagy hátra megy. De zsarnok alatt a' népek előre nem haladnak, 's rabszolgák lejjebb nem sülyedhetnek.

Tekintsük meg amaz udvarnokot, kit egy nagy-nak vagy kedvenczhölgynek tekintete emel hatalomra; ím itt áll a' status előtt, mellyet kormánya alá adtak, mint ama' néhai szobrász, márványtuskója előtt: Mivé alakít, mond, vésöm? Próbáld vele elhitetni, hogy a' nép nem lágy agyag, melly minden benyomást fölvesz és megtart; és roszul jársz: ő mindent szabályozni akar, sokat változtatni, mindent érinteni 's mire menend? Majd mindent háborgat, mindent akadályoz, sok roszat okoz; de a' status' belgazdálkodása, melylyet egész új terv szerint akara elváltoztatni, az marad, a' mi volt. Ezen újítók (reformatörök), kik mindenhatóságokban bizakodnak 's azt képzelik, hogy a' nemzetek' sorsát kényök szerint intézhetik, épen nem értik a' társasági szerkezetet. Sokat szokás beszélni a' dolgok' erejéről; ez azért kerül annyiszor elő beszédünkben, mert azt mindenütt előtaláljuk: 's mi e' titokteljes erő? Nem egyéb mint — a' *törvény*. Az uralkodás' mestersége nem ez erőnek legyőzésében, hanem megismerésében, magunknak hozzá alkalmazásában 's annak a' nemzet' javára fordításában áll. A' kormányos is fölfogja a' szelek' erejét, vitorláiba zárja őket 's úgy mozgatja előre hajóját. Elég ügyes, ha

annyi mesterséggel bir, hogy azokat szerencsés utazásra használni érti: esztelen, ha ellenök küzdeni törekszik.

Következtetjük, hogy ha irott *törvények* nem volnának is, a' népek nem élnek *törvények* nélkül. Nem szükség kérdeni, minő hatalom léptette ezeket erőbe, mert ön magokban hordják a' minden hatalmak' legellenállhatlanabbikát, a' *szükséget*; sem azt, mikor jöttek világra a' *törvények*, mert ugyan akkor léptek abba, mikor az emberfajok sorsukba, mellyet azoknak kelle intézniök; még kevésbbé, ha divatból kimennek-e, mert ezek feltételek, mellyek nélkül amaz emberfajok fenn nem állhatnának.

II. §. *Törvények, értelmi tekintetben.*

Mind azt, mit a' dolgok' természetével egyezőnek ítélünk, igaznak nevezük; minthogy tehát a' törvény abból származik, a' törvény *igazság*.

Megfordítva az *igazság* is *törvény*; mert hogy' ne neveznök *törvénynek* azt, mihez az egyetem magát kezdettől fogva alkalmazta 's a' századok' végeig alkalmazni fogja? (Elvi *igazságról* akarunk itt azonban szólni 's nem történeti igazságokról, mellyek csak a' törvénynek egyes alkalmazási).

Szükség és *igazság*, *erő* és *jog*, im itt van minden, mi a' világ' kormányzására kívántatik.

Mit én mindenségben *törvénynek* nevezek, értelmileg veszi fel az *igazság'* nevét. Világosság charactera az *igazságnak*, miként *szükség* charactera a' *törvénynek*. Innen van, hogy szinte olly kevéssé állhatunk ellen a' világosságnak, mint a' *szükségnek*.

Tehát a' törvény két módon hat ránk. Úgy szól hozzánk mint *igazság*, vagy *sürget*, mint *szükség*. De erejében csak akkor mutatkozik, ha szavára süketek maradunk; előbb, mint sem kényszerítene, hi és fölszólít bennünket.

Köztünk 's a' törvény közt tehát közbenjáróként áll a' gondolkodás. Nyomd el a' gondolkodást, 's im vakon hajt a' *szükség*; ez az oktanok' sorsa.

Méltán büszke az ember e' kiváltságra, melly őt minden teremtményeken fölül emeli, 's mellynek *szabadság* a' neve. Valóban szabad az ember, mert engedvén a' szükségnek, csak eszének engedelmeskedik. Csak a' tudatlanság szolgaság, de az ember *választ*, mert *különböztetni* tud; úgy hogy midőn törvényét megtartja, csak saját ösztönét követi, 's csak azt teszi, a' mit *akar*. Hallom, mint kiáltják némelly követelt philosophusok: „Azt gondolod, hogy magadra vagy hagyva? Akaratod semmiben sem szabad, mert mintegy ítélő tehetségedhez van lánczolva, mellynek magának sincs annyi hatalma, hogy az *igazságnak* ellen álljon. Így hát nem mindig az vezérel-e, ki az igazságot teremtette? Azért, hogy utadat megvilágította, kevésbbé tüzte azt előtted ki? És mint Montaigne mondotta volna, akár kezednél, akár nyakadnál fogva vezet, mindig vezet“. Hiu ál okoskodások! Hát arra, hogy az ember szabad legyen, szükség hogy kalauz nélkül járjon 's szabály nélkül munkálkodjék? Ez oktalanság volna 's nem szabadság.

Milly bámulandó hatalma az igazságnak! Így az ember megtanulván abból saját törvényeit, úr lesz magán, 's más teremtmények' törvényeit fölfogván, felsőségi hatalomra jut azok fölött. Azonnal meg vannak ezek hódítva, mihelyt szükségeik' titkát kileste. Mint-hogy ő a' lények' törvényeit megismerheti, hasznára is fordíthatja a' természet' erőit; 's az anyag csak azért enged neki, mivel kitalálta; mert míg azt nem ismeri, ellene áll 's minden erőlködési ellen föllázad.

Azonban illy nemes elsőségek nincsenek ellensúly nélkül. Az állatok legalább nem lesznek rosszabbak, megmaradnak az eléjük szabott ösvényen: az ember attól gyakran eltávozik. Amazok engedik magokat sorsok által vonczoltatni; az ember ellenszegülhet a' magáénak. De épen mivel szabad, érdem rá nézve, hogy engedelmeskedik; 's mivel ismeri törvényeit, hibás, ha azokat áthágja, tehát az oktalanokra nézve a' törvény csak szükség, az emberre nézve *kötelesség*;

maga alá veti 's kényszeríti az a' természetnek minden lényét, csak az ember az, kit *kötelez*.

És innen már a' hamis törvényeknek minden veszélyét át lehet látni; mert ezek nem ronthatnak el olly kötelességeket, mellyek olly magasról jönnek. Ellenkezik velök az igazság 's a' köz lelkiisméret visszataszítja őket; szégyenbe hozzák a' hatalmat, melly által kihirdettettek, mert ellene mindenfelől ellenállást támasztanak; 's ha a' jogot pótoló erő kevés ideig fenntarthatja is őket, legalább azon gyászos következményt szülik, hogy mind azokat, kik belőlök hasznot húznak, megvesztegetik, a' többieket pedig elnyomják.

III. §. *A' politicalai törvények csak a' természetiek' következményei.*

Úgy hiszem, megmutattam, hogy midőn isten a' világ' lényeit teremtette, egyszersmind teremtette mind azon igazságokat is, mellyek azok' természetéből erednek, vagy más szóval, hogy a' törvények, mellyek a' mindenséget igazgatják, szinte olly régiak, mint maga a' mindenség, 's vele egy öntetből származnak.

Ha e' pont kétség alá nem vonatik, ugy az is el lesz ismerve, hogy a' physicali és erkölcsi rendet eredeti szükségek szabályozzák; de még ezzel nincs megengedve, hogy a' politicalai rendet is ugyan azon törvények igazgatják; mert a' teremtés csak egyes lényeket állított elő; a' társas lények, a' politicalai test nem abból veszik eredetöket, legalább nem közvetlenül. Mondhatni, hogy elébb voltak emberek, mint társaságok, 's hogy ezek nem ugyan azon időszaktól kezdődvén, nem mehetnének föl ugyan azon eredetre 's törvényeiket nem meríthetnék ugyan azon kútforrásból.

A' legközönségesebben elterjedt vélemény az, hogy a' polgári egyesülés tisztán emberi mív. És bár tekintsük ugy, mint vak történet', vagy erő', vagy egyezkedés' szüleményét, mindig azt következtethetjük, hogy az abból keletkezett törvények, ugyan azon okok által, mellyeknél fogva fölállítottak, azaz új

egyezkedés, új erőszak, vagy új történet által, ismét megváltozhatnak.

De ez állítmány, melly semmi állandót, semmi törvényest el nem fogad, következőleg melly a' népeket a' hatalom' ötleteinek 's a' hatalmat a' népek' mérészeleteinek teszi ki, ez önkény' és pártütés' tanítmánya szint olly hamis mint káros. Ez csak egyenetlenséget szül 's nevendékit mindig ellenkező zászlók alá sorozza. Mennél több pártolót ad a' zsarnokságnak, annál több pártost szerez a' lázadásnak. Szolgák kiáltják ki, zendülők tanulják meg, azok fogadják el 's azok veszik dívatba.

Azonban bár melly hibás e' tanítmány, lehetne azt még zabolázni, ha legalább azon hamis elvnek, mellyen alapul, nem erőltetnék következményeit. Mert ha megengednők is, hogy a' társasági rend csak történetes intézkedés, mi erővel bírna az, az örök törvények' eltörlésére? Feltétvén, hogy az semmi kötelezést nem szülhet, azt kellene mondanunk, hogy nem is ronthat el semmi kötelezést. Egyébiránt ha a' társaságok merő egyezkedések volnának is, mindenkor méltányosság által kellene igazgattatniok; és ha bár a' politica emberi munka is, még is össze kell férnie az embernek adott parancsokkal.

De kell-e ennyi ok annak megmutatására, a' mi világos? Nem tagadhatlan-e, hogy a' társasági intézetek kénytelenek megállapodni az emberi nemre rótt szükségek előtt, következőleg, hogy e' szükségek azoknak ha nem szabályaik, legalább határaik? azaz, hogy a' kormány' elveinek össze kellene hangzaniok a' természet' törvényeivel, ha szinte nem azokból származtak volna is?

Tehát mi föltételek alatt létezhet ez összehangzás? Minthogy a' teremtett rendben a' törvények igazságok, szükség, hogy a' politicalai rendben is hasonló characterrel birjanak, mert semmi sem egyezhetik állandóul igazsággal, csak az igazság. És ez elég annak megmutatására, hogy az ember nem szerzője a'

politikai törvényeknek, mert noha fölfedezi magát előtte az igazság, nem tőle származik az, 's nem munkájának szüleménye. Csak a' hiba az emberé, az igazság magasbról száll alá.

Mielőtt tehát a' végett, hogy a' társaságos rendnek képzelt alapokat és szabályokat adjunk, költéshez folyamodnánk; meg kellene vizsgálni, ha a' társaság' kormányozására nem elégségesek-e az emberi nemzetnek adott törvények; mert ha ezek elégségesek, nyilván van, hogy másokra nincs szükség. És miért nem volnának elégségesek? Az emberi elme véges, de a' törvény soha sem kurta. Minthogy e' törvény a' lények' természetéből ered, szükségképen minden föltételeit magában foglalja e' természetnek, mellyet a' lények, bár mit tegyenek, soha le nem vethetnek. Az ember ma kétség kívül nagyon különbözik attól, mi kezdetben volt, de épen azért, mert valójánál fogva tökéletesbülhető lény, a' törvénynek, minden haladására ki kell terjeszkedni. Ez egy görbe vonal' kiegyenlítése, melly annál közönségesebb, mennél egyszerűbb, 's melly a' problémához toldott minden új adatra csalhatlan megfejtéssel felel. Csak ismerni kell 's a' kérdést feltenni tudni.

Különben ezzel ritkán törődtek a' publicisták. A' helyett hogy megkérdezték volna a' természetet, többnyire rendszerekbe merültek, 's utópiáik, e' csillámló elmejátékok, mellyeket, fájdalom! nagyon igazaknak vettek, nem egyszer hozának fontos következeteket az emberiségre.

Rousseau J. J. azt mondja: *A' társaságos rend szent jog, melly minden másoknak alapul szolgál. Azonban e' jog épen nem a' természetből származik; tehát egyezkedésekben alapul.* Ezen okoskodás, mint látható, egészen azon épül, hogy *a' társaságos rend nem a' természetből ered.* Ez az okfő; 's im belőle a' következtetés: *tehát e' rend egyezkedéseken épül.* Hogy a' következtetést megengedjük, igazolni kell az okfőt, mi itt annál szükségesebb, mivel ezen okfő az egyezkedési tanítmány' egyetlen gyámola, mert nagyon vilá-

gos, hogy ha az emberek természeti törvények' ereje által egyesültek 's maradnak társaságban, ezt nem egyezkedés' ereje tette, 's így a' politicalai jogot nem valami szerződés' záradékiból, hanem az emberi természet' föltételeiből kell lehozni.

De megmutatja-e Rousseau, hogy *a' társaságos rend nem a' természetből származik?* Koránt sem, de még csak nem is próbálta azt. Olvassuk bár egész könyvét, nem mondom illy bizonyítást, de csak egy szót sem találunk abban e' végből. *Első, társaságokról* szóló fejezetében épen a' polgári társaság az, mellyet egészen elmellőz; 's mit a' családról mond, mellynek atyja uralkodó, de melly azonnal elszéled, mihelyt a' gyermekek nála nélkül ellehetnek, szükségből azt bizonyítaná inkább hogy a' polgári társaság épen nem családból ered, 's nem azt, hogy *nem a' természetből származik*, azaz, az emberi nemnek adott föltételekből, mellyekhez annak megmaradása 's boldogsága kötve van.

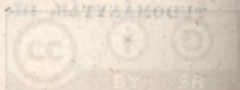
Egyébiránt e' szerződés, mellyre Rousseau a' társasági rendet alapítani akarja, ellenkezik-e a' természeti törvényekkel? Hiszen az semmi, már magában semmi, mint Bossuet mondja, minden részeire nézve csupa semmiségek' semmisége. Abból semmi jog, semmi kötelezés nem következhetik. A' világ' minden erkölcsstanítói, minden törvénytudói így itélnének. Egyezik-e a' természeti törvényekkel? Tehát mindig a' természetből *jő azon szent jog, melly minden másoknak alapul szolgál*, mert nem szerződések teszik a' jogot, hanem a' jog ad a' szerződéseknek erőt és szentséget.

Többire Rousseau önmagát kárhooztatja e' szavakkal: *Noha a' szerződés' záradéki forma szerint talán soha sem fejeztettek ki, azok mindenütt egyenlők* (Cont. soc., chap 6.). Megismeri tehát, hogy azok függetlenül minden alkutól, minden népre nézve állanak, következőleg, hogy a' politicalai jog egyedül az összetársasulásból jő. Ez épen annyi, mint ha velem azt mondá vala: *Mióta társaság áll, állanak törvényei is.*

Minek tehát olly egyezkedésekhez folyamodni, mellyek soha sem voltak kimondva, sőt mellyekre soha szükség sem volt? Azért, mert sokkal könnyebb és sokkal rövidebb egy értekezést képzelni, mint a' természetet magyarázni, 's azért, mert ezt elmellőzván, egy üres hézagot teremt magának az ember, mellyben semmi akadályt, semmi ellenállást nem érez, mellyet minden felé keresztül kasul összejárhatni 's melly minden képzeletinknek önkényt enged. Hobbes, ki legelső kapá fel e' szerződést, azt a' független hatalom' javára fordította; Locke az alkotmányos monarchia', Rousseau pedig a' köztársaság' részére használta. Nincs mit választani; mert ha kormány' tárgyában nincs szükség, kiki csak saját izlését kérdezi meg 's azután, hogy választásának elsőséget szerezzen, viaskodni kell.

De ha a' természet' köréből ki kellene lépnünk, hogy politicali statusra juthassunk, ez maga azt mutatná, hogy az ember nincs társaságra teremtve. Ez azonban azon sületlenség, mellyben a' publicistáknak, kik a' társaságos rendet szerződésekre építették, meg kellett egyezniök. Valamennyin megengednek egy *természeti állapotot*, melly nem társaság, egy olly állapotot, mellyben az ember magát sehol föl nem találja, és olly kevésbé természetes, hogy tulajdon állításuk szerint az ember abban nem élhetett, hanem el kelle hagynia, hogy az emberi nem fennállhasson. (Cont. soc. chap. 6.). De ha szükség, hogy az ember társaságban éljen, hogyan nem érték föl észszel, hogy ez annak törvénye? Hogy' nem látták, hogy ha e' szükség ad lételt a' politicali társaságnak, ugyan ennek kell annak formát, feltételeket, szóval, szerkezetet adni? Mert nincs létel létezés-mód nélkül, és mihelyt a' társaságos rend szükséges, már nem lehet határozatlan.

Csak egy szót még. Ha sem azt meg nem mutatjátok, mikor, sem azt, kik kötötték e' szerződéseket, legalább meg kellene mutatnotok, hogy szükség volt azokat kötni 's úgy kötni, mint t. i. magyarázzátok.

Ha tehát e' szükség, mellyre kénytelenek vagytok visszamenni, oka és zsinórmértéke azon szerződésnek, mellyekre a' társaságos rendet alapítjátok, mindig ez marad a' végső következés, melly a' társaságok' oka és zsinórmértéke. Ezen egyezkedés tehát, mellyből olly nagy lármát üttök, haszontalan volt, mert nincs szükség magunkat arra kötelezni, mit elkerülnünk lehetetlen; ez sem erőt nem adhat a' szükségnek, sem szentséget a' törvényeknek, mellyek természetünkből származnak, 's mellyek legfőbb végzet által hárítottak ránk.

IV. §. *Semmi hatalom sincs a' törvény fölött.*

Bizonyosan nincs javára a' független hatalomnak, hogy az egyezkedési tanítmányt levertem. Ha hibát kell elfogadni, előbbre teszem azt, melly legalább igazság' színébe burkolózik; 's ha azon rosszak közt kellene választanom, mellyeket e' két theoria okozhat, akadózás nélkül azokat választanám, mellyek az embert szabadságának erkölcsi érzetére vezetvén, némi méltóságot hagynak neki; mert több gyógyszer van a' népek' eltévedése, mint lealacsonodása ellen. Gyorsabban rendre térnek a' fejetlenségből, mint fölemelkednek a' szolgaságból.

A' publicisták' nagyobb része azt mondja: Az a' felség, ki a' törvényt adja. Ennyiben megegyeznek. De némeltyek azt állítják, a' fejedelem a' felség; nem, kiáltanak mások a' nép a' felség; 's im kész a' versenygés. Én bele elegyülök e' vitába 's azt mondom nekik: senki sem csinálja a' törvényt. Azon pillanatban, midőn annak szükséges voltát érezzük, már az létező is. Hatalma egyetemben terjed ki nemzetekre és királyokra, fejedelmekre és népekre; mind kénytelenek annak engedelmeskedni. A' fejedelem, király, felség, vagy akárhogy nevezitek, az, ki a' törvényt teljesíteti; ő csak legfőbb tisztviselő: 's ki becsülné fölebb a' zsarnoknevet e' fölséges címénél?

Azt mondani, hogy a' törvények hatalomtól erednek, valóban annyi, mint tagadni, hogy vannak törvények; mert akárhogy határozzuk meg őket, vagy semmik, vagy azon föltételek, mellyek szerint a' hatalomnak kell gyakoroltatni, azon szabályok és korlátok, mellyek közé ennek kell szorulni. Ime az olyan hatalom igazán föltétlen, melly semmi más föltételt nem ismer, mint mellyet magának ön jó szántából adni akar; és ha csupán olly korláti és szabályi vannak, mellyeket magának tetszés szerint adhat, ugy voltaképen sem korláti, sem szabályi nincsenek. Az önkényű kénytelen illy álorczáskodásról lemondani.

Válaszszatok hát. Van-e, vagy nincs törvény?

Ha van, miután a' zsarnok arra, hogy törvényt teremtsen, tehetetlen, annak szükségképen a' polgári társaságból kell származni, nem ugyan e' társaság' akaratjából, mint némelylek állíták (mivel zsarnoki státusokban ezt nem igen kérdezik), hanem szükségéből, állandósága' föltételeiből, szóval azon szükségéből, mellyek természetéből folynak. De bár honnan jőjenek a' törvények, a' kormánynak kötelessége magát azokhoz alkalmazni, 's azok, kik magokat függetleneknek tartják, már épen ez által ellenkeznek a' törvényekkel és a' társaság' természetével.

Avvagy nincs törvény? tudnom kellene, mint fogjátok a' hatalmat törvényesíteni 's jogát arra, hogy annak engedelmeskedjünk, megmutatni. Törvények nélkül nincs sem jog, sem tartozás, sem erkölcsi kötelek; szóval, semmi kötelesség, mert ha volna, ez törvény lenne. Mind ezt elnyomván, mitek marad meg? az erő; csupán az erő határozhat el mindent. Kész tehát a' háború; 's a' zsarnoki kormányok' története elégé bizonyítja ezt; kész a' háboru a' fejedelem és alattvalók közt; mert a' háborui állapotot épen úgy látjuk kezdődni az erkölcsi és politicalai rendben, mint a' feloszlást az anyagi rendben, mihelyt a' természet' törvényeinek hatását gondolatunkban felfüggesztjük.

Ezen túl a' zsarnokság' védőinek nem marad egyéb hátra, mint isteni jogra hivatkozni. Minden hatalom istentől jó, fogják mondani. E' pontban megegyezem: de mit nyertek ezzel, hát a' független hatalom nem lett sérthetetlen? Hát azon hatalom vagy erő, melly ezt felfogatja, nem hivatkozhatik szinte ez elvre, 's nem ismételteti magára nézve, hogy minden hatalom istentől van? Azonban, hogy az utolsó győztes, zsarnoknak ne tekintessék, szükség, hogy a' letett fejdelem semmi joggal ne birt legyen; ha pedig ennek semmi joga nem volt, ugy annak sem lehet több, ki helyébe áll. Nem itt kell tehát keresni a' hatalom' törvényességét.

Hát hol van ez? Mingyárt megmondom, ha bár kitüzött tervemnek elibe vágok is, csak hogy ne vádoltassam, mint ha a' népek' hűségét megrendíteném 's fejetlenséget hirdetnék. Főltalálhatjuk a' hatalom' címét, ha eredetére visszamegyünk. A' hatalom a' társasági szükségből eredt, 's nem félek, hogy ezt valaki tagadja, különben azt kellene állítania, hogy a' társaság nélküle ellehet: mi világos képtelenség. A' hatalom tehát szinte olly szent, mint a' törvény, mert szükséges mint a' törvény 's ennek szüleménye. Egészítő része 's mintegy tengelye az a' társaságos rendnek, mi az emberek közt legszentségesebb. De ismétlem, ha a' hatalom a' törvény ellen nyilatkozik, ha elnyomó és zsarnoki lesz, ugy a' törvény kárhoztatja, a' társaságos rend visszatolja azt. Ezentúl csak erő által uralkodik, és csak erő által szerez magának tekintetet.

Általán fogva, én nem hiszek a' független hatalomnak. Minden emberi dolognak van határa, 's itt a' zsarnokság sem szenved kivételt, melly határt ismerni nem akar, 's lehetetlen olly kormány, mellyben minden önkényü legyen. Azon törvény, mellyet én hirdetek, nem engedi magát eltöröltetni: lehet azt tagadni, ellene daczolni, fellázadni; de nem lehet alóla szabadulni, mert ez, *szükség*. Valamelly uralkodó kikiáltja, hogy mindenható, a' hízeltgők ismétlik azt előtte; ki

ebben kételkedni merészel, megbüntetteti; de állítását maga sem hiheti; sok bal számolás fogja eszébe juttatni, hogy nem tehet mindent, a' mit akar; a' zsarnokságnak is vannak bajai és nyomorúságai, 's ha kívántatnék, szintugy találnék elegendő okot, hogy a' a' királyokat attól elidegenítsem, mint arra, hogy a' népek előtt félelmissé tegyem. Egyébiránt, meddig terjedne e' hatalom, ha olly független volna, mint állítatik? Addig, hogy sok rosszat, minden lehető rosszat tehetne: de valóban, csupán csak is ezt. Tehetetlen lenne a' jóra, mert csak a' törvény tarthatja fenn a' társaságos rendet, az eszközölheti az emberek' jólétét 's a' nemzetek' boldogságát.

Mi lesz hát a' törvényből, ha zsarnokság által száműzetik? Elkergetve a' trónról, a' nép közé elégyül, nevét eltitkolja, de erejét megtartja. Vallásban és szokásokban keres menedéket; és így azon bástyák közé, mellyek minden népnél, kivált a' rabiaknál legerősebbek 's legronthatatlanabbak, azaz, szokásaikba és hitökbe vonúlva, meghághatlan sorompókat emel a' zsarnok ellen. Mit nyert hát a' hatalom, miután a' törvényt le nem győzhette? Leronthatta vagy gyöngíthette legalább ellensúlyát? Nem, csak félre mozdította; általvitte az ulemák' mindig átokkal fegyverzett tanácsába, vagy egy olly vak csoportba, melly megvetett szokásait 's hitét gyújtó kanócczal 's fegyverrel boszúlja meg.

Tehát a' törvény megmarad. Így ha nem parancsoló hatalom is, legalább ellenállás, 's ha nem eszköz többé, akadály lesz. Igazán szólva, azért a' népek még nem sokkal szerencsésbék, mert már ma a' törvény nem igen szolgáltat ki: noha mindig él, senki sem folyamodhatik hozzá; mindig a' törvény tartja fenn a' társaságot, az védi meg a' néptömegeket, de egyesek önkény ellen nem találnak ótalmat.

Olly durva tévedések vannak, hogy bár mint védelmezzük őket, csak ugyan oda jövünk, hogy azon módosítások által, mellyeket rajtok tenni kénytelení-

tetünk, magunk megvalljuk azokat. Így, kik azt mondják, hogy a' népek' kötelessége szenvedőleg engedelmeskedni, azt is állítják, hogy a' királyok' kötelessége törvényszolgáltatással uralkodni. De mi a' törvényszolgáltatás, hanemha társaságos és political életre alkalmazott igazság, azaz, a' nemzetek' és kormányok' törvénye? És mihelyt nekem valaki bebizonyítja, hogy mind a' fejedelmek, mind azok, kiket hatalmok' egy részével felruháztak, okvetetlenül, mindenkor és mindenütt igazságot fognak szolgáltatni, még fogok abban is egyezni, hogy ezek' hatalmát korlátozni haszatalanság, 's a' népeknek kezességre semmi szükségök. De erre számolni oktalanság. Oktalanság tehát a' despotismust is magasztalni, és még rosszabb neki utat nyitni.

France littéraire, 1833, IV.

JAKAB ISTVÁN,
m. tud. társ. I. tag.

A' SZELEMI ÉS ERKÖLCSI POLGÁRISODÁS' ÁLLAPOTJA AZ ÉJSZAKAMERIKAI EGYESÜLT-ORSZÁGOKBAN.

Azon nagy történetek között, mellyek félszázad óta a' művelt világ' figyelmét magokra vonták, talán egy sincsen érdekesb és nevezeteseb, mint az éjszaki Egyesült-Országok' sebes kifejlődése. Népeességök 1770-ben legfelebb másfél millió; 1789ben 3 m.; 1794ben 3 m. 929,226; 1800ban 5,319,782; 1810ben 7,320,003; 1820ban 9,654,415, végre 1830ban: 12,858,154 lélek. A' francia forradalom' elején kereskedésök csekély volt, political befolyások semmi.

Negyven év' lefolyta alatt az Unio' népe négyannyira nőtt. Kereskedése olly terjedelmes, mint bármellyik leggazdagabb és legvirágzóbb europai nemzeté. Zászlója minden tengereken lobog, 's Kantonban és

Konstantinápolyban, Páris- és Londonban ügyvivői érdemlett tiszteletben állnak. 'S mi által illy változás? Munka, cselekvő erő, takarékoság, 's különösen e' nagy ország' lakóinak állhatatossága által.

Hogy illy nagy társasági változásról helyes fogatunk legyen, azt mindenek előtt erkölcsi szempontból kell tekintenünk. Könnyen megfogható, mikép sokan, különféle nemzetekből 's karokból, megcsalatra merényeikben, vallási véleményeikben megsértve, vagy a' politicától üldözve, az oceanon túl kereshettek jólétet és szabadságot, mellyet honn lelteni nem reményltek. De legnehezebben megoldható feladás illy különböző, illy öszve nem függő részeknek egy egészbe olvasztásában állott. A' legnagyobb nehézség, mellyet meg kelle győzni az volt, hogy a' materialis javítások a' polgárisodás' előmenetelével párhuzamosan (paralele) haladjanak. 'S e' feladást szerencsésen megoldotta az amerikai Unio azon magas erkölcsi és vallási eredmények által, mellyek 'első szerzőit hevíték, 's minden intézményeiket 's tetteiket bélyegzék.

Hogyha valamelly ország polgárisodása' fokát az időszaki literatura' fejlődése szerint szabad megítélni: úgy az Egyesült-Országok a' legmagasb lépcsőn állanak. Mert Európában nincsen nép, mellynél a' nyilvánosság illy óriási lépéseket tett, 's illy terjedelmet nyert volna. 1828ban egy, nem egészen 12 millióból álló népesség 802 ujságot birt, nem tudván ide a' többi időszaki jelenéseket. Ez időpont óta pedig még sok támadt új annyira, hogy jelennen vagy 1200 jó ki, mellyek közt mintegy hatvan kizárólag vallási tárgyakkal foglaltos. Mult évi aprilisban csak New-York' városában 65 rendbéli napi lap és havi irás jelent meg; 's az egész new-yorki republica két millió lélek mellett 263 időszaki munkát számlált. Bostonban mult évi juliusban 81 folyóírás jött ki.

Az első gyarmatosak (colonisták) előrelátó munkálataiknak kell a' nyilvános oktatás' sebes kifejlését köszönni. Nálók az iskolák' alapítása és fenntartása törvé-

nyes feltétel volt. A' támadó legkisebb falucska kény-
szerítetett saját iskolát és tanítót állítani, 's a' szó-
szoros értelmében mondhatni, hogy, a' hol csak há-
rom ház áll közel egymáshoz, már van iskola is. Min-
den egymásra következett törvényhozó hatalmak elis-
merték ezen intézés' bölcseségét, 's a' lehetőségig
javították azon rendszert, mellytől országok' jóléte
függ. New-York egyike azon országoknak, mellyek a'
köz oktatás' terjesztésére legtöbbet áldoztak. Ott, mint
Uj-Angliában, a' grófságok járásokra (birómegyékre),
's ezek kerületekre vannak osztva. Minden illy kerü-
letben van egy iskola, melly legalább egy részében
az esztendőnek áll nyitva. Járhatnak azokba minden-
nemű lakosok' gyermekei, akár gazdagok a' szülék,
akár szegények. A' kormány gondoskodik fenntartá-
sokról részint egy előre meghatározott tőke' segedel-
mével, részint egy e' végre a' polgároktól felvett adóval,
részint azon földek' jövedelmeivel, mellyekkel az illető
iskola megajándékozottatott. Öszvesen jelenleg az Unio'
huszonnegy respublicájában 30 ezer kisiskola van
2,590,000 tanítványnyal, kik korokra nézve 5 és 18
eszt. között vannak *).

A' kisiskolák és collegiumok között több közép-
rendbeli iskolák találtak még, u. m. academiák,
grammaticai iskolák, nagy iskolák és gymnasiumok.
Némellyeknek ezen iskolák közül céljok a' tanítványo-
kat a' collegiumokra előkészíteni, másoknak rendeltetése
vegyült. Tanítanak bennök élő és holt nyelvek egy-
szersmind; az oktatás' módja a' kerület' módjaihoz ké-
pest különböző. A' collegiumok' és egyetemek' száma,
melly az americai forradalom előtt tíz volt, meghaladja
jelenen a' hatvanat; mindazáltal azok nincsenek mind
egyformán ellátva, sem egyforma hasznokkal nem ki-

*) Franciaországban 33 millio nép közt 1,935,000 gyermek
kap elemi oktatást. (Ezer gyermek közül, általánosan
véve csak 404.) 42,092 kisiskolában. 11,139 községben még
nincs iskola.

nálkoznak a' nevelésre nézve: sőt némellyek a' nevet sem érdemlik, mellyel fénylenek. Ezen collegiumban négy évet kell töltenie, ki baccalaureussá kíván lenni. A' hittudomány' tanulmányai csak az utóbbi időkben szabályoztattak. Az előtt a' tanulók csak két évet, vagy még kevesebbet huztak ki valamely plebánusnál, mire a' papi felszentelést megnyerhették. Most a' papi nevendékházakban a' tanulmányok három évig tartanak. Az orvosiskolák' legrégiebbike és hiresbike a' philadelphiai, melly 1764ban állítatott fel. A' többi tartományokban van még sok ilyen, a' legújabb időkben alkotott intézet. Kormány- és jogtudományt sokáig csak gyakorlás' útján, törvénytudósoknál tanultak; rövid idő óta azonban az Unio' több városaiban törvényiskolák is nyitattak; a' legrégebbe ezek közül a' lichtfieldi Connecticutban, melly 1782ben állítatott fel, 's ennek vannak legtöbb jeles tanítványai. Ki ügyvéd (attorney) akar lenni, annak több évet valamely törvénytudósnál vagy törvényiskolában kell tölteni. Az évek' száma 2 's 5 közt áll meg, a' külön statusok szerint. Némellyekben mindazáltal szoros vizsgálat (examen) elégséges e' végre, 's nem szükség a' tanulási időről hozni bizonyosságot. — Ezek főbb alapvonatjai a' köz oktatásnak az Egyesült-Statusokban. Ez nevelése azon népnek, melly folyvást szeme alatt tartja a' jövedőt, 's mellynek minden iparkodása az országos jólét' nevelése.

Lássuk most, mikép felel meg mindenike a' huszonnegy republicának a' törvényhozás' kívánatainak! — I. *Maine*. Mintegy 400,000 lakóra ezen statusnak van két collegiuma, mellyek' egyikét az anabaptisták alapíták; egy congreganista 's egy methodista-nevendékháza. Az utóbbi intézet részint a' nevendékek' kézimunkái által tartatik fenn. Az országnak 4 's 21d. életév közti lakói 137,931re mennek, 's közülök a' tanulóké 101,435re! mi szerint az oktatást nyerők' száma az egész népességhez képest olyan mint egy a'

4hez *). — II. *New-Hampshire*. Népeisége 270,000; 25 academiája között legnevesb a' Fülöp'-academiája; van még egy collegiuma és két tudós társasága. Az utolsó számolás szerint az egész népségnek egy ötöde jár szabad iskolákba; 's az academiákat ide véve, hét közül kettő él a' tanítás' jótételeivel. — III. *Vermont* 281,000 lakóval, bir felette sok elemi oskolákon kívül egy collegiumot 's egy, három karból álló egyetemet. — IV. *Massachussets* 612,000 lakóra 60 academiát bir részint fi-, részint nő ifjúság' számára, egy egyetemet (Cambridgeben, Bostontól egy órányira, a' legrégiebbet az Egyesült-Országokban), két collegiumot, két papnevendékházat (egy itt is anabaptistáké); öt tudós társaságot, egy vakok' iskoláját New-England névvel. Az egész népességhez a' szabad iskolákat járók úgy vannak mint 1: 3 $\frac{1}{2}$ hez. — V. *Rhode-Island* 98,000 lélekre 12 collegiumot vagy academiát, egy egyetemet 's több tudós társaságot számol. A' nevelés itt kevés évvel ez előtt még igen el volt hagyva. Csak 1828ban engedé meg a' kormány a' városoknak, hogy e' célra adót szedjenek. 1831ben a' szabad iskolák' száma még csak 323, 's a' tanulóké 17,034 volt. Kitünő ez ország' oktató intézetei közt a' „Barátok' iskolája“ (Friends Boarding School); tanítója öt, tanítónéja négy, nevendéke kétszáz. — VI. *Connecticutban* 298,000 lélekre van 26 academia, egy egyetem, két collegium (a' yalei egyike a' leghiresbeknek az Egyesült-Országokban), törvényiskola, siketnémák' intézete, az American-Asylum 's több tudós egyesület. — VII. *New-York'* népeisége két millióra megy. Benne a' nevelés' ügye leginkább fejlett ki; van benne 9,600 szabad iskola, egyetem (New-York városában), 5 dissenter-collegium, egy püspöki-protestans, egy lutheri 's egy anabaptista seminarium,

*) Vagy helyesben: a' tanulási korban több mint $\frac{5}{4}$ nyer köz oktatást: az europai culturához képest rendkívül nagy arány! Kár hogy az író nem kor szerint veti fel a' tanuló' számát. A' szerk.

két orvos-, egy sebésziskola, és sok tudományos egyesület. Itt találtatik az Egyesült-Országok' hadioskolája is, melly az Unio' költségén tartatik fen. *West-Point* a' párisi politechnica iskola' terve szerint alkotva, egyszersmind megerősítve, a' Hudson' vize mellett fekszik, hol ez a' felföldről jó. A' nevendék cadetok' számának 250en tul nem szabad menni. — VIII. *New-Yerseyben*, 324,000 lakó mellett van több, mind két nemnek való, academia, két colleg., egy orvos-, egy törvényiskola's egy holland-reform. papház. A' városok csak a' kormány' hathatós sürgetésére adóztak kebeleikbeli oskolákra; 's az elemi oktatás ez országban még csekély haladást tett. — IX. *Pensylvania*, 1,350,000 lakó mellett 55 academiát bir több herrnhúti és morva-testvéreki oskolákon kívül, mellyek nagy hirűek; 2 egyetemet, 9 különféle vallásu collegiumot, 4 német papnevendékházat 's több tudós társaságot; továbbá árvák' és siketnémák' számára egyegy intézetet. *Penn Vilmos'* minden bölcs intézetei mellett is a' köz oktatás az általa alkotott statusban még nem érte el lehető fokát. 350,000 gyermek (5—16 évig közül 1831ben csak 150,000 járt iskolába. — X. *Delaware*, 77,000 lakóval bir több, mind két nemnek való, részint igen virágzó, academiát, collegiumot nem. — XI. *Marylandról* a' szóban tekintetben keveset tudunk. 440,000 lakó mellett van egyetem, három collegium (kettő közte catholicum) 's egy orvosiskola. — XII. *Virginiának* 1,211,000 lélekre van egyeteme, 4 coll., külön vallásbeli 3 seminariuma. Előbb itt a' nevelés' ügye igen el volt hagyva. 38 grófságban 1822b. 3298 gyermek járt csak szabad iskolákba, 1830b. 95 grófságban 27598, 's így a' fejez népesség' egy huszonötöd része 's az (5—16 évü) gyermekek' egy ötöde. — XIII. *Éjszak-Carolinában* lakó 738,000, egy egyetem, egy institutum 's egy papház van; szabad iskolák' nem léte miatt a' nevelés igen hiányos. — XIV. *Déli-Carolina* 582,000 lakos mellett 4 acad., 2 coll., egy orvosiskolát, 3 seminariumot bir, több tudós társaságot. 1832' végén 817 szabad iskolába

8390 gyermek járt. — XV. *Georgiában* lakos 586,000; egyetem 1, orvoskar 1, acad. több, egy művész- és kézműoskola 's 2400 elemi iskola. — XVI. *Alabamában* 310,000 lélekre 25 acad., 1 univ. és 2 coll. — XVII. *Missisippiben* 136,000 lakos, több iskolán 's academián kívül egy hadi collegium a' westpointinek terve szerint. — XVIII. *Louisianában* a' nevelés' ügye még hátra van, 's most kezd fejlteni. 215,000 lakó közt csak 2 colleg. — XIX. *Tennesseeben* 682,000 léleknek van egyeteme, 2 colleg. 's 1 seminariuma. Legtöbb városokban az iskolák a' legjobb állapotban vannak, 's nincs polgár, ki ne olvasna, ne írna. — XX. *Kentuckyben*, hol 690,000 lakos van, az elemi oktatás igen el van hagyva. Mindazáltal az Egyesült-Országok' egyik legrégiebb egyeteme, *Transylvania*, itt van, 's 5 colleg. 1830ban a' 83 grófságban 1000—1200 iskola volt, 's 139,243 (5—15 évü) gyermek közül csak 39,000 iskolás. — XXI. *Ohio*, 940,000 lakóval, ámbár az Unio' egyik legifjabbak statusa, már 15—20 részint nevezetes academiával bir. Azon kívül 2 egyetem, 3 colleg., 2 semin., 2 orvos- 's egy törvényiskola. — XXII. *Indiana*. Noha ezen köztársaság' alkotmánya a' köz oktatásra nézve igen kedvező, még is eddig elő nagy befolyással ennek kifejlésére nem volt. 343,000 lakóra még csak két collegiuma van. — XXIII. *Illinois* sem köz iskolák' állításáról, sem egy szabályozott nevelési rendszer' behozásáról nem gondoskodott. Csak mult évi februariusban (1833) állt fel Vandaliában (a' főváros) egy, az oktatás' előmozdítását illető intézet. 157,000 lakónak egy colleg. 's egy seminariuma van. — XXIV. *Missuriban* ellenben oda ment a' status' iparkodása, hogy a' köz nevelés megkivántató emelkedést nyerjen. 142,000 lakó mellett van itt egy jezsuita-egyetem, egy colleg., 's egy seminarium, mellynek előljárója Paulai sz. Vincze rendbeli pap. Szabad iskolák itt nincsenek, ellenben több virágzó pápista academia mind a' két nem' részére. — XXV. A' *columbiai* kerületben (mellyben egyébiránt csak 31,000 lakos van), találhatik az Unio'

fővárosa Washington. E' kerületben 2 colleg., 2 semin. van, melly utóbbiak' egyike (a' georgetowni) az Egyesült-Országok' legrégebbike. 1826 a' fővárosban egy tudományok' academiája állott fel, mellynek öt osztályai mathematicát, természet-, ország-tudományt, literatúrát és szépművészeteket űznek. — A' köz oktatásnak Floridában, Mischiganban és Arkansasban levő állapotjáról nincsenek adataink.

Az itt közlött tekintetből látni, milly csatornákon hatott a' polgárisodás Éjszakamerika' tarsaságos egyesületének minden részeibe. Hagyj álljon itt összehasonlítás végett a' köz oktatás' mibenléte Európában 's az Unio' külön részeiben, a' lakók' számára nézve.

<i>Europa</i>	<i>Nevend. Lakó.</i>	<i>Egyes. - Orsz.</i>	<i>Nevend. Lakó.</i>
Würtemberg . . .	1 — 6	New-York . . .	1 — 3,9
Vaud (Schweiz) . .	1 — 6,6	Massachusets . .	1 — 3,5
Bajorosz.	1 — 7	Maine	1 — 4
Poroszorsz.	1 — 7	Connecticut . . .	1 — 4
Német.Alföld . . .	1 — 9	New-England . . .	1 — 5
Skótország.	1 — 10	Pensylvania) . .	1 — 8
Osztrákorsz.	1 — 13	New-Yersey) . .	1 — 8
Anglia	1 — 15,8	Illinois	1 — 13
Franciaorsz.	1 — 17	Kentucki	1 — 21
Irland	1 — 18		
Portugália	1 — 88		
Oroszorsz.	1 — 367		

Igaz, hogy az Egyesült-Statusokban nem leljük ama' fínomodott erkölcsöket, azt az ugy nevezett jó tónust, ama' megelőző formákat, mellyek az europai városok' sajátai; ellenben ott nem lep meg a' tudatlanság' 's félvadság' visszalökő tekintete sem, mint itt, a' falusi nép közt. Nem látni ott, mint Európában, az ékes, udvarias társaság közepett egy durva, alacson 's minden vétkekkel megbarátkozott népség' contrast-jait. Az idegen útas, midőn a' még alig termékenyített síkokon, hol a' bárd még most is küzködik az eredeti vegetatióval, töménytelen erdőknek közepette is, félvadak helyett, embereket lél, kiket bármelly polgárisodott társaság sem fogna magához méltatlan-

nak nyilatkoztatni. A' magányok' e' lakói igen jól tudják, mikép a' törvény az erdővágót, az első földmívelőt, ki a' republica' határait terjeszti, a' senattorral, ki ezen törvényeket magyarázza, ugyan egy lépcsőre helyheti. De tudják azt is, hogy e' hasonlóság, mellyre büszkék, üres czímnél nem volna egyéb, ha lelki miveltségöket úgy elhagynák, hogy nem foghatnák fel, mi történik körülöttök, 's mik jogaik, valamint kötelességeik is? Azért, önszeretet 's vetélkedés, az emberi tettek' e' két fő emelcsői, ösztönzik az amerikai polgárt hogy magának és gyermekeinek mind azon ismereteket biztosítsa, mellyek magok képesek ötöt e' polgári és országos jogai' szakadatlan élelményében megtartani.

Az éjtszakamerikai szabad országok egy, bölcseséggel rajzolt, 's állandósággal kivitt rendszer' gyümölcseivel élnek. Különös gondot fordítanak, egyik a' másik után, a' hajdani gyarmat-alkotmány' minden nyomainak, 's szükkeblű vagy elforgatott intézeteinek eltörlésére. Az amerikai törvényszerzők, önhasznokat megtagadók 's nagyok reformjaikban, olly újításokat is kivisznek hazaszeretettel, mellyek külön érdekeiket sértik. 'S ámbár az Unio' azon statusaiban, hol a' rabság mélyen be van gyökerezve, e' visszaélés fenn van is még, mindenképen azon vannak, hogy annak minél előbb véget vessenek; 's e' végre állt fel a' többi közt az úgy nevezett amerikai gyarmatosító társaság is 1816ban mellynek első fogalma már 1771ben pendített meg a' virginiai törvényhozásban, de a' gyarmatosításra választandó hely iránt nem történt egyezés. Egy washingtoni polgár 1787ban ada először tervet, mikép egy, szabad negerek' gyarmatát lehetne Afrika' keleti tengermellékén állítani, mi végre több statusok' kormányához folyamodott aláírásokért; de javaslata nem létesült a' szükséges pénztőke' hiánya miatt. 1801 előtt még kétszer jött a' felszabadított negerek' gyarmatosítása szóba, 's Monroe, Virginiának akkori helytartója, oda utasítatott, értekezni az

Egyesült-Országok' elnökével, hogy annak eszközlése által a' szabad negerek' rég tervezett kitelepítése Afrika' partmellékein létesülhessen; 's kezdtek is a' sierraleonabeli angol társasággal értekezni, de — siker nélkül. Végre 1816ban ismét megújítá a' virginiai kormány előterjesztéseit az elnök előtt, ki, meg lévén győződve, hogy a' köz vélemény várva várja e' tárgy' eldöntését, elhatározá egy gyarmatosító-társaság' formálását. Ennek következtében 1819. az egyesület' két küldöttje meglátogató Afrika' tengermellékeit; 1821b. megvétellett egy darab föld, mellyen aztán *Liberia* nevű gyarmat állítatott. A' hely meg látszik felelni minden föltételeknek mind egészségre, mind a' gyarmatosok' anyagi jólétökre nézve. Fekszik Afrika' nyugoti partjain, az éjszaki szélesség' 6d. foka alatt, 's Gallinas' vizétől egész Kru-Settra tartományig terjed 93 órányi térséget foglalván el hosszában. Ide az Egyesült-Országokból már vagy 3000 kivándorlott telepedett le, kiknek mintegy harmada elutazáskor még rab, szabaddá nyilatkoztatatták, midőn Afrika' földén kiszállíták. *Monrovia* főváros (így neveztetve Monroe elnöktől) Montseradó' fokán fekszik, 8—900 lakossal; kikötője 1831ben már több mint 80, különféle nemzetbeli hajót látott kebelében. A' kivitt áruk' bece 1832b. 313,750 rajnai ftot (50 pengő krjával) tett, a' behozottaké kétszázezeret. Messze lakó nemzetségek űznek már kereskedést az új gyarmattal; az alatt hogy a' szomszéd népek önkényt kormánya' védelme alá álltak 's rajta vannak, hogy az ő gyermekeik is e' jövevények' módja szerint tanítassanak és neveltesenek. A' benszülöttek' száma, kik 1832. végeig *Liberia*' törvényhatóságának hódoltak, már meghaladá az 50 ezret. A' gyarmat' emelkedésére legalkalmatosb helyeken eddig elő már négy falu támadott (*Gadwell*, *Millsburg*, *Stockton* és *New-Georgia*), 's népességök napról napra nő. — Ezen új telep' első éveiben az oda kivándorlás csekély volt, min a' társaság nem busult; azt ohajtván, hogy a' gyarmat elébb magában erősöd-

jék meg az új teleplőknek védelmet adhatni 's gyá-
molítást, mint szerfeletti népséggel czéltalanul meg-
teljék. 1833nak második felében pedig már 1113 ne-
ger kelt hajóra az Egyesült-Országok' különféle révei-
ben Liberia felé, és sokan kénytelenek várakozni,
míg a' társaságnak elég eszközei lesznek az út' költ-
ségeinek fedezésére.

Ekkép igyekszik az amerikai nép a' maga rang-
ját a' mivelt világban megállapítani. Sokat kell neki
még tenni hogy művének olly fényt és kellető külsőt
szerezzen, melly neki közönséges tetszést és tapsot
biztosítson. Egy európainak gyakorlott szeme azon még
lel hiányokat 's hibákat, mellyek a' kevesbbé vizsga
amerikainak figyelmét elkerülik. Mindazáltal nem ta-
gadhatni, hogy az Unio' külön részei ez utolsó évek
ben nagyot haladtak. Feltünőleg javult a' köz erköl-
csi állapot, mihez a' számos mértéklet-terjesztő egye-
sület nem kevesse járult.

Van jelennen az Egyesült-Országokban mintegy har-
mincz különféle vallási fő felekezet, mellyek ismét
több ágakra oszlanak. A' legnevesbek: az anabaptis-
ták, methodista püspökiek, római catholicusok, ortho-
dox congreganisták, presbyterianusok, egyesült pres-
byterianusok, hollandi reformatusok, cumberlandi pres-
byterianusok, lutherfélék, egyesült-testvérek, unita-
riusok, universalisták, quackerek, mennoniták, tun-
kerek, shakerek, szabadelműek, a' jeruzsálemi új egy-
házbeliek stb. Mind e' felek eddig elő békés prosely-
tismus' útján érezteték vetélkedésöket. Vajha megma-
radnának ezen túl is a' mértéklet', ész', a' keresztyén
és testvéri szeretet' határi közt. Vajha, az Egyesült-
Országok' boldogságúra, helyes és bölcs politica' se-
gedelmével, egyfelől a' vallásbeli anarchia', másfelől
a' vallásbeli uralkodás' egyformán veszedelmes szikláitól
magokat távol tartani, szorgalmasan iparkodnának.

Maltens Bibl. d. neuesten Weltkde. 1834. IV.

T. F.

A' JAPÁN BIRODALOM.

Japán irományok után Klaproth.

A' japán birodalom minden europaiak előtt el van zárva, kivéve a' hollandiakat; 's még ezek is csak úgy tekintetnek mint foglyok 's egyedül a' desimai szigetre van benmaradhatások szorítva, hol csak japán tolmácsokat lehet látniok, kik általán fogva nem igen hajlandók az ország' ismertetésére valódibb fogalmakat közleni. A' német Kämpfer 's ama' híres svéd Thunberg, mindketten orvosok, kik a' desimai ügyviteli hivatalhoz tartoztanak, egyedüli hiteles írók Japán' megismertetésére, 's kivált amaz elsőnek közlései némelly tekintetekben becsesbek Thunberg' munkájánál is, mert forrásai belföldi irományok voltanak. Europa' tudósai Dr. Sieboldtól várnak Japán felől ismeretéseket 's méltán, mert hosszabb ideig mulatott ez országban, és szerencsés volt, mind magát, mind becses gyűjteményét a' fenyegető veszélytől megmentve elillanni. Azonban addig is kedves lehet olvasóink előtt ezen ásiái Nagybritanniáról (mint egy lelkes író nevezi Japánt) azoknak hű közlése, miknek nagyobb része a' párisi kir. könyvtárban és Klaproth' saját chinajapani gyűjteményében álló japán munkákból, következőleg olly forrásokból merített dolgokat foglal magában, mellyeknek hitelessége iránt nem lehet kétség.

Fekvése. Japán az éjszaki szélesség' 29. és 41. és a' keleti hossz' 129. és 143. fokai között, egy valódi archipelagus, mellynek fő szigetei Nippon, Kiusiu, és Sikofk. A' csendes ocean és a' japán tenger között fekszik; nyugatra Coreától a' tsu-simai, éjszakra Yeso' szigetétől a' tsu-gari út, melly az europai tengerútaóktól Sangarnak neveztetik, választja el.

Neve. A' Japán név benn az országban Niphon-nak mondatik ki. Eredete chinai 's a' Djih-pun (nap' kelete) szótól származtatják. Ama' híres velencei útazó Marco Polo ez országot Zipangu-nak nevezi (nem Zipangri, mint több kiadásokban hamisan íratott) a' mi nem egyéb ezen chinai kifejezésnél: Djih-pun-kwo (a' nap' eredetének országa). Egyike az ország' leg-régibb neveinek Wa, vagy Yamato, chinai nyelven Ho, a' mi régibb származékú a' Japán névnel. A' japán monarchia' alapítói, a' nép' szóhagyományai szerint, azon nagy szigetnek, mellyet Niphon-nak nevezünk, Aki-tsu-sima nevet adtak, azaz: S á r k á n y l é g y' s z i g e t e, azon hasonlat miatt, melly a' sziget 's e' légy' alakja között képzelte.

Hegyei. Azon három fő sziget, mellyből Japán-ország áll, nagyobb részint magas tűzhányó hegyekkel van megrakva; kivált Niphon' szigete, mellyet egész hosszában, csaknem egyenlő magosságú hegyláncz fut végig, itt ott kiemelkedő 's örök hó lepte ormokkal. Ezen hegyláncz ad vizet a' folyóknak, mellyek nyugot és délszakra a' csendes oceánba, 's többé kevésbé éjszakra a' japán tengerbe ömlenek. Az ország' legnagyobb hegye, Fusi-no-yama, mindazáltal nem tartozik ezen lánczhoz, ez egy iszonyú pyramis, örök hóval fedve; fekszik Suruga tartományban, Kai tartomány' határán, legnevezetesebb vulkánja Japánországnak, melly folyvást forr, 's körül belül Aetnának magosságát éri el (10,600 láb).

Nevezetesebb folyói. Hogy egy szigetektől álló országnak, mint Japán, nagy folyói nincsenek, az természetes. Niphon' szigetén, melly maga is legnagyobb, vannak legnevezetesebb vizei, kivált a' nyugoti részen, melly szélesb a' keletinél. Yodogawa' vize nem egyéb mint a' Biwanomitsu-umi nevű tónak kifolyása; Yodo és Osaka városok mellett foly és az Osaka-tengeröbölbe ömlik. Kisogawa' vize Sinano tartományban ered, délnyugat felé foly 's Mino tartományhoz érven, több vizeket vesz magába és határúl szolgál Mi-

no és Owari tartományok közt, végtére pedig Sayagawa név alatt az izehi tengeröbölbe szakad. Tenriogawa, vagy az „égi sárkány” folyója“ a' suwai tóból ered Sinano tartományban, Toótomiba foly, és három torkolaton ömlik ki a' tengerbe; e' viz igen széles, és folyása rendkívül gyors. Kamanafi' vize Yatugooka hegyből ered Kaï tartományban, Kaï és Suruga' határain két ágra szakad, a' nyugoti (Oóygawa) Toótomi és Saruga tartományokat választja el egymástól 's nem messze Iro-tól a' tengerbe enyészik; keleti ága (Fusi-no-gawa) Fusi-no-yama hegy' tövének hosszában foly és a' tagai révbe ömlik. Aragawa' forrásai Fosiiodakeh nevű magas hegyben vannak, melly Kutsukeh és Musasi tartományokban emelkedik. Általfoly Musasi-in hol két irányt veszen folyása; egyike nyugoti Todagawa név alatt a' yedo-i öbölbe ömlik, Yedo' városa' keleti részén, mellynek a' maga csatornái 's ágai által szolgáltat vizet. Ezen csatornák egyikén áll ama híres Niphon-bas, vagy Japán' hida, melly középpontnak tekintetik 's tőle számítatnak minden távolságok az országban. Az Aragawa' másik ága Tugawa nevű nagy tóba ömlik, melly Takasina, Atsuma, és Kawagawa folyókból nyeri lételét; határul szolgál egyfelől Kutsukeh és Simosa, másfelől pedig Musasi tartományok között 's egyik torkolatával a' yedo-i öbölbe, másikkal a' kasmigaura-i nagy tóba, innen pedig a' saragawai széles folyó által a' keleti oceanba foly.

Tavai. Japánnak több nevezetes tavai vannak, mellyek között legnagyobb Biwano-mitsu-umi, Umi tartományban, földabroszainkon Ooitz név alatt fordul elő. Lételét ezen tó azon legnevezeteseb vulcani tünemények' egyikének köszönheti, mellyeknek valaha Japánország tanúja volt. 285d. évben urunk' születése előtt egy irtóztató földsülyedés alkotá azt egyetlen egy éjszakán. Ugyan ez időben, úgy mondják a' japán krónikák, emelkedett ki a' föld' gyomrából Futsi-no-yama, egyike Japán' legmagosabb bércei-

nek, melly a' surugai tartományban fekszik. Krisztus előtt 826. támadt a' tó' közepén Tsiku-bo-sima' szigete, melly még ma is látható. Szélessége e' tónak $71\frac{1}{2}$, hosszúsága $22\frac{1}{4}$ angol mérföld. Az Inaba nevű nagy sós tó' vizei, Muts tartományban, Tsugava folyam által folynak ki.

Népe. A' japán birodalmat képző archipelagust egy olly népfaj lakja, melly első tekintetre igen hasonlít alakjában és külsejében a' chinaihoz. Azonban ha characteristicus vonásai szorosban vizsgáltnak és a' chinaiakéval hasonlítatnak, lehetetlen közöttük különböztető jeleket észre nem venni. Itt magam is szólhatok tapasztalásból, mond Klaproth, ki az orosz-chinai széleken mulatásomkor, embereket mind a' két nemzetből egyszerre láttam. A' japán ember' szeme, jöllehet csaknem olly ferdén áll, mint a' chinaié, de az orr felül még is szélesebb 's a' szemhéj' közepe, midőn a' szem nyíltan van, fel felé látszik huzódva lenni. A' japánnak haja nem fekete, hanem sötétbarna. Gyermekénél, kik még nem haladták meg 12d. évököt, láthatni a' hajszínt minden árnyazataiban egész a' szőke-ségig. Találni embereket, kiknek egészen fekete és csaknem kondor hajok, igen ferdén álló szemök 's rendkívül sötét színű bőrök van. Távolról nézve a' köz-népnek arcszíné sárga, sajtszinű, a' város' lakóié az életmód szerint változik, a' palotákban pedig olly szép piros orcájú képeket láthatni, millyeneket az europai szépeknél. Ellenben a' sokat kóborlók' bőre közép a' veres réz és barna föld' színe között. A' földmivesnek színe is többnyire illyen, kivált azé, ki a' nap' hevének gyakrabban van kitéve.

A' chinaiak' és japánok' különböző eredetét a' japán nyelv minden kétségen kívül teszi. Ez a' maga gyökszavaiban különbözik minden szomszéd nyelvektől. Ámbár sok chinai szavakat vett fel, még is ezek nem teszik e' nyelvnek eredeti teljes részét, többnyire a' chinai gyarmatok által terjedtek el és leginkább a' chinai literatura által, melly a' japánnak alapjául

tekintethetik. A' japán nyelvi gyökszavak keveset hasonlítanak a' korea nyelvi gyökszavakhoz és szinte különböznek az Aynos és Kurili népek' dialectusaiktól, mellyek Yeso' tartományát lakják. Végre különbözik a' Mandsuk és Tungusiák' dialectusától, kik Ázsiának Japánnal által ellenben fekvő szárazföldi részeit lakják.

A' japánok Sinmust (isteni bajnok), tekintik országuk' alapítójának. Ő Krisztus' születése előtt 660d. évben az ország' nyugoti részéről jött vala Nippon' szigete' meghódítására. Hihetőleg chinai származású volt, és azon chinai nyugtalanságok' idején hagyta el honát, mellyek azt a' Tscheu-ok' uralkodása alatt rázták meg, menedéket keresve magának valamely keletre fekvő távolabb tartományban. Ezen gyanítást hihetővé teszi az, hogy a' japánok országuk' történeteiről semmi bizonyosat nem tudnak a' Sinmu' időszakaszai előtt. Ezen hódoltató Nyphon' szigetét már megnépesedve találta 's nem vala egyébre szüksége mint hogy magát benne megállapítsa. Úgy tetszik, ezen időben ez egész szigetet az Aboriginesek lakták, kik miután a' polgárisodás a' nyugoti részeken elterjedett, lassanként mind inkább kelet felé tolatván, Atsumayebiseknek (keleti barbaroknak), neveztetek. E' nép még jókorig tartotta magát fenn Nippon' éjszaknyugoti részén, nevezetesen Muts' tartományában, teljes elenyészte 's öszvekeveredése a' többi japánokkal a' mi időszámlálásunk szerint a' XI. században történt. Azon hiedelem, hogy Sinmu Chinából származott vala, nem teszi szükséges következménynyé azt, hogy onnan is jött legyen Japánba. A' chinai évkönyvek' bizonyítása szerint, jóval előbb népesítettek meg Ázsia' keleti részei a' chinaiak által. 1195 évben Krisztus előtt keleti China' lakói Wu-yih császár' nyomásai miatt nagy seregekben férfiak, nők, gyermekek, kivándorlának hajókon a' szomszéd szigetekre, hol gyarmatokat alapítottak. Sinmu' időszakasza után is jöttek gyarmatok Japánba, nevezetesen egy szállítvány 300. ifju párból mellyet Tsinsche-huangte császár küldött azon czélból, hogy Ziko-

fuku (Szeü-fü) ügyes orvos' vezérlete alatt a' keleti tengeren Fo-rai-san' (Fung-lai-chan) képzelt szigetén „a' halhatatlanság' nedvét“ keressék. A' japán évkönyvek szerint, miután keresésök hasztalan lett volna, 209. évben Kr. e. Japánba jöttek és Kuma-no mellett, Kiy tartományban szállottak ki. Vezetőjük, úgy mondják, Fusi-no-yama hegyen halt meg. Ő hozta be az országba a' tudományokat és művészetet az előtt itt ismeretleneket, mellyek miatt a' japánoktól isten gyanánt tiszteltetik.

Ipar. A' kézműi iparban a' japánok a' hinduk- és chinaiakkal vetekednek. Jeles műveket készítenek réz, vas, és aczélból: nevezetesen olly kardokat, mellyek a' damasciak és khorasaniak mellett is megállhatnak. Több mesterségek, mint a' selyem és gyapjúszővés, porcellankészítés, papiros eperfabéjből 's egyéb növények' rostjaiból, mázítás' (lackírozás) mestersége, üvegkészítés a' tökélynek igen nagy pontján állanak nálók. Tudnak órát is készíteni, 's a' könyvnyomtatás' mestersége a' XIII. század óta gyakoroltatik nálók, de fametszetekkel, 's nem mozgó betűkkel, miként Chinában is. A' leghíresebb sajtók Miyaco és Yedoban voltak. Ezen két város, valamint Otsaka, Nangafaki, Yosida, és Kasi-no-mats az iparnak főszékei.

Kereskedés. Régi időkben a' japánoknak több hajóik voltak, mellyeken kereskedést minden a' szomszéd tenger mellett fekvő tartományokkal, még Bengáliával is, űztek: de az 1585diki lázadás óta a' statusnak nincsenek hajói, 's a' tengeri kereskedés olly állapotban van, melly csak egy, magát minden népektől elkülönző, nemzethez illik. T. i. egy, 1637d. parancsolat által eltiltatott a' japánoknak idegen országok' látogatása; utazniok csak a' szigeteken és tengerpartokig szabad, mellyek az ország' birtokaihoz tartoznak. Kiket a' szélvész történetből idegen partokra hajta, ha hazájokba ismét visszatérnek, kemény felvigyázat alá vétetnek, vagy éltök' minden nap-

jaira fogságban kell ülniök. Csupán a' nangasaki-i kikötőbe szabad három nemzetnek kiszállai, de ezeknek is kemény korlátozás közt. A' chinaiak, koreabeliek és hollandiak dicsekszenek ezen szabadsággal, azonban nekik is csak bizonyos meghatározott számú hajókkal lehet bemenni; a' két elsőnek t. i. tíz djunkkal (hajó' neme), a' hollandoknak egy nagyobb és két kis hajóval. A' chinai és holland kereskedők, kik ide jönnek, politia' felvigyázása alatt vannak 's foglyok gyanánt tekintetnek. Midőn az angolok 1816. Jávát elfoglalták, mindent elkövettenek, hogy a' hollandok' ezen jogába magokat behelyezhessék, de ügyekezeteik nem sikerülhettek a' japánok' makacssága miatt, mellyel a' fenn álló szokáshoz ragaszkodnak.

A' hollandiak' beviteli árúik következőkből állanak: nyers és sárga nádméz, ón (czin), teknősbékahéj, higany (kéneső), Rattan, Sapan-fa, fűszerek, ólom, rúdvas, tükrök, üvegárúk, elefantosont, kávé, pórís (borax), pézsmá, sáfrán, stb. effélékből. Kiviteli czikkelyeik: réz, káfor, selyem, mázas portékák. A' chinaiak is többnyire ezen czikkelyeket viszik be, kereskednek azonban még száraz hallal, halzsírral, mellyet nádmézzel cserélnek ki, angol gyapjuszövevvel, theával, gyógyszerekkel stb. A' millyetén mértékben van korlátozva Japán' külkereskedése, olly igen virágzó és élénk viszont a' belföldi. Adók és vámok nem akadályozzák azt munkásságában 's a' közlekedést igen könnyítik a' legjobb karban lévő országútak. Bár Japán' révei az idegenek előtt zárva vannak, bennök még is pezseg a' sok kisebb és nagyobb hajó. A' rakhelyek és vásárpiazcok telvék mindennemű portékákkal 's a' nagy vásárok az ország' minden tartományaiból töménytelen népsokaságot gyűjtenek egybe.

Kormány. A' japán kormányalkat monarchiai, despotiai és feudalis. A' fő hatalom a' császár' kezében vagyon, kit közönségesen Daïri-nak neveznek, azon hiedelem után, hogy nemzetsége az ország' régi isteneitől veszi származását. Innen van czime is: Ten-si

vagy „az ég' fia“ 's nagyobb joggal mint a' chinai császáraké, kiknek dynastiái többször változtak, következőleg isteni származattal nem dicsekedhetnek. A' Daïri név sajátlag „terem' belsejét“ teszi, még is a' császár' nevezésére ezen szó használtatik, mert nevét kimondani tilos, sőt a' nép azt nem is tudja. A' Daïri-k' dynastiája Sinmutól veszi eredetét 's azon császár, ki 1822b. uralkodott, nemzetségéből már a' 121d. volt. A' Daïri-k' országlása mindazáltal korlátok közé van szorítva a' hadak' fő parancsnokai által, kik a' kormányi hatalmat magokhoz ragadván, most de facto ők uralkodnak. Ezen katona császár' lakhelye Yedóban vagy on, egy roppant városban, mellynek lakói másfél millióra tétetnek, 's melly keleti residentianak neveztetik. Czíme Soo-gun vagy Ju-bo, a' mi generálissimust jelent.

Régi időkben a' Kokf-ok, vagy japán tartományok' fejedelmei, teljes hatalmu királyok voltak megyéikben. Ma már csak a' Senday, Muts, Koga, Satsuma' fejedelmeit lehet függetleneknek mondani. A' többiek mind csak igazgatók a' rájuk bízott kerületekben. Az ország' dolgait nyolcz ministerium igazgatja.

Felosztás. Az ország nyolcz tartományra van felosztva, mellyek *Do* - vagy utaknak neveztetnek. Ezek ismét hatvan nyolcz Kokf-ra oszlanak 's ezek újra 622 Korist vagy kerületre. I. Gokynay, öt tartományból áll, mellyek a' császár birtokait teszik. II. Tokaydo, tizen öt, III. Tosando, nyolcz, IV. Fukurokudo, hét, V. Sanindo, nyolcz, VI. Sanyodo, nyolcz, VII. Nankaydo, hat, VIII. Saykaydo nyolcz, tartományokat foglalnak magokban. Ez utolsó sziget, 's neve Kiusiu.

Nevezetesebb kereskedési czikkelyek: lovak, szarvasok, majmok, nyulak, vadászebek, különféle vad, tengeri borju, halak (aranyhalak is), tengeri rákok, angolnák; — arany, ezüst, higany, réz, vas, magnes, aczél, ón (czin), ólom; só, kén, kova, veresföld, mész', talkkő; gyémánt, topáz, 's egyéb drágakövek, asbest, hegyi kristály; — különféle orvos- és illatsze-

rek, chinafa, káfor, ambra, pézsma, sáfrány, thea, gyömbér, bors, dohány; dinnye, tök, ugorka, retek, répa, többféle narancs, füge, malozsa, körte, baracz, birsalma, gesztenye; lotosz- és bambuszsarjadékok (étkül), kacsuragyökér' virágai, fekete yam, búza, fe-jér rís, bab, borsó; rísnádméz, bor, eczet, olaj; viasz, szén, beszózott halak, borsos lepény stb. Továbbá: damaszt, satin, tafota 's egyéb selyemkészítmények; kenderszövetek, gyapott, posztó, czérna; sapkák, láb-belik, övek, ellenzők, legyezők, nyári kalapok szalmából, nyári öltözetek papirosból, medve- 's egyéb vadak' bőrei; tűk, fésűk, bicsakok, kazánok, nyergek, korbácsok, hámok, szegek, nyíl-idegek, érczágyúk, török, kardok, nyílhegyek, hal- és kigyócsont árúk, mázos portékák; épüleifa, téglák, talpak, horgonyok, köszörűkövek; aranymáz, gyöngyékességek papiros, tinta, festékek, ecsetek, theaszelenzczék, buddha istenek' képei, bábok, csengetyűk (sólýmok' számára, mellyek vadászaton használtatnak), porcellán-, cserép- és faedények; kalendáriumok stb.

Vallás. Japánban három fő vallás van. Az, mellynek neve Sinto vagy Sin-siou, legrégibb vallása a' birodalomnak. Alapodik azon szellemek' vagy istenségek' imadásán, mellyek a' látható és láthatatlan dolgokra ügyelnek, nevök Sin Kani. Daïri, kinek nemzetsége azon istenségektől álltatik származni, kik régi időkben az országot kormányozták, volt eredetileg feje ezen vallásnak, melly minden istenei között leginkább tiszteli Tea-sio-dae-sin („az égi fénynek nagy szelleme“) istennét, ettől ered a' Daïri nemzetség is. Fő temploma e' nemzetségnek Nac-koo (belső templom) vagy más névvel Dan-sin-koo, fekszik Izeh tartománynak Watarabeh kerületében. Építetett a' tizenegyedik Daïritól Krisztus' születése előtt négy évvel. Igen egyszerű épület, körülvéve más hét templomtól, mellyek egyéb istenségek és nemtőknek (geniusoknak) vannak szentelve. Nem messze tőle látni huszonnégy oltárt, vagy inkább kápolnát, mellyeken különféle

véd szellemeknek tétetik áldozat. A' Ghekoo (külső templom) ugyan ezen kerületben fekszik a' nuki-nokoyamai hegyen. Ebben a' Toyo-ke-o-dae-sin isten imádtatik; ő a' Daïriak' védistene 's föld' és ég' terem-tőjének tartatik. Ez okból szokott az uralkodó Daïri ezen templomban áldozni 's ajtatosságát végezni. Minden Daïri' magossága, ünnepélyes beavatásakor, egy bambuszpálczával méretik meg, e' pálcza azután a' templomban őriztetik a' megmért' halálaig. Halálakor e' pálcza 13 vagy 14 hozzá mellékelt papiros-szelettel, mellyeken a' fejedelem' nevei vannak, Nan-kooba vitetik; ezen pálczák a' megholt Daïrik' lelkeinek tartatnak. Ezeken kívül Ghekooban egy szalmakalap, köpönyeg és ásó tartatnak, mint jelképei a' földművelésnek, a' mi Japánban a' katonai után a' második rendet teszi. Ezen dolgok egy fejr szövetből készült kárpit megé tétetnek 's a' nép azt hiszi, hogy mind annyi istenek' képeit rejtette el. Ghe-koo' alapítása szinte Krisztus előtt 4 évvel történt. Körüle négy más templom is áll, közülök egyik a' szélé, másik a' földé, harmadik a' holdé. 16 oltár és kápolna közel, 's nyolcz távolabb áll tőle különféle istenek' számára. Izeh' tartománya általában tömve van templomokkal és áldozó helyekkel 's szent helynek tartatik. Ten-sio-dae-sie' istenné' testvére Fatsman (szokottabb neve Usa Fatsman), temploma Bunzen tartományban Usa mellett 570 évvel Kriszt. ut. építetett. Fatsman Japánnak hadistene; a' császárok gyakran küldenek hozzá követséget tanácskérés végett fontosabb dolgokban.

A' japánok Ten-sio-dae-sin istennét úgy tekintik, mint országuk' alapítóját, legmélyebben tisztelik, 's a' tiszta Sinto vallás nem ismer lényt, melly fellelte volna. A' Daïriak, kik ezen istennétől származnak, ezért viselik a' Ten-si (ég' fia) nevet. Ez égi nemzetség' törzsöke kifogyhatatlan; a' nép azt hiszi, hogy ha a' Daïrinak gyermeke nem születik, az ég' ajándékozza meg egygyel.

A' kerületek' véd-nemtőit többnyire utazók híják segédül az utak' és tenger' veszedelmesebb helyein. A' hajósok némelly tengerfokoknál áldozni szoktak ezen isteneknek eledelkkel, mellyeket a' tengerbe hányanak; a' mi egyszersmind chinai szokás is. A' Nippon és Sikokf közötti csatornán a' hajózás igen veszélyes: azért a' japán hajósok, mielőtt ezen útra ereszkednének, áldozatot nyújtanak be Sanuki' védistenének, ki-nek neve Konfira 's temploma a' Zotsusan' hegyén áll. Konfira Ten-gunak (égi kutyának) tartatik. Rákkal, édesvízi hallal, fokhagymával, szokás neki áldozni. A' Tenguk többnyire emberi alakban ábrázoltatnak, denevér-szárnyakkal és madárszájjal.

A' második vallás, 's Japánban az előkelő, mióta nép'vallása lön, a' Buddha vallás. Ez Indiából származott által Chinába 's később Koreába még azon kor előtt, mellyben mi az időt számlálni kezdjük; Koreából jött azután Japánba 552d. évben Kriszt. ut. Ezen évben, úgy mondják a' japán évkönyvek, a' fiaksai király egy követséget küldé, hogy Kinmei-tino Daïrinak a' Buddha Siaka' képét 's vallásának classicaí könyvét több más dolgokkal egyetemben általadja. Egyike a' ministernek iparkodott a' császárt rá beszélni ezen isten' imádására; egy másik ellenben nem javallá azt 's azt mondá a' császárnak: hogy az ő országa isteni származatú, 's egy Daïrinak sok istent kell most is már imádnia, ha még idegen országok' isteneit is fogja imádni, akkor a' honiak neheztelni fognak. Ámbár a' Daïri ezen beszédre nyugtalan leve még is a' Buddha-vallás ezen idő óta utat kezdett magának törni Japánba, 's nem sokára diadalmaskodott, némelly üldözéseknek daczára is, mellyeket szenvednie kellett. Mert miután Suckoteno császárné, ki 593tól 628 Kriszt. ut. uralkodott, Mumaya-dono-osi rokonát adoptálta, ez Mumako nevű barátjával mindenkép ügyekezett a' Buddha vallás' elterjesztésén; garanokat (templomokat) építetett, és Koreából papokat hivatott be. Az új hittanítmány nem csak palotákban, hanem a' köznép közt is észre-

vehető haladást tett, 's kivált a' köznépre a' sok pompa és szertartás, mi a' régi egyszerűbb vallásban nem volt, igen csábító behatással munkált. Ez idő óta, sok Buddha-papok jöttek be Chinából és Koreából, és sok japánok, kik papi életre szánták magokat, Chinába mentek tanulni az új vallást. Magok a' Daïriak, kik előbb fejei voltak a' Sinto-vallásnak, általtértek a' Buddha-hitre, sőt a' császári ház' néhány' hercegei, kik az ország' régi isteneitől származtanak, megnyírván fejöket, papokká lettek az új vallás' klastromaiban. 805. évben Kriszt. ut. az 50dik Daïri Buddha istenségek' képeit állítatott fel a' császári piacon, 's Indiából hozott szent könyveket olvastatott, magyaráztatott, 's fölvevé a' Kuan-tsiót, a' mi annyi, mint a' keresztényeknek a' keresztvíz. Ezen szertartás egy sötét helyen vitetik végbe, hol senki sem láthatja mi történik. A' templom' fő papja meglocsolja az ujoncz' fejét vízzel néhány szót mondván hozzá.

A' Buddha-vallás Japánban szakadatlanul terjedezett egész ezen időszakig, midőn a' kormánytól status' vallásává neveztetett; ezen körülmény a' Buddha és Sinto-vallásokat, ámbár egymástól lényegesen különböznek, egyesítette a' köznép között, 's a' tudósok óvakodnak a' kettő' különbségeit fejtegetni. Ezen összeolvadás most annyira ment, hogy a' Sinto-istenek gyakorta Buddha-templomban imádtatnak, és viszont. A' Buddha' hívei ismét többféle Sió-kra (observantiákra) oszlanak fel, mellyeket néha, bár nem sajátlag, sectáknak neveznek. Minden templom és klastrom ezen observantiák' egyikéhez tartozik, vannak azonban olyanok, hol kettő van divatban. Illyetén fő felekezet (observantia) nyolcz van öszvesen. I. A' három kör', II. a' törvényre való visszasugárzás', III. a' Kúfia könyv' IV. a' szabályok', V. Ziôo-zits könyv' vagy a' tökéletes valóság', VI. a' Ke-gon-kio könyv', VII. a' Teudai hegy', VIII. a' valódi szó' observantiája. Ezen felekezetek, különböző időkben és különböző emberek által hozattak be. Néhány közülök ismét alosztályokra ágzik el.

A' két utósónak hívei sanscrit nyelven imádkoznak 's vallást illető könyveik Bavanagani betűkkel vannak írva, mellyeket ők Bon-ze (Fan-tse) vagy hindu-betűknek neveznek. — Ezen fő observantiákon kívül vannak még többek is, mellyekből a' következők nevezetesek 1) a' buddhai eszmélődés, 2) a' tisztaság' országának observantiája, 3) a' valódi observantia, 4) a' nap' lotusa, 5) az idő, 6) a' nagy imádkozó Buddha. — Emelítésre méltó még a' Yamabusok' szerzete, vagy azoké, kik a' „hegyeken visszavonulnak.“ másként „kik a' hegyeken alusznak.“ Alapítójok Yen-nen-kio-sia volt 701 évb. Kriszt. ut. Most a' Yamabusok varázslóknak tartatnak. Papjaik húst esznek és házasodnak is, a' mi a' Buddha-felekezetek' többi papjainál nagyobbára nincs szokásban.

Buddha-templomokkal (nevök Zi) egész Japán meg van rakva. Köztök legnevezetesebb a' Fo-ko-zi kio' délkeleti részén. Kerítése több vallási épületeket foglal magában, mellyek között a' Nagy-Buddha' terme legnevezetesebb; benne Buddhának egy természetfeletti nagyságú szobra van, 's Rusianának neveztetik, melly szó a' sanscrit Roshanából van elrontva, 's „ragyogót“ jelent. Ekkép 157ban állítatott fel Taiko, vagy Fideyosi katona-esászártól; a' terem mellyben áll, 1596 egy remítő földrengéskor összeomlott. 1602. Fide-yori, Taiko' fia, ismét felépítette azt: de a' szobor, melly aranyozott ércből vala, miután egy más földinduláskor 1662 igen megrongáltatnék, összeolvasztatott, 's az ércből pénz veretett, helyette pedig egy faszobor, aranyos papirossal bevonva, állítatott fel 1667. Ezen szobor, melly még ma is áll, Buddha istent lotus-virágon hindu módra ülve ábrázolja; teste 77 lábnyi $5\frac{1}{4}$ hüvelknyi 's az egész szobor 89 láb $8\frac{3}{4}$ hüvelyk. A' szobor' feje kiemelkedik a' terem' fedelén kívül. Nem messze hozzá egy kápolna van, neve Mimi-tsuka (fülek' sírja) mellybe a' koreabéliek' füleik és orruk temettettek, kik a' Tacko elleni harcban hüllottak el. Ez őket besózva, hordókban Japánba hozta. A' külső

templomfalnak nagy csarnoka Ni-wo-monnak vagy „két király’ kapujának“ neveztetik; ezen tágas csarnokban, melly 83½ lábnyi, minden oldalon egy collossalis 22 lábnyi magas alak látható, mellyek két égi királyt, Avan és Ingot képzik, mind rendszerinti ajtóőreik a’ Buddha templomnak. Egy más épületben, melly a’ Nagy-Buddha’ terme előtt áll, van a’ világ’ legnagyobb harangja; magassága 17 láb 2½ hüvelyk, és nyom 1,700,000 japán, vagy 2,040,000 hollandi fontot, és így ötször nehezebb, mint Iwan Weliki’ harangja Moszkovában.

A’ templomkerítés’ délkeleti részén van egy nagy szoba, melly „harmincz három ívnyinek“ neveztetik. Építetett a’ 74dik Daïri által 1108 és 1123 év között, ki itt Kuan-won isten’ képét is tizenegy arcczal felállította. A’ kép, a’ Daïri’ lemondása után, utódjától szenteltetett fel. A’ 77. Daïri, ki szinte lemondott a’ thronusról és pappá lón, 1164 évben igen sok képeit állította fel ezen istenségnek. Ezen szoba 491 lábnyi hosszúságú. A’ nagy oltárnak mindenik oldalán tíz sor szék vágyon, egyik a’ másiknál egy lábnyival mindig magasabb. Minden soron 50 szobor áll, 5 lábnyi magasságú, az ország’ ízlése szerint jelesen készítve, ’s aranyos papirossal bevonva. Azon kis bálványok’ száma szerint itélve, mellyek a’ nagyobbak’ fején, vállán, karjain ’s kezein felállongatva vannak (némellyiken 40—50 is), úgy látszik nem túlságos a’ japánoknak azon állítása, hogy ezen templomban 33,333 bálvány vágyon. A’ katonák mindennap gyakorolják magokat nyilazásban a’ Kuan-won’ terme mellett. A’ templom’ lajstromaiban találtatik, hogy 1686 Rawa Daifats, Kitiaból, ezen helyen egy nap alatt 13,053 nyilat lőtt el, mellyből 8133 találta a’ célát. A’ harmadik elterjedt vallás Japánban a’ Sin-do, vagy Confucius’ philosophiai tanítmánya. Ezt ama’ híres Wonin hozta be Chinából, úgy látszik 248. évben Kriszt. ut. mellyért ő isten gyanánt tiszteltetik. Fő temploma Idzumi tartományban fekszik.

(*Nyelv*). Ozin-teno' ideje óta egész mai napig a' chinai ideographicus jelek és chinai nyelv divatban vannak Japánban 's többnyire a' tudományos munkákban használatnak, azonban közönségesen is ismeretesek. Mindazonáltal, minthogy a' japán nyelv' szerkezete a' chinaitól észrevehetőleg eltávozik 's a' chinai betűknek gyakran a' legkülönbféle értelmök van, csakhamar éreztetett azon szükség, hogy ezen segíteni kellene. Így találtatott fel a' VIII. század' közepén a' szótagok' rendszere, melly Kata-kana és Fira-kana-nak neveztetik 's az ország' nyelvében teljes divatra jutott, annyira, hogy most bajosan találtatik, ki ezt olvasni nem tudná.

Azon pillantattól kezdve, hogy a' japánok írott nyelvvel bírtak, literaturájok időszakonként sebesen haladott. Fájdalom, hogy Európában alig ismertetik. Azon kevés japán könyvekből itélve, mellyeket bírunk, látszik, hogy ezen népnél mindenféle könyvek vannak, leginkább pedig historiai irások, és igen kiterjedt szép literatura. A' papirossal élés a' XVIII. század' elején kezdődik 's a' könyvnyomtatás, chinai módon, 1206, következőleg 250 évvel előbb mintsem Európában, találtatott fel.

Berghaus' évkönyvei' VIII. kötet.

SZÉPLAKI ERNESZT.

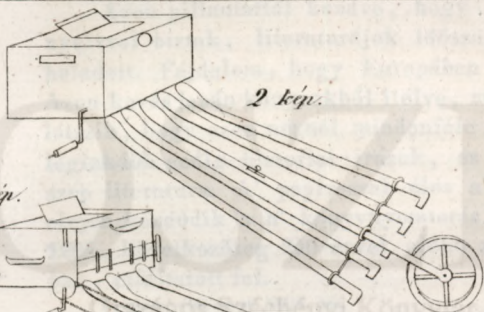
BARRAU' MAGVETŐ ÉS GYOMLÁLÓ MŰVE.

Azon magvető mű, mellyre Barrau 1830. Franciaországban patenst nyert 's mellyet ő jelenleg *Semoir-Barrau* név alatt árul, két részből áll. Egyik rész egy tok vagy szekrényke, mellyben a' forgató készülék (az úgy nevezett kefe- vagy rostatartó, broche-brosse), és az elvetendő magok vannak. Ezen szekrényke' előlső részén egy fogantyú van, mellynél fogva a' vető egyik

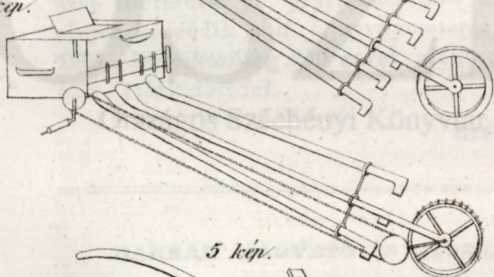
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

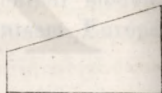

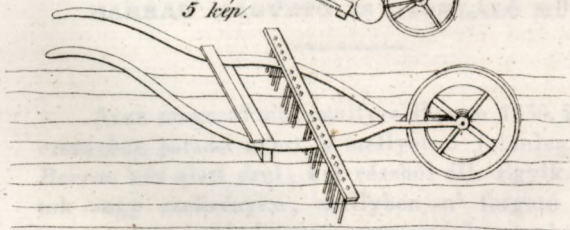
3. kép.

4. kép.

5. kép.

kezével ezen készítményt magához szorítva tarthatja. Két oldalán két fül van 's ezekbe hordozó szíjak akasztva. A' szekrényke' hátulso része ívformára van meghajtvá, hogy jobban a' vető személy' testéhez feküdjék. Egy kis ajtócskán, melly a' szekrényke' tetején van, ki lehet venni a' megmaradott magot. A' szekrényke' alsó részéből csövek nyúlnak ki, mellyekre a' hosszítványok — mikről azonnal lesz szó — illesztetnek. Illyen cső egy, három, vagy öt szokott lenni 's a' szekrényke' belső tágassága ezen csövek' számához van mérsékelve. Ha csak egy csőve van, a' szekrényke 6, ha három 12, ha öt 15 litert *) vehet föl. Ez t. i. azon mennyiség, melly 40 perczenetnyi vetéshez szükséges. — Második része ezen műnek csőnyujtványokból áll, melyeket tetszés szerint fel lehet rakni, vagy leszedni.

A' csőnyujtvány' végén (mikor t. i. csak egy cső van, vagy ha több, a' középsőnek végén) egy kerék forog. Midőn a' csövek' végei egymásba vannak dugva, felül egy závar tolatik rájuk, hogy a' kerék ne hajlongjon. Minden cső' végén egy kis térdforma hajlás van. A' mellékcsovek, azaz középcso mellett lévőek, egyszerű kézmozdulat által vagy jobban be-, vagy jobban kifelé fordíthatnak, 's a' magot kisebb vagy nagyobb távolságban szórhatják a' középcso'tól. Minthogy a' középcso a' mag' és az öntött vasból készült kerék' súlyát hordozza, egy vékony vasvessző' segedelmével 3, vagy (a' vetőmű' nagyságához képest) öt, gyűrű által vannak egybekapcsolva, ez azonban nem akadályoztatja a' mellékcsovek' egymástóli távolítását vagy közelítését. Az 1, 2 és 3dik ábrázolat az eddig mondotakat világossá és láthatóvá teszi. Barrau eddig bádogból készíté műveit, lehet azonban rézből is csináltatni.

A' csövek' szájai mind egyszerre nyílnak meg, 's a' legnagyobb pontossággal egyetleneget vízirányos

*) *Litre* francia mérték, melly mintegy negyedfél négyszegűjat teszen.

(horizontalis) lemez' segedelmével, melly a' szekrény' belsejében találtató rovátekban (Falz) mozog. Illy módon a' kihulló mag' mennyisége olly szoroson szabályoztatik, hogy azt semmi történetes változás meg nem zavarhatja. Két kis likacska, melly a' művnek említett tolokájában (Schieber) van, mutatja, hányszor kell azt megmozdítani azon célra, hogy ez vagy amaz mag belőle kiessék. Az első liknak nevezetesen a' finomabb magok, például repcze', lóher', luczerna', répa stb. számára csaknem egy vonalnyi szélességű nyílása van; a' másodiknak két vonalnyi, rozs és varjuborsó stb. magoknak. A' harmadik lik, borsó, árpa, zabnak stb. 3 vonalnyi széles nyílású. A' negyedik tengeri, bab stb. efféle számára négy vonalnyi nyílású. Az ötödik lik, nagy bab', vag. ha jobban megnyittatik, még makk' ültetésére is, öt vonalnyi. Végre a' hatodik egészen tágas. Ezen tolokát egészen is ki lehet húzni, a' mit azonban nagy vigyázattal és csak rendkívüli esetekben, péld. midőn szabad mozgása por vagy szemet által akadályoztatik, kell cselekedni. A' szekrényke' fenekén lévő nyílások 's azok, mellyek a' tolokán vannak, hasonlók egymáshoz, azért hasztalan dolog volna ezt messzebb kimozdítani, mint a' magok' keresztülhullására szükséges.

Minden iparkodása mellett is, mellyet a' feltaláló ezen vetőműre fordított, megtörténik némellykor, ha a' műnek több csővei vannak, hogy egyik csövön több mag szoródik ki mint a' többin. Ha ennek oka csak az, hogy a' forgató készülékben (Drehapparat) kevesebb mag van, mint a' mennyi szükséges volna, el lehet egészen háritani úgy, ha a' vető egy kis köténykében vagy tarisznyában magával tartalék magot viszen 's használja mielőtt a' föld' végére érne, hol a' műv maggal megtöltetni szokott.

Ha a' toloka minden nyílásai' nagyságának egymás közti helyes aránya valami eset által rendetlenségbe jőne, akkor minden nyílásokat ahhoz kell alkalmaztatni, melly legkevesebb magot szór ki, 's a' toló-

kát valamivel magosabbra emelni, mint különben a' többi nyílásokra nézve szükséges. Ezen esetben is összehasonlítva e' művel-vetést a' kézi vetéssel, még nagy mennyiségű mag takarítatik meg.

A' forgató készülék két részből áll, ugymint egy nyélből, mellyet a' felső ajtócskán tehetni a' szekrénykébe, 's a' bódából, mellynek fa fogantyúja van, és kívül a' szekrénykén a' nyélnek egyik végére van alkalmazva. A' nyélnek a' szekrénykében előre vagy hátra csúsztatása egy vas csap által akadályoztatik, melly a' bóda' ellenkező végébe van ütve.

Midőn ezen szekrényke maggal megtöltetett, a' vető ember a' tartó szíjaknál fogva nyakába akasztja azt, 's egyik kezével előlső fülét megfogván tartja, míg a' másik kezével a' nyelet forgatván az egész vetőművet a' borozdában, mellyben kereke forog, előre tolja. A' magok a' szerint, mint a' bóda lassabban vagy sebesebben forgattatik, sűrűbben vagy ritkábban hullanak a' földbe. Általános szabályúl lehet venni, hogy a' nyélnek 4—5ri megfordítása 6—7 lábnyi távolságra, vagy 3 közép nagyságú emberlépésre, a' gabona' minemőségéhez képest, 120—150 szem hull ki. Ha egyenlő vetést akarunk, ügyekezünk a' bódát egyenlően és nem szaggatva forgatni. A' szaggatva fordítás ott szükséges, hol a' magokat egymástól bizonyos távolságra akarjuk elvetni, például a' retekrepák' vetésénél.

Olly vidékeken, hol a' borozdába szokás vetni, 's a' mag a' szántás által fedetik el, elegendő ha a' vetőműnek egyetlenegy csőve van. A' mag, melly egyik borozdába hullott, azonnal elfedetik földdel a' másik borozda-húzás által; a' mag azonban ne legyen 2—4 hüvelknyinél mélyebben a' föld alatt. Ezt, mint tudva van, úgy lehet eszközteni, ha a' szántóvas felebb emeltetik.

Midőn igen apró magot vetünk, mi rendszerint jól boronált földön történik, 's a' lehetőségig vékonyan takartatik be a' mag, ezen új vetőművel igen könnyen

történik a' vetés, ámbár itt a' vetőt nem a' borozda vezet. Az elvetendő magot t. i. gipszszel vagy mészszel kell vegyíteni, melly fejr levén, mindenütt kiösmerszik a' vető' szemei előtt. Az úgy nevezett borozdavonóval pedig a' munka még egyszerűbb, mert akkor a' mű' kerekét mindig az egymástól bizonyos távolságra álló borozdán hagyja a' vető menni.

Azon esetre, ha a' csövek' nyilását nagynak látók 's meg akarnók kicsinyíteni, nehogy amúgy a' le hullandó magok egymástól igen távol essenek le, czélunkat elérhetnök olly dugaszok által, mellyeken a' kivánt nagyságú nyilás készítenék. A' dugasz' nyilásának le a' kerék felé kellene irányozva lenni, hogy a' magok könnyen kihullhassanak 's a' csövek' végén össze ne halmozódjanak. Hasonlókép, midőn kis mennyiséget akarunk illetép apró magból elvetni, hogy a' mag a' szekrényke' fenekén nagyon el ne szóródjék, az által fogjuk megakadályoztatni, ha a' szekrénykébe vékony elválasztó rekeszkéket teszünk, mellyek által a' mag a' csövek felé fog igazítatni. Illy rekeszkéket, millyeneket kiki önmaga készíthet 's ek' vagy czövek' segedelmével erősíthet meg, láss a' 4d. képen.

Ellenvetés gyanánt az mondatik, hogy ezen vetőműnél a' vető ember' jó szándékától függ, hogy pusztá, vetetlen helyek ne maradjanak; 's továbbá még akkor is, ha nem maradtak, a' vetés egyenetlen lesz a' szerint a' mint a' vető halkán vagy sebesen forgatta a' nyelet és halkán vagy sebesen ment. Mondatik az is, hogy a' bódá' forgatása a' munkásnak, ki a' vetés' egyenlőségével olly felette sokat nem törődik, igen unalmas és fárasztó, 's hogy menetele a' vetésnél sokkal szabályosabban esnék-ki, ha a' bódát nem kellene forgatnia 's mind két kezét a' szekrényke' fogására használhatná. Hogy ezen nehézségek is elháríthatnak, a' feltaláló ollyan készületet is tevé, mellynél a' vető' tetszésétől függ a' bódát kézzel vagy, ha tesszik, máskép forgatni. E' végre t. i. két hengert hasz-

nál, mellynek egyike a' kerékhez, másika a' bóda' egyik végéhez van csinálva; ezen hengerekre, mint a' 3d. kép mutatja, egy forgó (futó) szaiag vagy láncz tétetik. Minthogy az alsó henger a' horony' fenekében, négy-, a' felső pedig csak két hüvelknyi átmérő: ez utóbbik két fordulatot teszen az alatt, míg amaz egyet. 'S ha a' vetőmű' kerekének átmérője 10. hüvelk, úgy minden fordításkor 30 hüvelknyi vonalat fut által, azaz, egy közép nagyságú ember' egy lépte' hosszát. Ha tehát közép nagyságú magot akarunk elvetni, és pedig úgy, hogy egy 30 hüvelknyi egyenes vonalba 50 magnál több ne essék, mást nem kell cselekedni, mint a' tolókát a' második likratenni.

Illy módon 's illy pontossággal lehet a' vetést minden egyéb esetekben szabályozni, a' nélkül hogy sokat kelljen próbálgatni. Minthogy ezen utolszor leírt készüllet a' borsó, bab, tengeri stb ültetésnél, melyek nagyobb köz tért kívánnak egymás közt, nem szükséges, csak a' lánczot kell levenni, 's a' bódát szakaszokban, a' mint szükséges, forgatni.

Tudva van, hogy a' földek többnyire nem tökéletes egyenesek, hanem itt ott söppedékes helyeik vannak, mellyekbe, minthogy bennök a' víz tovább marad meg, nagyobb mennyiségű magot szoktak vetni. Hogy az ezen vetőművel is megtörténhessék, midőn a' vető illy söppedék mellé ér, emelje a' tolókát kissé felebb, hogy több mag eshessék ki; ha pedig elhagyta, helyezze azt előbbi állására vissza.

Midőn több csővű vetőművel élünk, meg fog történni nem egyszer, ha már a' szántóföld' végszélére értünk, hogy nem lesz annyi bevetni való borozda, a' mennyi csőve a' vetőműnek van. Illyenkor, ha nem akarna a' vető a' már egyszer bevetett borozdákba is magot szórni, nem kell egyebet tennie, mint a' szükségtelessé lett csövek' nyújtványait leszedni 's a' likakat a' szekrénykén paradugaszokkal becsinálni. Mivel azonban ez alkalmatlannak tartathatnék, Barrau a' maga vetőművét, még egy különös készüllettel lát-

ta el; t. i. olly tolókákkal, mellyek felcserélhetők, 's a' vetés' minden nemeire alkalmasak. A' most mondott esetben például az eddig használt tolókát ki kell venni, 's helyette egy más, ezen esetre illőt használni, melly alkalommal csupán arra kell vigyázni, hogy a' szekrényke úgy tartassék hogy az alatt a' mag a' kinyitott likakon ki ne hulljon. Ha például 3 csővű vetőművel borozdába kell vetni, mellyek 6, 7, 8 vagy 9 hüvelknyi távolságra vannak egymástól, 's kell vetni valami olly magokat mellyeknek 18—20 hüvelknyire kell egymástól lenniök, akkor a' három nyilásu tolóka' helyébe két nyilásút kell tenni. Ha 5 csővű is a' vetőmű, lehet vele 2 vagy 3 borozdába vetni. Mind ezen különböző tolókákat a' szekrényke' elején lehet hordozni, hogy mindenkor kéznél legyenek. Ebből kiviláglik az is, hogy a' kinek öt csővű vetőműve van, nincs szüksége arra, hogy egy vagy két csővűt is szerezzon, mert amaz minden esetekben alkalmazható. Valamennyi között legalkalmasabb azonban a' 3 csővű, mert a' mellett hogy egy vagy két csővűleg is használtathatik, könnyebb is mint az öt csővű. Két illy vetőművel 2 asszony vagy 2 gyermek egy nap 10—12 hold földet vethet be. Egy jó vető, kézből vetve szinte bevet ennyit egy nap alatt, de még egyszer annyi magot fog eltékozolni.

Szükség említeni azt is, hogy midőn mészbe áztatott magot vetünk, a' kefe - vagy rostatartót, melyet kényünk szerint kivennünk és betennünk lehet, a' munka után meg kell mosni és szárasztani, hogy így annak sertéit évekig épségben tarthassuk. Tekintetet érdemel az is, hogy ezen műnél a' meszes magnak porától a' vető semmi alkalmatlanságot sem szenved.

A' most leirt vetőművön kívül Barrau úr egy gyomláló művet is talált fel, melly főképen olly vidékeken haszonvehető, hol kevés a' munkás. Ezen készület, mellyet az 5d. képen láthatni, hasonlít az

egy kerekű targonezához. A' kerék előtt t. i. egy *fej* van, hasonló a' gereblye-fejhez, melly 30 hüvelknyi hosszúságra 19 likat számlál. Ezen likakba hosszú, erős vas fogak tétetnek, mellyek nyomó csavarokkal (sróf) erősítetnek meg, miknek fejeik át vannak likasztva, hogy azokat, mint az ágyfák' csavarjait, egy Sforma vassal csavarni lehessen. Minthogy ezen fogakat olly távolságra lehet helyezni egymástól mint kívánjuk, általlátai, hogy vele a' borozdák közti helyeket ki lehet gyomlálni annak félelme nélkül, hogy a' jó növények is meg fognak sértetni, kivált ott hol a' borozdák szabályszerűek. A' fogak, mellyek nem használatnak, vagy általában, midőn a' mű ki a' mezőre, vagy onnan haza vitetik, egy ezen célra készült tartóba tétetnek; szinte ebben van egy harapó fogó, egy kalapács, 's amaz Sforma vas, hogy a' gyomlálóművet akár mikor fel lehessen fogaival készíteni.

Ezen gyomláló mű' dimensiói, mint a' kép mutatja, egy ember' erejére vannak számítva. Feltalálója nem akarja azt marha által vonatni, mert így a' növények nagyon összegázoltatnak. Igaz, úgy mond ő, hogy ember nem fog annyit győzhetni mint egy ló; azonban így a' lóra teendő költség megkiméltetik, mellyet különben is megint csak embernek kellene hajtani és kormányozni. Egy munkás ezen művel egyszerre 2—3 borozdát, 's a' föld' mineműségéhez képest, napjában egy vagy másfél holdat gyomlálhat meg. Az általa tett gyomlálás a' maga céljának tökéletesen meg fog felelni; itt t. i. nem kell a' földet mélyen feltörni, hanem kitépni, bemetszeni és eldöntögetni a' gyomot, hogy a' jó növény annál szababban tenyészhessék.

A' feltaláló a' négyszegű, súlyirányos (perpendicularis) fogakat jobbaknak hiszi a' vízirányos metsző vaskéseknél, mert amazok mélyebben mennek a' földbe 's azt jobban megforgatják, a' munka velök nem olly fárasztó, nem tartóztatják fel őket minden előgördült akadályok, mint emezeket 's végtére, fogait,

ha valamelyike kitörik, könnyen helyre lehet pótolni.

A' fogak mintegy két hüvelknyi távolságra vannak egymástól, 's hüvelknyi mélységre hatnak be a' földbe 's általok a' gyom úgy találtatik, hogy ki kell száradnia, vagy pedig a' jó növény, melly sértetlenül maradt, felül nővén őket, későbbben egészen elnyomja. Sok vidékeken tavaszkor a' vetés, kivált a' zab, megboronáltatik, nem jobb volna-e itt is Barrau' gyomláló művét, mellynél nem tiportatnék úgy össze a' vetés, használni?

A' munka ezen múnél az által is észrevehetőleg könnyűl, hogy a' két nyél alatt egy keresztpózna' segédelmével összekapcsolt lábak is vannak, mellyek azt eszközlik, hogy a' munkás, dolog közben, a' mikor csak akar, kipihenhet, mint akármelley egyszerű tárgonzával mentében. Ha e' gyomláló művel, az ember két ízben akár egymás után, akár később dolgozik ugyan azon földön, hasznos különböző irányokban menni, azaz, ha a' mű először déltől éjszak felé tolatott, másodsor éjszaktól dél felé kell irányozni, mert így a' föld jobban felturatik, 's a' gyom is jobban megrongáltatik. Egyéb iránt az alkalmasint egyre meggyen ki, akár maga előtt tolja, akár pedig maga után húzza a' munkás e' művet. Hogy akkor, midőn a' föld nedves, nem kell gyomlálni, tudva van, szinte úgy már magától értődik, hogy ha a' föld kívánja, minden második vagy harmadik fogat ki kell venni.

A' gyomlálómű annál könnyebben és alkalmasban dolgozik, minél egyenesbek annak fogai, 's minél hasonlőbb a' fogak közötti köz. Lehet ezek gyomlálóművek egy kissé görbe borozdákon is tolni vagy húzni, ha azok valamennyire párhuzamosan futnak egymás mellett. Lehet vele borona gyanánt is élni, 's a' homokos, jól művelt és nem göröngyös földön elvetett mag' betakarására. Ezen esetben vagy minden fogait meghagyja az ember, vagy pedig körülmény 's föld' mineműségéhez képest váltva. Lehet továbbá vas

gereblye helyett is használni, kivált ott, hol kevés a' férfi munkás. A' feltaláló bizonyossá teszi a' közönséget, hogy földet nagyobb részét asszonyok által művelteti. Egyik asszony a' felebb leírt vetőművel elveti a' magot, 's a' másik a' borzódákat behúzogatja, 's nevezetesen úgy hogy mindig a' negyedik borzodán áll meg, 's az előtte lévő három borzodán egyszerre megyen által.

Dingler: Polytechnisches Journal, LII, 6.

OROSZI JÓZSEF.

AZ EUROPAI ORSZÁGOKBAN A' NYUGOTI BIRODALOM' ELENYÉSZÉSE ÁLTAL OKOZOTT ÁLTALÁNOS VÁLTOZÁSOK. AZ EUROPAI ORSZÁGOK' ELSŐ ALAPULÁSA.

Robertson és Remer után.

Mióta a' történetírás Europa' déli és nyugoti országait ismeri, azoknak political rendszerében 's belső alkotmányában két nagy revolúciók történtek. Az elsőt a' romai birodalom' hatalmának nevedése, a' másodikat annak elenyészése okozta.

Midőn a' hódoltatás' lelke Roma' hadi seregeit az Alpeseken tulvitte, azon tartományokban, mellyeket megtámadtak; bátor szivü, erős és független népek laktak. Ezek Görögország' tudományaival 's mestersegeivel ismeretlenek voltak ugyan, 's azért a' romaiak azt hitték, hogy őket barbarusoknak nevezhetik: de más felől a' görögök' lágysága sem gyengítette el egészséges, erős és szép testeiket 's ép és magas természetök a' romai katonákban csudálkozást 's gyakran rémülést is támasztott. Régi lakhelyeiket állhatatos vitézséggel védelmezték. A' romaiakat a' hadakozás' tudo-

mányában nagyobb jártasságok, kemény hadi fenyíté-
 kök, czélirányos fegyvereik 's rontó hadi műszereik
 sokkal hatalmasbakká tették, mint hogy azok, kik-
 nek vitézsége legfelebb is egy kard 's egy fejsze 's
 gyakran csak egy buzogány által segített, 's kiket
 a' veszedelem ellen csak fából készült vagy vesszőből
 font paizs és medve- vagy farkasbőr fedezett, meg
 nem győzethettek volna. Galliának és Hispaniának
 számtalan apró 's egymással visszálkodó népek között
 felozlása még ennél is inkább előmozdította a' ro-
 maiak' győzödelmét. Mindazáltal a' harc vérengző volt,
 's nem határozta el valamely ország' sorsát egyetlen
 egy ütközet, mint Ázsia' elpuhult lakosainál. A' ma-
 ga idejének, sőt sok utána következett századoknak
 legnagyobb hadi vezérét, ki minden segédeszközökkel
 bővelkedett, mellyeket neki a' földközi tenger melléki
 minden tartományok gazdag meghódítatója adhatott,
 Gallia' meggyőzése, ha bár leggyorsabban történt is,
 még is tíz esztendeig foglalatostokdatta. Hispania a'
 Scipiók' idejétől fogva egész az Augustus' országlá-
 saig' védelmezte szabadságát; a' brittusok a' rómaiak'
 megtámadását egész Claudius' országlásaig visszaver-
 ték; a' németek sokszor meggyőzettek, de soha sem
 hódítathattak meg. Ezen hosszas háboruk alatt a' tar-
 tományok kipusztítottak; lakosaiknak nagy része a'
 harczen elesett, sokan közülök rabságra hurczoltattak,
 's csak a' megmaradott kisebb szám, melly a' további
 ellent állásra tehetetlen vala, adta meg magát a' ro-
 maiaknak.

Igaz, hogy ezen hódítatók valamennyire kipótol-
 ták azt a' kárt, mellyet a' szabadság' elrablása 's a'
 sok nyomorgatások által a' járom alá vetett tartomá-
 nyoknak okoztak. Egy sanyaru de rendszeres kormány
 a' köz csendességet fenn tartotta, 's a' polgárok' sa-
 játságát védelmezte. A' ragadozó 's igazságtalan hely-
 tartó után sokszor olyan következett, ki a' tartomány'
 javáról híven gondoskodott. Új alattvalóikkal meg-
 osztották mesterségeiket, tudományaikat 's miveltségö-

ket; saját nyelvökön irt könyvek' olvasására, sőt készítésére is tanították őket. A' tartományok a' sokáig tartó békesség 's azon belső csendesség által, mellyben Augustus' idejétől fogva Septimius Severus' uralkodásaig részesültek, újra gyarapodtak. A' földművelés fölelevenítetett, a' népesedés elősegítetett, a' lerontott városok ismét megépítettek 's újak alkottattak, imittamott az építés' mesterségének dicső remekei emelkedtek fel, 's ezen tartományok' fő városainak omladványaiból még most is a' jóllételnek világos nyomai tetszenének ki, ha azt az írók olly sokszor nem emlegetnék is.

De azon kívül, hogy ezen hasznok gyakran félben szakadtak, hogy a' kegyetlen és tékozló hadivezéretek 's ragadozó helytartók a' provinciákat sokszor büntetlenül kirabolták, hogy meglábolthatatlan adózások, mellyek gyakran a' provincia' állapotjának ismerése nélkül rendeltettek és a' személyes környülményekre ügyelés nélkül hajtattak be, a' lakosok' vagyónát elnyelték, hogy Severus' uralkodása után szünetlen belső háborúk, mellyek által egy önkényi uralkodó a' másikat királyi székétől megfosztotta, a' provinciákat pusztították, mind ezeken kívül a' romaiak' uralkodása ezekben mind azon veszedelmes következeseket okozta, mellyeket a' despotismus a' nagy birodalmakban mindenütt szülni szokott. A' félénk tyranusok az eredeti lakosokat fegyvereikből kivetkeztek, a' hadakozástól egészen elszoktaták 's határaiknak védelmezését olyan legiókra bízták, mellyek zsoldért szolgáltak 's készebbek 's gyakran ügyesebbek is voltak a' despota' parancsolatait magában a' provinciában végre hajtani, mint az ellenséget visszaverni. A' nemesebb polgárok, kiktől talán a' köz jóra nézve valamely merész tettet várni lehetett volna, hazájokat megvetvén, a' távol fekvő fővárosba költöztek, ott tisztségeket és kincseket kerestek 's gyakran a' hadi vezér' kegyetlen uralkodásának legfőbb eszközeivé lettek. E' szerint minden népekben, mellyek a'

romai járom alatt voltak, a' vitézség' minden tüze, a' nemes bátorság' minden szikrája eloltatott, a' hadakozás' és függetlenség' lelke, melly eldőedeiket olly nagy mértékben megkülönböztette, elfojtatott, 's ettől fogva nem csak nem szoktak, hanem nem is tudtak valamit saját eltökélésből vagy saját elrendelés szerint tenni, 's olly erőtlenségre alacsonodtak el, melly őket mind uraiknál mind ellenségeiknél egyiránt megvetés' tárgyává tette *).

A' provinciák' szerencsétlen állapotja abban a' mértékben nevedék, mellyben a' birodalom romlott. Nagyon jeles írók, egy Montesquieu 's egy Gibbon, annak okait: mikép omolhatott össze egy olly végtelenül roppant alkotmány, mellynek szélesen rakott alapjai minden rontást lehetetlenné látszottak tenni, olly éles észszel kifejtették, hogy csak azokat kell híven követnünk, ha a' dologról igazán akarunk itélni. A' romlás' magva magában találtatott, 's csak belső erőtlensége okozta, hogy ollyan ellenségek leronthatták, mellyeket egy sokkal kisebb kiterjedésű, de jól elrendelt ország visszaverhetett volna.

Midőn a' meghódoltatott Ázsia a' romai polgárok' egy részét királyi kincsekkel meggazdagította, a' sza-

*) Az a' megháborodás és elcsüggedés, mellyet a' brittusiak mutattak, midőn Aëtius szigetökből a' romai őrző seregeket kivitte, 's a' pictusok és caledoniaiak szokott megtámadásaikat folytatták, valamennyire képzelthetivelünk, melly mélyen lealacsonodék az emberi lélek a' hosszas szolgaság miatt, a' romaiak alatt. Egy ezen hadivezérhez intézett könyörgő levelükben, mellyet ők Britannia' sohajtozásainak neveznek, így szólak: „Nem tudjuk hová menjünk. A' barbarusok a' tengerhez kergetnek bennünket, 's a' tenger ismét visszakényszerít menni a' barbarusokhoz; kétféle halál közt csak azt választhatjuk, hogy vagy a' haboktól elnyelessünk, vagy fegyverrel levágassunk.“ Hist. Gildae ap. Gale Script. Britann. p. 6. Nehéz elhinni, hogy ezen gyáva faj annak a' vitéz népnek maradéka volt, melly Caesart visszaverte, 's szabadsága a' romai fegyverek ellen olly soká védelmezte.

bad köztársasági egyenlőségnek a' fővárosban vége lett. Ők magok készítették a' szabadság' elnyomására az utat, azon törvénynek elmellőzése által, melly a' szabadságot több századok alatt fenn tartotta, 's melly szerint országos tisztviselőik csak egy esztendeig birhatták hatalmokat. Egy olly hadisereg, melly tiz esztendeig folyvást olly határtalanul függött Caesartól, hogy ennek tökéletesen hatalmában állott, mind a' haditisztek', mind a' közkatonák' előmenetele 's meggazdagodása, már nem Roma', hanem Caesar' hadiserege volt 's nem ismert cselekedeteiben egyéb indító okot, mint fővezére' hasznát, melly a' magáéval szorosan egybe vala kötve. A' régi polgári alkotmány leomlott, 's helyébe a' legrettenetesebb despotismus lépett, mellynek mindenkor egyenlő következései szoktak lenni.

Roma' polgárai már el valának puhulva, midőn Augustus a' császári székre lépett. Következői, kik minden vitéz embertől félték, még inkább azon igyekeztek, hogy azok a' munkásságtól 's különösen a' hadi szolgálatoktól elvonassanak, 's elgyengítő bujálkodásban élhessenek. Azért Augustus' idejétől fogva azok között, kik magokat a' hadban megkülönböztették, ritkán voltak született romaiak. A' hadi seregek a' provinciákban szedett 's bérért szolgáló katonákból állottak, 's fővezéreiik gyakran igen alacson születésűek 's olly emberek voltak, kik hazaszeretet nélkül harczoltak, a' meggyőzetés által keveset vesztek és sokszor azoknak, kik nekik legtöbbet ígértek, eladták magokat. Midőn utóbb még a' naponként jobban kipusztuló provinciák sem adhattak a' nagy hadiseregek' kiegészítésére elegendő embert, nagy számu barbarusok vétettek szolgálatba, kik mihelytt legkisebb alkalom adatott, minden tartózkodás nélkül készek voltak az ellenséggel egyesülni 's fegyvereiket a' romaiak ellen fordítani. Augustust nem a' törvény, hanem a' fegyver tette Roma' despotájává 's csak az tarthatta is meg őtet 's következőit a' császári

széken. Ugyan azért az uralkodók kénytelenek voltak katonáik' szeretetét felesleges ajándékok, hízlekedések és kicsapongásaik' elnézése által megtartani. A' romai seregek' elébbeni lelke ez által mind inkább és inkább elfajult, 's a' hadi fenyíték' megszűnésével az engedelmesség, vitézség, szenvedni-tudás, 's minden katonai erény is, melly, valamint minden polgári, csak a' rendszeretés által tartatik fenn, elenyészett. Semmi törvény sem rendelte el, miképen következzenek a' megüresült császári széken az uralkodók egymás után, 's Augustus' háza még nem halt ki, mikor már minden egyes hadisereg szabadságot tulajdonított magának, a' maga fővezérét császárnak kikiáltani p. o. Junius Blacust és Germanicust Augustus' halála után. Illyenkor a' határszéleket védelem nélkül hagyták, egymást öldökölték, 's belső háboru által határozták el, kié legyen a' fő hatalom. Utálattal és megvetéssel telünk el, ha azon kőszivű tyrannusok', vagy gyalázatos emberek' rajzolatját látjuk, kik ekképen a' fél világ' igazgatását kezökbe vették, 's nem csudálkozunk, ha egy olly ország tovább fenn nem állhatott, melly száz esztendő alatt ötven fejedelmet számlált a' harmadik században, kik közül csak kettő vagy három mult ki természetes halállal. Annak csak csekély következése volt, hogy Diocletianus' példája szokássá tette az uralkodásnak, mellyet egy ember olly nehezen gyakorolhatott, többekkel megosztását. A' különböző vidékek' fejedelmi még ekkor sem szüntek meg egymással a' császári székekért porlekedni. Belső háboru volt az, a' mi öt császár közül csak magát Constantinust hagyta meg; belső háboruban öldözték ennek fiai egymást; belső háboru emelte Julianust a' császári székre; belső háboruban vesztették el Gratianus és Valentinianus életökét. Ha szintén Constantinus' azon rendelése, melly szerint fiai az igazgatást az a' végre kiszabott provinciákban nyerték el, vagy Theodosius' fiainak a' konstantinápoli 's romai császári székekre ültetése tulajdonképen nem a' birodalom' felosztására czélozott is,

még is ezen felosztás lett a' következés, 's a' napkelet' és napnyugot' fejedelmi nem úgy nézték egymást, mint egy birodalom' részeinek fejeit, hanem mint vágytársakat, kiknél az egyiknek megerőtlenítése a' másakra nézve nyereség volna. Talán Constantinus méltán vádoltatik azért, hogy a' fejedelmi széket Konstantinápolyba vitte, 's hogy az által a' romai név' tisztelete meggyöngítetett 's egy egészen napkeleti erkölcsök szerint formált udvarnak elpuhulása neveltetett. De bizonynyal nagyobbak voltak azon hibái, mellyeket az által követett el, hogy a' birodalmat felosztotta, a' hadi seregeket a' határszélekről városokba vitte, 's végre, hogy, midőn a' keresztyén vallásra állott, példája által következőibe olly ártalmas tévelygést plántált, mintha a' jó keresztyén üldözö tartoznék lenni. Mert ezek között a' birodalom' végső romlását nem kevéssé siettette az, hogy csaknem mindnyájan a' babonaság 's türeelmetlenség' eszközei voltak, inkább szerzetesi czivakodásokkal, mint az ország' dolgaival bajlódtak 's alattvalóikat fegyverrel üldözték, vérontással büntették, vagy lakhelyeikből kikergették, ha a' vallás' olyan titkaiban, mellyek sem hasznos polgárokká, sem jó emberekké nem tehetnek, velök egy értelemben nem voltak. Az illy nagy belső erőtlenség mellett a' romai birodalom' szerfeletti kiterjedése is nevelte ennek veszedelmét, minthogy a' kipusztított, megnyomorodott és elszegényedett tartományok sem a' nagy hadi seregekhez annyi embert, a' mennyi a' mindenfelől megtámadó ellenség' visszanyomására kívántatott, nem adhattak, sem annyi pénz össze nem gyűjthettek, a' mennyi ezen seregek' eltartására szükséges volt. — Inkább az ezen környülményekből származott nagy erőtlenség okozta tehát a' birodalom' végső romlását, mint azon nemzetek' ereje, mellyek azt olly soká háborgatták.

Valamint a' parthusok napkelet felől, ugy a' német népek napnyugot felől határt vetettek a' romaiak' hódoltatásainak. Minekutána Augustus és Tiberius hadivezérek azon tartományokból, mellyeket a' Rajnán

tul elfoglaltak, több izben visszaverettek, nyugot felől ezen folyó, dél felől pedig a' Duna lettek a' romai birodalom' határai. Ekkor a' németek gyakran általütöttek a' határon, 's a' romai földön rablásokat tettek, mint most Ázsia' tatár származásu fajai az orosz földön. De amazok' megtámadásai hathatósabbak 's tartósabbak voltak mint ezekéi; a' legnagyobb hadi seregeknek szüntelen adtak foglalatosságot, 's az első rangu romai hadi vezérek 's a' legvitézebb császárok kevélykedtek abban, ha valamelly német nemzeten győzedelmet vehettek. Ezen németek a' háborukat vadságokhoz és saját czéljaikhoz alkalmazzák. Nem szándékoztak ők tartományokat elfoglalni, hanem zsákmányt szerezni. Azért azon tartományokban, mellyekbe beütöttek, a' lakosokat levágták, vagy rabságra hurczolták, az ingó javak közül az olyanokat, mellyek ragadozó indulatjoknak tetszettek, magokkal elvitték, az ingatlanokat elpusztították és elégették, a' legmiveltebb tájékokat pusztákká változtaták, 's ismét visszatértek sűrű erdeikbe, megterhelve olly prédákkal, mellyek egy uj csapatot hasonló próbatételekre serkentettek.

A' német népek' azon szokása, melly szerint az afféle háborukat késéreti seregek által folytatták (melylekről utóbb lesz szó) ezen rablásokat szükségesképen számtalanszor megújította. Azonban az Antoninusok' ideje előtt az ilyen megtámadások pusztítók voltak ugyan, de a' birodalomra nézve nem veszedelmesek. Mert Németországnak is olyan volt akkori állapota, millyen minden tartományoké, mellyek a' kimiteltség' kétes szerencsével nem birnak. Számtalan különvált csapat népek laktak benne, mellyek közül mindegyik független volt a' másiktól, 's mellyek gyakran egymás ellen megrögzött ellenségeskedést gyakoroltak.

A' Rhenus- és Visurgis- melléki németeket az a' szembetűnő veszedelem, hogy a' romaiak által elnyomatnak, csak kevés ideig egyesítette a' cheruszusok' fejedelmének Hermannak vezérlése alatt; alig ver-

ték közös ellenségöket vissza a' Rhenuson, mindjárt elébbeni ellenségeskedésükre tértek vissza. A' déli németek a' már Caesar' idejében fenn állott svevus szövetségbe egyesültek. De mind a' két egyesületek gyűlöltek 's fegyverrel háborgatták 's már két nagy vezéreiknek, Hermannak és Marbodnak, idejében megrották egymást. Azonban a' svevusok' szövetsége soha sem szűnt meg, mint a' cheruscusoké. Marcus Aurelius ellen egy új 's igen fontos szövetséget állítottak fel a' déli 's keleti németek, kikkel a' nyugot felé lakott sarmaták közül is több csapatok egyesítették magokat. Marcus Aurelius csak nagy nehezen vett rajtok győzdelmet, 's annak következője, Commodus, legelőször tanította őket nem máskép hanem csak pénzfizetésért hagyni félben a' hadakozást. Az ezen szövetségből Németországra háramlott haszon 's talán azon népek' előnyomulása is, mellyek az éjszak-keleti Németországban laktak 's ott újabb iró' *) vélekedése szerint már a' legrégebb időktől fogva egy nagy 's a' svevusokkal szomszéd szövetséget formáltak vala, a' többi németek' nagy részét, hasonló szövetségek' felállítására birta, mellyek nem sokára azon egyes népek' neveit, mellyekből állottak, feledékenységbe temették. Ekképen mind azon népek, mellyek a' mai Westphaliában és Alsó-Saxoniában laktak, saxokká vagy szászokká lettek, az ezekkel dél felől határos cattusok és egyéb nemzetek frankok' neve alatt egyesültek egymással. De ezek közül egyik felekezethez sem tartoztak, sem a' német tenger' bal partjain lakott hatalmas frízek, sem a' jobb kéz felől megtelepedett thuringiaiak. A' frankoktól délre a' Rajna és Duna' felső mellékein állott fel a' hatalmas allemannus szövetség, mellyhez magokat az előbbi svevus népek legnagyobb részint kapcsolták. Ezek mellett kelet felől a' bajorok laktak. A' Duna' alsó mellékén, 's tovább kelet felé a' gothusok, részint ezen név, részint vandalusok, bur-

*) Lásd Just. Müsers Osnabrückische Geschichte I. Rész, I. 133.

gundusok, herulusok, rugiusok, stb nevei alatt nyomultak elő uj hazát keresvén, 's e' végre az említett szövetségekkel 's a' romaiakkal szünet nélkül hadakoztak. Illyen módon Németország uj ábrázatot nyert, melly egészen más volt, mint a' millyent Plinius és Tacitus ismertek. A' napnyugoti császárság' elenyészését leginkább ezen szövetségek okozták.

Minthogy a' németeknél minden fegyverfogható ember egyszersmind katona is volt, könnyen általláthatni, hogy minekutána összeszövetkeztek, igen nagy számu hadi seregekkel kellett birniok. A' romai birodalomba költözködésekor feleségeik, gyermekeik 's rabszolgák is kísérték őket. A' romaiakat a' félelem 's az a' remény, hogy gyávaságokat az által elfedezhetik, arra birta, hogy tudósításaikban ezen hadi seregek' számát még nagyobbra tették. Innét származnak azon kifejezéseik, mellyekkel az éjszokról úgy szólnak mint számtalan népség' hazájáról, 's azon későbbi írók, kik a' romaiaknak mindent illendő megítélés nélkül utánok mondtak, ismételték ezen állítást, a' nélkül, hogy annak belső lehetetlenségét meggondolták volna. Mert ha bár tagadni nem lehet is, hogy az éjszaki tartományok az emberi testnek nagyobb szaporító erőt adnak, mint a' déliek, mind az által ezen tartományok' akkori állapotja 's a' németek' akkori életmódja elegendőképen megczáfolja azt a' vélekedést, hogy azokból olly sok emberek származtak. Mind ezen tartományokat még akkor erdők és mocsárok borították el, csak azon csapatok gyakorlottak egy kevés földművelést, mellyek a' romaiakkal társalkodás által valamenynyire kimiveltettek. De még ezek is sokszor az által kerestek az ellenség' gyakori berohanásai ellen bátorságot, hogy határaikat pusztákká változtatták, mint ezt a' svevusokról egész bizonyossággal tudjuk. A' többiek baromtenyésztésből és vadászatból éltek, melly két társasági életmód kevés nép' eltartására is nagy darab földet kíván. Azon eszközök pedig még ekkor mindnyájok előtt ismeretlenek voltak, mellyeket az

emberek' eltartására a' mesterséges szorgalom nyújt, 's mellyek nélkül nagy népesedés nem találhat helyet. Ott hol a' romai írók nem hadakozó népek' mennyiségéről meghatározva szólnak, azoknak számát feletébb kicsinynek találjuk. Így azon vandalusok, kik Genserikkal Afrikába általmentek, csak harmincz ezeren voltak. A' romai tartományokba költözködött népek' igaz mennyiségét részint az általok elhagyott, 's csaknem egészen pusztán maradott földnek nagy kiterjedéséből, részint abból ítélhetjük meg, hogy nem csupán német népek tették ezen elfoglalásokat, kivált a' Duna' keleti mellékén, hová németekkel együtt sarmáták, szlávok vagy tótok 's egyéb ázsiai népek is költöztek.

Mennél inkább elerőtlenedett a' romai birodalom, mennél kevesebbé tudtak a' gyáva, elfajult 's hűségtelen hadi seregek a' vitéz barbarusoknak ellent állani, 's következképen mennél többször volt ezeknek beütése szerencsés, annál nagyobb számmal jelentek meg a' határszéleken, mellyek minden jó fogamat nélkül rakattak meg várakkal és hadi seregekkel. A' nyomorult fejedelmek, kik keleti bujálkodásba merülve 's elpuhulva a' háboru' veszélyeitől 's bajaitól rettegtek, a' hadakozás' mesterségében gyakran járatlanok 's az ország' dolgai' kormányozásában többnyire tudatlanok voltak, asszonyok, heréltek 's szerzetesek' kényén jártak vagy saját hasznokat leső és gyakran csak azért is, hogy magokat szükségessé tegyék, háborukat indító tanácsosok által rosz útra vitettek, reszkettek palotáik' falai között, valamikor tudósítást vettek, hogy ujonnan megtámadtattak határaik, mellyekben már, mint-hogy mind emberekből mind élelemből ki voltak pusztulva, a' barbarusok nem találtak tárgyakat ragadozó indulatjoknak, 's ennek kielégítése végett az ország' belső részeibe nyomulni kénytelenítettek. Az olly környülmények között, mellyekben csak megrettenhetetlen bátorság 's hideg vérü meggondolás tehetett volna célirányos rendeléseket, 's midőn az ellenség' vakmerőségének megzabolázására a' legtüzesebb iparkodás

kivántatott, ezen császárok mindent azzal a' gyáva habozással tettek, melly a' félénk kevélységnek tulajdona szokott lenni. Minekutána ezek a' birodalmat egy ideig nagyon erőtlennül, sőt olly hibásan védelmezték, hogy az által a' barbarusoktól elpusztított tartományok' nyomorusága még nagyobb 's a' romaiak' gyengesége 's ellentállásra elégtelensége az ellenség előtt még szembetűnőbb lett, a' barbarusoknak vagy helyet adtak a' letelepedésre, megelégedvén engedelmességek' puszta ígéretével, vagy esztendőnként zsold' tisztos neve alatt adót fizettek. Kellemes kecsegtetés a' német nemzeteknek a' meggazdagodásra! Az ország' kincstára melly eddig is csak az alattvalók' legnagyobb megterheltetésével tehetett a' negyedik és ötödik században több számra szaporodott császári udvarok' szörnyű vesztegetésének eleget, ez által egészen tehetetlenné lett hosszas háborut az ország' vég romlása nélkül folytatni. Az elfoglalt tartományokból bejövő kincs, melly előbb a' fővárost igen nagy mértékben meggazdagította, minden esztendőn kevesebb 's az által a' birodalom' tehetetlensége is szembetűnőbb lett. A' derék Iulianus hiába igyekezett a' belső megromlás' kútfejeit nagyobb tákarékosság által elfojtani. A' romai birodalmat az isteni gondviselés megmérte fontjában 's hiányosnak találta. Azt a' fejedelmet, ki ezen időben egyedül maga volt még jeles, győzödelmes seregével együtt a' perzsák' kezébe adta, 's ezen kettős veszteség a' romai birodalom' legnagyobb szerencsétlenségei közé tartozik.

Az ennyire elerőtlenedett testnek lerontására még csak egy ütés kivántatott. Ez négyszáz esztendeig tartó háboru után az által történt meg, hogy Európának nagy részét általában elborította egy olly nemzet, melly nem az eddig említettekhez tartozott. Ha ezen nagy esetet jól nem ismerjük, lehetetlen érteni a' barbarus népeknek a' romai birodalomba berohanásokat, melly rendszerint népek' vándorlásának neveztetik. Magok a' romaiak sem adták romlásoknak ezen igaz eredetét, 's azon irók, kik a' később időkben arról irtak, 's a'

romai írókon kívül más kútfőből nem merítettek, ezeknek hamis vélekedéseiket közlötték a' maradékkal. Csak azóta tudjuk a' dolgot teljesen magyarítani, mióta egy tudós francia a' chinaiak' történetíróival bennünket megismertetett.

Az északi Európát és Ázsiát ezen időkben csak vad és miveletlen nemzetek lakták, 's ezek között olyanok is sokan voltak, kik csak vadászatból 's egy nem igen kedvező éghajlat alatt önkényt növvő termésekből éltek. Azok, kik valamivel több miveltséggel bírtak, nomádok voltak, 's földművelés nélkül marhatajtásból éltek. Az emberi élet' eltartásának ezen eszközei pedig elégtelenek nagy számu népnek élelmet adni. Ha tehát az ilyen nemzetek elszaporodnak, nem találnak hazájokban elegendő táplálatot, hanem kénytelenek vagy mindnyájan kivándorolni, vagy fiatalaikból új lakhely' keresé-e végett rajokat kibocsátani. Innet lehet megmagyarázni az északi népeknek a' déli tartományokba olly sokszor történt beütéseiket, melylyekről a' legrégebb idők' történetei emlékeznek. Nem más népek, hanem csak a' nomádok jöhetnek arra a' gondolatra, hogy seregesen kiköltözzenek hazájokból. A' német nemzetek hasonlóképen cselekedtek. Számos nagy csapatjaik kerestek és találtak minden századokban lakhelyeket a' romai birodalomban, és sok beütések csak kenyérkeresés végett történtek.

Illyen nomádokhoz tartozott keleti Ázsiában Chinának északi szomszédságában Krisztus' születése előtt már sok századokkal, azaz a' meddig a' chinaiak' igaz történetírása visszamegyen, egy hatalmas nép, melylyet a' chinaiak leginkább *Hong - nuknak*, a' romaiak pedig hunnosoknak neveznek. Ezekkel a' chinaiak sokszor folytattak háborukat, 's ellenök rakták az olly hires kőfalat. Ezeknek császáraik' vagy *tun-juik'* fámiliájában gyakori belső viszátkodások uralkodtak, mellyek a' hunnosok' országát gyengítették 's sok meghódoltatott népeik' elpártolását okozták. A' chinaiak ellen viselt háborukat szerencsétlenekké tették

's végre az országnak két részre: éjszaki, és déli *tan-juságra* oszlását okozták Kr. sz. után 48 esztendőben. A' déli kicsinyenként egészen egyesítetett a' chinai birodalommal. Az éjszaki hunnuszok részszerint ezen déli *tan-jusággal*, részszerint a' chinaiakkal szerencsétlenül hadakoztak, 's végre kénytelenek voltak házajokat elhagyni Kr. sz. után 93. Egy részök Mauarenaharban telepedett meg, kik *fejér hunnuszok*, *Teileknek* 's Euthelitáknak neveztetnek. Ezek a' byzantiumiak' és perzsák' történeteiben nagyon híresek, de a' napnyugoti Európában ismeretlenek. Ennek nyugot felé költöző rokonaik lettek ostorai, kik a' *baschkirok*' országában a' *Jaik* folyó vize mellett telepedtek meg, 's ott vitéz *tan-juik* alatt igen hatalmasokká lettek. Az ezek által elhagyott tartományokba egy másik nomád nemzet, melly *Sien-pi* nevet viselt, nyomult elő *Lea-tongból* és *Coreából*, hol előbb lakott. Ez hatalmát a' világ' tengerétől fogva az *Ili'* folyóvizéig terjesztette, 's a' hunnuszokat ezen folyóviztől tovább nyomta nyugot felé. De a' következett században maga is, egy hihetőképén Sibiriából jövő, *Topa* nevet viselő nemzet által megtámadtatván, elüzetett 's a' Jaik mellett lakó hunnuszokig kergettetett, kiket tovább nyugot felé menni kényszerített. A' hunnuszok Volga és Don' vizain általmentek Kr. sz. után 374 az ezen folyó vizek mellett lakó nemzeteket meggyőzték, és Europa' határaig értek. Midőn a' föld' ezen részébe beütöttek, még akkor a' romaiak egy provinciát sem vesztek el, kivéven Daciát, mellyet Aurelianus a' thervingi gothoknak kénytelenítetett engedni, és Pannoniát, mellyben nagy Constantin a' vandalusoknak, kik hasonlóképen gothusok voltak, adott lakhelyet, mint alattvalóinak. De időről időre a' romai provinciákba sok ezer németek vétettek be lakosoknak, kiknek hűsége, mikor földieik ezen tartományokba beütöttek, igen kétséges volt. A' gothus szövetséghez tartozó német nemzetek kelet és dél felé nyomultak elő. A' hunnuszok egy nagy országot találtak, mellyet a' greuthungi gothusok

a' fekete tengertől és a' Don' vizétől fogva a' Tiszáig és még tovább éjszak felé németekből és sarmatákból állítottak fel Kr. sz. előtt 376. Ezen hatalmas országot nagy részint ősz királyuk Ermerich alkotta. Ki kétkedvén azon, hogy azt a' hunnosok ellen védelmezhesse, magát (így beszélik a' romai írók) megölte, 's a' kétségbe esés' ezen jele által az ellenség' győzedelmét megkönnyebbitette.

A' gothusoknak a' hunnosok által meggyőzetése volt kezdete a' romai birodalom' teljes romlásának. Mert a' *greuthungi* és *thervingi gothusok* a' romai földre futottak Pannoniába és Daciába, hol mint alattvalók felvétettek és saját nemzetökből választott vezérek alatt, kiket a' romaiak királyoknak neveztek, mindenkor egy különös népet formáltak, melly nyelvére, durva erkölcsre 's vitézségre nézve német maradt. Ők a' romai birodalom' alattvalóinak nevezettek és tartattak ugyan, de valósággal legveszedelmesebb ellenségei voltak, minthogy annak kebeleiben laktak. Nem sokára nyilván kitetszett ez. A' napnyugoti császárság' lerontói tulajdonképen a' gothusok lettek. L. ki-vált Ammian. Marcell. L. XXXI. Ők valának az első barbarusok, kik Italiába beütöttek, Romát elfoglalták Kr. sz. után 410 's az emberi nemzetért annak ezen közös ellenségén legelsőben bosszút állottak. Minthogy ezek a' gyáva Honoriusnak 's ministerének a' csalárd Stilicónak a' főváros' kapui előtt elég foglalatosságot adtak, lehetetlen volt a' provinciákra elegendő figyelmet fordítani. Arcadius és Honorius a' legnyomorultabb 's legalább való romai császárok közé tartoznak, 's minden előttök élt császárok nyernek, ha velök össze-hasonlíthatnak. Az akkori fergeteges időkben szükségképen el kellett az országnak veszni, minthogy kormánya ilyen kezekben volt. A' veszedelmet még inkább nevelte ministereiknek Rufinusnak és Stilicónak nagyravágyása, kik a' két birodalmat egymás ellen fölfegyverkeztették 's vagy a' barbarusokat céljok' elérése végett segítségül hívták, vagy legalább azok-

nak szándékaik' végrehajtását megkönnyébbítették. A' birodalom hirtelen elvesztette legfontosabb provinciáit. A' német nemzetek mindenütt utat nyitottak magoknak a' Dunán és Rajnán, míg más felől a' hunnuszok mind tovább nyomultak. A' svevuszok, vandalusok és alanuszok Galliát pusztították, kik Spanyolországban telepedtek meg, mellyet a' vandalusok utóbb ismét elhagytak, az afrikai partokat kívánván elfoglalni. A' francuszok Belgiumba és éjszaki Galliába rohantak be; a' burgunduszok a' Rhodanus és Saone, az allemannuszok a' felső Rhenus' mellékein fészkeltek meg magokat; a' nyugoti gothuszok elhagyták a' kipusztított Italiát 's déli Galliába és keleti Hispaniába mentek, 's ezt utóbb egészen elfoglalták; az angelsaxok a' romaiak által elhagyott déli Britanniát vették hatalmuk alá; a' gepidák, herulusok és rugiusok a' dunamelléki tartományokban 's Pannoniától nyugot felé laktak. Az ezek által elhagyott német provinciákba vendusz népek költöztek, kik az Albis' vizén túl 's dél felé minden tartományokat elborítottak, egész a' thuringiaiak' és bajorok' határaig, kik valamint a' saxok is, régi lakhelyeiken megmaradtak.

Midőn ezen német nemzetek az említett tartományoknak egy részét már elfoglalták, egy részét pedig ellenök a' romaiak még védelmezték, a' hunnuszok hódoltatása hirtelen keresztül áradott Németországon az Alpesek 's a' Rhenus vize felé 's mind a' két hadakozó felekezetet végső romlással fenyegette. A' hunnuszok még addig nem fordították fegyvereiket a' nyugoti császárság ellen, hanem csak a' keletitől vették el a' dunántuli tartományokat, 's azt részről adófizetővé is tették. De Attila alatt, ki a' legnagyobb hódoltatók közé tartozik, Pannonián keresztül toldulván minden dunamelléki nemzeteket meghódítottak 's azután Galliába rontottak be, hol egész Orleánsig előnyomultak. A' rémitő Attila' szörnyű nagyságu birodalmát nem ismerjük egészen; de melly nagy kiterjedésű volt legyen, elgondolhatjuk, ha tudjuk, hogy

midőn a' nyugoti országokba beütött, ugyan akkor a' chinaiakkal olly egyességre lépett, melly szerint ezek a' *Scheu-Scheuek* ellen, kik az ő napkeleti tartományait háborgatták, fegyvert fogtak. Az elgyengült romaiak magoktól elégtelenek voltak ellent állani, vezérek Aëtius a' frankokkal, nyugoti gothusokkal 's egyéb németekkel egyesítette magát, kiket a' veszedelem' árja hasonlóképen el akart nyelni. Attila a' catalauni mezőkön megveretett 's hatalma megrontatott. Azután két esztendővel meghalt; maradékai belső czivakodásokba keveredtek, nagy birodalma széllel szaggattatott 's a' hunnusok' hatalma elenyészett.

A' chalonsi ütközet a' romaiak' utolsó ragyogó tette, 's Aëtius utolsó nagy emberök volt. Az utálatos harmadik Valentinianus' megöletése után husz esztendő alatt kilencz császár űzte el egymást a' császári székről; a' vandalusok kirablották Romát, 's Italián kívül minden provinciák elvesztek. Ha a' dolog' fontosságát az egészre nézve szemléljük, nem igen nevezetes történetnek találjuk már ekkor azt, hogy nem a' nyugotnak, hanem Italiának utolsó császára Odoacer által, ki egy sereg romai szolgálatban lévő német katonaság' vezére vala, koronájától megfosztatott 's ezzel együtt a' császári cím megszűnt. Odoacer nem soká tartotta Italiát hatalmában; Dieterich a' *greuthungoknak* vagy keleti gothusoknak, kik a' hunnusok' beütése óta Pannoniában laktak, vezére meggyőzte őtet 's alkotója lett az alatta nagyon fontos napkeleti Gothusországnak. E' szerint a' romai birodalom' csuda épülete, mellynek föl-emelésén sok századok dolgoztak, Európában, hol hatalmának fő középpontja volt, illy rövid idő alatt fundamentomostól összeomlott.

Azon nemzetek, mellyek ezen hódoltatásokat végbe vitték, barbarusok voltak 's minden nyomaikat pusztitással és vérontással jegyzték meg. A' kimivelt nemzetek, mellyek hideg meggondolás után a' politica vagy okoskodás' tanácsa szerint a' végre fognak fegyvert, hogy vagy a' veszedelmet tőlök elhárítsák,

vagy hatalmokat neveljék, ritkán gyakorolnak az ellenségeskedésnél belső bosszuállást, 's a' meghódított országot, ha emberszeretetből nem is, legalább okosságból és saját hasznokért kímélni szokták. A' hadakozó barbarus nem ismer efféle finom okföket. Mikor hadakozik, egészen el hagyja magát ragadtatni a' vadságnak, boszuállásnak, ragadozásnak 's fajtalanságnak azon indulatjától, mellyet abban a' szempillantásban érez. Nem különbözteti meg a' fegyvertelen ellenséget a' fegyverestől; prédáját csak úgy tartja bátorságosnak, ha senki sincs, ki azt tőle valaha visszavehesse; az ellenség mind addig czélja dühének vagy boszuállásának, valamig életben van, 's gyűlölsége mind addig nincs kielégítve, mig az még tárgyat talál. A' hadakozás' ezen lelke, melly a' barbarus népeknél szokásban van, egész nemzetek' teljes elenyészését okozza. Ázsiának legrégibb története, a' déli és nyugoti Európának azon időbéli állapotja, mellyről itt szó vagyon, 's az éjszaki Amerika' mostani vad népeinek szokása számtalan példakkal bizonyítja ezt. Az emberi szív irtózik azon tudósításoktól, mellyeket az irók azon nemzeteknek, mellyek a' romai tartományokba beütöttek, határtalan kegyetlenségéről fennhagytak. A' pestis, így szól Idatius, a' vandalusok' Spanyolországba beütésének leírásában, kevesebbé pusztító, mint ezen barbarusok' kegyetlensége. A' pusztítás, mellyet ezen virágzó 's a' természettől olly igen megáldatott országokban tettek, olly igen elterjedett mindenre, hogy rettenetes éhség lett következése, melly az élőket megholt polgártársaik' testének megévesére kényszerítette. Ezen iszonyu emberek nem sokára megunták az olly országot, mellyet az ő dühösségök és az utánok következett hasonló vadságu népeké egészen semmivé tett; 's ragadozó indulatjokat tovább ki nem elégíthette. Reá állottak egy áruló helytartó' szavára, ki őket Afrikába hívta, 's hasonló veszedelmet vitt el a' föld' ezen részére, melly akkor Romának és Italiának életes tárháza volt, 's Egyiptomra a' legter-

mékenyebb tartományra. A' vandalusok ezeket azon két esztendőben, mellyekben azokat elfoglalták, pusztasággá tették. Még a' szállótókat is kiszaggatták 's a' gyümölcsfákat kivágták, hogy azoknak, kik a' hegyek' barlangjaiban 's kősziklák' üregeiben kerestek menedéket, élelmök ne legyen. Foglyaikat minden kigondolható kegyetlenséggel kinozták, úgy akarván őket kényszeríteni, elrejtett kincseik' előadására. Sem a' kor' vagy nem' erőtlensége, sem a' rang' tekintete, sem a' papi hivatal' szentsége nem enyhíthette meg mérgöket; mennél nemesebb származásu volt a' fogoly, annál nagyobb kinokkal 's méltatlanságokkal illeték azokat. Sok városok egészen megfosztattak lakosaiktól, sok elégettetett, az olly épületek, mellyeket a' tűz meg nem emészthetett, lerontattak. Ha olly megerősített helyet támadtak meg, mellynél tudatlanságok hajótörést szenvedett, annak kapui előtt számtalan foglyokat gyűjtöttek öszve, levágták azokat, ott hagyták temetetlenül, hogy a' holttestek' szaga az őrző sereget a' hely' elhagyására kényszerítse. Ez rövid summája annak, mit szemmel látó tanuk ezen iszonyu pusztításokról irnak. A' vandalusok' országa mintegy száz esztendeig tartott. Belisarius, ezen byzantiumi híres nagy hadivezér lerontotta azt, 's Afrika ismét provinciája lett a' romai birodalomnak. Ez a' háboru is a' legnagyobb pusztításokkal folytattatott; Procopius, ki ezen időben élt, azt mondja hogy Afrika úgy ki volt a' lakosokból pusztítva, hogy több napokig lehetett benne utazni a' nélkül hogy ember találtatott volna 's nagyítás nélkül állíthatni, hogy abban 5 millió ember elvesztette életét. Még rettenesebb az a' mit a' történetírók ezen tartományoknak a' hunnusok által lett elpusztításáról beszélnek. Ezen éjszakázsiak nem tagadta meg sem külső formájában sem erkölceiben származását 's azon leírásban, mellyet Ammianus Marcellinus, egy akkor időbeli 's jeles író fenn hagyott, fölleljük mostani maradványait. Nomád életmódjok által a' szünetlen ide

's tova járáshoz szokván, megvetették azt a' nyugalmat 's kényelmet, mellyet az egy helyben lakás ad, 's a' gazdag zsákmány, mellyet a' romai földön nyertek, annál inkább kedvet adott nekik abba többször is becsapni, minthogy a' csapongó élet természetökké vált. Ez által a' dunamelléki provinciák még több kárt szenvedtek, mint a' nyugotiak. Procopius' számlálása szerint minden beütéskor 200,000 embert hurezoltak rablásra. Midőn Priscus az Attilához küldött követeket kísérte, némelly városokban nem talált egyéb lakosokat, hanem csak kevés számu elnyomorodott népséget, melly a' templomok' omladványai között keresett magának menedéket, 's a' mezők holtak' csontjaival voltak elborítva. Az Attila' hadi seregei által okozott pusztítások iszonyúk és rémítők voltak. Az irók hiában keresnek azoknak leírására kifejezéseket. A' mindent elpusztító győzött isten' ostorának, nemzetek' rontójának nevezték, 's földrengések, tüzi veszedelmek 's árvizek' képeivel igyekeznek lefesteni azon emészto' dühösséget, mellyel győződelmes utját kiczé- gérezte. A' hunnuszok meghódoltatták az alanusokat 's ezen nép kénytelen volt őket a' fekete tengertől fogva minden nyugoti táborozásaikba követni. Már nálók megvolt a' mostani éjszakamerikai vad nemzeteknek az az utálatos szokása, hogy a' megölettek' fejről a' bőrt lenyuzták, 's azzal hitvány de tartós lovaikat ékesítették. *) Az olly háborunak, melly illy határtalan kegyetlenséggel viseltetett, szükséges következése az volt, hogy azokat, kiket a' fegyver életben hagyott, az éhség és pestis megemészttette, 's gyakran a' győzött is a' meggyőzöttel együtt sirba temette. Az országok megnéptelenedtek, a' legjelesebb városok kőhalmokká eredeti lakhelyekből vagy épen nem vagy nem messze

*) Azt, a' mit itt Robertson a' hunnuszokról mond, Ammianus az alanusokról beszéli. Nihil est quod elatius jactent, quam homine quolibet occiso. Proque exuviis gloriosis, interfectorum avulsis capitibus detractas pelles, pro phaleris jumentis accommodant bellatoriis. p. 691. ed. Gryph.

váltak, másokban a' lakosok' nagy száma kicsinyre leolvadt; a' legszebb tájakok pusztán állottak; a' termékeny mezőket bokrok 's erdők borították el, vagy az árkaikból kiöntő folyók mocsárokká változtatták. Az emberek' megkevesedésével a' vad állatok olly igen elszaporodtak, hogy a' vadászat multság helyett szükségé, sőt a' lakosok' élelmének nevezetes forrásává lett. Illyen volt ábrázatja magának Italiának is, mellyben sok tartományok, mellyeket a' régi írók igen termékenyeknek festenek, 's mellyek ma is viszont virágzó állapotban vagynak, erdőségekké és mocsárokká változtak, 's farkasoktól és egyéb vad állatoktól igen háborgattattak; holott ezen ország még a' többinél jóval kevesebbet szenvedett; a' mint hogy mind azok közt, mellyekben a' németek polgári alkotmányt állítottak fel, legnépesebb is maradott 's legtöbb miveltséggel birt.

Valóban az írók minden rajzolataikkal sem tudnak ezen barbarus nemzetek' minden lerontó kegyetlenségeiről olly tökéletes ismeretet adni, a' millyent a' figyelmes vizsgáló az által szerez magának, ha azt az általános változást meggondolja, mellyet a' hatodik század' vége felé, midőn a' kiköltöző nemzetek új lakhelyeikben nagy részint már letelepedtek, Europa' állapotjában észre vesz. Ekkor Romának és uralkodásának emlékezete a' nyugoti 's keleti Európában ugy látszik egészen elenyészett. A' romai miveltségnek, közbátorsági intézeteknek, kormányzás' rendének és törvénytudásnak, ha Italiát valamennyire kiveszszük, alig lehet csak nyomára is akadni; 's egyedül a' mesteriség' pompás műveinek romladványai emlékeztetnek arra az értelembeli világosodásra, mellyet ők az elebbi provinciákba is általplántáltak. Mindenütt új kormányzások, új törvények, új nyelvek, új polgári karzatok, új erkölcsök, új öltözetek, új nevű országok 's emberek alkottattak. Ehhez hasonló elváltozást az europai történetírás nem ismer. Még azok a' változások sem tűnnek olly igen szembe, mint ez, mellyeket Roma' e-

lébbeni hódoltatásai okoztak. Az ezen dolgokban ilyen általános változás' tevéseinek próbája mindenkor felülhaladta még a' legnagyobb hódoltató' erejét is, ha csak valamely ország' régi lakosai egészen ki nem voltak irtva. Az említett változás tehát tökéletes bizonyossága annak a' dühösségnek, mellyel a' nemzetek egymást meghódoltatták 's az elfoglalt országokban a' régi lakosokat csaknem egészen elfogyasztották. Egyedül Italia látszik kivételt tenni. Mert itt annyian maradtak meg a' régi lakosok közül, hogy az új fejedelmek' minden gátolásai mellett is a' beköltözött nemzetek kénytelenítettek magokat azokhoz alkalmazni.

A' nemzetek' háborgása ezen tartományokban nem szünt meg ezen első költözködésekkel. Azon nemzetek a' romai provinciákba először bementek 's a' nyugoti császárságból sok apró királyságot formáltak, a' mai időkig részszerint mások által elnyelettek. Ezen utolsó sorsok volt a' nyugoti gothusoknak, kiket az Afrikából jött arabsok és mórok az aszturiai hegyek közé kergettek, de a' kik onnét ismét előjöttek, az arabsokat meggyőzték 's a' visszavett tartományokból különféle apró királyságokat alkottak. Fontosabb következésü volt rokonaiknak a' keleti gothusoknak sorsa. Ezeknek uralkodása Italiában kevés ideig tartott, Iustinianus császár' nagy hadivezérei által elnyomattak. Helyökbe Italiában a' longobardusok léptek, kik annak részét mind addig birták, míg őket nagy Károly a' maga széles kiterjedésü birodalmával nem egyesítette. A' rugiusok, herulusok és gepidák már a' napkeleti gothusok' és longobardusok' Italiába beütésök által elenyésztettek. A' vandalusoktól Belisarius Afrikát visszavette, melly romai provincia maradt mindaddig, míg azt az arabsok el nem foglalták. Az allemannusok és burgundusok a' frankok által győzettek meg 's ilyen sorsok lett kicsinyenként azon német nemzeteknek is, kik eredeti lakhelyökből vagy épen nem, vagy nem messzére távoztak el, a' bajoroknak, thuringiaiaiknak, frizusoknak és saxoknak. A' kilenczedik század' ele-

jén ha a' spanyolországi új királyságokat nyugoti got-országoknak tartani nem akarjuk, a' kezdetben alkotott német státusokból még csak kettő volt meg t. i. az angol királyság, melly minden angelsax országok' összeolvadásából vagy egyesüléséből származott, 's a' frankok' nagy monarchiája, mellyet nagy Károly az Ebrotól a' Tiszáig, 's az éjszaki tengertől az adriai tenger' torkolatjáig kiterjesztett.

Ezen hatalmas országnak, mellynél a' romai monarchia után nyugoti Europa nagyobbat nem látott, eldaraboltatása, az utolsó főváltozás volt a' föld' ezen részében. Abból támadtak utóbb Németország, Franciaország, az Italiában fekvő országok, különféle apró vend országok, mellyek utóbb nagy részént Németországgal egyesültek, a' kevés ideig tartott burgund királyságok, mellyek most részint Francia- és Németországhoz tartoznak, részint a' helvetiai szövetséget 's a' sardinai státusok' egy részét teszik, 's végre az arragoniai és navarrai királyságok. Ez az elosztás vetette meg a' nyugoti és közép Europa' mostani ábrázatjának fő alapját 's még csak ennél lehet mondani, hogy vele a' népek' költözködésének következesei megszűntek 's az europai státusok erős és tartós lábra állottak. Mert a' normannusok' utóbb következett költözései az egészre nem nagy fontosságú befolyással voltak, 's Angliának Wilhelm által történt elfoglaltatása a' költözködés' nevét meg sem érdemli.

KIS JÁNOS,

superintendens s m. t. társ. r. tag.

VEGYES KÖZLÉSEK.

MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1832-RŐL.

I. *Encyclopaediai munkák.*

- Közhasznu esmeretek' tára, a' Conversations-Lexicon szerint
Magyarországra alkalmaztatva. 3—6 köt. Pest, n. 8.
Felső-Magyarországi Minerva }
Sas } L. Időszaki írások.
Tudományos Gyűjtemény }
_____

Schule gemeinnütziger Kenntnisse und Wissenschaften. 5—8te
Liefer. Lipcse és Kassa, 8. (Előfordulnak külön címeik alatt).
_____

2. *Literaturatudomány, és tud. critica.*

Császár Ferencz' kritikát érdeklő levelei. Pest, n. 12.

3. *Nyelvtudomány.*

- Gesenius Vilhelm: Zsidó grammatika. Ford. Somosy János. Buda, 8.
Kresznerics Ferencz: Magyar szótár gyökérrenddel és deákó-
zattal. II. kötet. Buda, n. 4.
Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai. A' m. tud.
társaság' különös használatára. Pest, 8.
_____

Nagy János: Grammatica linguae hungaricae, cum parallelismo
inter aramaeam, hebraeam, arabicam et hungaricam orienta-
les linguas ducto, in usum cleri iun. regni Hung. adornata.
Pest, n. 8.
_____

- Deutsche Sprachlehre, kurzgefasste, mit einer Anleitung zur
Abfassung schriftlicher Aufsätze. Ein Leitfaden f. Lehrer u.
Schüler stb. (a' „Schule“ 7d. füz.). Lipcse és Kassa, 8.
(Grailich Friderik): Grundlage zur Kenntniss der ungr. Spra-
che für Anfänger. Pozsony, 8.
Mailáth János gr.: Practische ungr. Sprachlehre. 2d. kiadás.
Pest, 8.

Vörösmarty Mihály: Kurzgefasste ungr. Sprachlehre für Deutsche, nebst einer Auswahl deutsch-ungr. Übungsstücke. Aus d. ungr. Handschrift des M. V. Pest, 8.

(*Matich Ambrus*): Knjixica Rucsna (Latin nyelvtanítás horvát nyelven). Eszék, 8.

A' serbus egyháznyelv' grammaticája (*serbus nyelven*). Buda, 8.

Maller Péter: Magyar grammatica (*oláh nyelven*). Buda, 8.

4. Classica Literatura.

Eutropius: Romai történetek rövid tartalma. Magyarul *Homonai Imre*. Buda, 8.

Ciceronis M. T.: selectae orationes, ad exemplar probatissimorum codd. expressae, cum Chr. Cellarii argumentis, et verb. rer. ac rituum interpret. Debreczen, 8.

Cornelii Nepotis vitae excellentium imperatorum. Debreczen, 8.

C. Julii Caesaris comment. de bello gallico et civili, c. notis hung. in usum iuv. edidit *Paulus Kovács*. 2d. köt. Pozsony, 8.

Homer' Iliása (röviden *serbus nyelven*). Buda, 8.

5. Szépliteratura.

Bajza: Aurora. Hazai almanach 1833ra. Alapítá *Kisfaludy Károly*. XIIId. év 4 rézmetsz. Pest, 16.

Ezeregy éjszaka. Arab regék. Ford. V. M. 8 és 9d. füz. Pest, n. 12.

Fáy András: A' Bélteky-ház. Román. Két köt. Pest, n. 12.

Harsányi Pál: Mulattató. Széplít. gyűjtemény. I—VII. füz. Pest, n. 12.

Horvát Endre: Kisebb költemények. Pest, 12.

Király (Szatthmári) Antal: Garancsi Mária, vagy az állandó szeretet. Eredeti érzékenyját. 5 felv. Kassa, 8.

— — Koszoru, vagy egyvelges virágok gyűjteménye. Kassa, 12.

Kölcsey Ferencz' munkái. Kiadja *Szemere Pál*. Első köt. Versek. Pest. n. 8.

Kotzebue Ágoston: Leontina. Román. Ford. *Deáky Fülöp Sámuel*. II. köt. Kolosvár, 8.

Kovacsóczy Mihály: Nefelejts. Almanach 1832. 2d. év Réz és aczél metszetekkel. Kassa, 16.

- Mednyánszky Alajos b.*: Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból. Ford. *Nyicske és Szebényi*. Pest, n. 8.
- Ónody Péter*: Az emberbarát, balláda... Debreczen, 8.
- Péczeli József*: Epigrammák 's apróságok (magy. és lat.) Debr. 16.
- — Lant, vagy a' debrecz. colleg. nevéndékei által írt némelly versek' gyűjteménye. Első év. Debreczen, 16.
- Szalay László*: Alphonse' levelei. Budapest (Buda), 12.
- — Bimbók. Pest, 12.
- Szeder Fábrián*: Urania. Képekkel. Esztergam, 16.
- Thewrewk József*: Magyar anthologia. I. kötet. Pozsony, 8.
- Várady István*: Julia, v. a' megosztott szerelem. Érzékenyjáték 3 felv. Pest, 8.
- (Vörösmarty Mihály)*: Koszoru. Szépliteraturai ajándék a' Tud. Gyűjteményhez. Pest, 8.
- Zeyk János'* munkái. Első köt. N.Enyed, 8.

- B—t Carolina*: Der Lichtschirm. Novelle. Pest, 12.
- Gruber Antal*: Spätlinge. Pozsony, 16.
- Ludvigh S.* Theon, oder poët. Anklänge des Geistes und des Herzens auf einer Reise nach Syrakus. Nápoly' kép. Pest, 16.
- Pyrker László*: Sämtliche Werke. Neue durchaus verb. Ausg. I. Bd. Tunisias. Stuttgart és Tübingen, n. 8.

(Kollár János): Sláwy Dcera (a' dicsőség' leánya). Pest, 8.

- A' hajós leány (*serbus nyelven*). Károlyváros, 8.
- Az erdőcske (*serbus nyelven*). Buda, 8.
- Ezeregy nap (*serbus nyelven*). Buda, 8.
- Virginia. Szomorujáték (*serbus nyelven*). Buda, 8.

6. *Philosophia, Erkölcstudomány.*

- Huber József*: Rényesi Izidor' hasonlításai a' természet' templomában. Német után Diószeghi Horyáth József. Kassa, 8.
- Udvardy János*: Élet. Pest, n. 8.

Stern Emmanuel: Perlenblumen aus den blüthenreichen Hainen orientalischer Weisheit. Eine neue wörtliche metr. gereimte Übersicht der Sprüche Salamo's. Pozsony, 8.

7. *Nevelés. Gyermekoktatás.*

- A' betűtudományra, foglalásra és helyesírásra vezető regulák, a' tanuló leánykák' szám. N.Várad, 8.
- Abc könyvecske a' komár. ev. ref. osk. számára. Komárom, 8.

Benczúr József: Sárga könyv ajándékul jó gyermekeknek, kik örömet tanulnának abc után olvasni. Színez. képekkel. Kassa, 12.
Kis tükör, melly Magyar- és Erdélyországot, azoknak földével, polgári állapotjával és megböv. históriájával gyenge elmékhez alkalmaztatott módon . . . előadja. Debreczen, 8.

Komáromi abc, a' ref. ifjuság számára. Komárom, 8.

Lencsés Antal: A' tisztelkedés mestersége. Pest, 8.

Lesnyánszky András: Didaktika és Methodika. ford. N. Várad, 8.

Magyar ábéce. Komárom, 8.

Magyar ábéce a' fiu és leány oskolák' számára helv. vall. Uj kiad. Debreczen, 8.

Magyar abc leányoskolák' számára. N. Várad. 8.

Magyar grammatika, melly főképen a' deák nyelv' tanulására készülő m. gyermekek' számára íródott. Debreczen, 8.

Reformatus fiu abc. Komárom, 8.

— leány abc. Komárom, 8.

Salzmann K. G.: Rákkönyvecske, v. útmutatás az okossággal ellenkező gyermeknevelésre. Ford. egy nevelő. Kolosvár, 12.

Sebők és Móth: A' mívelt-érzékeny társalkodás. Pest, n. 12.

Szatthmáry Király József: Különféle rövid történetek. Elmefuttatások a' lélek' nemesítésére és a' szív' jobbitására. Kassa, 12.

Új magyar-német képes abc 's oktató könyv olly gyermekek' számára, kik mind a' két nyelvet örömet tanulnák. 21 színezett képpel. Kassa, 8.

Abecedarium lat.-hung., seu elementa linguae lat. et hung. N. Várad, 8.

Lang Joachim: Colloquia latina, teneri puerorum aetati prae aliis convenientia, una cum praemisso tirocinio paradigmatico. Új kiad. Debreczen, 8.

Gespräch über den Fleiss. Buda, 8.

8. Mathematicai tudományok.

(*Bolyai Farkas*): Tentamen, iuventutem studiosam in elementa matheseos purae, elementaris ac sublimioris, methodo intuitiva, evidetiaque huic propria, introducendi. Cum append. triplici. Első kötet rezekkel. M. Vásárhely, n. 8.

Kovács Gábor: Compendium matheseos, in usus iuvent. schol. Rezekkel. Pozsony, 8.

Tágen János: Quadratura circuli tandem inventa et mathematice demonstrata. Két tábl. Kassa, n. 8.

Wolfstein József: Introductio in mathesim puram; Vol. II. complectens geometriam puram, trigonometriam planam, et sectiones conicas. Pest, n. 8.

Arithmetik, die, mit der gemeinen Feldmesskunst. Ein Leitfa-
den für Lehrer u. Schüler stb. (a' „Schule“ 8d. füzet). Lip-
cse és Kassa, 8.

---

9. Történet-, életirás. Régiségek.

Balásházy János: Az 1831diki felső-magyarországi zendüle-
seknek történeti leírása. Pest, 12.

Czuczor Gergely: Hunyadi János' viselt dolgai Engel és Fess-
ler után. Budán, 12.

Dóczy József: Története és viszontagságai Sz. Gotthárdnak, a'
12d. századtól a' mi időkig. Pest, n. 8.

Lassu István: Világ' történetei. Két köt. Buda, n. 8.

Orosz József: Századunk. 1. köt. Pest, n. 8.

Spányik Glycer.: Magyarország' historiája. Az ötödik deák kia-
dás után ford. 2 köt. Pest, n. 8.

Szász Károly: 183lik esztendő' történetei. Kolosvár, 8.

Szilágyi Ferencz: Klio; historiai zsebkönyv. 1-ő esztendő. Ko-
losvár, 8.

Szilasy János: Kresznerics Ferencz' élete. Pest, n. 8.

Toldy Ferencz: Kisfaludy Károly' élete. Buda, 12.

Animadversiones historico-criticae unius e croatis in opus: su-
per quibusdam vetustiorum rer. ung. capitibus, signanter
vero in dissertationem eius alteram: De primitivis regni
Vngariae limitibus, sive de partibus, eiusdem regni integran-
tibus. Zágráb, 8.

Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustiorum
rerum ungaricarum capitibus. Pozsony, 8.

Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et
civilis. Tom. VIII, Vol. 1, 2 és 3. Buda, n. 8.

Madarassy Ferencz: Fragmenta historica Hungariam attinen-
tia. Pozsony, 8.

Abriss der allgemeinen Weltgeschichte (a' „Schule“ 6d. füz.).
Lipcse és Kassa, 8.

Hammer József: Geschichte des osmanischen Reiches. 8ter Bd.
vom belgrader Frieden bis zum Frieden von Kainardsche.
1739—74. Egy abroszszal. Pest, n. 8.

Orosz József: Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichs-
tage zu Pressburg im Jahre 1830. Sammt Actenstücken und
Anmerkungen. 2 rész. Lipcse, n. 8.

Római régiségek *(oláh nyelven)*. Buda, 8.

Az izraeliták' rövid historiája *(zsidó nyelven)*. Buda, 8.

Benedict Mark' életrása *(zsidó nyelven)*. Buda, 8.

10. Föld- és helyírás. Statistica.

Kurzer Abriss der Erdbeschreibung. 3d. jav. kiad. Pozsony, 8.
Lehrbuch, kurzgefasstes, der Geographie. Ein Handbuch für
Lehrer und Schüler stb. (a' „Schule“ 5d. füzete). Lipcse és
Kassa, 8.

Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs
Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungar. Militärgrenze.
Lipcse, n. 8.

11. Utazások.

'Antenor' utazása Görögországban és Ázsiában, Egyiptomról
való értekezésekkel. Herculanumban talált görög kéziratban.
Francziából... ford. id. *Farkas Sándor*. 2d. köt. N. Enyed, n. 8.
Dóczy József: A' szent földi vándorló, azaz: Leeb Róbert..
apátur' utazása. Pest, n. 8.

Ludvig S.: Reise in Ungarn im J. 1831. Pest és Lipcse, 8.

12. Törvénytudomány.

A' főmélt. Kir. Kuriának 1832d. eszt. hirdetett ítéletei. Pest, fol.
Sáfár Imre: Váltójog. Magy. *Stettner György*. Pest, n. 8.

Wachtler Bernard: Nyiltszivü észrevételek a' Magyarország'
számára javaslott váltó- 's törvénykezés-rendre. Ford. *Thaisz
András*. Pest, n. 8.

Kassics Ignác: Praxis iuridica civilis et stylare iuristarum
latino hungaricum, Pars I, de norma processuali. Bécs, n. 8.

Kubinyi Sándor: Enchiridion Iexici iuris i. reg. Hung., seu
extractus univers. Iegum patriarum in Corpore Iuris conten-
tarum, ordine alphab. digestus. Editio 3a aucta, emend. et
usque ad a. 1830. decreta extensa opera *Joann. Csaplovics*.
Pozsony, 8.

Quaestio: an penes modernam de repositione violenter eiecto-
rum factam novellarem provisionem.... ultro standum sit?
Varasd, 8.

Svaiger Imre Antal: De testamentis. Veszprém, n. 8.

Domín Imre: Navuchanye vu Praviczah Szamoszvojneh Vu-gerszkeh (Magyar törvény horvát nyelven). VI—IX. kötet. Zágráb, 8.

13. *Országtudomány és közgazdaság. Kereskedés.*

Az 1827. eszt. ország' gyűlése által a' banderialis és insurrectionalis tárgyban (Nyitra vmegye által) rendelt al - kiküldöttségnek somnázatban ide rekesztetett véleményére nézve a' t. vmegye' kiküldöttségének... észrevételei. N.Szombat, fol.

Az 1827d. eszt. 8d. törvényczikkely' következtetésében készült országos rendszeres munkák' megvizsgálására tek. Bihar vmegye által az urbarium' tárgyában rendelt biztosságnak észrevételei 's ezek' folytában költ végzések. N.Várad, fol.

Az ország' rendszeres munkáknak megvizsgálásával t. Temes vmegye rendei által megbizott küldöttségnek véleményei 's terjesztvényei a' fenn tisz. vmegyének határozásával együtt. Temesvár, fol.

Az országos rendszeres munkáknak megfontolására t. Torontal vmegye által kirendelt küldöttségnek véleménye az urbarialis tárgyban, a' t. vmegyének erre tett észrevételeivel és határozásaival együtt. Szeged, fol.

— — a' törvényes tárgyban. Szeged, fol.

— — a' köz igazgatási tárgyban. Szeged, fol.

— — az adó és tartományi biztossági tárgyban. Szeged, fol.

— — a' váltó kereskedési tárgyban. Szeged, fol.

— — a' vétkek és azok' büntetések' tárgyában. Szeged, fol.

Az országos rendszeres munkáknak megvizsgálása végett n. Sopron vmegye által rendelt kiküldöttségnek azon munkákra nézve tett észrevételei. Sopron, fol.

Dessewffy Aurél, Marczel és Emil grófok: Néhány szó a' közönséghez a' Hitel', Taglatat' és Világ' ügyében. Kassa, 8.

Jegyzőkönyve azon küldöttségnek, melly t. n. Bihar vmegye' végzése által az iránt küldetett ki, hogy az 1790—91diki 26d. törvényczikkelyen részszerint a' közönséges és országos, részszerint egyes esetekre érkezett parancsolatok által ejtett sérelmeket öszveszedje ... 's szükséges törvényjavallatokat ajánljon. (N.Várad), fol.

Kereskedési szemléletek; egy kivont része azon javallatok' egyikének, mellyek a' pesti casinoegyesület' 1828. juniusi felszólítására készültek. Kassa, 8.

Kis Pál: A' sajtó' szabadsága. Bécs, 8.

N. Komárom vmegyei küldöttség 's a' n. vármegye' észrevételei az országos rendszeres munkákra. 9 osztály egy kötetben. Komárom, fol.

Orosz József (Balásfalvai): Gróf Széchenyi István mint író. Pozsony, n. 8.

Széchenyi István gr.: Hitel. 4d. kiadás. Pest, 8.

Véleménye t. n. Nyitra vmegye' köldöttségének az országos rendszeres munka' köz igazgatásbeli tárgyai iránt. N.Szombat, fol.

Illustratio critica momentorum, reflexionibus I. Comit. Verőczensis, ad opinionem deputationis regnicolaris in commercialibus elaboratam deductis, pro august. et helv. conf. asseclis ad regna Dalm. Croat. et Slavoniae cum iure possidendi fundos, et gerendi munia publica admittendis, adiectorum. Zágráb, 8.

Opinio deputationis (cottus Verőcze) in merito introducendae ac propagandae cognitionis linguae hung. Eszék, fol.

Reflexiones i. com. Nitriensis Deputationis circa operatum iuridicum et codicem de delictis atque codicem cambio-mercantilem depromptae. N.Szombat, fol.

V(ojtkfi) F(erecz) gróf: Dissertatio de introducenda in regno Hungariae et regnis ac provinciis eidem adnexis in cunctis negotiis publicis lingua hungarica. Zágráb, 8.

(Bzduch Pál): Eine Stimme aus Ungarn. Hamburg, n. 8.

Orosz József: Graf Stephan Széchenyi als Schriftsteller. Pozsony, n. 8.

14. Hadi tudományok.

Karaczay Fédor gróf: Handbuch f. Unter-Offiziere der k. k. Cavallerie. 5 füz. 3 képpel. 3d. kiadás. Bécs, 16.

15. Természettudomány.

Sadler József: De filicibus veris Hung., Transylv., Croatiae et Litoralis hung. Solennia instaurationis semiseularis. r. univ. hung. ...recolens disserit. Buda, 8.

16. Orvosi tudományok.

Bugát Pál és Schedel Ferencz: Orvosi Tár. V—VIII kötet. Négy arczképpel. Pest (és Buda). 8.

A' helyes emésztésnek mestersége. ford. *Lencsés Antzl.* Pest, 8.

Cseresnyés Sándor: A' hallás' élöműszereiről, hallásrúl, ezeknek bajairól 's orvoslásokról. Veszprém, 8.

Fodor András: Leirása azon járvány cholera nyavalyának a, melly t. n. Hunyad vmegyében 1831. jul. 27. ütött ki. Pest, 8.

Hanak Mihály: Öszves dermegés 's önképen kifejlett álomjárás' története, Eger, 8.

Szotyori József: Katekheta, azaz: a' dietetikai rövid katekhezis' magyarázója a' szülék' és tanítók' számára.. M. Vársárhely, n. 8.

Der Arzt u. Rathgeber bei allen Unglücksfällen, wo die schleunigste Hülfe nöthig ist. Lipese és Kassa, 8.

Eckstein Friderik: Die epidemische Cholera beobachtet in Pesth. Nebst einem Anhang über d. Nicht-Contagiosität dieser Krankheit u. d. Anzeigen zur kalten u. warmen Behandlung derselben. Pest és Lipese, n. 8.

Jankovich Antal: Die epidemische Cholera in d. Jahren 1817—32. Buda, 8.

Academiai értekezések.

Braidsvér Benjamin: De asphyxiis. Pest, 8. (Magyar).

Kapu Lajos: A' choléráról. Pest, 8.

Plósz Lajos: Az elmeredésről (de catalepsi). Pest 8.

Vajócz János: Szemápolás. Pest, 8.

Varga János: A' szélkórságról. Pest, 8.

Adler Ignác: De morbis tubae Eustachii. Pest, 8.

Aizinger Endre: De emphysemate. Buda, 8.

Altschuhl Illés: De scorbuto. Pest, 8.

Amer Miklós: De asthmate millari. Buda, 8.

Cajus Gábor: De lingua ut signo. Pest, 8.

Czucker Sámuel: De cholera orientali in Péteri. Pest, 8.

Déván Károly: Historia cholerae in processu extraneo com. posoniensis. Buda, 8.

Duchon Emánuel: De influxu atmosphaerae in corpora terrestria. Pest, 8.

Frenreisz Ferencz: Series reagentium chemicorum. Buda, 8.

Goldschmidt Béla: De arsenico. Pest, 8.

Hauser József: Systema observationum circa epidemiam in bonis cameralibus bacsiensibus captarum. Pest, 8.

Herri Antal: De plantis narcoticis Hungariae. Pest, 8.

Hirtling Mihály: De angina membranacea. Buda, 8.

Holländer Arszlán: De bronchitide. Pest, 8.

Horwicz Nátán: De phthisi hepatica. Pest, 8.

Horner István: De scarlatina. Pest, 8.

Kmethy György: De hysteria. Buda, 8.

Krakoviczer Ferdinand: De pervigilio. Buda. 8.

Krammer Károly: De chlórósi. Pest, 8.

Lenk Adolf: De balneis frigidis. Pest, 8.

- Lindenmayr Imre*: Hippocrates homo, philosophus, medicus. Buda, 8.
- Linzbauer Ferencz*: Conspectus thermarum budensium. Buda, 8.
- Mlinarich József*: De vermibus in corpore humano obviis. Buda, 8.
- Moscovicz Móricz*: De cubebis. Pest, 8.
- Müller Jakab*: De natura cholerae indicae. Pest, 8.
- Novák György*: Quaedam de convalescentia. Pest, 8.
- Oesterreicher Illés*: Diss. exhibens generalia de fungis venenatis. Pest, 8.
- Pantelin György*: De variola vaccina. Buda, 8.
- Pásztovj Antal*: De vita, ac modo eam prolongandi. Pest, 8.
- Piskovics János*: De hernia inguinali. Buda, 8.
- Pollak Hermány*: Diss. sistens varias auctorum methodos taeniam solium et latam e corpore humano vivo expellendi. Pest, 8.
- Rosenthal Bernard*: Diss. sistens diagnosim morborum organorum lacrymalium. Pest, 8.
- Schubert János*: De tussi convulsiva. Buda, 8.
- Stáhly György*: De epilepsia. Buda, 8.
- Ströbl Ferdinand*: De apoplexia. Pest, 8.
- Szkollá Ferencz*: De thermogenesi. Buda, 8.
- Vanczáss Elek*: De rabie. Buda, 8.
- Vaszics Pál*: De peste orientali. Buda, 8.
- Weiss Sándor*: De encephalotide. Pest, 8.
- Zomborcsevics Vincze*: Medendi methodus derivans. Pest, 8.
- Gyarmati Sándor*: A' falusi baromvoros. Kassa, 8.

17. Gazdasági tudományok.

- Arany-Bánya, 5d. és 6ik füzet. Új kiad. Buda, 12.
- Folyvást tartó mezei és kerti kalendáriom, tökéletes tanácsadó a' belső és külső gazdaság' minden ágazataiban. Kassa, 8.
- Lencsés Antal*: Tapasztalt téli tanácsadó. Pest, 8.
- Leibitser János*: Gyakorlatos bortermesztés, ford. Lencsés Antal. Pest, 8.
- — Mezei jószág, ford. Lencsés Antal. Pest, 8.
- Lencsés Antal*: Az okos csudafi, v. tapasztalt köztanácsadó mindennemű állapot' számára. I és II. d. füz. Pest, 8.
- Mezei gazda. Folyóírás. Hat füz. képekkel. Pest, 8.
- Nádasy Tamás gr.*: Országos méneskönyv. I. köt. Pest, 8.
- (*B. Orczy Lőrincz* :) Két kérdés a' lótenyésztés' tárgyában. Pest, 8.

- Schwab Konr. Lajos* : Útmutatás a' ló' külsejének esméretére magyar. *Hoffner József* által. Pest, n. 8.
- Seibt Antal* : Útba igazító oktatás, hogy' kellessék a' szarvas marhát, juhokat . . . haszonnal hizlalni; egy toldalékkal. Honunkhoz alkalm. *Staut József*. Kassa, 8.
- Bartosságh József* : Über rationelle Landwirthschaft in Ungarn. Pest, n. 8.
- Ruffiny Sámuel* : Der praktische Bienenvater, oder Auleitung zu einer zweckmässigen Bienenzucht stb. Lipese és Kassa, 8.
- Schams Ferencz* : Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange stb. Első kötet képekkel. Pest, 8.
18. *Hittudomány. Egyházi oktatás, beszédek, ajtatos könyvek.* Ágazatos theologia. Első köt. Pest, n. 8.
- Ajtatos gyakorlásai a' nszombathi . . . tanuló ifjuságnak. NSzombat, 12. (hozzá járulnak német könyörgések is).
- A' keresztyéni hit' főágazatinak fundamentomi . . . belga nyelvből. Debreczen, 12.
- Alkalmatos kézikönyv (imádságok). Komárom, 32.
- Az ó és új testamentom' történeteinek főpontjai. 48 színezett rézzel. Kassa, 8.
- Catechismusi rövid oktatás a' ref. ecclesiában levőknek. Debreczen, 12.
- Csengery József* : Halotti beszéd arról, kinek neve marad fel e' földön örökre. L. *Zsarnay*.
- Döbrentei Lajos* : Halotti tanítás . . . Dukai Takács Lídia . . . végső tisztelettételekor. Sopron, 8.
- Ecsedi Miklós* : Bágyadt lelkeket élesztgető csendes muzsika, azaz egynéhány kegyes énekek stb. Debreczen, 8.
- Emléke . . . Gr. Bethlen Rozália urasszonynak. N. Enyed, 8. (három füzet együtt; beszédek és versek).
- Ferenczy József* : Halotti beszéd arról, mint kelljen okosan mind sietni mind késni (Gyulay Sámuel felett). L. *Zsarnay*.
- Guzmics Izidór* : Egyházi és vallási Tár. Isó köt. Pest, 8.
- Halotti énekek . . . némelly elébbenieknek kihagyásával és ujabnak hozzájuk adásával . . . a' helv. vall. köv. tiszántuli superint. rend. Debreczen, 12.
- Hübner János* : Bibliabeli szent historiák. Pest, 8.
- Illés (Edvi) Pál* : Halált hordozunk magunkban. Eredeti halotti beszéd . . . Thege Anna . . . elhalálózásakor. Sopron, 4.
- Jézus Krisztus' atyafiságának könyve. Pest, 8.

Keresztyén erkölcsi tudomány. Készítődött az alsó oskolák számára mint a keresztyén vallás' előadására szolgáló útmutatásnak 3d. darabja. Debreczen, 8.

Kis katekismus a' ref. eklesia' nevendékei' számokra. N. Várad, 12.

Kovács Mátyás: Egyházi folyóírás. 1ő és 2d. füz. . Pest, n. 8. Közöns. isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv... a' helyv. vall. négy superintendentia által jóvá hagyódott énekekkel stb. Debreczen, 8.

Lelki kincs. Komárom, 24.

Lelki zöld koszorú. Megjobb. Komárom, 12.

Mennyei aranykulcs. Megbőv. Komárom, 12.

Mindenkor magával hordozandó lelki kincs. Komárom, 24.

Mindennapi ajtatos gyakorlások. Komárom, 24.

Néhai cardinal stb. Rudnay Sándor' emlékezetére mondott beszédek és írt versek. 2d. kiad. Pest, n. 8.

Rózsás kert. Imáds. könyv a' romai katolikus hivek' részére, Komárom, 8.

Sükei Imre: Hitvallása az ottomána-porta' egyik birtokában Oláhországban megállapodott ref. ecclesiának. Pest, n. 8.

Szabó József: Halotti beszéd .... Bölöny Anna... felett N.-Várad, 4.

Szalay Imre: Egyházi beszédek' gyűjteménye. 1ő köt. 2d. kiad. III. köt. Pest, n. 8.

Szent historia, a' ref. ifj. számára. Komárom, 12.

(*B. Szepeßy János*:) A' keresztyéni tudomány rövideden Pest, n. 8.

Útmutatás a' keresztyén vallás' előadására a' helyv. vallástételt követők' értelme szerint- Első dar. Debreczen, 8. *L. Keresztyén erkölcsi tudomány*: és a' Tudtár' 2d. köt. 1. 206: *A' keresztyén vallás főágazatit.*

Zsarnai Lajos: Halotti tanítás az élet' bölcs használásáról (Gyulay Sámuel' temetésekor mondatott) *Hozza járul* Fereny József' beszéde ugyan e' felett., S. Patak, 8.

— — Halotti tanítás arról, mint vesznek a' bölcssek tisztességet (Kézy Mózsés' emlékezetére). *Hozzá járul*: Csen-gery József' halotti beszéde ugyan Kézy felett. S. Patak, 8.

Dieterich J. Sámuel: Initia doctrinae christianae. Latine ver-tit *Mich. Tekusch*. 4d. kiad. Pozsony, 8.

Libellus precatorius pro iuventute rom. catholica. Károlyváros, 12.

- Munyay Antal*: Oratio, qua classis theol. - philos. - iurid. civis --- ad rectam epuli sacri usum praeparabat. Eperjes, 4.
Sanctiss. Domini nostri Gregorii, div. prov. Papae XVI Epistola encyclyca ad omnes patriarchas, primates, archiepiscopos et episcopos. Zágráb, 8.
Szaniszló Ferencz: Doctrina religionis christiano catholicae. 2—4d. köt. Pest, 8.

-
- Andachtsübung des schmerzhaften Kreuzweges. Buda, 8.
 Anhang von Liedern, welche von d. evang. Gemeinde zu Kremnitz pflegen gesungen zu werden. Selmeczbánya, 8.
 Christliches Gesangbuch für d. öffentl. u. häusliche Gottesverehrung. Zum Gebrauche d. deutschen Gemeinden im Bács-Syrmier Seniorat. Pest, 8.
 Die Worte des Erlösers am Kreuze. Ein grosses Oratorium, in Musik gesetzt v. Jos. Haydn. Komárom, 8.
Frieden P. L. Predigt bei Gelegenheit der ... Feyer der 40 jähr. Regierung Sr. Maj. Franz I. Komárom, 8.
 Klein Baumgärtel oder tägliches Handbüchlein. Komárom, 24.
 Kleines Gebethbüchlein. Komárom, 18.
 Kleiner Himmelschlüssel oder tägliches Handbüchlein. Komárom, 24.
Kropf Sámuel: Gebet- u. Liederbuch f. Stadt- u. Landschulen. Sopron, 8.
Schreiber Mózsés: Dankpredigt nach überstandener Cholera-Gefahr, gehalten in hebr. Sprache. Ins deutsche übers. v. *Moses Eisner*. Pozsony, 8.
Stromsky Sámuel: Die würdige Freude über die Rettung Sr. Maj. unsers theuern j. Königs. Eine Predigt. Pozsony, 8.

-
- (Kuzmány Károly): Dwč Kázně (két egyházi beszéd *tót nyelven*) Besztercebánya, 8.
 Pjsne Duchwnj (egyházi énekekek *tót nyelven*). Pest, n. 8.
 Rucnj kancyonáljk. Pest, 8.

Catavasia (egyházi kézi könyv *serbús nyelven*). Buda, 8.

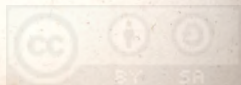

Psaltirich Duchowni Pisamah (*illyrus nyelven*). Buda, 12.

Molitvennik (*oláh nyelven*). Buda, 4.

---

19. *Időszaki literatura.*

Bajza: Aurora. L. 5. *Szépliteratura.*

Bugát és Schedel: Orvosi Tár. L. 6. *Orvosi tudományok.*

Felső-Magyarországi Minerva. Nemzeti folyóirat. 8d. évi folyamata. 4 köt. képekkel. Kassa, 8.

Guzmics Izidor: Egyházi tár. L. *Hittudomány.*

Helmeczy Mihály: Jelenkor, political tekintetben. Értesítő todalékkal. 2 kötet. Pest, 4.

— — Társalkodó, tudományos, művészeti 's mesterségi tekintetben. 2 kötet. Pest, 4.

Kovács Mátyás: Egyházi folyóirat. L. *Hittudomány.*

Kovácsóczy Mihály: Nefelejts. L. 5. *Széplit.*

Kulcsár Istvánné: Nemzeti ujság. 2 köt. Pest, 4.

— — Hasznos Mulatságok (toldalékul a' Nemz. Ujsághoz). 2 köt. Pest, 8.

Márton József: Bécsi magyar kurir. 2 köt. Bécs, 4.

— — Sokféle (Toldalék a' Kurirhoz). 2 köt. Bécs, 8.

Mezei gazda. L. 17. Gazdaságtudomány.

Méhes Sámuel: Erdélyi híradó. 2 köt. Kolosvár, 4.

— — Nemzeti Társalkodó. 2 köt. Kolosvár, 8.

Péczei József: Lant. L. 5. *Széplit.*

Szedes Fábian: Urania. L. 5. *Széplit.*

Thaisz Endre: Sas. Vegyes tárgyú iratok. 9 — 12d. kötet. Pest, n. 8.

Vörösmarty Mihály: Tudományos Gyűjtemény. 16-d. évfolyama. 12 köt. képekkel. Pest, 8.

— — Koszoru. L. 5. *Széplit.*

Ephemerides posonienses politico-statisticae. 2 köt. Pozsony, 4.

Aehrenlese (toldalék a' pozsonyi német ujsághoz). 2 köt. Pozsony, 4.

Agrarische politische Zeitung. 2 köt. Zágráb, 4.

Benigni: Siebenbürger Bothe. N. Szeben, 4.

Biene, die 2d. félév. Pest, 8.

Handlungszeitung von u. für Ungarn. 2 köt. Buda, 4.

Luna (toldalék a' zágrábi német ujsághoz). Zágráb, 8.

Pesther Auctions- und Kundschaftsblatt. Pest, 4.

Pressburger Zeitung. 2 köt. Pozsony, 4.

Rösler Kristóf: Ofner-Pesther Zeitung 2 köt. Buda, 4.

— — Gemeinnützige Blätter. 2 köt. Buda, 8.

Spiegel, der, f. Kunst, Eleganz u. Mode. 2 köt. képekkel. Buda, n. 8.

Gazetta di Zara. Zára, 4.

Palkowics György: Tatranka (tót folyóírás). I és 2d. füz. Pozsony, 8.

Letopise (serbus folyóírás) 26—31d. füzet. Buda, 8.
Serbus méh 1832re (serbus évkönyv). Buda, 8.

20. *Vegyések.*

Andrássy György gr.: Gypekönyv 1832re. Pest, 8.

Árvafty Béla: Hornai levelek, feleletül a' papucskormány alapos útmutatásaira. Pest, n. 12.

A' soproni hangművész-egyesületnek ujonnan szerkeztetett alaprendszabásai. Magy. és ném.Sopron, 4.

Benke József: A' Pésten felállítandó magyar játékszinről. Pest, 8.

Beszédek, mellyek t. Csanád vmegyében tartattak, midőn Kevermesi Tököly Péter... ezen megye' főispáni hivatalát helytartóiképen... elfoglalta. Arad, 4.

Beszédek, mellyek sz. k. Debreczen városa' főbirájának... Rabovszky Dániel urnak kegyelmesen ajándékozott... polg. nagy arany érdempénz' általadása' alkalmával mondtak. Debreczen, 4.

Egy magyar a' többihez. (Felhívás a' lengyelek' ügyében). Páris (mártius' 5.) 8.

Huber Terezia: Érzékeny történetek. Németb. *Abrudbányai Szabó András*. Kolosvár, 8.

Leocsés Antal: A' természet' és mivészet' remekei földvilágunk' körében. Rézmetszetekkel. Pest, n. 8.

— — Házassági grammatika stb. Pest, 12.

Ligeti Vidor: Mulatságos sokféle. Pest, 8.

Papp Ignác: Ekhó. I. köt. Veszprém, 8.

Ritka, csodás, rémletes és borzasztó' rakhelye. Első füz. Pest, 8.
Sáros vmegyei tisztépítő széknek lefolyta alatt tartott és azt előző beszédek. Eperjes, 4.

Széchenyi István gr.: Magyar játékszinről. Pest, n. 8.

Szinyei Merzse László: Sáros vmegye' első alispánjának előlülői hivatala'... letétele' alkalmával történt bucsuvétel' rendeje (Beszédek). Eperjes, 4.

Veszprém vmegye' kettős örömnappa stb (főispán-iktatási beszédek). Veszprém, 8.

Derkoosz János: Genius patriae super dormientibus suis filiis. Zágráb, 8.

Programma, quo examen anniversarium publicum a iuventute schol. collegii district. eperiensiensis... rector et professores... annunciant. Inest necrologus Andreae Mayer. Eperjes, 4.

Hálátlanság (satyrai beszélgetések *serbus nyelven*) Buda, 8.
 Serbus hazafi (*serbus nyelven*). Buda, 8.
 Tréfás kalendárium (*serbus nyelven*). Buda, 16.

I. Melly osztályban mennyi munka jelent meg e' vagy ama' nyelven, mutatja e' táblácska :

O s z t á l y .	Magyar.	Deák.	Német.	Olasz.	Tót.	Horvát.	Serbus.	üllyr.	rosz.	Oláh.	Zsidó.	Öszve- sen.
1. Encyclopaediai munkák.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
2. Literaturatudomány és tudom. critica	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
3. Nyelvtudomány.	3	1	4	.	.	1	1	.	.	1	.	11
4. Classica literatura	1	3	.	.	.	.	1	.	.	.	.	5
5. Szépliteratura.	21	.	4	.	1	.	4	.	.	.	.	30
6. Philosophia. Erkölcstud.	2	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	5
7. Nevelés, Gyermekoktatás.	17	2	1	.	.	.	.	.	.	.	.	20
8. Mathematicai tudományok.	.	4	1	.	.	.	.	.	.	.	.	5
9. Történet-, életírás. Régiségek.	10	4	3	.	.	.	.	.	.	1	2	20
10. Föld- és helyírás. Statistica.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	3
11. Utazások.	2	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	3
12. Törvénytudomány.	5	4	.	.	.	1	.	.	.	.	.	8
13. Országtudomány és közgazdaság. Kereskedés	18	4	2	.	.	.	.	.	.	.	.	24
14. Hadi tudományok.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1
15. Természettudomány	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
16. Orvosi tudományok.	12	40	3	.	.	.	.	.	.	.	.	55
17. Gazdasági tudományok.	11	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	14
18. Hittudomány, oktatás, beszédek, ajtatos könyvek.	35	5	11	.	3	.	1	1	.	1	.	57
19. Időszaki literatura.	20	1	11	1	1	.	2	.	.	.	.	36
20. Vegyesek.	17	2	.	.	.	.	3	.	.	.	.	22
Öszvesen :	172	71	49	1	5	2	12	1	1	3	2	318

2. Hol mennyi könyv jelent meg e' vagy ama' nyelven, láthatni e' jegyzésből:

Kijövetel' helyei.	Magyar	Deák.	Német.	Olasz.	Tót.	Horvát.	Serbus.	Illyr.	Orosz.	Oláh.	Zsidó.	Összesen.
a) A' két hazában.												
Arad (1 műhely)	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Besztercebánya (1 m.)	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	1
Buda (2 műhely).	9	19	7	.	.	.	11	1	.	3	2	52
Debreczen (1 m.)	13	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.	16
Eger (1).	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Enyed (Nagy-) (1).	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3
Eperjes (1)	2	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4
Eszék (1)	.	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	2
Esztergam (1).	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Károlyváros (1)	.	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	2
Kassa (2).	14	2	5	.	.	.	.	.	.	.	.	21
Kolosvár (2).	7	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	7
Komárom (Rév-) (1).	14	.	5	.	.	.	.	.	.	.	.	19
Nagyszombat (1).	3	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4
Patak (Sáros-Nagy-) (1).	4	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4
Pest (3).	64	26	11	.	3	.	.	.	.	.	.	104
Pozsony (5).	2	7	9	.	1	.	.	.	.	.	.	19
Selmecz (1).	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Sopron (1).	4	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	5
Szeben (Nagy-) (1).	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Szeged (1).	6	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6
Temesvár (1).	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Várad (Nagy-) (1).	7	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	8
Varasd (1).	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Vásárhely (Maros-) (1)	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2
Veszprém (1).	3	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4
Zágráb (1)	.	5	2	.	.	1	.	.	.	.	.	8
Zára (1).	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	1
b) A' hazán kívül.												
Bécs	3	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	5
Hamburg	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Lipcese	.	.	4	.	.	.	.	.	.	.	.	4
Páris	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
Stuttgard	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1

Huszonkilenc hazai városban tehát harminczöt műhely volt ez évben könyvnyomtatással foglalatoss. Miket tartottunk itt feljegyzendőknek, említettük e' folyóirat' II. köteté' 197d.

's 213d. lapjain. Valamint ott, ugy itt is megvallja a' szerkeztető, hogy egészen teljesnek e' lajstromot nem tartja, 's ismételve kéri a' hazafiakat lennének e' tárgyra figyelemmel, 's tudósítanak őt itt fel nem jegyzett könyvekről. A' jövő kötetben az 1831diki bibliographiának fog pótléka adatni.

Feljegyezzük itt azon külföldi munkák' czímeit is — a' mennyire t. i. figyelmünket el nem kerülték — mellyek vagy *nem hazai* írók által írva, mellékesen vagy egyenesen Magyarországot illetik; vagy ha eredetileg hazafiak által irattak is, külsők által más nyelvekre lefordítottak.

Archiv für Geschichte. Bécs, 4.

Bonafont C. Ph.: Tekeli, héros de Hongrie. Nouvelle historique. Brunszvik, n. 12.

Hormayr József b.: Taschenbuch f. d. vaterl. Geschichte. Neue Folge, 4ter Jahrgang f. 1833. Képekkel. München, n. 12.

Lenhossék Mihály: Bemerkungen über d. Behandlung der orient. Brechruhr u. einiger anderer gegenwärtig im Königreich Ungarn herrschenden epid. Krankheiten. Latinból fordítatott. Innsbruck, 8.

(*Müller Móricz*): Rechtfertigung des Dr. Jos. v. Bakody in Raab gegen die grundlosen Angriffe zweier dasigen Aerzte, mit gerichtlich beglaubigten Belegen. Lipcse, n. 8.

Murko A. J.: Theoretisch - praktische slowenische Sprachlehre f. Deutsche, nach den Volksprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain u. *Ungarns* westl. Districten stb. Grécz, n. 8.

Osann Emil: Physikalisch-medicinische Darstellung der bekannten Heilquellen der vorzügl. Länder Europas. 2d. kötet bőven szól a' magyarorsz. gyógyvizekről. Berlin, 8.

Pólya József és Grünhut Károly: Beobachtungen über die orient. Cholera, angestellt u. gesammelt in den Spitälern der Stadt Pest... Aus d. Latein. übersetzt. Képekkel. Meissen, n. 8.

Savageri János: Chronologisch - geschichtliche Sammlung aller bestehenden Stiftungen, Institute, öffentl. Erziehungs und Unterrichts-Anstalten der k. k. öst. Monarchie mit Aufnahme von Italien... von den ältesten Zeiten, bis auf gegenwärtiges Jahr. Első köt. Brünn, n. 8.

U T A Z Á S O K.

LAPLACE' UTAZÁSA A' FÖLD KÖRÜL, 1830—2.

A' becsület mindig egy lényeges részét teszi a' nemzet' erejének, 's azon nemzet, melly kereskedéssel foglalatoskodik, nem féltheti eléggé azon becsületét, mellyel a' külföld előtt bir. Ezen becsületet — hatásának és jó hírvének mérlegét — csak egy hatalmas és munkás tengerhatóság (Marine) által nyerheti meg. Franciaország, miután Austriát megalázza, csak azért látta súlytöbbségét Anglia által kérdésbe hozatni, mivel tengeri erejét elmellőzte. Colbert Richelieu' hibáját jóvá akarta tenni, de még is kénytelen volt a' francia tengerhatóság, miután Sz. György' zászlójának a' tengerek feletti uralkodást kétségessé tette, nem annyira annak ereje, mint hatalmas elrendelése végett a' dicsőség' mezejét Angolországnak engedni. Egyenetlen, hosszú, nem dicsőség nélküli viaskodásból eredvén Franciaországnak tengeri ereje, a' béke óta törekvéseit kétszerezni kezdette, hogy szenvedett károsodásait helyre pótolja; e' végből a' haza' áldozatinak és reményeinek meg is felelt. A' földtudomány', nem különben az egész természettudomány' mezejét a' legfényesb következéssel kezdi már mivelni a' francia tengerhatóság; csak Freycinnet, Roussin, Duperrey, Dumont d' Urville' neveiket kell említeni, hogy lássuk, mennyit nyert a' legközelebbi 16 esztendő alatt tudásunk francia hajózások által.

Laplace kapitánynak expedíciója ugyan ezen osztályba tartozik. Midőn a' *Favorite* hajó Franciaországot elhagyá, hogy amaz olly sokszor 's mindig egy célra keresztül hajózott tengert ismét körülvezze, parancsa csak egyszerű föld-körülhajózásban állott; mellynél nem annyira az vétezt tárgyúl, mit már a' fennevezettek tapasztaltak 's tettek, mint inkább hydrographiai ismereteink' bővítése. Laplace kapitánynak, küldői következő utat terjesztének elő.

Toulonból Bourbon' szigetébe kellett mennie, onnét Pondicherybe, innen a' malaccai úton keresztül a' chinai tengerbe. Ebben egymás után Anambas és Natunas szigetcsoportokat kellett megvizsgálnia, Cochín-China és Hai-nan sziget' tengermellékein Macao -ig evezni, 's onnét Manilába. Manilától vissza Natunas-ig volt kimutatva útja, honnét azon

tengerszorulatok' egyikén keresztül, mellyek Sumatrát Borneótól elválasztják, a' Djava-tengerbe hajózni; e' mellett a' Djava és Timor közti utat megvizsgálnia. Ide érkezvén, szabad tetszésére hagyatott akár a' Jöremény' Fokát megkerülvén Franciaországba visszakerülni, akár a' körülhajozást Ujholland' nyugota és dele körül bevégezni; midőn ezen utóbb említett útban Van-Diemen' tartományát és Port Jacksont érintenie kellett; Port Jacksontól homlokegyenest a' Csendes-Oceanon keresztül Valparaisoba, a' déli tengerben tartzkodó francia hajók' fő gyűlhelyére; Valparaisótól a' Cap Hoorut megkerülvén Toulonba kellett visszajönnie.

A' tudósítás, mellyet Laplace kapitány, utazásáról közöl, bizonyoságot nyújt, hogy az expeditio' kormányzójának választása jobban nem eshetett volna meg. Távol nauticai részletektől és tudományos vizsgálatoktól — mellyek a' II. köt. végén egy tökéletes egészbe gyűjtve gazdag hydrographiai és physikai leírdolgokat (Thatsachen) nyújtanak — minden rangú és rendű olvasóknak kedvesek lesznek ezen tudósítások; tele van a' könyv új észrevételekkel és tapasztalatokkal a' kereskedési politicára nézve, 's e' mellett erőtetlen, folyó és bájos egyszerűséggel van írva, hogy az olvasó szinte a' beszélő társának hinné magát. Ezen csalatás' megismerése a' legszebb dicséret, mellyet Laplace kapitány' utazásáról mondhatunk.

Laplace 1829. dec. 30. hagyta el a' touloni révet. Első utazása volt ez ezen szép nászádnak; számos legénysége fiatal, erős emberekből állott, mindnyájan elkészülve a' reájok várakozó munkákra és veszedelmekre. A' legedzettebb hajós sem tagadhatja el érzeményének élénk megindulását, midőn a' kedves szülőföldre végső pillantatát veti, 's az a' látkörből, melly minden lépéssel megmérhetetlenebb lesz, eltűnik. „Az egész száraz föld, ugymond Laplace, hóval volt elfödve, melly a' napot elborító, sűrű felhők közül a' természetet mintegy gyászba öltöztetni látszott, a' mi érzeményeinkkel igen is egyezett, midőn a' szép hazának végső Istenhozadót intettünk. Senki közülünk ugyan meg nem bánta választását, 's a' jövendőtől nem rettegett; de mi rokoninkat, barátinkat hagytuk el, 's üggyársaink közül hányan tették előttiünk azon szomorú tapasztalást, hogy ezen elválás örökös is lehet; így tehát vérző szívvel láttuk Franciaországot mindinkább a' távol' ködében tűnni, majd egész a' lát-határ' széleig elvonulni 's végre szemünk elől hosszú, hosszú időre végképen elenyészni.“ Kivánatos éjszakkéleti szél hajtá Favorite-ot a' spanyol tengermellék hosszanta; elevezett

Gibraltar, ama' nevezetes kőszirt mellett, mellynek csúcsán angol zászló lobog; Tarifa mellett, melly az utolsó mórokat látta szaladni midőn Granada a' keresztet elfogadta; és már jan. 10kén 1830ban Teneriffa 's ennek méltóságos *pikje* előtt állott, ezen a' földnek öt vizirányos égövének súlyirányos képviselője előtt, mellyet harmincz tengeri mérföldekre látni már. Hiába törekedett a' hajó Santa Cruz' kikötőjébe jutni, kénytelen volt tovább evezni és Gorée előtt horgonyt vetni. Ezen kikötő mindig alkalmasb a' canari szigetekenél azon hajókra nézve, mellyek a' Jóremény' Foka felé tartanak.

Gorée' szigete *) vulcani kiömlésnek szüleménye; sokkal hosszabb, mint széles, és közepett felette keskeny. Egykor, midőn még Franciaország Cambiával kereskedést üzött, igen virágzó volt, 's most is még szerencsés állapotban van. Az éghajlat egészséges. A' népesség, mintegy öt ezer lélek, részint mulattok, részint néger rabszolgákból áll 's élénk parti kereskedést üz a' Zöld-előhegység' szigeteivel. Az aszszonyok (Signarrok), kik épen olly szépek, mint gyönyörvadászók, az afrikai déli tenger mellék' bayadereit teszik; 's a' fényezés, melly piperéjökben észrevehető, az africai iparnak szép tanúja. „Egy Signarre' öltözete“ ugymond Laplace kapitány, „noha egyszerű és nem keresett, még is felette sokban van; egy aranyhimes szalag földi homlokát, mellyről néha madras-kendő függ le; a' fehér ing valamelly az évszakhoz képesti pamut vagy gyupjú szövetből készült köténnel vagyon a' csipelyeknél Ieszorítva. Ezen kötény a' lábokig érvén, sajtáságos, csak a' gyarmatban szokott, mód szerint van felkötve, úgy, hogy a' szélek' egyike az öv és az első tekeres közé göngyölgettetik. Ezen kötény, valamint az is, mellyet vállaikra vetnek, közönségesen igen drága 's a' caschemirnak semmiben sem enged. A' szövet a' tenger melléken és a' capper szigeteken készíttetik, vagy Perzsiából hozatik a' karavánok által. Számos, tömeg-aranyból készült gyűrűk, mellyeken az épen olly tökéletes mint finom munka csodálkozásra ragad 's az afrikai ötvösök' műiparáról szép tanúságot adnak, diszesítik egy dámának kezét és karjait. A' fülben iszonyú karikák lógnak, szint olly remek készülettük; nyakát pedig több arany darabokból sorozott kötők ékesítik. Ezeknek sokszori felesleges száma mutatja a' szerencsétlen szeretőnek kisebb vagy nagyobb balgaságát.“ A' go-

*) Gorée, francia basalt-sziget Középafrikában, a' senegambi tenger melléken; mellyet egy 1500 toisnyi csatorna választ el a' száraztól. A' szerk.

réei kereskedés csaknem egészen asszonyok' kezében van, mellyek ezen foglalatosságot jefesen viszik, a' férfiak tunyaságban 's munka nélkül töltik napjaikat. Az asszonyok' élete két ellenkező szenvedély közt van felosztva, de a' mellyek bennök soha meg nem hasonlanak, t. i. az arany és a' férfi iránti forró szerelem.

Gorée' szomszédsága az afrikai tengermellék' ezen egész részére igen szerencsés befolyású volt; de sem a' keresztyén-ség' világa, sem Európának nevedő hatalma ki nem veheté őket a' Marabutok (papok) baromi és vad fanatismusából. Ezen papok bizonyos jóstörvényhatóságot képeznek, mellyeknek irtóztatós itéletei mindig láthatatlan kéztől végre hajtattva sokszor egész nemzetségeket, népes falukat emésztének meg méreg, vagy tűzvész által. A' sanctuarium, mellyből ezen irtóztatós végzések jönnek, egy iszonyú nagy Baobab' árnyéka alatt van; és az afrikai fanatizmus semmivel sem fiatalabb, 's nem fogott gyengébb gyökeret, mint ezen fa, mellynek életkora, újabb felszámolás szerint, a' világnak csaknem első századaiba tartozik.

Három dolog, mellyek a' mi időnkben végre hajtattak, látszatnak Afrika' palléroztatására hatalmasan hatni: Egyiptom' felszabadulása, Algir' megvétele, 's a' négerkereskedés megszűntetése. A' mag, mellyet a' francia kormány a' Nilus' partjain elvetett, nem késett gyümölcsözni. Számos kézműgyárok, kórházak, kikötők Alexandriában teljes virágzásban vannak, alkalmasint oda dolgozók, hogy Alexandria ismét az legyen, a' mi hajdanta 's a' középkorban volt, tudnillik a' kelet és nyugot közti kereskedésnek középpontja, emporiuma. Ha már illy következménye volt egy csak keresztül futott francia uralkodásnak, mit lehet még mindent Algir' megfrancziásodásából remélni, várni! Ha gyermekeit, mellyektől magát három század óta egyre megfosztá Nyugot-india' hasznára, már ki nem cserélheti, kénytelen lesz Afrika a' földmívelésre adni magát, hogy csere-czikkelyeket kaphasson. Azon utazók' tudósításai, kik a' szárazföld' bel-sejébe hatottak, mind megegyeznek abban, hogy az felette termékeny és népes; vannak számos városok, mellyek a' míveltségnek már is azon fokára jutottak, hogy kereskedést üzhetnek, a' nélkül hogy lefoglalás vagy megszállás lenne szükséges. A' belföldiekben mindenhol tudvagy és kíváncsiság mutatkozik termékeik iránt. Az europai műpar Afrikában olly fogyasztó tömegre talál, melly 70 millio lélekből áll. Bohóság-e hát azon gondolat, ha az által, hogy olly

dolgok' elfogadására, mellyek iránt kedvet mutatnak, kényszerítetvén, kénytelenek lesznek csere-czikkelyeket természetni? 's a' számtalan karavánok, és kafilák, mellyek Africa' minden részeiben járkálnak, nem eléggé mutatják-e, hogy a' kereskedői szellem nem idegen ezen népektől? E' szerint az europai kereskedés afrikai természetményeket hozand, mellyekben Amerika napról napra szűkebben kezd lenni. Akkor a' polgárisodás, melly olly sok századok óta Afrika' határin virágzott, a' nélkül hogy képes lehetett volna a' mysticus fátyolt föllebbenteni, mellybe burkolva volt, annak világitani fog, keleten a' felszabadított Egyiptom által a' már keresztyén Abissiniát és a' fekete tengert, melly ezután talán ismét az indiai csatorna leend; éjszakon, a' középtenger' kikötői és a' gyarmatosított Algir; nyugaton a' számos europai comptoírok által, mellyek a' népefogyott Antillák' egy részét 's felesleg javát magokévé teendik.

Gorée' szigetén töltött időközben a' hajósereg élelmet szerzett be, a' súlymérőket kijavítá, és természetstörténeti 's egyéb gyűjteményeket tett. Januar' 26án ismét kiindult. Febrnar' 4kén keresztül metszé az egyenlítőt (aequator) a' hossz' 21° 30' alatt. Régi monda, melly a' hajózást sok századig e' környéktől visszaretenté, azt beszéli, hogy az egyenlítő körüli vidék lángban és lakatlanul áll. A' Favorite' legénysége felette sokat szenvedett a' nagy hévségtől, melly a' régi mondát igazolni látszott, 's melly az europaiaknak halálos lehetne, ha a' nap' erejéből 's a' földnek mindennapi forgásából eredő közönséges szelek, egyenes irányban fúván, verejteküket némimemükép nem enyhítenék.

A' déli Ocean' vizei mutatkoztak most az utazóknak.

Mindig szorgoskodva legénységéről a' kapitány Tafel-Bai előtt kikötni szándékozott, hogy annak nyugodalmat szerezzen; azonban a' rossz időjárástól tartván, melly dühös széltorlatok által jelenté magát, tovább kellett vitorláznia, 's csak Bourbonnál szállhatott ki. „Kétség kívül a' legjobb időben volt az, úgy mond a' szerző, midőn a' rettenthetetlen portugall hajósok olly hajókon, mellyeknek alig volt fedelök 's durva készülletük, egy hosszú és fáradságos hajózás után kifáradva itt megnyugottak, 's innét ama' borzadást gerjesztő szélvészekt' előhegyét körülevezni bátorkodtak, melly a' szüntelen tartó rossz időjárástól kapta méltó nevét. Milly nagy lelki erővel, melly hős bátorsággal kellett ezen rendkívüli embereknek birniok, kik nekünk először mutatának utat zajos

tengereken keresztül partokra evezni, mellyeknek létele is még problema volt.

Martius' 29én egy, ezen időben az indiai tengeren igen gyakori szélvész rohanta meg a' Favoritet. A' sulymérő egyszerűre lesülyedt, vastag és fojtó gőz terült el az egész látkörön 's elfátyolozá a' napnak sugárait, 's e' sugártalan tányér barnás-kék és veres színt öltött magára; a' szél dühös és változó valamelly mély hullámot ragadott fel, mellyen a' corvette elhaladott csak egyetlen egy vitorlája lévén kiterjesztve. A' hajó' szél felé fordult szélén egy kötéllel lekötöttve Laplace kapitány és tisztei nem aggodalom nélkül vizsgálák a' szélvész' járását. A' Favorite becsülettel menekedett ki ez első próbából; mindannyi vitorláit kiterjesztvén sebesen szaladt el e' vizpusztán 's april' ljen Saint-Denis előtt horgonyt vetett. A' tengerhullámok irtózatossal törtek meg e' kikötőn, melly minden szeleknek nyitva áll, 's minden közlekedést a' szárazzal lehetetlenné teszen. Majd három ágyúlövés harsodozott a' lázadó hullámok' zubogásán keresztül, szomorú intőjel! mire nézve a' Favorite 's minden egyéb a' kikötőben tartózkodó hajók a' tenger' színét keresték. Egyike ezen hajóknak, melly lobogóját szükség' jelül kitekerte, a' szél' hatalma által a' Favorite' szomszédságába vettetett. A' kapitány és az alkormányzó nem akarták elhagyni, 's hajójokhoz köték a' szenvedő hajót. Laplace látta az ő karjaikat felé kinyújtani, a' nélkül, hogy rajtok segíthetett volna; de a' gondviselés, melly különösen látszik a' hajósok felett virrasztani, megmenté őket a' haláltól, melly elkerülhetetlennek látszott. Hihetőleg illy nagy áldozatot, a' hajónak biztosítói és részvényései nem hagytak jutalmazatlanul.

A' Favorite Isle de France' szigetébe menté magát. Laplace 1810. volt itt egyikén azon fregattok közül, mik a' francia hajóosztályhoz (Escadre) tartoztak, melly az angol kereskedésnek Indiában olly káros lön, 's számos viaskodásokat kellett kiállnia, mellyek Franciaország' tengerhatóságának becsületére váltak, 's csak azután hátráltak, miután Isle de France elesett kezük-ről. Daczára egy hosszan tartó ostrom' rombolásainak Laplace a' szigetet még is sokkal virágzóbb állapotban hagyta el, mint azt most, húsz békeév után találta. Ó ezen következményt a' lakosok' nagy fényezésének tulajdonítja, 's az igen nagy kiterjedésnek, melly a' czukor-termesztésnek engedtetik, mert mellynek mázsája előbb kilencz piasteren kelt, most négyen adatik. Az árnak ezen leszállása szülé a' természetők' 's azon kereskedő házak' csökkenését, mellyek amazoknak előre hiteleztek;

ezen esökkenés még ama' lázadás által is előmozdított, mellyet a' népesség' minden osztályai a' minap az anyaföld' kormányja által behozott szabályok ellen indítottak. Mind ezek ellenére is Isle de France alkalmas fekvésére az indiai úton, és derék kikötőjőre nézve még számos hajókat fog magához vonzani, mellyeknek kijavitása a' szigetnek mindig nagy nyereség' forrása marad.

Minden, a' mit Laplace Isle de France-ról beszél, nagy részvétre ébreszt; ő olly ember, ki jól és mindent lát, ő minden érdekeket fel tud ébreszteni. A' tengeri vész' leírásától egy tartomány' leírására tér által; political vagy kereskedési vizsgálatról erkölcsi festésekre. A' szerző' tolla alatt semmi sem olly szép mint Isle de France. Legelőször a' nagy folyót vezeti az olvasó' szemei elébe, tele a' vadak' egyetlen egy fából kivájt csónakaikkal (pirogue)'s körülvéve díszes mezei lakóktól; szinte látni a' két előre tolt batteriákat, mellyek a' hullámok közül felmerülni látszatnak, 'cocos-ligetek' árnyaiban; azután a' várost, egészen fehéren, 's fáktól körülvéve a' hegy' oldalába támaszkodni, mellynek oldalai és csúcsa erdőkkel vannak prémezve, talán olly idősekkel, mint maga a' világ; borzasztó mélységek, hullámozó zuhatagok, rohanó vízömlések, számos zöld majmok, a' természetök' rettentői: mind ezek szép vegyületben huzódnak el szemeink előtt; látni azután ritka intermezzók után kellemes nyugpontokat, közepette ezen sűrűn lombzott erdőknek zöld pázsitokat, valóságos *boscett*-eket, szóval az egész civilizált természetet a' vad, míveletlen természet közepett; a' tropusok' szép égalját, egy mindig kellemes időmérsékletet, a' lakosok' vendégszeretetét és jószívűségét; minden kezét fog Isle de France-t kellemetes tartózkodás' helyéül ajánlani.

A' britt kormány nagy változásokat oltott a' lakosok' erkölcséibe. Ő a' mulattoknak az ültetők' (Pflanzer) kárával kedvezett, 's a' rabszolgákat uraik' vesztével kötelezte le magának. Az Isle de France-i asszonyok, kik egyébként igen szépek' 's kellemesek, élénk véruék, lelkesek és vidámak, nyulánk és kellemes teljes természetűek, olly vágytársnékat kaptak, minőkről alig álmodhattak, t. i. fekete asszonyokat. Ezen asszonyságok bátorságot vettek magoknak valódi mívelt dá mákká lenni, 's ezt a' toilette' mestersegei által végre is hajtották. Legelőször urnéjok' divati viseleteit, azoknak szokásait fogadják el. Már most megtörtént, hogy az egyszerű pamut szoknya 's kemény madras, gazdag párisi szöveteknek, párisi kalapoknak engednek helyt, selyem cipő takarná a' csinos lábacsát, melly előbb meztelen járt 's ezen új divatú és új

szinű dámák a' játékszínekben, honnét őket előbb a' szokás kitiltá, a' legelőkelőbb dámákkal az első helyért vetélkednek. Azon idő óta sem a' játékszinben, sem nyilvános sétahelyeken a' fehérek meg nem jelennek. Egy a' sziget' belsejében tett vizsgálódás' alkalmával Laplace kapitány a' Pamplemousok' kerületét is meglátogatta, melly Pál és Virginia' legérzékenyebb jeleneteire emlékeztet. Mindenütt a' legszivesebben fogadtatott a' gyarmatosok által, kik őt mintegy Franciaország' képviselőjének tekintették, mellynek mindenkor olly szívesen hódoltak, 's melly a' jelenvaló idegen (angol) kormány által előtök még drágább lón. Egyébiránt Laplace nem vádolja a' britt kormányzót Colleville generalt; de a' francz és angol nemzeti bélyeg közt sokkal nagyobb volt az ellentétel, mint hogy az egyesülés lehető lett volna. Az ültetők' elébbi jóléte is, noha ön vétkökből, eltűnt; mert a' háborúk alatt a' nádméz' magas ára miatt legtöbben, elpusztítván kávéültetvényeiket, czukormivelésre adták magokat; de béke után a' nádméz' magas ára felényire süllyedvén, meg nem állhattak többé, 's egy bukás érte a' másikat. —

19kén a' corvette ismét vitorlára bocsátkozék, másodszor Bourbon *) felé, hol a' saint-denisi kikötőben horgonyt vetett. Bourbon' tekintete, mellynek hegycsúcsai tűz és gőz-oszlopokat okádnak, más felől meg a' tenger dühösködik meredek partjain, mintegy visszataszítja magától az útast, midőn ellenben Sz. Móricz' mosolygó tekintete magához édesgeti. Ezen két, olly ellenkező természet' befolyásának kell tulajdonítani a' két sziget' népeinek különböző characterét is. Hegyein lakván, a' bourboni Kreol nagy vonszódást érez a' függetlenséghez és büszke valója semmi előtt meg nem hajol, csak a' közjó' érdekei előtt; ő nyugtalan elméjű, irigykedő, változást szerető, 's mindig készen áll Bourbonban mindent összedűlni, mint azt az alsó néposztálybeli Kreol Saint-Do-ningo, Guadeloupe és Martinique szigetekben tevé. A' társalkodás Saint-Denisben felette fényes, de részekre oszlott, 's rideg. Közte és Saint-Paul között, ugymond Laplace kapitány szigorú részre hajlatlansággal, azért történt ellenségeskedés, minthogy emez megfosztá azt azon érdemtől, hogy a' kormánynak széke lehessen. A' városhoz szép fasorok vezetnek; nagy piacczal

---

*) *Isle Bourbon* és *Isle de France* (vagy Sz. Móricz' szigete) két Afrikától, név szerint Madagaskartól keletre fekvő sziget az indus ocean' déliebb részében; főbbjei a' maskarén szigetcsoportnak. *A' szerk.*

dicsekedik, van nyilvános iskolája, törvényszéki tereme, melly egyszerű épület a' tenger' partján áll; de sem kávé- sem vendégház nincsen itt. A' Favorite' itt mulatása szomorú és unalmas volt. Saint-Susanne' és Saint-Benoit' meglátogatásakor megítélhette Laplace az iszonyú rombolásokat, mellyeket a' legközelebbi szélvészek tettek. Azonban a' kávéültetvények el nem veszték, 's ezen növény most legfontosabb terméke a' szigetnek. Franczszigettel Bourbon' szigete csak titkos kereskedést űz. A' rabkereskedés' eltörlése után szabad munkásokat hozattak Indiából, 's a' siker kedvező.

Az említett három sziget (Isle de France, Bourbon, és Madagascar) meglátogatása alkalmával Laplace fontos észrevételeket tett a' gyarmatosító-rendszerre nézve, melly, ha Franciaország benne megegyeznék, legszebb következményeket ígérni látszik. Ő úgy vélekedik, hogy Franciaországnak az angolok' példáját követni és a' felesleg nép' kivándorlását eszközölni 's elősegíteni kellene: és hogy egyedül csak egy hatalmas tengerhatóság biztosíthatná azoknak birtokában. „Tekintsünk — ugymond — az elmúltakra, 's látni fogjuk, hogy Canada akkor vész el Franciaországra nézve, midőn az elmelőzött tengeri erő az ellenféllel a' súlyegyent ki nem állhatá már. Ugyan ezen okból egymás után több gyarmatokat vesztettünk el az utolsó háborúknban; ugyan azon sors várja régibb és újabb szállítványainkat is, minél inkább elválasztatnak a' katonai tengeri hatóságtól; Anglia azokat elfoglalandja, 's mint eddig is tette, vágytársa' gyümölcseiből és munkáiból 's annyi eldült áldozatokból hasznot merítend magának. De ha a' francia tengerhatóság, mellyben a' nagyság' és erő' annyi elemei feltalálhatnak, magát nemesb módon biztatva lenni látja; ha nem leszen minden esztendőben új meg új vádak' tárgya; ha a' tengeri kereskedés' érdekei 's az ótalom, mellyre szorult, többé a' pillanatnyi önkénynek nem áldoztatnak fel; — csak akkor fog szép Franciaországunk az angolok' nyomain haladhatni, midőn t. i. olly gyarmatokat állítand, mellyeket meg is tud ótalmazni; a' mindig növekedő népfelesleg ott új hazát lelend, a' műipar' mindenféle készítményeinek eladó helyet, 's a' tengeri erő biztos álló helyet találndnak.“

Midőn a' corvette ismét vitorlára bocsátkozni készült, valamelly matrózt, ki uszás által kívánt megszökni, egy nagy czapa nyelt el. Majus 1jén 1830. felszedé horgonyait, hogy India felé menjen. Ezen utazás' alkalmával az a' homoksziget jeleltetett meg, mellyen az utolsó vészek alkalmával több kereskedői hajók megfeneklettek. Ezen zátonyokkal környe-

zett szigetet 1722ben Diana hajó fedezte fel, 's 1767ben l'Utile flotta rajta elveszett. A' tudósítások, mellyeket Laplace ezen hajótörés felől közöl, legnagyobb részvételt gerjesztenek. Dacára az igen magosan hullámzó tengernek az egész szigetet körülvevő, 's több ágyúkat lövetett ki, de a' mellyek' hangjára ezer meg ezer féle hangokkal felrepülvén, csak tengeri madarak feleltek. Egy kereszt egyik homokdomb' tetejére tűzve alkalmasint utolsó vigasztalása volt néhány szerencsétlen hajótörést szenvedteknek. — Innen l. *Seychelles'* szigeteire *) ment, mellyek az utolsó béketörés által hasonlólag Angliára szálltak által. *Mahé* főszigeten egy britt telep találtatik, mellynek kormányzója utazónkat nyájasan fogadta. A' lakosok (összesen 5—6000) francia eredetűek. Mindjárt bál adatott, hol öreg 's fiatal számosan megjelent. Az erdőket, mellyekben felette becses fanemek termettek, fájdalom, égés emészette meg; most nádmézet kezdtek ültetni. Jelennen ezen szigetek gyakrabban látogattatnak meg a' hűvítő szerek végett, mellyeket nyújt. *Ceylon'* szigetén **) a' szerző Trincomáléban kötött ki, melly csak révéről 's hajórahelyeiről nevezetes. Itt az ugy nevezett Ádám' hida mélyei mérnökök által megvizsgáltattak, 's szándékoznak általutat készíteni. Innen *Pondichéry* ***) felé ment l., melly már most az egyetlen egy fontosabb pont, mellyet a' francziák az ind szárazon bírnak. Nyílt hely egyébiránt, kicsiny kerülettel; iparja kék szövetekre terjed csak. Itt is él még a' francia társaság' vidor hangja, melly gyakorta a' büszke britteket is oda csalogatja. *Madras'* külseje fényüzést és pompát mutat, kivált a' Keletindiai-Társaság' polgári tiszteinél, mellyekre a' hadi tisztek fél vállról látszának nézni; a' társalkodás szomorú és feszes. Jobban érezte magát utazónk e' tekintetben *Masulipatanban* ****), melly a' belső igazgatásra nézve fontos hely. Fenn áll még Yanaon kisded francia telep is, de a' britt erőműbeli ipar' haladásai

*) Hasonlólag az indus oceanban, 's különösen a' Mórtengerben (archipelagus aethiopicus), az érdekelt Maskarének-től mintegy 17 fokkal éjszakibban fekvő szigetcsoport. *A' szerk.*

**) Keletindiában, angol birtok. *A' szerk.*

***) Város a' coromandeli tenger melléken Madras és Tranquebar közt, angol birtokok közepett; vannak jó iskolái, kereskedése. *A' szerk.*

****) Madrastól éjszakibban, a' bengál öböl' mellékéa fekvő város. *A' szerk.*

elnyomták itt a' kézbelit, 's a' Bourbon' szigetére vándorlásokra ada alkalmat. — Innen Laplace a' tulsó indiai félszigetnek tartott. Az egykor olly nevezetes *Malacca* *), most ismét angol kézben, érdektelenségbe süllyedt; ellenben csodálkozva látá utazónk a' most felvirágzó *Sincapurt* **), melly kevés év előtt csak néhány szegény halász' tanyája, jelennen a' tulsó India' kereskedésének valóságos középpontja. Minthogy az angolok szabad révvé tették, minden tengeren kereskedő nemzetek' zászlói lobognak felette; 's mint egykor Batavia ***) lón *Malacca* sirjává; ugy most Batavia Sincapur által fog elveszni, minthogy annak egész kereskedése ide vonódik. Az éghajlat egészséges; a' kikötő nagy és bátorságos, 's mellette jól épült város emelkedik. Igazgatását egy residens viszi, ki a' Wales - herczeg' szigetei kormányzónak van alárendelve. Népeisége ezen, húsz év előtt még lakatlan kis szigetnek már túl van a' húsz ezeren; nagyobb része a' lakóknak malájok és chinaiakból áll. Nagy példa ez arra, melly sebesen emelkedhetik, ama' világtájakon valamelly város, ha kereskedés' fokhelyévé lesz! — Az út innen a' *Philippinák* ****), 's azok' fővárosa Manilla felé folytattatott, hol L. két havig mulatott. Azon tudósítások, mellyeket L. ezen olly kevéssé ismert gyarmatoknak (Cuban és Portoricón kívül az egykori spanyol világhuróság' egyetlen maradványainak) jelen állapotjáról közöl, legfontosabbjai 's oktatóbbjai a' munka' első részének. Szerinte a' Philippinák nem egészen, hanem csak részenként hódolnak Spanyolországnak; maga a' fősziget, Luzon, is, a' mennyire t. i. lakói közt a' keresztyénség van elterjedve; Zebu sziget' nagyobb része 's egy tartománya Mindanaonak. A' főváros (Manilla) mintegy hétezer, spanyol eredetű, lakost számlál; a' külvárosokat (Bilondo és Cavite) chinaiak lakják és tagálasok (ez a' bennszülettek' neve), igen népesek és fokai

---

*) A' város értetik itt. *A' szerk.*

**) Sziget, a' malaccai félsziget déli végéhez közel. *A' szerk.*

***) Szomoru jóslat, kivált Hollandra nézve. Batavia egyike a' legjobban épült városoknak, népes, gazdag, széke a' holland-keletindiai főkormányának és kereskedésnek, teli a' legszebb intézetekkel — 's utazónk szerint kereskedése most fogyó állapotban; mellynek bukásával minden egyének is multhatatlanul buknia kell! *A' szerk.*

****) Neve ama' nagy szigetcsoportnak, melly a' chinai tenger' keleti részén terjed el délnek a' celebési tóig (tengerig). *A' szerk.*

a' munkásságnak. Manilla, mint tudva van, 1762ben az angolok által sokat szenvedett, — azóta nagyon meg van erősítve, az utóbbi években a' spanyolok 1,400 embert szállítottak belé; 's ennek kell fenntartását is tulajdonítani, minthogy egy lázadás már készült. A' Manillában tartózkodást L. unalmasnak és szomorúnak találta; örök gyűlölség és czivódás a' családok közt; egy járvány sőt a' cholera is kitört, melly már 1820ban nem csak nagy pusztításokat tett, hanem oka volt, hogy az idegen europai kereskedők megöletnének, minthogy a' dühöngő nép a' betegséget ezeknek tulajdonítá, a' kutak' megmérgezése' következésének nézvéen azt *), 's a' kormányzó addig nézte békével a' gyilkolást, míg ez az előkelőbb spanyolokat is nem fenyegette. Minthogy a' térítés volt oka vagy ürügye a' spanyol elfoglalásnak, II. Fülöp három szerzetet ültete ide által, mellyek közt az augustinusok a' legnevezetesebbek; a' klastromok lettek mind maig a' legszebb tartományok' birtokosai, 's maga az igazgatás is tulajdonképen inkább a' papok' mint a' világi tisztek' kezében van. Az egyháznak van a' keresztyénségre térített tagálasokra legnagyobb befolyása, 's ekkép a' spanyol hatalom itt valóban inkább a' papok, mint a' hadi erő által tartatik fenn. E' szigetek' rendkívüli termékenysége ismeretes, 's maga a' dohánytenyésztés is bőven megtérítené a' munkabért, ha a' kormány szabad kereskedést engedne. De a' legfontosabb árukkal az uralkodás egyed-kereskedést (monopolium) üz. A' nagy dohánygyárban három-ezer asszony és leány czigaro-készítéssel foglalatos. A' czukorültetést is a' kormány foglalta el. 'S így a' kereskedés csekély; mellyet a' mór (maurus) tengerirablók is zavarnak, kik ágyus hajóikkal kalandozzák be a' tengert. Igen érdekes utat tett L. a' fősziget' belsejébe azon folyón, melly a' nagy tavat (Laguna) a' tengerrel kapcsolja össze, 's hihetőleg egy nagy földrengésnek köszöni eredetét; a' Philippínák' jelen alakját is ez okozhatta. A' nagy tó magas hegyektől van körülvéve, mellyet őserdők (Urwälder) fedeznek. Néhány év óta a' tagálasok itt egy falut építettek 's nádmézet ültettek; egy francia is letelepelt itt családjával, elválva a' többi világtól; kitől Laplace a' legnyájasban fogadtatott. Az erdők tel-

*) Nevezetes jelenés, hogy a' pór nép minden részeiben a' földnek illy mérgezésben keresé a' járvány' okát. Nagy intés azokra nézve, kik ragályt védtének. A' nép jóval helyesben fogta fel a' dolgot, mert *elemben* kereste a' veszedelmet, csak hogy *vízben föld helyett. A' szerk.*

vék vaddal; gyilkos állat nincs bennök, a' vadbialt kivén. A' tagálok, külsejökre nézve a' malájokhoz látszanak rokonoknak lenni; közép nagyságuk, rézszínűk, fekete hajúak, 's noha nem szükölködnek lelki tehetségek nélkül, még is felette indolensek. Kedvencz multságok a' kakasviadal 's evvel járó fogadás. Mindenik hóna alatt hordja kedvencz kakasát, mellyet úgy látszik feleségénél 's gyermekeinél is jobban szeret; 's ebben is a' malájokhoz hasonlítanak. Laknak pedig kunyhókban, mellyek tisztán 's ékesen vannak felbútorozva. A' családok nem szoktak igen szaporák lenni. Az egyházak és klastromok roppant tömegek izlés nélkül. Az amerikai forradalmak a' Philippinákat elszigetelék a' többi világtól; a' jövődő meg fogja mutatni, megfelelőnek-e természeti határoztatásoknak, melly szerint az Ázsia 's Déli-Amerika közti kereskedés' fokhelyeivé lehetnének. Manillából L. Macaoba ment által, hol a' tengert telvének lelte halászesónakkal, melyyeken egész családok laknak, 's csak ritkán szállnak partra, hogy riskásával és theával rakodjanak, mellyek egyedüli táplálékaik. Mind az által egészségeseknek és erőseknek látszanak; 's kiszállásaikkal a' kormányt gyakran veszedelmezteték. — Macaoba érkezésével rekeszti be Laplace közlései' első szakaszát.

PIRCH OTTO' UTAZÁSA SERBIÁBAN 1829.

Serbia (Rácország) a' legujabb időben mind poetai *) mind political tekintetben megérdemlette a' figyelmet; 's így róla szóló tudósítások kedvesek lehetnek a' mi olvasóink előtt is, miért itt Pirsch Otto' **) munkájából, melly e' tárgyról a' legujabb, némellyeket (a' göttingeni lapok után) ezennel közleni kívántunk. Már political fekvése is ez országnak felette különös. Tartománya a' török birodalomnak, saját uralkodónak hódol, kit maga a' fényes porta is elismer; 's ki mint bajnok és uralkodó egyformán jeles; kit népe, mellynek kérésaire tartá meg a' kormányt, szeret; 's noha írni nem tud, bir ösmeretekkel, 's az uralkodás' nehéz tudományával. Népe félvad még, de gonoszság nélküli; 's miután fegyverrel szerze

---

*) Lásd *Toldy*' közléseit a' F. Magy.-orsz. Minerva 1827diki folyamataja' 4d. füzetében, lap 153—1167.

**) *Reise in Serbien im Spätherbst 1829, von Otto v. Pirsch, Pr. Lieutenant im kön. preuss. erstem Garde-Regiment. Berlin, 1830. 8. 2 rész.*

magának szabadságot, miveltségre törekvő. Nándorfejevári a' török birodalom' határvára egyszersmind és serbus város; amabban a' pasa egy csekély őrhadat kormányoz; 's emebben van a' serbus fejedelem' cancellariája, hol minden europai lábbon áll, 's a' legnagyobb rend és tisztaság uralkodik. A' fejedelem' titoknokai 's egyéb cancellariabeli tisztjei tudnak németül, 's utazónkat nem csak szívesen fogadák, hanem neki a' várost is megmutogatták. Belgrád nem csak mint erősség, hanem mint kereskedői város is nevezetes. A' melly kereskedő családokba az utazó bevezettetett, ott a' legnyájasban fogadtattott. Az utca felé csak boltok látszanak, megettök a' felette csinos házak. A' tiszta pitvarban, vagy tükörfényes kórházban fogadja a' házi asszony az idegent. Ez belép a' szobába, hol legelőbb is gyermekeit mutatják elő; azután a' házi gazda a' vendégekkel együtt asztalhoz ül. Az asszony *ritopeck*ből készült kenyeret, gyümölcsöket és nádmézes csemegét hoz. Minél tovább tart a' látogatás, annál vidámabb és szívesebb lesz a' házi gazda. Az egy viszonszolgálat, melly kívántatik a' vendégszeretetért az, hogy az idegen elbeszélje, mint van a' világ odáttal? Bucsuzáskor egészségét iszszak a' vendégnek 's kérik ezt, mondana el valamit családjáról, hogy ezt is él-tethessék. Így megvan a' szorosabb ismeretség, 's ha gazda és vendég valahol ismét találkoznának, amaz el nem mulasztja a' házának tett tisztességet emlegetni. Ilyen a' serb kalmár' élete. Egy szobában minden europai divat szerint van elintézve, a' másikon törökül. A' környülmények hozzák ezt így magokkal. — Belgrádból Pirch úr *Passarovicz* felé ment, hol akkor a' fejedelem tartózkodott. Az utazás lóháton történt. Minden serb városban van egy postaintézet, mellyben 20—30 nyerges és tehervívó ló áll készen. Két órajárásra az erdőig értek, melly a' tartomány' legnagyobb részét fűdi, csupa tölgyfából áll, 's fában olly gazdag, hogy ennek ott még semmi becse sincs. Erdő-útközben találkozottak utasink néhány komoly arczu törökkel, kik veres utazó-palástokba voltak burkolódva 's kiket fegyveres szolgák követtek némi távolságban. Egy cigány csoport is vágatott el mellettök vad szikár lovakon szélesebességgel. Mindazáltal az utakon a' legnagyobb bátorság uralkodik, mert a' fejedelem e' tekintetben kérlehetetlen szigorúságu. A' vendégházakban is mindenütt nyájasan fogadták az utazókat. — Legnagyobb nevezetessége az országának maga *Milos* herczeg, egy 48 évű, óriás nagyságu, erős alkotásu férfi. Színre szőke; arcvonalaiban határozottság, nyíltság, derültség; magatartása 's mozdulatai telvék ille-

delemmel és méltósággal. Az egész ember népe' hőjét mutatja; nincs hozzá adni való semmi. Öltözve törökösen volt, igen gazdagul; övében pisztoly. Nyájasan 's egyszersmind méltósággal fogadá utasunkat. Státustisztei közt Dawidowitch Demeter, az első titoknak, a' legnevezetesebb; tudományos műveltségét Bécsben nyerte; ő maga is író; osztálya a' külső ügyek. A' második titoknak, Popowitch, a' német nyelvet úgy bírja mint a' serbust. A' fejedelem' hitvese, Gospa Liubicza, nemes tartású nő, hősné hol kell, 's egyszersmind munkás gazdasszony' hű képe. Gyermekai egy felserdült leány 's két fiu. A' vendéglés egészen patriarchai volt. A' fejedelemné 's leánya szolgálták a' fejedelmet asztalnál. A' beszélgetés eleven volt és derült. Eljövén tőle utazónk, Zwetjko titoknakát adá mellé a' herczeg kísérvöl. — A' serbus házakban életmód és vendégszeretet egészen régi zamatúak. Ebéd felett az asszonyok és szolgálók körülállják az evőket; az élénk társalkodást nem szakasztja félbe semmi. — A' tartomány' városai közül Pirch úr még Jagodint látta, mellynek szomszédságában a' fejedelemnek szép birtokai, nevezetesen szőlői vannak; Csacsakot, hol az utazó jelen volt a' fejedelem' egy rokonnéja' lakodalmán, Usiczét, 's a' tulajdonképeni fejedelmi székesvárost *Krajugeváczot*, mellyet sem nagyság, szépség nem ajánla, hanem az ország' közepében fekvése, székesvárosnak. Itt volt ekkor a' fejedelem' legkisebb öcsese, kit a' törökök fél-évig lánczban és börtönben tartottak, miért örökre el is bémult. A' fejedelem is megérkezett ünnepélyesen fogadtatva. Lakása fából épült; köröskörül állanak a' cancellaria' épületei. Ezen időben várták Konstantinápolyból azon fermánt, melly Serbiának jövődébéli viszonyait fogta, az akirmani egyezkedés szerint, megállapítani; 's több rendbeli tanácskozások folytak ez ügyben. Egyik fő pontja Serbiának határai a' hozzáadott hat kerület' bekebelezése után; mik iránt Milos hg. egy oklevelet is közlött Pirchchel, mellyet az becses könyvében a' maga helyén illendően használt.

JERUSALEM 'S A' LIBANON.

Töredék Lamartine' keleti utazásából.

Egy napon sátoromat egy köves mezőn ütöttem föl, hol csak egykét törpe gyümölcsfa terem, közel Jerusalemban falaihoz, néhány száz lépésre Dávid' tornyától, kevéssé a' Silve-kúton felül, melly bálrangja' kopott kőlapjait még ned-

vesíti, nem messze a' királyi költő' sírjától, ki e' forrást anynyiszor megéneklé.

Ama' magas, fekete terassok, mellyeken hajdan Salamon' temploma emelkedett, balra fekütek, három kék kúpfedéllel 's az Ómár' templomának légi könnyűségű oszlopával ékesítve, melly most a' Jehova' háza omladékai felett csillog, Jerusalemb' városa, mellyet ez időben épen dögvesz pusztíta, a' száz templomról visszasugárzó napfényben merengett, a' márványon, aranyozott tornyokon, 's a' holt tenger' szeleitől századok óta simított kőfalakon tükrözve magát vissza.

Semmi nesz nem vala hallható a' város' mogorva köréből, melly hasonlónak tetszett egy halállal küzködőnek fekhelyéhez. Széles kapui elpusztúlva. Csak olykor volt látható az őrtálló arab katóna' feje turbánja és veres köpönyege. Nem látam semmi menőt, nem egy jövőt is az elhagyott kapuban.

A' reggeli szél sebes örvényekben kapkodta fel az út' porát, 's egy karaván' közölgését hagyá gyanítani, melly azonban nem jelent meg. Néhány perczenet után, midőn a' szél elment, vagy a' pisáni torony falkoszorúzatán és a' Kaifás' háza' három pálmái közt elhala, a' por megint lehulla a' földre, újra mutatkozott a' pusztta tér, a' nélkül hogy csak egy élő lény is látatná magát.

Csak óranegyedenként nyiladoztak meg vagy ez vagy ama' kapu' két szárnyai, hogy azok bocsátassanak ki, kik a' dögveszben megholtakat temették. Többnyire két mezítelen rabszolga vitt egy saroglyát, mellyen a' holt fekütt. Néha a' halottat örmények, arabok, törökök és zsidók kísérték végnyugalma' helyére. Énekelve léptek a' szomorú olajlombok közt, annak utána pedig hallgatva és lassan tértek vissza lakjaikba. Legtöbbnyire azonban a' halottak kíséret nélkül valának, 's midőn a' két rabszolga két három lábnyi mély likat ásott, leült a' sírra, megosztozék a' halott' köntöseivel, rá gyujta hosszú pipáira és némán dohányzott, vastag felhőket bocsátva orrán és száján.

Lábaim alatt terült el a' Josaphat' völgye, mint egy tágas sír. A' kiszáradt Kedronpatak egy fehér vonást képzett, mindenütt feje kövekkel kirakva. A' halmok' lejtői mindkétfelől fejérek voltak a' sirboltoktól 's az osmanlik' kőből faragott turbánaiktól. Egy kevésse jobbra látszott az olajfák' hegye, mellyen túl a' kopasz Jerikó - hegyi tűzhányó tetők és a' szent Sabba mutatkoztak. Meddig csak a' szem hatott, az egész látkör ragyogó sétasorokból álla kisebb 's nagyobb cyprusfák között.

A' tekintet mintegy önként azon irány felé vonult, merre a' holt tenger kékszinű azúrjai fénylettek 's Arabia' kék hegylánczai megett a' láthatárt bezárták. Azonban itt a' bezárni szó nem eléggé alkalmas, mert ezen hegyek olyanok, mintha átlátszók volnának 's az ember megettök még egy bizonytalan kilátást von észre, vagy legalább hitt észrevenni, melly a' távolban azúr és bíborpárában oszlott fel.

Dél vala, 's azon óra, midőn a' Muezin a' Minaret' legmagasabb karzatáról, a' hívőket imádságra szólítja. Az én arabjaim mindnyájan térdre hüllottak, öszvetevék kezeiket, fölemelék azokat füleiken felül, lecsüggeszték fejökét 's egymás után kiáltozák: Allah! allah!

Néhány lépéssel alabb, siratta egy ifju törökhölgy férjét egy olly fejr kőből készült kised emléken, millyenekkel a' Jerusalemben körüli dombok fedve vannak. Alig volt 18—20 évű. Soha bájolóbb és fájdalmasabb képet nem láttam. Mellette játszott két kised gyermeke három fekete abyssiniai rabszolganóval, kik mint úrnéjok, egy szőnyegen térdeltek. Mind a' hárman szinte ifjak valának 's szépek és hasonlók szobrokhoz, olly minden mozdulat nélkül térdeltek.

Keresztyéni vasárnap volt. Két száz lépésre hozzá a' Jerusalemben magas vastag falai megett a' görög klastrom' fekete kúpfedele alól zengett koronként gyenge távol utóhangja Dávid' hymnusainak, mellyek 2000 év után egy új nyelven, azon tetőn zengedezének, hol születtek volt.

Néhány hónappal ezután libanoni útamban egyikéről ezen havasok' legvégső csúcsainak tértem volt meg. Vendége valék az édeni Scheiknek. Éden egy maronita-arab falu, melly mint sasfészek meredek lejtőn függ 's csak nyáron lakható. Gazdám, a' tiszteletre méltó ősz, két fiától 's néhány szolgától kísérve egész Tripolisig (Syriában) jött előmbé 's várában olly tekintettel 's méltósággal fogadott, melly finomsága és patriarchalis módja miatt rám nézve meglepő volt.

Egész fák égtek a' tágas tüzelőben. Leölt ürük, őzek, szarvasok voltak felhalmozva hűvös nagy termekben, száz évű tömlőket, libanoni arany borral töltve, hozatott szolgálai által, hogy számunkra folyjanak.

Néhány nap mulva, midőn ismét útnak erednénk, a' Soheik egyik fiát 's bizonyos számú arab lovast ada mellénk, hogy a' Salamon' cedrusaihoz kísérjenek, mellyek még most is, 2000 évnél időn túl, ezen hegy' legmagasabb gerinczét borítják.

Visszajövet eltévedtünk a szétrepedezett sziklák közt 's egyszerre egy ezer lábnyi magas, meredek sziklafal' szé-
lén valánk, melly a' Szentvölgyet veszi környúl. E' magas
granitsziklák olly hirtelen meredek, hogy még az őz sem
hághatja meg őket. Kisérőink hasra feküttek 's úgy huzód-
tak előre, fejüket a' sziklapárkányon kidugván, hogy a' völgy'
mélyébe nézhessenek. A' nap már hanyatlott, 's kiszámol-
hatók, hogy még több óráig kellend mennünk, meddig az
elvesztett utat megtaláljuk, melly Édenbe vezetend.

Illy körülmények közt nem maradt egyéb hátra, mint
hogy vezetőink' egyikének helyismeretébe bizakodjunk, ki azt
állítá, hogy nem messzére egy lépcső vezet lefelé, melly
emléket felül haladó idő előtt Maronita szerzetesek által vá-
gatott a' sziklában, 's ezt, ha figyelmesen vizsgálódunk, meg
is fogjuk találni.

Leszállottunk 's lovainkat féken vezetők. Rövid keres-
gélés után csakugyan megtalálók a' meredek ösvényt; melly-
re rettegve léptünk, mert róla mindig amaz irtózatos mély-
ségbe fordult a' szem. A' lovak jöttek minden vonakodás
nélkül, ámbár eléggé kellett vigyáznok hogy le ne csusza-
modjanak. Végre elérénk egy fokra, melly az egész látkö-
rön uralkodott.

A' völgy eleintén széles lépcsőkben kezdé mélyedni, a'
havas mezőktől és az ezekből kiemelkedő sötét cedrus er-
dőktől egész a' zöld vagy sárgás hegyi rétekig, mellyek csak-
nem olly tekintetűek mint Schweitz' havasi. Minden irány-
ból magasabb 's alacsonyabb vizesések zuhantak le a' mély-
ségbe, patakok zúgtak látatlanul lábaink alatt, vagy ezüst-
tajtékosan vágták keresztül a' smaragd mezőt, mellyen
jártunk.

Távolabb a' völgy hirtelen súlyedett le 400—500 láb-
nyira 's egy komor üreg tátogott előnkbe. A' patak belé
omlott 's egész sereg gyönyörű vizeséseket képze, melly-
nek egyike mindig festőibbnek tetszett a' másikánál. Egy
szakadatlan mennydörgés zúgott bennünket körül. A' vízom-
lás okozta szél esőt és ködöt hajta reánk, száz szivárvány-
tól ékesítve, mellyek mint meg anyai szentsugár fogtanak
körül bennünket.

Éjszak felé a' szent völgy mindig mélyebben és mélyeb-
ben sülyedett alá és lepcsőnként szélesebb lón, mígnem, mint-
egy három óranegyednyi menet után a' nagy vízomlástól szá-
mítva, két élesen kinyúló egész kopasz hegy minden kime-
netelt elzárni látszék. De még is egy szegletnél hirtelen el-

kanyarodva egy keskeny ösvény volt, a' patak mellett me-redek sziklákon.

Mintegy közepén ama' tágas üregnek egy nagy kék fol-tot pillantánk meg magunk előtt 's csak szorosabb vizsgálat után ismerők meg, hogy az egy része a' középtengernek, melly Syria' partjait mossa. Ámbár 20 órányi távolságra volt hozzánk, úgy látszott még is a' levegő rendkívüli állát-szósága miatt, mintha ezen tengeröböl épen lábaink alatt volna; midőn a' völgytorkolatot elhagyók, két hajó' vitor-láira is ráismertünk, mellyek mint hattyúk az ég' 's a' ten-ger' kéksége között látszottak lebegni. Ezen látvány elein-tén olly megható volt ránk nézve, hogy róla el nem for-díhattuk szemeinket, 's a' völgyről, mellőtől körítve valánk, egészen elfogá' figyelmünket. Midőn szemünk végre evvel is megbarátkozván, a' közel tárgyakra visszatért 's az alkonyak és vizeknek lebegő' páráin keresztül hathatott, lassanként egy új más nemű jelenés fejlett ki előttünk.

Minden fordulatainál a' pataknak, hol az egy kis szá-raz földet hagyva, egy veresbarna kőből épült Maronita klast-rom tűnt fel a' sötét sziklán 's füstje magas oszlopokban emelkedett a' levegőbe cyprusok 's olaszjegenyék' csúcsai között. A' klastromok körül a' szikla - vagy pataktól szűken nyert kis darabka földek olly szorgalommal látszottak mű-veltetni, mint a' mi virágkerteink. Itt ott szerzeteseket lehe-te látni, fekete köntöseikbe burkoltan, kik a' mezei mun-káról haza tértek, vagy ásóval vállokon, vagy apró arab lovakat hajtva magok előtt, vagy pedig eke' elébe fogott ök-reiket sebesebb menetelre ösztönözve.

Némellyike ezen klastromoknak a' maga kápolnáival, re-metelakjaival ama' két iszonyú sziklakar' előcsúcsain látszott függni, melly a' völgyet körül fogta. Mások, mint a' vad-állatok' tanyái', mély sziklaüregbe rejték. Ezen utol-sóknál csak a' bemenetel volt észrevehető, hol egy harang függött, több apró a' sziklából faragott terassok mellett, ho-vá a' beteg szerzetesek kijöhettek fris levegőre.

Egyikében ezen klastromoknak könyvműhely van, melly-ben a' maronita nép' oktatására arab könyvek készülnek. Min-den ide tartozókat magok a' szerzetesek készítének. Ők a' szerzők, papíroskészítők, betüöntők, szedők, nyomtatók, könyv-kötők és árosok.

Semmi sem adhat valódi fogalmat ezen lakásoknak so-kasága és festői tekintete felől. Minden kőnek megvan a' maga cellája, minden barlangnak a' maga remetéje, minden

forrásnak saját élete. Mindenütt hová a' szem fordúl' hegyet, völgyet, örvényt lát mintegy feléledni.

Az alkonyfény lehanyatlott, a' napi munkák megszűntek 's valamennyi fekete alak eltűnt a' maga klastromába. Harangok zendültek meg minden felől az ajtatoskodókat estimádságra szólítva. Utána mély hallgatás következett be, melyet néhány perczenet múlva komor ábrándos zsoldár-ének szakasztott meg. Mi némán valánk elragadtatva az érzelmektől, melyek a' muzsika' accordjaival egybeolvadva magas világokba látszottak emelni.

HISTORIAI NEVEZETESSEGEK.

HUNN MARADÉK A' HELVETIAI HAVASOKBAN.

Ily sokat ígérő czím alatt közöltetik Malten' érdekes folyóiratában (Bibliothek d. neuesten Weltkunde, 1834, I. I. 28—50) egy a' sioni magasságokra tett kirándulás' leírása. A' fenn nevezett tárgy mellékesen érdekeltetik csak, mindazáltal több tekintetben figyelmünkre méltó. — Az utazónak a' sioni (Wallis megye' főhelye) vásárnép közt egy különös arczvonásu parasztasszony tűnt fel, melly némelly élelmi portékák mellett a' hegységben gyűjtött ércdarabokat is árult; és sem francziául, sem németül vagy olaszul nem szólott, hanem egy különös, félig érthetetlen dialectuson beszélt. Egy pap, plebánosa a' közel fekvő Hérévence nevű falunak, kinek deli vonásai valóságos kaukazi typust mutattak, azt mondá az utazónak, hogy „ő azon asszonynak földie, t. i. mind ketten *Anniviers'* (ném. Einfisch') völgyében születtek, mely a' nagy Rónavölgybe nyílik, dél felé *Sierres* helységtől. A' köz vélemény azt tartja, így folytatá, hogy ők ázsiai eredetűek, nevezetesen néhány száz harmincz hunu vitéznek, Atilla' hadából, maradékai; melyek rabló szándékkal bekalandozván e' tartományokat, Piemont' síkjain az anyaseregtől elvágtatván, az elkeseredett földnépétől üldöztetvén, kénytelenek voltak a' magas hegységbe elvonulni, mellynek havasai és jegesei felett egy szép, mindenünnen bezáródott, lakatlan völgybe jutottak, hol bátorságban lévén, hosszasabb ott mulatás után végkép letelepedtek. Hérévence' vidékében is, melly Sionhoz három órányira, hegy közt, éjszak felé, 's

így az előbbenitől egészen más irányban fekszik, mondatik hogy hunnok tartózkodtak, 's még ma is egy barlang, a' nevezett falu' szomszédságában *hunnok' barlangjának* (Hunnengrotte) neveztetik, melyet — a' nép' babonás hite szerint — gonosz szellemek laknak, 's azért senkitől meg nem látogatatik.“ Más nap hajnalban az utazó többek' társaságában megnézte a' hunnok' barlangját, mely egy meredek kőszikla' felső részében találtatik. A' vándorlók kötelen ereszkedtek le a' szirttetőről mintegy huszonöt lábnyira a' barlang' nyílásához, melyből egy fagerendázat nyúlt ki. A' barlang' nyílása tíz lábnyi magasságu, 's 7 lábnyi széles. Egy mintegy nyolcz láb hosszáságu folyosó egy 20—21 lépésnyi hosszú és széles szirtterembe vezet, mely körül meglehetősen jó táblaművel (Tafelwerk) van bevonva, talaja pedig erős gerendákkal padolva. A' barlang' fenekében, balról, két kirakatlan mellékbarlang van, melyek életkamrák lehettek. — Az egész kétség kívül emberkezek' műve, azonban meg nem határozhatni, mely korból való. Az üreg' formájából ítélve (melly a' Reschi-völgy' mesterséges barlangjaiéhoz tökéletesen hasonlít), az a' viberusoktól vagy sedunusoktól származhatik, kiket a' romaiak, első beütésökkor Helvetiába, a' Rhadanvölgy' közep részében találtak, 's kik az ellenségtől szabadulás végett illy megközelíthetlen szirtlakókba húzták fel magokat. Tartózkodtak-e későbbben hunn megfutamlók ezen barlangban, mely maiglan is nevüket viseli, nem határozhatni meg, minthogy e' környülállást helyben semmi sem valósítja meg. Belső fabételete, valamint a' kinyúló alkotmány is, mely egykor hihetőleg be volt fedve, legfelebb a' tizenhatodik századból való, 's alkalmasint valamelly remetének szolgált hájlékul. A' barlanghoz menetel vagy összeomlott, vagy kötélletrán értek hozzá. — Egyébiránt e' barlang, mely semmi nevezetességet nem foglal magában, 800 lábbal fekszik magasabban mint Hérémente, 's így 4060 lábbal a' tenger' színe, 's 2310 lábbal Sion' városa fölött.

S. F.

A' ZSITVATOROKI BÉKEKÖTÉS. — MAGYAR NYELV' ORSZÁGOS
DIVATA.

Azon polgári rendetlenségnek, mely Bocskai István és Betlen Gábor' vezérletével, I. Achmet zultánnak szövetséges segédhadára támaszkodva rövid idő alatt elhatalmazott, az 1606-diki jun. 23-dikán, Illyésházi István' közbenjártával költ bécsi békekötés egészen véget nem vetett; mivel ezen béke-

szerződés Rudolf római-német császárt és magyar királyunkat egyszersmind a' törökkel kötendő békességre kötelezte ¹⁾. Ez nem marada hosszas időre; mert mihelyt Mátyás austriai főherczeg, Rudolf császár' testvéröccse 's képviselője Komáromba érkezett, azonnal meghatalmazott követek választattak a' törökkel tartandó békealkudozásra, mellyre mindenik felekezet hajlandónak látszott; azért a' követek sem késedelmeztek a' meghatározott alkudozás' helyére megindulni. ²⁾ Istvánfi Miklós, Mátyás főherczeg' biztosainak egyike beszéli ³⁾, hogy Achmet zultán' békekövetei, ugyan azon 1606-dik évrnek octob. 20-dikán túl a' Dunán Almáson; a' magyar megbizottak pedig innen, amazokkal szemközti helyzetben, hol a' Zsitva folyam a' Dunába ömlik, akként jelentek meg, hogy a' főherczeg' és Bocskai' biztosait egymástól a' Zsitva, ezeket a' Duna választaná el a' török követektől.

A' Duna és Zsitva közötti sík mezőn tábori sátorok valóának felütve az alkuba szállandó követek' elfogadására, kik egyedül csolnaken jöhettek össze a' kötendő béke feletti tanácskozásokra ⁴⁾, honnan a' főherczeg' küldötteti naponként estalkony felé, vagy a' szerződési hosszasb vetekedésben éjre kelyén az idő, későbbben, Komáromba térének vissza kétes re-

1) „Hogy az frygy Magyar, Németh, és Teöreök keözeöt egyszersmint tractáltassék, kinek helye, napja specificáltassék, houá bátorságossan az Commissariusok gyülhessenek. Interim arma sileant.“ (Victorini de Chorebo (Sinai Miklós), Sylloge Actorum publicorum Pacificationis Viennensis Historiam illustrans. s. I. 1790. 8. pag. 2.) — „Manet prioris Tractatus conclusio; ut simul cum Ungaris et Turca pax, et reconciliatio fiat.“ (Corpus Juris Hungarici. Tyrnaviae, 1751. fol. Tom. I. pag. 643).

2) „Conclusa autem tali cum Vngaris concordia, facile et cum Turcis pax successit, qui eventum istorum tractatum expectabant.“ (Pauli Piasecii, Chronica Gestorum in Europa singularium. Cracoviae, 1648. fol. pag. 241.)

3) Nicolai Isthuanfi, Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae, 1724. fol. Lib. XXXIV. pag. 519).

4) „In quo (loco) ab vtraque parte delegati rapidissimis fluminibus separati, de rebus suis seorsim consultare, nec nisi nauigiorum beneficio conuenire possent.“ (Jacobi Augusti Thuani, Historiarum sui temporis Tom. V. Coloniae Allobrogum, 1630. fol. Lib. CXXXVI. pag. 1228. seq.)

ménynyel az ohajtott egyeztetéshez ⁵⁾. Ők Egert és Kanizsát kívánták vissza a' töröktől; mivel, miként állíták, elfoglalások fegyvernyugvás' és béke feletti alkudozások' idejére esik; következőleg álnok kitöréssel és csellel történt. Mire a' törökök hajlani épen nem akartak.

Végre hosszadalmas tanakodással, tizenöt évig tartott rendbomlás, féketlen erőszak és ellenségeskedés után, a' három felekezet' kölcsönös egyeztével szent Márton' napján nov. 11-dikén megkötöttetett a' zsitvatoroki béke húsz esztendőre; a' követek pedig viszonyos esküvéssel erősítették meg a' (magyar nyelven íratott) békeczikkelyeket ⁶⁾, a' min nem kevesen panaszolkodva boszankodának ⁷⁾; míg a' többség hálaörömet nyilatkoztató ⁸⁾.

⁵⁾ „Quotidieque de conditionibus induciarum foederisque disputabatur; sic ut Caesareani ad serum diei, et saepe nocte Comaromium redirent; Turcae vero et Boscaiani eodem in loco sub tentoriis pernoctarent.“ (Nicolai Isthuanffii, Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae, 1724. fol. Lib. XXXIV. pag. 519).

⁶⁾ II. Mátyás királyunk' 1616-diki, ezen zsitvatoroki szerződést is megerősítő levelében olvastatik: „Pax et concordia viginti proxime insequentibus Annis inviolabiliter obseruanda, Anno Domini 1606. ad Situa — Torock conclusa, *mutuoque iuramento corroborata*.“ (Series Conditionum et Pacificationis Articulorum inter Imperatores Romanum et Turcicum conclusorum, Viennae, 1628. 4. pag. 4.) — Nem találunk elakasztó nehézséget Kendeffii' kéziratában, mellyben *Zsitva* helyett *Siczova* olvastatik. (Josephi Benkő, Wolffgangi de Bethlen Historia de rebus Transylvanicis. Cibinii, 1793. 8. Tom. VI. pag. 454.) — Nem Struvius' állításában: hogy e' békekötés nov. XXI-dikén költ. (Burcardi Gotthelfii Struvii, Corpus Historiae Germanicae. Jenae, 1730. fol. Tom. II. pag. 2031. seq.). Sem Thuanus' mondásában: hogy e' béke XV. esztendőre kötöttetett. (Jacobi Augusti Thuani, Historiarum sui temporis Tom. V. Coloniae Allobrogum, 1630. fol. Lib. CXXXVI. pag. 1229.). Ezeket az eredeti magyar példányból, mellynek hitelessége felől alapos kétségünk nem támadhat, könnyű megigazítani.

⁷⁾ Georgii Stoboei, Epistolae ad diversos. Viennae, 1758. 4. pag. 196. — Nicolai Isthuanffii, Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae, 1724. fol. Lib. XXXIV pag. 520.

⁸⁾ Joannis Georgii Schwandtner, Scriptorum Rerum Hunga-

Rudolf császár, ki gondosabb figyelemmel vala a' csillagok', mint a' népek' mozgására, e' békekötést dec. 9-dikén (1606) költ királyi helybenhagyásával maga is megerősíté⁹⁾; azonban mivel a' szerződésben kikötött időre Konstantinápolyba ajándékot nem küldött, a' törökök ujra nyugtalan elégtelenségben valának¹⁰⁾. Mátyás főherczeg, kinek kormányára bízott az ország, részint ezen, részint más sürgető körülményektől indítván: az 1608-diki mart. 11-dikén Pozsonyban tartandó országgyűlést, kormányozói hatalmánál fogva jan. 12-dikére határozta¹¹⁾, mellyben Nádasdi Tamás és Csuti Gáspár jeleltettek ki a' budai basához Érsekújvárra, határidőt kérendő követségül a' zsitvatoroki szerződés' végrehajtására 's ezentuli sikeresb biztosítására¹²⁾. Erről költ azon eredetiében tőlem nem láthatott érsekújvári szinte magyar alkukötés, mellyről a' szorgalmas Kovachich teszen említést¹³⁾, és melly Fejérváry Károly' jeles gyűjteménye után másolatban kéziratok között találtatik. Ennek negye-

ricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom. II. Apud Petrum de Réva, Cent. VI. pag. 781.

⁹⁾ Du Mont, Corps universel Diplomatique du Droit des Gens. Amsterdam, 1728. f. Tom. V. P. II. pag. 78—80. Conf. Martini Georgii Kovachich, Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1801. 8. Tom. III. pag. 349.

¹⁰⁾ „Multoties Turcae per litteras apud nos gravissime fuerunt conquesti, quod inita pacis conditio, munerisque honorarii transmissio non adimpleretur.“ (Georgii Pray, Epistolae Procerum Regni Hungariae. Posenii, 1806. 8. P. III. pag. 296. A' levél' költe nem jan. 20-dika, hanem febr. 1. napja (1608). Conf. Stephani Katona, Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Austriacae. Budae, 1794. 8. Tom. XXVIII. pag. 783.

¹¹⁾ „Mátyás Herczeg azért, Januariusban 1608. esztendőben a' Tsászár akarattya ellen, egy hertelenséggel - való Gyűlést hirdete Posenba.“ (Petthő Gergely, Magyar Kronika. Kassán, 1753. 4. 1751.

¹²⁾ Martini Georgii Kovachich, Scriptores Rerum Hungaricarum minores. Budae, 1798. 8. Tom. I. In Diario Ablegati Civitatis Soproniensis. pag. 238. seq.

¹³⁾ „In Ujvár 28. die mensis Martii A. 1608. (Commissarii Tractatum pacis cum Turcis) Quinque Articulis idioma Hungarico conscriptis concluderunt, et subscripserunt. Ex-

dik czikkelye rendel: „*Az my illety az hodultsaghot az Esztergham tajan valokrol ugy vegheztünk, hogy az pechetes Levelet magyarul Bechbüül az melly az Zittva Toroktul valo veghezesrül vagon, Mattyas Herczegh Urunk akkorra küldye Komaromba az mikor az követe- ket, kik az Portara mennek, Ó Felseghe oda küldy, es az mint az Levelben leszen megh írva, az szerenth legyen megh az holdult falck alapotyok*“¹⁴⁾.

Az itteni választottság tehát e' békeszerződésnek magyar példányát fogadá el hitelesnek, melly hihetőleg többször is leiratott a' felek' bátorsága miatt; mivel Konstantinápolyban szinte ez vala tekintetben, hol Nigroni Endre II. Mátyás királyunk' követe, az Erdély iránti kérdésben, Nassuff basát csak az erre hivatkozásával vala képes tökéletes megnyugásra birni¹⁵⁾.

Felhagyván történeteink' azon időszaki fejtegetésével, melly távolabbi eltérésekre vezetne bennünket, ezélunkra nézve az érdemel inkább említést, hogy a' törökkel alkuvó magyar békekövetek hosszas ideig e' zsitvatoroki békekötést fogadák el alapszerződésnek, melly az 1608diki koronáztatás előtti 2dik, 1613: 35dik; későbbben pedig több más törvényczikkely által is jóvá hagyatott és megerősített.

A' bécsi békekötésnek¹⁶⁾ azon példányában, melly törökből fordítatott latinra, az vala nyilvános feltételül kötve: hogy a' zsitvatoroki béke ismét húsz esztendeig szen-

ordium tamen, et Confusio hujus Instrumenti Latina Lingua scripta sunt.“ (Martini Georgii Kovachich, Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1801. 8. Tom. III. pag. 358).

¹⁴⁾ Acta Diaetalia Annorum, 1601. 1602. 1603. 1604. 1606. 1608. 1655. MS. fol.

¹⁵⁾ „Et conversus ad Bassam Nassuff institi, ut proferretur in medium *exemplar Capitulationis* (juratae ad Zituam) *authenticae idioma hungarico conscriptae*, et utrinque comprobatae, *inque thesauro sultani asservatae*.“ (Martini Georgii Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores*. Budae, 1798. 8. Tom. I. XXXIII. *Relatio Andreae Nigroni a sua Majestate Constantinopolim missi*. A. 1612. pag. 253. 255. 267).

¹⁶⁾ „MDCXV. Die XXVI. Junii. Cum Amhat Tehaja, Turcarum imperatoris ablegato, Viennae, tractatus de pace initus, et ex parte conclusus est. (Matthiae Bel, *Appara-*

túl megtartassék ¹⁷⁾. Az 1618-diki febr. 27dikén Komáromban költ egyezés csak folytatása szerződésünknek. Az 1626ban mart. 26dikán II. Ferdinand és Murat Han között Gyarmaton kötött egyezkedésnél is ez vezérlé a' békekövetek' lépéseit. A' szőnyi táborozásban 1627dikben költ béke a' zsitvatorokinak egyedül megerősítése 's körülményesb felvilágosítása ¹⁸⁾.

Ezen nevezetes és hazánkban a' török pusztításokat enyhítő békekötésnek magyarul költe régóta ismeretes a' régiségekre figyelemmel ügyelők előtt ¹⁹⁾, eredeti papiros példánya Budán őriztetik az országos levéltárban ²⁰⁾. Az egész, vékony fejr czérnaszállal összevarrott, két kisebb ívnek hat lapjára iratott, Mátyás főherczeg' követei még a' hatodik lap' végén vannak aláírva; Bocskai' küldöttei pedig a' hetedikre, nem mint az előbbie, hanem azon darab papirosra, mellyel a' veres viaszra nyomtatott pecséteik vannak bevonva; irták neveiket amazokéval egy irányban, ezen lap' felsőbb része egyébiránt üres, a' nyolczadik és utolsó lapra régi, de más kéz irta: „*Az Frigi zeorzesben walo Articulusok.*“ A' többi itten talál-

tus ad Historiam Hungariae. Posenii, 1735, fol. In Georgii Závodski Diario. pag. 370).

¹⁷⁾ „Sancta pax ad Situam stabilita et conclusa, integris viginti annis observetur: computando hos viginti annos, a data praesentium literarum, a mense Chomazilahir, Anni 1024 (1615.) Series Conditionum et Pacificationis Articulorum inter Imperatores Romanum et Turcicum conclusorum. Viennae, 1628. 4. pag. 9. — Ezen szerződést következőleg fejezik be a' békekövetek: „Ad horum maiorem firmitatem, sex eodem sensu, *Italica, Hungarica, Ottomanica lingua* scriptas huiusmodi Capitulationes confecimus.----- manus subscriptione, sigillo, solitoque signo confirmavimus, et parti utrique tres ejusmodi scripturas dedimus.“ (Du Mont, Corps Universel Diplomatique du Droit des Gens. A Amsterdam, 1728. f. Tom. V. P. II. pag. 282).

¹⁸⁾ Du Mont, Corps Universel Diplomatique du Droit des Gens. A Amsterdam, 1728. f. Tom. V. P. II. pag. 310. 475. 501.

¹⁹⁾ Horvát István, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmezétek. Pesten, 1815. 8. 49. — Kresznerics Ferencz, Magyar szótár. Budán, 1832. 4. II. R. 195. — A' magyar tudós társaság' évkönyvei. Pesten, 1833. 4. I. köt. 13.

²⁰⁾ Acta Tractatus Pacis. Lad. C. n. 17.

tató jegyzet mint: „*Lad. C. Nro 17. Ann. 1606.*“ stb. mind későbbi. Az aláíratokat hív rézmetszetben, úgy a gyűrűpecsétet a' mennyire kinyomattak és láthatók, az jde mellékelt tábla mutatja; maga a' békekötés pedig ezen eredeti példány szerint világosító jegyzetekkel itt következik *) :

* *Nos Joannes à Molart*, Liber Baro in Reineck et Trossendorff, Sac: Caesaree' et Regie' Mattis Consiljarius Bellicus, supremus Capitaneus Comaromen, supremus Praefectus Tormentariorum in Confinys sua' Mattis. * *Adolphus ab Althaim* Liber Baro in Goldpurge et Mursteten Sac: Ca's: et Regie' Mattis Consiljarius Bellicus, supremus Praefectus Tormentariorum Campestrium et Gubernator Exercitus Sac: Ca's: Mattis. Comes * *Georgius Thurzo* de Bethlehemfalwa, perpetuus Comes Comitatus Aruen. Dapiferorum Regalium in Hungaria Magister, Sac: Ca's: et Regie' Mattis, Consiljarius. * *Nicolaus Istuanfÿ* de Kisaszonifalwa, Janitorum Regalium in Hungaria Magister, Sac: Ca's: Regia'que Mattis Consiljarius. * *Seÿfridus à Kolonicz* Sac: Ca's: et Regie' Mattis, partium Regni Hungariae Cis Danubianarum Generalis Capitaneus, Consiljarius Bellicus et Eques Auratus. * *Franciscus de Bottian*, Comes Comitatus Sopronien. Sac: Ca's: et Regia' Mattis partium Regni Hungariae Ultradanubianarum Generalis Capitaneus. * *Christophorus Erdeödi* de Erdeöd perpetuus Comes montis Claudÿ, Serenissimi Archiducis Matthei' Cubicularius et. ad tractatum pacis desi-

*) A' tudós társaságnak 18d. heti ülésében 180 pont alatt költ határozata' következésében Mélt. Gr. Teleki József előlülő úr a' fenns. Főherczeg-Nádor-Pártfogótól engedelmet kérvén ezen országos oklevél' lemásolására, 's azt meg is nyervén, illy jelentéssel örvendeztette meg a' társaságot Bécsből, julius' 10. „Tek. társaság! Ó cs. kir. Főherczegsége szeretett nádorunk, mint kegyes pártfogónk, a' tudományok' kedvellésének és társaságunk eránt való magas kegyeinek új jelét adta, midőn a' zsvataroki, magyar nyelven készült, és az ország' levéltárában levő, békekötésnek lemásolását a' Tudománytárban leendő kiadás végett, a' f. h. Sd. napjáról költ kegyes levele szerint megengedni, és azért az említett levéltári hiyatalnál a' szükséges rendeléseket megtenni méltóztatott. A' mit is a' tek. társaságnak a' *Luczenbacher János* rendes tag ur' ntasítása végett tudtára adván stb. Gr. Teleki József. — Szerkeztető' jegyzése.

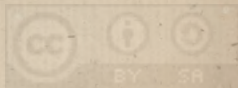
Struus Hierobadina
[Signature]

Paulus
Lieny
[Signature]

Muſart Gobertus
[Signature] Georgius
Hoffmannus
[Signature]

melzer Melnicus.

Joannes à Ololant
Adolp's ab Altban L.B. my

Christophorus Binto de Arwa my

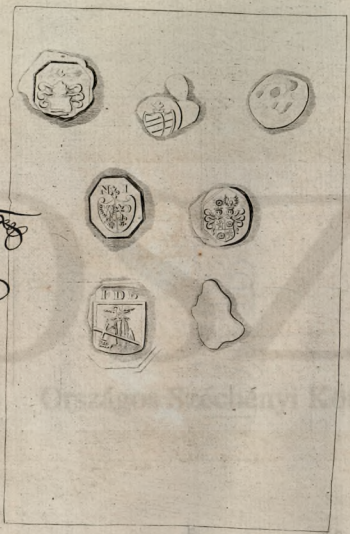
N. Johann: Mann my

S. a. Kolonitzky

Franciscus De Benthin

Mammy

Christophorus Gileadi Com. d. Caff. my

Stanis Thibaudin my

Paulus
Liamy
Momy

Mic'ail Gohomy

Georgius
de Hoffmann

Handwritten text, possibly a signature or name, appearing as a faint watermark or bleed-through from the reverse side of the page.

Handwritten text, possibly a signature or name, appearing as a faint watermark or bleed-through from the reverse side of the page.

Handwritten text, possibly a signature or name, appearing as a faint watermark or bleed-through from the reverse side of the page.

gnati Commissarÿ. Ac per Illmum Principem Stephanum Transylvaniae Principem, Siculorum Comitem, ac partium Regni Hungariae Dominum ad Tractatum ejusdem pacis delegati. *Stephanus Illieshazÿ* Comes Comitatus Trinchin et Lypto. *Paulus Niarÿ* de Bedegh, *Michaël Chobor* de Chobor Zentmihalÿ etc. et *Georgius Hoffman* etc. Adgiuk ez mi leueleönknek jelen uoltanal mindeneknek Tudtara. Hogi minekutana az mi Kegÿelmes Vrunk es Feiedelmeönk masodik Rudolphus Isten engedelmbeöl az Feülseges Romaÿ Chaszar, nemet orszagnak, magyar orszagnak, Che orszagnak, Dalmatianak, Horuat es Tot orszagnak Kiralia között, es az hatalmas masodik Murates s- harmadik Mehemet megh holt Chaszarok között, az Török rezreöl megh szegetuen az bekesegh, had tamadot, es az, mind ez mastani hatalmas Achomates Török Chaszar ideig tartatot, Vgian azon Feiedelmek azert szanakozuan az sok szegeniseghnek ennÿ ideig ualo uginint tizeneöt egez eszten-deig kölömb kölömb fele egimas szerencheikkel continualltatot hadak miat, niomorusagikon, es akaruan azoknak s- az teüb allatok ualoknakis nyugodalmat es Chöndesseget szörzeni, es az hadaknak tulaidon ualo haborgatasabol ualamenire kiueni, az bekeseghnek megh vytasara elmeieket forditottak, es az Feülsege Chaszar Vrunk az mi kiraliunk az fölliöl megh neuezet Commissariusokat es követeket, az hatalmas Achomates Török Chaszar penig az Tekentetes Nagos Alÿ Passat, Budan feö Hel Tartoiat es gondgia uiselöiet s- Habil Effendit az feö *Kadiat* ¹⁾ ualaztotanak, kik sok Tractalasok es egimasközöt ualo szollasok vtan, uegtere ez könetkezendö bekeseghnek Con-

¹⁾ „Cadius, Judex, praefectus apud Saracenos et Turcos.“ (Caroli Du Fresne, Glossarium ad scriptores Mediae et Infimae Latinitatis. Parisiis, 1733. fol. Tom. II. col. 20.) — „Adducti sunt autem coram domino Rege, sedente pro tribunali, procurator civitatis, qui lingua eorum dicitur Emir; et Juridicus, qui iuridicendo praeerat, qui etiam lingua eorum Cadius appellatur.“ (Jacobi Bongarsii, Gesta Dei per Francos. Hanoviae, 1611. fol. Tom. I. In Willermi Tyrens. Hist. Lib. X. Cap. XVI. pag. 785.) — „Kazi v. Kadi, ein Richter.“ (Joh. Chris. Clodii, Lexicon Latino Turcico Germanicum. Lipsiae, 1730. S. pag. 314.) — „Cadi, al. Kadin seu Cadinus, id est iudex vrbis.“ (M. Laurentii Risebergii, Compendiaria praecipuarum rerum Turcicarum Relatio. Helmaestadii, 1596. 4. p. 28. 39.)

ditioira mind az ket feleül erössen megh tartandokra ýötteünk auagi ýütöttünk.

Első.

Hogi mikor mind az ket Chaszarhoz az követek elerkeznek mastan mingiart ugian ezen követseghben egik az masikat Apiaua, az masik penigh az masikat fiaua fogadgia.

Masodik.

Hogi minden irasokban, levelekben, es latagatasokban tisztessegeessen procedaltassek, es egik az masikat Chaszarnak nevezze auagi iria s- nem kiralinak.

Harmadik.

Hogi az Tatarokis es egiebfefe nemzetsenek ez bekeseghben be foglaltassanak, es migh az bekesegh tart, semmi kart az kereztein Országoknak ne chelekedgienek.

Negyedik.

Hogi ez ket Feiedelem közüt legien az bekesegh minden helekben feükepen magyar orszagban es ahoz eleiteül fogua tartozando tartomaniokban, es egieb orszagokban Tartomaniokba es Prouinciakba mind tengeren s- mind szarazon, az kik eö hozzaik tartozandok es bele foglaltassanak minden Országok az Austria hazhoz kötelesek, auagi attol feüggeük. Es ha az Spanior Kiralis bekeseget akarnak szörzeni, ellent nem tartanank benne.

Ötödik.

Hogi minden fele Chatak megh szünienek. Ha penig teörtenet szerint ualami Toluaik tamadnanak, es akar meli reznek kart tenninek szabad legien effele gonozteuöket megh fogni, es az eö megh fogasok feleül az masik reznek iratassek, annakutana teörüenniell lattassek megh az dolog az elöt az Capitani elöt, melinnek Capitansaga alat effele hatalom teörtenik, *es az el uet marhak uisza adatassanak* ²⁾.

Hatodik.

Hogi varakra eötni es megh uenni, se titkon, se nilvan, sem ualami practikaval ne legien szabad, seöt megh chak pro

²⁾ „Resque ablatae restituantur.“ (Corpus Juris Hungarici. Tyrnaviae, 1751. fol. Tom. I. pag. 650.) — „Marha, Res, Substantia, Peculium, Possessio, Bona, orum, Opes, Grex, Armentum, Merx.“ (Alberti Molnár, Dictionarium Ungarico Latinum. Heidelbergae, 1621. 8. pag. 194).

balnys azokat megh uenny anagi elfoglalni akar minemomodon , es hogi egik rezreolis rabsagra Emberek el ne fogatassanak. Az mi penig adatot Boczkaÿ Feiedelemnek , az az Bechi uegezes es Pactumok szerint maradgion.

Hetedik.

Hogi minden Rabok mind ket feleöl uisza adatassanak es az szemelieknek egienlösegek szerint el chereltessenek , ugi *hogi az Rabok Vraÿ az eö sarchokrol megh elegetessenek , mind az ket feleöl* ⁵⁾, az kik penig ualtsagok feleöl immar az eö Vrokal uegeztenek azok megh fizessek , az kik penig az bekesegh ideieben el fogattanak , azok minden fizetesnekeöl el bochattassanak.

Nolckadik.

Hogi az Giöri kiralikepenek , es az Dunan innen s-tul nalo Orszag Capitaninak , es az Horuat Orszagi Bannak , mind penig az Budaÿ *Boznaÿ es Tömösuari* (kitörölve) Passaknak , *az töbi penig eö töle halgassanak* (a' papiros' szélén) , minden hatalom adassek minden yöuendö vegbeli akadekok kö-tödesek es botrankozasok el igazitasara. Hogi ha penig nagi sulios dolog teörtennik , az kik eö altalok el nem igazitat-hatnanak , azokrol mingiarast talaltassek megh mind az ket feiedelem.

Kilenchedik.

Hogi az Varakat mindenik rez az eö regi heleken megh epethesse es megh erősithesse , yönonnan penig varakat es Castellokat epiteni ne legien szabad.

Tizedik.

Hogi az mi Reszeönkröl keüldessek köuet aÿaudekokal

⁵⁾ „Ut iuxta pactationem (igy és nem tractationem) eorum Domini contententur utrinque.“ (Series Conditionum et Pacificationis Articulorum inter Imperatores Romanum et Turcicum conclusorum. Viennae, 1628. 4. pag. 21.) — „Sartz, Pactum (pactatio), Lythron (váltságbér, Lösegeld), Exactio.“ (Alberti Molnár, Dictiones Ungaricae summo studio collectae et latine conversae. Hannoveriae, 1611. 8. pag. 243.) — „Ki nem láttya tehát , hogy váltság és sartz nélkül ingyen megengedhetett Isten az ő rabjának?“ (Pázmán Péter, Predikátziók. Nagy-Szombatban, 1768. f. p. 80, 100.)

az Török Chaszarhoz, es az Nagos Zerdaris ⁴⁾ keölgie az eö köüetit az mi feölseges Hercheg Vrunkhoz aýandekokal. Es mikor az mi követink Constantinapolban az bekesegek megh erösítisiert ýutnak, ennanis keölgie az hatalmas Török Chaszar az mienkhez Pragaban az eö Köüetit nagioab auagi teöb aýandekal, hogi nem mint ez elöt uolt szokas.

Tizenegiedik.

Hogi mast az eö Feölsege köüete Constantinapolba nigie az ket szaz ezer forintot marhauul es penzeöl az fogadas szerint aýandekol, egicher es soha nem teöbszeör.

Tizenkettödik.

Hogi az bekesegeh huz eztendeigh el kezduen szamlalni Januariusnak első napiatol fogta ez ýöüendö eztendöben legien, es három eztendö mulua, mind az ket Feiedelem egymashoz köüeteket aýandekokal keölgienek, ugi hogi az aýandekokal ne tartozzanak s- neuek se legien hanem kiki mind az eö ýo akarattia es techese szerint keölgion. Hasonlo szemelieketis es meltokat auagi illendöket. Az medig penig az huz eztendö tart, ertessenek auagi bele foglaltassanak, az feölseges Romaý Chaszarnak vtana ualo Successorj, es magiar Orszagnak legitimus Kiralj, es ver szerint ualo Attiafiay, vnokaý, es azok utan teörüen szerint köüetkezendöý es azokalis erölssen megh maradgion az bekesegeh, Vgian ugi ertessek az hatalmas Török Chaszar Reszereölis es ugi legien. *Tizenharmadik.* Hogi Wacz mi kezeönknel maradgion es megh epetethessek de megh ne nagiobitassek. *Tizeunegiedik.* Hogi ha az eö Feölsege Követi az Portara erkeznek, szabad legien kerniek valamit akarnak az Chaszartol. *Tizenötödik.* Az meli Faluk Filekel Zomosküel Hollokövel Ainaczkövel, Diuimmel, Keköuel Zechannel Giarmatal Palaukal, Nogradal es Vachal az holdulastol megh szabadultak ez vtan se hodullianak miert hogi az hazak mi kezeönknel *mi kezeönknel* (kitörölve) uadnak, es azokhoz semminemö Ispaiia ⁵⁾ es (e)gieb török akar hol lakiek semmiközeöt ne (tar-

⁴⁾ „Magnificus Murath Bassa Zerdar.“

⁵⁾ *Ispaiia, Ispahia, Ispahia, Spahus, Spachus.* — „Creantur autem Bassae, Beglerbeghi, ex certis Imperatoris equitibus stipendiariis, qui *Spahi*, Vlufagi, Carpici dicuntur, suntque tanquam seminaria ministrorum et praefectorum Imperii.“ (Joannis Georgii Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom. II.

cha se hodultassa, ki ueuen azokat az falukat, az kik Eger megh ueteleteöl fogua szintelen hodultanak, azok ez vtanis hodultak legienek, azokon kiuöl egiet se hodultassanak. Az mi Istergam dolgat illetj *Embereket bochasson ki az Passa* (kitörölve) az mikor az kereztienek az Törökökteöl megh uetik az mit addig az Törökök hozza hodultattanak, azok mast es ez utanis oda hodullianak, azokon kiuöl egiet se hodultassanak. Az mi Kanisa dolgat illetj embereket bochasson ki az Passa es Bottiani Vram es azok meghlassak az Falukat michoda faluk hodultak oda es el igazoggiek. Az hodultsagh közöt az ki nemes emberek uadnak, auagi hazok uagion, azok az Törököknek se adot se Desmat ne adgianak, es semmibeöl ne hodullianak, es valakik az Kiralinak nem fizetnek azok az Törököknek se fizessenek hanem mindenekbe mind hazokba es szemeliekbe szabadosok legienek. Az hodultsagra penig az Törökök ki ne járianak, hanem chak az közelualokra, es chak az falu Birak altal szolgaltassek be, ha penig be nem menninek tehat az Capitannak uagi feöldes Vroknak irianak es azok bekeölgiek, ha ugi sem akarnanak, ugi menien rea az Török azonkepen az Magiarokis. Annakokaert mi az Feölseges megh neuezet Chaszar Vrunknak Commissariusi es Tanachj az eö neveben es szemelieben hasonlokepen az fölseges Mattias Hercheg Vrunkeba, es az egez büchöle-

---

In Pétri de Réva Centuria VI. pag. 763.). — „Turcarum acies peditatu constat et equitatu. Equitatus conflatur ex *Spahis*, quorum duae sunt classes: *Timarri-Spahi*, seu Timarriotae, e Timarris (stipendiis) suis viventes; et *Baluki-Spahi*, aliter *Spahoglani* e Serralio educti, et stipendio merentes.“ (Raymundi Principis Montecuccoli, Commentarii Bellici. Viennae, 1718. fol. pag. 95.). — „*Spachi Oglani*.....digniozem obtinent locum. Nam ii ipsi in 'eo, cui Clausurae nomen, loco educati, ac literarum atque armorum disciplinis instituti, veluti principis filii habentur.“ (Pauli Jovii, Turcicarum Rerum Commentarius. Antverpiae, 1538. 8. s. p.) — „*Spachi Oglanii* dignitate caeteros antecellunt, quod ab imperatore filii appellantur: Nam a pueritia ex delectibus provinciarum adducti in regiam, et postquam a Christiana religione defecerint, per Eunuchos literis et armis liberaliter instituti, quum puberes euadunt, ad summos honores prouehuntur.“ (Pauli Jovii, Historiarum sui temporis Tomus I. Lutetiae, 1558. fol. Lib. XIII. fol 162. G.).

tes Austriaÿ hazében kötelezzeök magunkat es fogadgiuk igaz hitcönkre hogi az megh nenezet Chaszar es Herchegh Vrunk eö Feölsegek, es mind az teöb Austriaÿ nemzetsegebeöl ualo, Herchegek es feiedelmek, az fölliöl megh nevezet bekeseghnek articulosit, mi közteönk, es az Nayos Alÿ Passa s-Habil Effendj Budaÿ Kadia az hatalmas Török Chaszar neuuel uegezteteket, az migh az Török reszről megh nem bontatik, minden Punctwsiban es Chikelekben megh tartiak es az eö Capitaniok s- vitezik által s- mind az töbiuel, az kikel szeökseges, erössen es megh szegetlen megh tartattiak, melinek megh hiteliert es bizonisagaert ezt az mi leveleönket kezeök irasual es Pöchetinkel megh erösituen mind az ket feleöl attuk es meghirattuk. Datum in Castris inter Danubium et fluvium Zitua positis die Undecima Novembris in festo S. Martini, Anno Millesimo, Sexcentesimo Sexto. Joannes á Molart (m. p. I. s.). Adolph ab Althan L. B. (m. p. I. s.). Comes Georgius Thurzö de Arwa (m. p. I. s.). N. Isthuanffÿ (m. p. I. s.). S. a Kolonits (m. p. I. s.). Franciscus De Batthjan (m. p. I. s.). Christophorus Erdeödj Comes (m. p. I. s.). Stephanus Hieshaj (m. p. I. s.). Paulus Niarÿ (m. p. I. s.). Michael Czobor (m. p. I. s.). Georgius Hoffman (m. p. I. s.).

LUCZENBACHER JÁNOS,

m. t. társ. r. tag.

MAGYAR NYELV' EGYHÁZI DIVATA.

Romai magyar bulla 1638ból.

Frater Joannes Baptista a' Campania strictioris Observantiae mind az egész szerzetnek generalis ministere és szolgaja. —

Istenben szerető Paterimnek, ugymint generalis Difinitoroknak és mint az egész provinciáknak Ministeriknek es Custosiknak, és az több szent szerzetben léüü Alumnusinak Superioroknak és alatta valo subditusinak.

Anno 1639. die 11. Mensis Junii Az egész szent szerzetnek generalis gyülekezeti leszen, az mi Regulánk és vigezísünk szerént a' mi kalastromunkban ugymint a' ki Ara Caeli hiuatatik, Romaba, eztet mi az mi hivatalunk szerént, ti nektek, tudastokra akaruan tenni, jelentjük Hogy azok az kik ennek az szent szerzetnek Regulat, és az mi rendelisünket, Decretominkat tartjak, tartoznak bizonyos üdübe az u Provinciajokbul ki menuin (igy:) és az közönséges megh hirdettettet gjulekezetben jelen lenni. Illjen okkal hogy senki akar minemü tisztbeli állapotbeli ember legyen és annak megh nevezet Esztendünek és holnapnak nyolczadik napjanak elütte

ne legyen szabad be menni Romában, és aztot közönségesen mindeneknek a' szent engedelem alatt, és más nagyobb meghöchtathatlan parancsolatok alatis hagjuk és parancsoljuk. —

Fratereknek sokaságha miat szokas szerint akaruan eleit venni, szabad legyen hiuatalosoknak másod magauál bejünni, a' többinek ugymint hiuatlanoknak akar minemü állapot be lieknek a' megh nevezet gyulekezet apostasianak büntetése alatt tiltatik, anagy a' mi akaratunk szerint alavaló nagjób hüntetissel büntethessék: Azokon kéuül kiknek Ieszen mi tülünk szabadságok. —

Minjajokat penigh a' kik jüvendük Iesznek minden jó akarrattal, és attjafüni föl indittatot szeretettel intjuk és Kristusban alazatossan kerjük, hogy eljüvetelekben és vissza térésekben tisztességesen szerzetessen és példa adással járjanak a' mint szent Ferencz szerzetit illeti ne veszekegjenek, se ne ketügjének szokkal, de kegyessek, engedelmessek, alazatossak legyenek, tisztességesen szoluan mindeneknek a' mint az Istennek szegény szolgait és Sz. Ferencznek küvetuit illeti. — Valamégh a' prouincialisok, Ministerek és Custosok önnön Prouinciajokban vissza nem ternek, egy altaljában semmi a' mi szerzetünknek statutaja szerint az Prouinciában üytast ne tegjenek: Hogy ha valami kölönbezis Iészen, az semmirekelü legyen, és az mindenkütl megtartassik. Prouinciáknak Custosi elüttiünk Ievüknek dicheretes szokassa szerint az egész szerzetnek conventusit, és a' Fratereknek mint elüknek s' mint helletaknak, és minden prouinciában történt dolgokra, a' Toletumi congregationnak vigezése szerint, hogy kiki mind megh erősítettett bizonyságokkal az ö Tisztinek hiuatalja szerint számán hozza be. — Ezt a' mi Ieuelünket eluiuen minden Prouincianak Conuentusiban bechületesen megholuasuán az imadságok tudni illik mint Fraterektül, mint az szüzeektül, megh szaporottassék, és minden késedelem nélkül a' mindenható Istent kéruén, hogy Generalis Capitulumnak boldogságos negezése legyen, es ahetatossan imadkozván, hogy az Vr Isten ö Sz. Fölséghe Irgalmasagnak Attja es Vigasztalásnak Istene nekünk kegyelmessen enegeje a' mi szent szerzetünknek igaz ministrat valasztani, a' ki tudni illik a' szent szerzetet szouauál és példajauál szentül igazgassa, a' ki mint igazhiü szolga léuén az Hatalmas Istentül rendeltetett Sz: szerzetnek familiajat az erötleneknek erössiche, az elrontottat epéche, megh vesztegettettet, hogy ha olljak volnanak megh tériche, és az élöbeni szübül való sanyaruságra és buzgosagra indicha. — Mivel hogy Husvétül fogva tudni illik ennek az esztendü

nek 1639 Pünkösöd Estigh minden csötörtökön, illü ünnepek-
tül ki valva az egész conventusokban Misse az Sz. Lelekrül
enekeltessik és minden Papoktúl az ő missébe Collecta mon-
dassik. — A' Chorusban penigh Matutinum és Vesperas, és
az örök misse után minden nap mondassik, Veni Creator
Spiritus, Antiphonáual és Oratiojauul Sz. Lelekrül és de
conceptione és Sz. Ferencz Attjankrol. —

Vrunk Menybe menetele utan penigh a' megh mondattot
Pünkösödigh, üllü ünnepeken Processiok szolgaltassanak az
egyházokhoz és kalastromokhoz, annak fölötte litaniak éne-
keltessenek Pünkösöd estin penigh mindenik az ő büneirül gjo-
nast tegjen, és azokrul a' mi Hatalmunkbúl adattot oldo-
zást vérszen. — A' papok Missit mongjanak, a' többi commu-
nicaljanak es az Istenhöz folyamogjanak. Reggel penigh so-
lennis misse legjen S. Lélekrül, és Processio az Egjházokhoz
és Kalastromokhoz. Hogy mindenható Isten a' mi leendük az ő
Tisztesigére és az S. szerzetnek előmenetelje Lelkünknek üd-
vességére és az Anyaszentegyhaznak épületire segítne küves-
sen? ugj, hogy sok imadsagok által, a' mit kerjük megh nyer-
hessük. — Valet Patres Charissimi et Deum semper pro no-
bis orate. Datum Romae in Conuentu Nro S. Mariae de Ara
Coeli die 18. Men. Augusti Ao 1638.

(P. H.) Frater Joannes Baptista a' Campania Min. Gene-
ralis m. p. De Mandato suae Rssimae Paternitatis. Fr. Nico-
laus a Spinazola Ordinis Secretarius m. p.

Eredetiéből, melly Pozsonyban a' tizst. franciscanus
atyák' levéltárában találtatik, híven lemásolva közli

SZALAY ÁGOSTON.

M A G Y A R N Y E L V ' Ü G Y E .

— Ns Vass vmegye' tek. közönsége f. é. bőjtelő' hava'
3d. a' következő tartalmu sorokat intézte a' magyar acade-
miához: „Édes honi nyelvünk' művelődését és terjedését szünet-
len szemünk előtt hordozván, 's minden e' czélokra vezethető
eszközöket használni ohajtván, igyekezetinket egy időtől fogva
főképen arra fordítottuk, hogy a' magyar nyelvet a' kebe-
lünkbeli idegen ajaku lakosok is magokévá tegyék; e' végre,
valamint minden jelesebb és nagyobb czél' elérésére, mellyet
a' kifejlődző nemzetiség magának kitűzhet, legalkalmasabb

eszköznek vélvén a' nevelést, a' *vend-tót* szülők' gyermekeit is az iskolai oktatás által magyarokká nevelni ohajtottuk. Melly ohajtásunk' sikeresítése végett *Kossics József* felsőszőlőnői kebelünkbeli helységbeli plebános ur által a' vend-tót nevédeknek a' magyar nyelvre leendő tanítására készített oktató könyvet az érdekllett nevédek között ingyen leendő kiosztás végett nemesi pénztárunk' költségein kinyomtatattuk. "Közölvén a' ns. vmegye a' társasággal is egy példányt az érdekllett nyelvtanító könyvből köz ismeretre juttatás végett, az academia a' tisztelt közönséget kívánja ezennel annak fennlétere emlékeztetni. Címe a' grammaticának: „Krátki Návuk Vogrszkoga Jezika za Zacetnike, vödáni od Goszpona Szalay Imrea.“ Grécz, nyomt. Leykam András, 1833. 8.

— Ifj. gr. Pálffy Ferdinand ur, borostyánkői urodalmában a' magyar nyelv' terjesztésére a' következő rendeleteket tette: 1. Minden tisztviselő köteles magát a' magyar nyelvben tökéletesíteni. Cseléd többé nem fogadtatik, csak magyarul tudó. 2. Magyar könyvtár állítatik. 3. A' számadások magyarul vitetnek Csondor Jánosnak 1819ben kijött „Számadás' folytatása és köteleességet illető rendszabások“ könyve szerint. Már is éreztetik e' rendelkezések' sikere; sok tisztviselő, ki az előtt magyarul nem beszélt, félév alatt szólni 's írni megtanult, annak jeléül hogy az erős szándék minden nehézséget meggyőz.

— Gróf Károlyi Lajos úr ns. Nyitra vármegyében kebeleztetett Tót-Megyer helységnek szláv ajaku lakosait magyarosítani akarván, a' nem rég épült igen czélirányos iskolába magyar nyelvtanítót fogadott, 's a' gyermekeknek szükséges iskolai könyveket osztogattatván, tiz jeleseknek egész öltözet ruhát, mintegy negyvennek pedig, kinek dolmányt, kinek kalapot, 's más ruhaneműt adatván, valódi nemes buzgóságának már is tapasztalja azon édes sikerét, hogy a' morva eredetű szláv jobbagyok' gyermekei kitűnő előlépést tesznek a' hazai nyelvben.

— Említésre méltók ns. Komárom vármegyének a' magyar nyelv' terjesztésére nézve 1832dik évben megállapított rendszabásai, mellyeket kivált a' tatai járásban, ugymint hol számosak a' német és tót ajaku lakosok, buzgó szorgalommal és tisztí pontossággal iparkodik teljesíteni Huszár Ferencz, járásbeli fő szolgabíró úr.

— Esztergamban, Komáromban, Nagy-Szombatban, és Pápán, a' Sz. Benedek rendbeli tanítók alatt foglalatoskodó ifjuság egyedül magyar nyelven énekel a' templomban, és közmenetekben (processiókon).

— Kosa Zsigmond úr azon kised írományban, melly M. Vásárhelytt 1831ben illy czím alatt jött ki „Egy szó a' magyar tudós társaság' jóvára ns. Küküllő vármegye' méltóságos és tek. rendeihez“ nyelvünk' elsülyedése' okait hordván fel, védi eleinket, kik — ugy mond — a' nemzeti nyelv' épségben 's virágzásban tartása végett az ázsiai magyarok' hozzánk' kapcsolását mind Béla (1238—41), mind I. Lajos (1343), mind I. Mátyás alatt ügyekzetek kieszközleni. De fájdalom! ha azon elhunyt tisztés ősöknek valaha magára vonta volna is figyelmét *nyelvünk'* fenntartása, terjesztése, 's azon utazások a' végre lettek volna is rendelve: az eszköz bizonyosan nem a' legjobban volt választva. Méltóbb jussal magasztalja a' nemzet' buzgólkodásait 1790 óta e' napig, 's ns Küküllő megye' rendeihez fordulva mond:

„Ha mük az anyanyelv' mívelése által többet nem is nyerénk, csak hogy a' tudományok és művészségek magyar nyelven gyakoroltassanak; hogy a' törvényhatóságok és a' köz igazgatás ahhoz köttessenek; még is Európának virágzó nagy nemzetivel, mind nyelvünk' fényére és becsére, mind pedig a' nemzeti értelem és erkölcs' kifejtődésére nézve egyenes arányba jönnénk, 's ezer áldások és jótétemények áradnának csak innen is reánk és a' késő maradékra: de vagy on nekünk szorosabb interessénk is, melly a' magyar nyelvnek mívelésére, terjesztésére, és a' két magyar hazában mind a' társasági élet, mind pedig a' közönséges ügyekben való köz folyamatjára hatatosan szorgat: tudnillik a' mű polgári fennállásunk és a' maradéknak sorsa!

Mi lehet ugyan is, akár Erdélyben, akár Magyarországon a' jelenvaló környülállások közt kenyesebb pont mint a' hazának kebelébe századok óta elfogadott különböző nemzeteknek különböző egyes interesséje? mi lehet kívánatosabb, mint ezen különböző egyes interesséket egy közönséges vágyponthba egybe kapcsolni, 's mindnyájok' irányozásait ugyan azon egy célra: a' magyar nemzet' köz jóvára, intézni? Mire kell inkább törekednünk, mint ennyi különböző nemzeteket egybe olvasztani, egy nyelv által belőlök egy nemzetet és egy törvény által egy polgári testet formálni? azokat a' kőfalakat, mellyeket a' különböző interessék köztünk emeltek, lerontani, 's mindnyájoknak egy hazát és egy interessét adni? Különbben ki nem lehet kerülni a' különböző interessékből folyó különféle részrehajlásokat, és valaha innen származható belső szakadásokat; jót nem lehet állani, hogy a' belső egyenetlenségek valaha nekünk is meg nem nyitják az örvényt, hol a' nemzetek és birodalmak poraikban nyugosznak!

Lehet-e pedig, akár a' belső szakadások, akár a' külső csapások ellen sikeresebb gátot vetni; lehet-e bizonyosabb menedéket csak képzeleteinkkel is ábrázolni, mint egy hazát, egy nyelvet, egy interessét? De miként tehetjük az idegenek előtt szükségessé nyelvünket, ha nem a' köz igazgatásban és törvényhatóságoknál egyedül való folyamatja által? miként tehetjük azt a' társalkodásban kellemetessé? ha nem az emberi szívnek nyájasságait, a' kimivelt érzéseknek finomságait kimerítő csinosítása által? miként alkalmaztathatjuk azt a' tudományok és művészségek' élő nyelvének, ha nem az értelem és erkölcsbeli kifejtődésekhez módosított mivelése és bővítése által? Ezek pedig, mellyekre a' magyar tudós társaság törekedik, és a' mellyek nemzetünknek polgári fennállásával és a' maradéknak sorsával szorosán egybe függnek.“ (1. 10—13). Ez alkalommal azt javasolja, hogy a' nemes vármegye a' magyar-academiai pénztár' öregbitésére minden egész telektől egy pengő huszas' felvételét rendelje.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

A' magyar tudós társaságnak jelennen álló ötödik nagy gyűlése tegnap' november' 9dikén tartá harmadik köz ülését us Pest vármegye' nagyobb teremében számos minden rendbeli hallgatók előtt. Tárgyai voltak 1. az Előülülő' megnyitó beszéde, mellyben bővebben kifejtettek azon nézőpontok, mikből hazai academiánkat tekintenünk kell. 2. Titoknoki előadás a' társaságnak 1833/4diki munkálkodásairól. 3. Kállay Ferencz r. tag' emlékbeszéde Görög Demeter udv. tanácsos és tisz. tag felett. 4. Bugát Pal r. tag' élettudományi előadása a' külső érzékekről. 5. A' tudományok' állapotja Magyarországnak az Arpádok alatt, Czech János r. tagtól. 6. A' benei pusztán Pest vmegyében legujobban talált régiségek' megismertetése a' Ielt tárgyak' előmutatásával, Jankowich Miklós tisz. tagtól. 7. A' társaság által e' nagy gyűlésben osztott 's újra kitett' jutalmakról jelentések. Az 1—6 pont alatti előadások az academia'érkönyveinek sajtó alatt levő 2d. kötetében fognak kijőni.

A' jutalmak ezek: 1. Az 1833. évben kijött legjobb munkának kiszabott 200 darab aranyt a' társaság kettő között ítélte ez úttal felosztandónak u. m. Kisfaludy Sándornak és Vörösmarty Mihálynak azon évben kijött új gyűjtésű munkáik

közt. Dicsérettel pedig megemlítendőnek Péterfi Károly' dolgozatát: „Filozofusok' és filozofia' históriája. I. köt. M.Vásárhely, 1833, 8.

2. 1831re szóló e' philosophiai jutalomkérdésre: „*Tudományos művelődésünk' története időszakonként mit terjeszt élénkbe a' philosophia állapotja iránt? és tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél?*“ két pályairat jött vizsgálat alá; 's közülök a' nagy jutalmat (100 ar.) Almási Balogh Pál academiái lev. tag' irata, nyerte el; Hetényi Jánosé pedig mint másod rangu, nyomtatatni rendeltetett iveért négy darab arany díjjal.

Az 1833/4diki dramai jutalom, melly ez évben' vigjátékot volt koszorúzandó, nem adatott ki, mert a' 12 beküldött darab közül egy sem felelt meg eléggé az academia' kívánatainak. Mindazáltal a' „Falusi lakodalom“ czimű, literaturánk' jelen állapotjához képest másod rangu pályamunkának ismertetett 's nyomtatása ívenkénti 4 darab arany díj mellett, rendeltetett. Szerzője Jakab István, a' társaság' lev. tagja. Dicsérettel említendőnek az ítéltetett mellynek, czíme „Éva asszony' unokája“.

A' historiai kérdésre jutalomfelelet a' maga idejében nem érkezhén, az újra tétetett ki: „*Millyen befolyások volt honi városinknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?*“ A' feleletek beküldésének határnapja 1836, dec. 31ke.

Új nyelvtudományi kérdés: „*Melleyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök? Számláltassanak elő, mennyire lehet, eredeti jelentéseikkel.*“

Új philosophiai kérdés: „*Mi haszna 's befolyása van és lehetne még a' lélektudománynak (psychológiának) mind a' felsőbb, mind az alsóbb néposztályok' célirányos erkölcsi és polgári nevelésére? Mit és mennyit kellene ebből a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyaul felvenni?*“

Jutalma mindegyiknek száz száz darab arany. A' két utóbbik' beküldésének határnapja 1836 martins' 19. A' határnapon túl pályairat nem fogadtatik el. A' fődíjon kívül adathatik másod, sőt harmad rendbeli is, minden külön esetben külön meghatározandó.

A' magyar játékszin' állandó megalapítását tárgyzó rendkívüli feleletre érkezett 18 pályairat mellyek közül Fáy András tisz. tagé nyerte el a' 30 arany jutalmat; Kállay Ferenczé mint másod, Jakab Istváné mint harmad ranguak ívenkénti 4 darab arany díj mellett, az első rendbelivel együtt nyomat-

tak, 's megjelentek october' 24. 1834. Ezek közül *Fáy*, ki csak az imént a' sárospataki collegium' könyvtárának ajándékozta a' Marczibányi-Intézettől nyert 400 ftot; e' 30 aranynyi új jutalmát a' középponti nemzeti színész intézet' tőkéje' nevelésére áldozta fel. Hála a' nemes lelke' hazafinak!

ELEGY HÍREK.

— A' bécsi udvari postahivatal' fő ujságkiadó hivatalának 1834re kiadott ujság- és folyóirat-czímsora szerint ez ében az osztrák birodalomban a' következő időszakí iratok jelennek meg: 1. *Német nyelven*: a) nem politicalai tartalmúak: Archiv für Geschichte. Bohemia, oder prager Unterhaltungsblatt. Das Echo. Erinnerungen. Feyerstunden. Forst- und Jagdjournal. Gesundheitszeitung. Jahrbücher der Literatur. Jugendfreund. Medizinisch-chirurgische Zeitung. Mnemosine. Militärische Zeitschrift. Mittheilungen zur Beförderung des Ackerbaues. Musikalischer Anzeiger. Notizen über Production, Kunst und Gewerbe. Oekonomische Neuigkeiten. Oestr. Zeitschrift für Landwirth. Salzburger Amts- u. Intelligenzblatt. Der Sammler. Theaterzeitung. Theologische Zeitung. Wiener Courszettel. Wiener Modezeitung. Wochenblatt von Bregenz. Zeitschrift für östr. Rechtsgelehrsamkeit — számszerint 35. b) politicalai tartalmúak: Beobachter (östr.). Bothe aus Tyrol. Brünner —, Gräzer —, Klagenfurter —, Laibacher —, Lemberger —, Linzer Zeitung. Linzer Bürgerblatt. Prager —, Salzburger —, Troppauer Zeitung. Wanderer. Wiener Zeitung — szám szerint 14. — 2. *Olasz nyelven*: a) nem politicalai tartalmúak: Annali universali di Medicina. Annali di statistica. Annali d'agricoltura. Biblioteca italiana. Censore universale dei teatri delle Corriere Dame. Corso dei cambi e valute. L'Eco. Giornale analitico di medicina. Giornale di farmacia chimica. Giornale di Giurisprudenza pratica. Gazzetta eclettica. Il gondoliere. Indicatore lombardo. Portate di Venezia. Prezzo corrente di Venezia. Prezzo corrente di Milano. Portate di Trieste. Prezzo corrente. Ricoglitore. Stato mensile. Termometro mercantile. Vendita settimanale — szám szerint 23. b) politicalai tartalmúak: Foglio di Verona. Gazzetta di Milano. Gazzetta Veneta. Messaggiere tirolese. Osservatore triestino. Osservatore nuovo veneto. Ristretto dei foglietti universali — szám szerint 7. — 3) *Cseh nyelven*: a) nem politicalai: Wecerny

Wyrazeny = 1. b) Prágai cseh ujság = 1. — 4) *Lengyel nyelven*: egy polit. ujság: Gazeta Lwowska. — 5) *Illyr nyelven*: Laibachi ujság. 6) *Görög nyelven*: polit. lap: Telegraph czimel. — 'S így öszvesen mind két rendbeli időszakírás német nyelven 39, olaszon 30, a' többin 5.

— Különös figyelmet gerjeszt az angol tudós világ előtt jelennem két új tünemény; u. m. egy, Dr. Gutzlaff által Chinában kiadott folyóirat' első füzete, mellynek hosszu chinai czimét rövideden így adhatni: „Közönséges tárház“; 's a' New South Wales Magazine (Új-Déli-Walesi tár) melly Sydneyben (Új-Hollandban) nyomtattatik 's annak hasonlólag első száma érkezett Angliába. Ama' chinai folyóirat sok beces történeti adatokat foglal magában, valamint némellyeket Java és Sumatra felől, egy chinai fametszettel együtt, melly ezen szigetek' abroszát adja, europai fokokra osztva. Híre van már több hasonló tudományos kezdeményeknek, név szerint egy mechanicát tárgyazó folyóiratnak. A' Sydney-tár inkább Europa' számára látszik készülni, mint a' kijövetel' országának. Ennek egyik fő munkatársa Dr. Lhotsky, a' ki néhány év előtt tudományos utat tett Új-Hollandba, 's miután több ideig lezékéket tartott az ásvány- és földtudományról, egy bányász-egyesületet kíván alapítani, Australia' földkinceseinek fölemelésére.

— Egy calcuttai bráma lord Byron' Don Juanja' egy részét bengal nyelvre fordította.

— D' Orbigny, ki a' párisi természetiek' museumának költségén Déli Amerikában tett tudományos utjáról nem rég visszatért; a' természettudományon kívül, mellyre főkép ügyelt 's fölfedezései nagy világot vetnek, a' nyelvekre is volt figyelemmel, 's egyebek közt több mint *hatvan* részint nyomtatott, részint kézirati *szótárt* hozott magával *amerikai nyelvekről*.

— Amerikában jelennem 56 vallási tárgyú folyóíras jó ki, egyike 28,000 előfizetőt számlál, egy más 10,000, több más 3,000.

— Mult évben Svédország 81 folyóírást számlált, mellyeknek egy negyede Stockholmban, 5 Upsalban, 8 Gothemburgban stb jó ki.

— Németországban 1814től 1833ig 90,126 munka látott napvilágot; 's e' számnak csak egy negyede áll fordításokból v. új kiadásokból. Ha már most általában három munkát tulajdonítunk egy írónak, ugy 30,000nak kellett ezen idő alatt munkásnak Ienni.

— A' felirások' 's széptudományok' francz kir. academiája egy választmányt alkotott kebeléből, mellynek tiszte minden keleti és nyugoti írókat összegyűjteni és kiadni, melylyek a' keresztes háborúkról irtanak. Ezen munkálat által az academia be fogja fejezni Francziaország' történetiróinak nagy gyűjteményét, mellynek folytatása reá bízott.

— Bajorországnak alsómajnai kerületében néh. Zu-Rhein miniszternek buzgósága 1831ben egy historiai egyesületet alkotott, melly Würzburgban egy antiquariumot állíta, hol különféle pogány áld-eszközök, fegyverek, pénzek, gyűrűk stb. őriztetnek. Ezeknek fő forrásai a' Heilighenthalban, Hettstedtben, a' guttenbergi erdőben, Schenkenseeben és Oberwaldstedtben történt kiásásai ónémet áld-oltároknak és sírhalmoknak. Az egyesület egy már megindított „Archiv“ ban közli munkálatait.

— A' franczia király költséget rendelt Aboul-Iassannak „az arabok' csillagászi műszereikről“ irt munkája' franczia fordításának kinyomtatására, mellyet Sédillot úr készített, 's melly még 1810ban nyert nagy tízévi jutalmat az academiától. — Továbbá ugyan a' fr. király dr. Marsaud, volt páduai prof.nak a' királyi könyvtár' olasz kéziratairól irt munkája' nyomtatását rendelte. Ezen nagy fontosságú dolgot Franczia- és Olaszország' tudománytörténetében korszakot fog állapítani. Ezen kéziratokról most először jut tudomása a' tanult világnak.

— Francziaországban a' megyében csak 195 város bir nyilvános könyvtárakat; ezek együtt 2,600,000 kötetet számlálnak; melly szám ha a' megyék' népességével vettetik össze (31,000,000 l.) az arány: egy kötet tizenöt lakóra. Párisban az öt nyilvános könyvtár 1,378,000 kötetet foglal magában; 's így két lakóra három kötet jut. Végre: Francziaországban 822 város (3,000—18,000 lakóval) van minden nyilvános könyvtár nélkül. — Hát Magyarországra milly arány sülne ki??

— A' britt museum' könyvtára 1821b. még csak 115,925 kötetből állt, 1832ig már 218,957ig növekedett. A' kéziratok' száma 1824b. 17,935, 1831b. 2,603. Az eredeti oklevelek' száma (1821) 16,423tól 1823ig csak 19,093ra nőtt.

— A' France littéraire figyelmezteti a' köz tanítás' miniszterét, melly sürgetős szüksége volna Francziaországnak arra, hogy nyilvános levéltárait, mellyeket a' városbirói, megyeispáni, bírószeiki hivatalokban', sekrestyékben és egyháztornyokban por és féreg emészt, lenne ügyelet. — Vajha a' nyilvános intézetek' levéltárain kívül, magyar nemes család-

daink is részint irományaik' épen tartására, részint azok' átszemelgetésére ügyelnének! Mennyit lehetne a' nemzeti élet' történeteire nézve azon tisztos emlékekből kifejteni, kivált ha a' közlékenység' lelke is megszállaná.

— Ideler, a' berlini híres chronolog, legujjobban megmatatta, hogy Jézus Krisztus hat évvel született aeránk előtt, 's így a' folyó 1834 év, helyesben 1840.

— HIDAK. — Egy, vasrudakból készült függő híd, 70 méternyi nyilással, melly a' Vienne' vizén, Limoges és Poitiers közt állítatott, háromnap, 61,000 kil. teherrel tett próbák után, megnyittatott. — Egy más, ugyan a' Vienne felett, Chauvignynél, Poitiers és Leblanc között, vassodrony-ból (drót) készül, 's rövid nap mulva megnyittatik. — A' Creuse' vize felett, Laroche-Posayban, vasrudakból épül híd, 's több fa- és vas híd tervezve van ugyan azon megyében. —

Epinal' városa a' Mosel' vizén által Gahon ur által egy nagy vaslánczhidat építetett, melly 150,000 frankba került. Öt óráig a' híd 95,000 kilogrammnyi terhet hordott, 's négy szekér, mindenik 5000 kil. teherrel, rajta egymás után elrobogott.

Legközelebb fogjuk Tudománytárunkban egy függő vas-hidnak leírását és képét közölni, melly Magyarországnak nagy becsületére válik, 's fájdalom, eddig még alig ismeretes.

— Algirnak már esztendeje hogy van francia játékszine! Igazgatja Dacosta asszony; adnak vig operákat, vaudevillet, ér-zékeny- 's vígjátékokat.

— Schiller' fiai azon tollat, mellyel híres atyjök utol-jára élt életében, a' trieri könyvtárban tették le legujob'an.

— Egykori varsai prof. *Lelewel*, ki Brüsszelben igen el-vonúlva él, jelennen egy numismaticus munka' kiadásával fog-lalatoskodik.

— *Dixon* angol utazó, ki elhagyván Dahomey' partmel-lékeit, hogy Afrika' kebelébe behasson, hol Clapperton kapi-tánynyal 's kíséretével kívánt Katungában találkozni; sze-rencsétlen módon elveszett. A' király, kinek tartományán ál-talmene, elébe jött fiaival 's udvarnokival. Egyike amazok-nak a' király' nevében védelmet és bátorságot esküszik az uta-zónak, kardját Dixon' képe felé suhogtatván. Ez, azt híven hogy a' királyfi meg akarja ölni, hirtelen kirántja kardját 's a' hg' keblébe dőfi. A' kíséret azonnal megölte volna; de a' király, azt mondván, hogy a' tett eskü védelmére kötelezi, biztosságöröket adott mellé egész a' határokig. De alig lépett ezeken túl a' szerencsétlen Dixon, rárohant az örkiséret, 's ösz-szedőfte.

hagyta meg a' 4d. nagy gyűlés is a' szerkeztetést Dr. Schedel Ferencz rendes tagnál, ki szerkeztetőnek az 1832-ben volt 3d. nagy gyűlésben választott. Ő hozzá ne sajnálják tehát a' Tudománytárba dolgozni kívánók eredeti értekezéseiket, vagy annak tárgyaihoz számítható fordított apróbb czikkelyeiket tisztán készült kéziratban megküldeni. Birálat alá lesznek ilyenek véve, és ha jók, elfogadva, akár tagjától a' társaságnak akár nem tagjától, mivel a' felebb érintett elrendelés szerint e' folyóiratban nem egyedül a' tudós társaság kíván előlépni, hanem mint középpont ohajtja eszközteni a' külföldi miveltség' haladása' megismertetését, 's ébreszteni a' honi jobb elméket, tudományos miveltség' közebb terjesztésére. — Felvehető dolgozatok között, a' társaság' igazgatósága' határozatához képest, egyegy ívnyi eredetiért az írónak járandó tiszteletdíj 8 pengő; fordításért 6 pengő forint.

A' titoknok által.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' NYOMTATÁSAI.

ÉVKÖNYVEK.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Első kötet. Pest, 1833. 4ed rőtben, Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 6 for. — Színezetlené, papirosborítékú kemény kötésben 4 for. 20 kr.

MÁSODIK KÖTET. *Sajtó alatt.*

PÁLYAMUNKÁK.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet*: I. A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. Irta *Csató Pál*. Első rangú jutalomfelelet. II. A' magyar nyelv' szóalkotó 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata. Irta *Nagy János*. Másod rangú jutalomfelelet. Budán, 1834. Nagy Skrét. Kötve 40 kr.

MAGYAR JÁTÉKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud. társaságnak 1833beli ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszín Budapestén állandóan megállapítani? (Fáy, Kállay és Jakab' feleleteik). Buda, 1834. Ára közép papír. 36 kr. fűzmonon 48 kr.

NYELVTANÍTÁS.

- MAGYAR HELYESÍRÁS' ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. A' m. t. társaság' különös használatára. Második kiadás. Budán, 1834. 8rét. Kötve 10 kr.
- GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato *Francesco Császár*. Pestino, 1833. Nagy 8rét. Két rész egy kötetben. Kötve 1 for. 30 kr.

SZÓTÁRAK.

- NÉMET-MAGYAR ZSEHSZÓTÁR. *Sajtó alatt.*
- MATHEMATIKAI MŰSZÓTÁR. Kiadta a' m. t. társaság. Budán, 1834. Nagy 8rét. Kötve 20 kr.
- PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Kiadta a' m. t. társaság. *Sajtó alatt.*

CLASSICA LITERATURA.

- HORATIUS' LEVELEI. Fordítá *Kis János*. Az eredeti textussal Döring szerint, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel *Kazinczy Ferencz* által. Pesten, 1833. Nagy 8rét. Kötve 2 for. 15 kr.

SZÍNJÁTÉKOK.

- EREDETI JÁTÉKSZÍN. Kiadja a' m. t. társaság.
- I. VÉRŰZÉS. (Első pályadíjt nyert) szomorújáték öt felv. Irta *Vörösmarty Mihály*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 48 kr.
- II. TIRUS. (Második pályadíjt nyert) szomorújáték öt felv. Szerzője *Horváth Czryill*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 40 kr.
- KÜLFÖLDI JÁTÉKSZÍN. Kiadja a' m. t. társaság.
- I. IPHIGENIA. Drama Goethétől. Ford. *Kis János*. Pest, 1833. 12rét. Kötve 30 kr.
- II. A' NŐK' ISKOLÁJA. Vígjáték Molieretől. Ford. francz. *Árvay Gergely*. Pest, 1833. 12rét. Kötve 30 kr.
- III. A' NŐTELEN PHILOSOPHUS. Vígjáték Notától. Ford. olasz. *Császár Ferencz*. Pest, 1833. 12rét. Kötve 30 kr.
- IV. A' JÁTÉKOS. Drama Ifflandtól. Ford. *Thaller István*. Budán, 1834. Nagy 12rét. 30 kr.
- V. ALZÍR. Szomorúját. Voltairetól. Ford. francz. *Jakab István*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 24 kr.
- VI. TANCRED. Szomorúját. Voltairetól. Ford. francz. *Árvay Gergely*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 26 kr.
- VII. A' BOT-CSINÁLTA DOCTOR. Vígj. Molieretől. Ford. francz. *Kazinczy Ferencz*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 24 kr.
- VIII. BARNHELMI MINNA. Vígj. Lessingtől. Ford. *Kazinczy Ferencz*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 36 kr.